

Загальна педагогіка

Лекції

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
та освітньо-професійного
ступеня фахового молодшого
бакалавра

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Загальна педагогіка.

Лекції

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
та освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра

Харків
2022

УДК 378.016:37.013(075)
3-14

Укладачі:

О. Бабакіна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

І. Толмачова, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

О. Ільїна, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

К. Корсікова, кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

О. Павлова, кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Н. Потапова, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Рецензенти:

О. Федоренко доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ;

С. Беляєв доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

3-14 Загальна педагогіка. Лекції : навч.-метод. посібник для здобув. вищ. освіти першого (бакалаврського) рівня та освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра / уклад. : О. Бабакіна та ін.; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків, 2022. – 317 с.

У навчально-методичному посібнику «Загальна педагогіка. Лекції» узагальнено погляди видатних вітчизняних дослідників щодо організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, висвітлено актуальні питання педагогіки і сучасні тенденції її розвитку в Україні.

Посібник рекомендований для здобувачів вищої освіти зі спеціальностей: 013 Початкова освіта, 053 Психологія, 035 Філологія (Українська мова та література), 091 Біологія, 014.09 Середня освіта (Інформатика), 034 Культурологія, 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська)), 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 017 Фізична культура і спорт, 032 Історія та археологія, 231 Соціальна робота, 016 Спеціальна освіта.

Видання містить чотири розділи: «Загальні основи педагогіки», «Теорія виховання», «Теорія освіти та навчання (Дидактика)», «Школознавство», що відповідає навчальним планам означених спеціальностей. Посібник доцільно використовувати під час аудиторних занять та позааудиторної самостійної роботи.

Навчально-методичний посібник рекомендовано викладачам педагогіки та методистам закладів вищої освіти педагогічного профілю.

УДК 378.016:37.013(075)

*Рекомендовано науково-методичною радою Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(протокол № 4 від 31 березня 2022 р.)*

© КЗ «ХГПА» ХОР

© Бабакіна О., Толмачова І., Ільїна О.,
Корсікова К., Павлова О., Потапова Н., 2022.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ (укладач Н. Потапова)	7
Тема 1.1. Учитель Нової української школи	7
Тема 1.2. Система освіти в Україні	17
Тема 1.3. Педагогічна діяльність. Професіограма вчителя	23
Тема 1.4. Педагогіка як наука	31
Тема 1.5. Основні категорії педагогіки. Система педагогічних наук. Педагогіка та інші науки	37
Тема 1.6. Науково-педагогічне дослідження: сучасний контекст	44
Тема 1.7. Розвиток, виховання та формування особистості	56
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ (укладачі К. Корсікова, О. Ільїна) ..	65
Тема 2.1. Характеристика процесу виховання	65
Тема 2.2. Закономірності і принципи процесу виховання	77
Тема 2.3. Методи і форми виховання	82
Тема 2.4. Робота з учнівським колективом	94
Тема 2.5. Національно-патріотичне виховання	104
Тема 2.6. Розумове виховання	110
Тема 2.7. Моральне виховання	119
Тема 2.8. Правове виховання	126
Тема 2.9. Екологічне виховання	129
Тема 2.10. Трудове та економічне виховання. Профорієнтаційна робота в школі	135
Тема 2.11. Естетичне виховання	143
Тема 2.12. Фізичне виховання	149
Тема 2.13. Робота класного керівника в сучасній школі	158
Тема 2.14. Педагогіка партнерства. Виховання дітей в сім'ї	165
РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)	
(укладачі О. Бабакіна, І. Толмачова)	175
Тема 3.1. Дидактика як галузь педагогіки	175

Тема 3.2. Характеристика процесу навчання	183
Тема 3.3. Закономірності та принципи навчання	193
Тема 3.4. Зміст загальної середньої освіти.....	204
Тема 3.5. Методи та засоби навчання	214
Тема 3.6. Урок як основна форма організації навчання	224
Тема 3.7. Позаурочні форми навчання	234
Тема 3.8. Контроль та оцінювання навчально-пізнавальної діяльності учнів. Формувальне оцінювання	245
Тема 3.9. Робота з обдарованими учнями	254
РОЗДІЛ 4. ШКОЛОЗНАВСТВО (укладач О. Павлова)	262
Тема 4.1. Теоретичні основи школознавства. Управління освітою в Україні	262
Тема 4.2. Управління закладами загальної середньої освіти	270
Тема 4.3. Внутрішня система забезпечення якості освіти у ЗЗСО	280
Тема 4.4. Методична робота в школі	290
Тема 4.5. Організація освітнього середовища в Новій українській школі	299
ПІСЛЯМОВА	306
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	307

ПЕРЕДМОВА

Реформування системи загальної середньої освіти в Україні значною мірою залежить від особистості вчителя, його мотивації професійно зростати та організовувати освітній процес у закладі загальної середньої освіти на інноваційних засадах.

Створення та реалізація нової моделі української школи актуалізує завдання ґрунтовного аналізу й переосмислення теоретико-методичних засад професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, забезпечення її відповідності викликам часу. Значну роль у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів відіграють освітні компоненти педагогічного циклу, зокрема, «Загальна педагогіка». Вивчення «Загальної педагогіки» сприяє становленню комплексу професійних компетентностей у майбутніх фахівців.

У навчально-методичному посібнику «Загальна педагогіка. Лекції» узагальнено погляди видатних вітчизняних дослідників щодо організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, висвітлено актуальні питання педагогіки і представлено сучасні тенденції її розвитку в Україні.

Посібник рекомендований для здобувачів вищої освіти першого(бакалаврського) рівня та освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра(спеціальності: 013 Початкова освіта, 053 Психологія, 035 Філологія (Українська мова та література), 091 Біологія, 014.09 Середня освіта (Інформатика), 034 Культурологія, 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська)), 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 017 Фізична культура і спорт, 032 Історія та археологія, 231 Соціальна робота, 016 Спеціальна освіта).

Зміст навчально-методичного посібника структуровано і поділено на чотири розділи: «Загальні основи педагогіки» (укладач Н. Потапова), «Теорія виховання» (укладачі К. Корсікова, О. Ільїна), «Теорія освіти та навчання (Дидактика)» (укладачі О. Бабакіна, І. Толмачова), «Школознавство» (укладач О. Павлова), що відповідає навчальним планам зазначених спеціальностей.

До кожної теми вищезазначених розділів включено: план, ключові поняття й терміни, теоретичний виклад матеріалу, питання для самоконтролю та роздумів. Список джерел, поданий для кожного розділу видання, допоможе здобувачам вищої освіти обрати потрібні джерела для опанування теоретичними засадами «Загальної педагогіки» та успішного виконання позааудиторної самостійної роботи.

Навчально-методичний посібник «Загальна педагогіка. Лекції» доцільно використовувати під час аудиторної й позааудиторної самостійної роботи. Також укладачі рекомендують навчально-методичний посібник викладачам педагогіки та методистам закладів вищої освіти педагогічного профілю.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ

Лекція

Тема 1.1. УЧИТЕЛЬ, ЙОГО СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ

План:

1. Поняття про професію вчителя, її особливості.
2. Історія походження та становлення вчительської професії.
3. Соціальні функції учителя.
4. Права та обов'язки педагогічного працівника.
5. Учитель Нової української школи.

Ключові поняття й терміни: учитель, педагог, вихователь, функції вчителя, права та обов'язки педагогічного працівника, педагогіка партнерства, дитиноцентризм, компетентності вчителя, Нова українська школа.

1. Поняття про професію вчителя, її особливості.

Існує понад 30 тисяч професій. Професія вчителя – одна із найстаріших на Землі. Наприклад, у Стародавній Греції найрозумніші, талановиті громадяни ставали педагогами, дидаскалами. Зараз на нашій планеті близько 60 млн. учителів.

Змінюються суспільства, ціннісні орієнтири, однак, у більшості людей ставлення до вчителя залишається приблизно однаковим. Ми хочемо, щоб нас та наших дітей вчила розумна, добра, мудра людина, яка любить свою професію та учня, сприяє розвитку кожної дитини та цінує її унікальність, уміє емоційно підтримувати, вчити, виховувати. Ця професія потребує багато знань, душевних сил, часу, і ми поважаємо та шануємо людей, які віддають їх дітям.

Видатний педагог В.О. Сухомлинський вважав, що гарний учитель – це, насамперед, людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, має віру в те, що кожна дитина може стати гарною людиною, вміє дружити з дітьми, приймає близько до серця дитячі радощі та смуток, знає душу дитини, ніколи не забуває, що і сам він був дитиною.

Буває, що людина саме так ставиться до дітей, а гарним вчителем не стала. Вчителю притаманні спеціальні педагогічні здібності, певні знання, уміння, навички. Це – основа володіння професією.

Професія – це певний вид трудової діяльності, який характеризується сукупністю вимог до людини.

Кожен вид діяльності людини має такі компоненти: предмет праці, мета праці, знаряддя та умови праці (діяльності). Відповідно до цих компонентів і окреслюється класифікація професій, які використовують під час професійного самовизначення.

Головний зміст праці для групи професій «Л – Л» полягає у взаємодії між людьми. За умови відсутності такої взаємодії праця стає неефективною. Тому вагомим у цьому випадку є вміння встановлювати та підтримувати контакт з іншими, розуміти їх. Для цього необхідно мати якості особистості, дуже важливі для роботи за професією типу «Л – Л»:

1. стабільний, позитивний настрій під час роботи з людьми;
2. здатність подумки поставити себе на місце іншої людини, швидко зрозуміти наміри, думки, настрої інших;
3. уміння розуміти природу людських стосунків; хороша пам'ять (знання про особистісні якості великої кількості людей);
4. потреба в спілкуванні;
5. уміння знаходити спільну мову з різними людьми;
6. уміння слухати, вести діалог;
7. витримка, терплячість, тактовність, відчуття міри;
8. обізнаність, професіоналізм.

Якщо вимоги професії співпадають з особистісними якостями та можливостями, то йдеться про **професійну придатність**, яка характеризується успішним оволодінням професією та власним задоволенням від самореалізації. В основі першого показника лежать **здібності** індивіда, які не є вродженими. Дитина народжується не з готовими здібностями, а лише із певними **задатками**.

Отже, **вчитель** – спеціаліст, що веде навчальну і виховну роботу з учнями у закладах загальної середньої освіти різних типів.

Учитель у широкому суспільному значенні – мислитель, громадській діяч, який формує погляди і переконання людей, допомагає їм знайти свій шлях у житті. Учителями часто називають людей, чия мудрість і життєвий досвід залишили глибокий слід у розвитку окремої особистості та її долі.

Поряд із поняттям «*учитель*» використовують й поняття «*педагог*» як загальніше поняття. **Педагог** – це особа, фахом якої є навчання й виховання, – шкільний учитель, вихователь дошкільного закладу, дитячого будинку, школи-інтернату, виховної колонії; працівник дитячого позашкільного закладу; викладач і вихователь середнього спеціального навчального закладу, вузу, тощо. Це науковий працівник, який досліджує проблеми педагогіки як науки.

Розглянуті загальні особливості праці властиві і трудовій діяльності педагога. Але вона вирізняється специфічними особливостями, які впливають з того, що педагог працює з людиною, сприяє її розвиткові та формуванню як особистості.

Особливості професії вчителя:

- Учитель – посередник між людиною, що росте, та суспільством.
- Професія вчителя – одна із найпоширеніших у країні.
- Учитель керує надзвичайно складним процесом – формування людини.

- Учитель – людина, яка спрямована у майбутнє.
- Учитель працює із людиною (дитиною), коли вона найбільш податлива до впливу.

2. Історія походження та становлення вчительської професії

Професія вчителя є однією з найдавніших. Саме завдяки спеціально організованій педагогічній діяльності оволодівають усіма іншими професіями. Необхідність передавання нагромадженого суспільного досвіду новим поколінням, підготовка їх до життя і праці зумовила виокремлення навчання і виховання в самостійну суспільну функцію.

Перші школи виникли в країнах **Давнього Сходу** у період формування рабовласницького суспільства. У Давньому Шумері, Вавилоні, Єгипті, Ассирії, Фінікії вчителями були переважно жерці, які становили привілейовану касту. Знання вони передавали від батьків до дітей, але існували й школи для жерців при храмах і у великих містах. Соціальний статус учителя був надзвичайно високим.

У шумерських джерелах, датованих 3500 р. до н. е., було зафіксовано першу згадку про школу. У **Давньому Шумері** навчальний заклад називали «будинок табличок», а вчителя – «батько будинку табличок» (давні шумери писали по мокрій глині на глиняних табличках, звідси й назва закладів для навчання). У давніх китайських хроніках, які дійшли до сьогодні, згадується, що ще в XX ст. до н. е. в країні існувало відомство, яке керувало справами освіти народу, призначало на посади вчителів із наймудріших представників суспільства.

Уперше слово «школа» застосували в середині I тис. до н. е. у **Давній Греції**, де вчителями були вільні громадяни, їх називали граматистами, педономами, дидасками чи педотрибами. Тоді виник і термін «педагог», але з іншим значенням, ніж тепер: педагогами називали рабів, які водили дітей рабовласників до школи (буквальний переклад цього слова з грецької – «дітоводій»).

Державним службовцем учитель став у **Давньому Римі**. Призначав його сам імператор, який затверджував також особливий склад учителів для кожного типу шкіл, коло їх обов'язків і суми гонорару. Учителями ставали державні чиновники, які добре знали науки, багато подорожували, володіли кількома мовами, знали культуру, звичаї інших народів.

У **середні віки** вчителями були, як правило, духовні особи (священники, монахи). Поведінка, статус, методи роботи, обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами. Особливі вимоги ставили до особи вчителя у системі єзуїтського виховання (абсолютна субординація вчителів за церковними званнями, чернечий спосіб життя, сувора дисципліна і висока вимогливість до себе та учнів). Дещо пізніше в містах обов'язки вчителя могли виконувати і наймані особи. У середньовічних міських школах, університетах педагогами дедалі частіше ставали люди, які здобували спеціальну освіту.

Обов'язки вчителів у **Київській Русі** збігалися з обов'язками батьків. Тут їх називали майстрами, виявляючи повагу до особистості наставника, а майстрів-ремісників, що передавали свій досвід, – учителями.

У період капіталізму професія вчителя набувала масовості, збільшувалася кількість приватних учителів. У процесі формування перших буржуазних держав з'явився досвід спеціальної педагогічної освіти. У законодавчих актах держава вже чітко формулювала свої вимоги до вчителів. Вони ставали штатними працівниками у численних школах і училищах різних типів. У XVII-XIX ст. у дворянських і буржуазних сім'ях навчали і виховували дітей домашні наставники і вчителі (гувернери).

Діяльність сучасного вчителя охоплює навчання і виховання учнів у школі та інших типах навчально-виховних закладів, класне керівництво, проведення позакласної роботи, зв'язок з батьками, пропаганду педагогічних знань серед населення тощо.

Підготовка вчителів в Україні здійснюється у педагогічних університетах, інститутах, коледжах, училищах. З'явилися нові типи педагогічних навчальних закладів, розширюється діапазон спеціальностей підготовки майбутніх фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах, що супроводжується якісними змінами у підготовці педагогічних кадрів.

3. Соціальні функції учителя

У наукових розвідках визначено та описано функції (види діяльності) вчителя: розвивальна, виховна; навчальна; орієнтаційно-прогностична; конструктивно-проектувальна; гностична; культурологічна; коригувальна; психотерапевтична, соціальна тощо.

Дані види діяльності педагога стисло представлено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Функції сучасного вчителя

№з/п	Назва функції	Характеристика функції
1	Розвивальна	полягає у розвитку психічних процесів школярів (пам'яті, уваги, уяви, зв'язного мовлення, мислення), пізнавальної сфери дітей, розвитку в них дослідницьких та комунікативних умінь, емоційно-вольової сфери, активізації самостійної пізнавальної діяльності тощо
2	Виховна	передбачає необхідність здійснення цілеспрямованого впливу на особистість з метою створення оптимальних умов для її всебічного гармонійного розвитку; акумулювання в особі вчителя загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей і передавання їх нащадкам.
3	Навчальна	полягає в роботі з учнями з метою оволодіння ними знаннями, вміннями й навичками з основ наук, забезпеченні умов для інтелектуального розвитку учнів, навчання їх методам самостійної пізнавальної діяльності
4	Орієнтаційно-прогностична	Управління педагогічним процесом передбачає орієнтацію на чітко представлений у свідомості кінцевий результат. Педагогічне прогнозування передбачає бачення тих якостей учнів, які можуть бути сформовані за певний проміжок часу.
5	Конструктивно-проектувальна	її суть у конструюванні та проектуванні змісту навчально-виховної роботи, в доборі способів організації діяльності учнів, які найповніше реалізують зміст і викликають захоплення учнів спільною діяльністю.
6	Гностична	забезпечення наукового підходу до вивчення педагогічних явищ, дослідження учня і учнівського колективу, навчального процесу і результатів педагогічної діяльності: пошук потрібної інформації, експерименти, аналіз власної практики і досвіду інших вчителів)

7	Культурологічна	вчитель сприяє засвоєнню культурних надбань суспільства, загальнолюдських ідеалів, системи цінностей, формуванню базової культури особистості)
8	Коригувальна	вчитель вносить зміни в діяльність учнів, загалом у педагогічний процес та його результати, виправляє недоліки
9	Психотерапевтична	вчитель надає дитині вчасну психологічну допомогу, спрощує, а не ускладнює життя учня, запобігає виникненню в його житті конфліктів, пом'якшує або компенсує негативні впливи, допомагає жити у злагоді з оточенням та у згоді із самим собою
10	Соціальна	готувати молодь до професійної діяльності згідно з потребами особистості і врахуванням її природних задатків у межах суспільного поділу праці

Функції вчителя взаємопов'язані та взаємообумовлені. Наприклад, реалізуючи навчальну функцію в ході сучасного уроку, вчитель надає здобувачеві загальної середньої освіти емоційну підтримку, помічає позитивні зміни в засвоєнні навчального матеріалу, сприяє формуванню позитивної «Я-концепції», тобто забезпечує психотерапевтичну функцію.

Природа учительської праці, її різносторонність потребують формування педагога не як вузького предметника, а, у першу чергу, людини культури, яка має особистий вплив на індивідуальність учня.

Вчителі працюють на різних рівнях повної загальної середньої освіти (початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта), тому існують певні особливості здійснення ними трудових функцій. Суть та специфіку педагогічної діяльності вчителя описано у нормативно-правових документах для освітянської спільноти України. Зокрема, було розроблено професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», в якому схарактеризовано сучасні підходи до роботи вчителя у школі першого ступеня.

4. Права та обов'язки педагогічного працівника

Педагогічні працівники – учасники освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти:

У Законі України «Про повну загальну середню освіту» (Ст. 22.) зазначено, що «на посади педагогічних працівників приймаються особи, які мають педагогічну освіту, вищу освіту та/або професійну кваліфікацію, вільно володіють державною мовою (для громадян України) або володіють державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування (для іноземців та осіб без громадянства), моральні якості та фізичний і психічний стан здоров'я яких дозволяють виконувати професійні обов'язки».

Педагогічні працівники мають права та обов'язки, які визначені Законом України «Про освіту», Законом України «Про повну загальну середню освіту», законодавством, колективним договором, трудовим договором та/або установчими документами закладу освіти.

Зокрема, у Ст. 54. Закону України «Про освіту» визначено права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу.

У даній статті зазначено, що педагогічні працівники **мають право** на:

- академічну свободу, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі;
- педагогічну ініціативу;
- розроблення та впровадження авторських навчальних програм, проектів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання;
- користування бібліотекою, навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою інфраструктурою закладу освіти та послугами його структурних підрозділів у порядку, встановленому закладом освіти відповідно до спеціальних законів;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку;
- вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників;
- доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності;
- відзначення успіхів у своїй професійній діяльності;
- справедливе та об'єктивне оцінювання своєї професійної діяльності;
- захист професійної честі та гідності;
- індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку та іншу) діяльність за межами закладу освіти;
- творчу відпустку строком до одного року не більше одного разу на 10 років із зарахуванням до стажу роботи;
- забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва;
- забезпечення службовим житлом з усіма комунальними зручностями у порядку, передбаченому законодавством;
- безпечні і нешкідливі умови праці;
- подовжену оплачувану відпустку;
- участь у громадському самоврядуванні закладу освіти;
- участь у роботі колегіальних органів управління закладу освіти;
- захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю.

Педагогічні працівники **зобов'язані**:

- дотримуватися принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства у відносинах з учнями та їхніми батьками;
- виконувати обов'язки, визначені Законом України «Про освіту», цим Законом, іншими актами законодавства, установчими документами закладу освіти, трудовим договором та/або їхніми посадовими обов'язками;

- забезпечувати єдність навчання, виховання та розвитку учнів, а також дотримуватися у своїй педагогічній діяльності інших принципів освітньої діяльності, визначених статтею 6 Закону України «Про освіту»;
- використовувати державну мову в освітньому процесі відповідно до вимог Закону «Про повну загальну середню освіту»;
- володіти навичками з надання домедичної допомоги дітям;
- постійно підвищувати свою педагогічну майстерність.

5. Учитель Нової української школи

У 2016 р. було розроблено та затверджено Концепцію Нової української школи, що стала своєрідним дороговказом для модернізації системи загальної середньої освіти в Україні. У даній Концепції зазначено: «Центральне місце в системі освіти належить середній школі. На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя». В результаті впровадження Концепції Нової української школи планується сприяти становленню кожного учня як особистості, патріота, інноватора.

Зосередженість на потребах людського розвитку, виховання і формування інноваційної людини зумовлює затребуваність компетентнісної освіти, що є інструментом поєднання «освіти для всіх» з «освітою для кожного». Це передбачає перехід від «навчання усіх усього» до оволодіння кожного учня навчальними досягненнями на такому рівні, що дозволяє йому успішно вчитися далі, застосовувати набуті знання і вміння у власному досвіді (О.Я. Савченко).

Нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін. Успішно здійснити реформу загальної середньої освіти зможе педагог, який є особистістю, патріотом, інноватором.

Учитель/вчителька Нової української школи:

- дотримується педагогіки партнерства, що передбачає спілкування, взаємодію та співпрацю між учителями, учнями і батьками;
- визнає освітні та соціальні цінності сталого розвитку, рівності та справедливості;
- дотримується принципів демократії й соціальної справедливості через чесну, прозору та інклюзивну практичну діяльність;
- цінує і поважає різноманіття своєї країни та світу;
- залучає учнів до вирішення життєвих проблем з метою наближення учіння до реалій життя;
- поважає та підтримує права усіх учнів, у тому числі право приймати рішення щодо учіння;
- демонструє свою відкритість, чесність, толерантність і мудрість; • критично аналізує свої ставлення та переконання щодо особистісного та професійного розвитку з подальшою їх трансформацією у процес навчання, постійно самовдосконалюється;

- розвиває культуру довіри і поваги;
- створює і гарантує безпечне навчальне середовище;
- мотивує та заохочує до учіння; використовує усі можливості безперервного професійного розвитку.

Відповідні підходи вже реалізовано у підручниках та посібниках для здобувачів загальної середньої освіти, у методичних розробках для вчителів.

У сучасному закладі загальної середньої освіти створюється психологічно-безпечне освітнє середовище, тобто середовище, вільне від проявів психологічного насильства у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значимість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників освітнього процесу.

Роль учителя у створенні такого середовища першочергова. Педагог Нової української школи повинен забезпечувати позитивний емоційний фон розвитку учня, упроваджувати різноманітні підходи задля побудови психологічно-безпечного середовища, зокрема: забезпечувати школярам свободу вибору у процесі навчання, сприяти становленню спільних демократичних цінностей та створенню класної спільноти, формувати ціннісні аспекти та вміння змістовної взаємодії і толерантного ставлення до оточуючих, цілеспрямовано долучати здобувачів загальної середньої освіти до організації освітнього середовища, застосовувати комплекс сучасних форм та методів роботи.

Зокрема, важливим аспектом роботи сучасного вчителя визнано побудову освітнього процесу на засадах дитиноцентризму.

У Концепції Нової української школи зазначено: «Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками».

Реалізація ідеї дитиноцентризму передбачає побудову відносин між дорослим та учнями на основі доброзичливості та прийняття, забезпечення відкритості спілкування, обговорення різноманітних поглядів та думок, висловлення почуттів. Сучасному учителю необхідно зміцнювати самоповагу кожного здобувача освіти, стимулювати кожну дитину до самовдосконалення (прагнення змінюватися на краще у думках та вчинках), вчити доброзичливо відстоювати власну думку, виявляти емпатію та взаємоповагу, відгукуватися на проблеми інших. Учні необхідно надавати можливість робити власний вибір, удосконалювати наявні й розвивати нові вміння та навички, отримувати нові знання в певній системі, зміцнювати своє позитивне ставлення до інших та до себе.

Такий підхід можливо забезпечити, якщо вчитель успішно виконує нові ролі в освітньому процесі – фасилітатора, коуча, тьютора тощо. Дані ролі багато науковців відносять до компетентностей сучасного учителя. Їх можна побачити нижче.

Рис. 1.1. Компетентності сучасного вчителя НУШ (<https://osvita.ua/school/71971/>)

Висновок. Отже, виховання та навчання як процеси передачі суспільного досвіду новим поколінням існують дуже давно. Педагогіка як окрема наука виникла відносно нещодавно. Після цього з'явилася професія вчителя.

Сучасний учитель є своєрідним посередником між суспільством та здобувачем загальної середньої освіти. До нього висуваються певні особистісні та професійні вимоги. Сучасний учитель – фахівець, який володіє професійною компетентністю та виконує комплекс трудових функцій.

Сьогодні загальна середня освіта в Україні зазнає принципових змін. Механізмом її модернізації стала Концепція «Нова українська школа». Вирішення завдання цілеспрямованого формування випускника закладу

загальної середньої освіти як особистості, патріота, інноватора стимулює подальший розвиток наукової думки та педагогічної практики. Саме вчителеві належить провідна роль у реалізації Концепції Нової української школи.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Які особливості вчительської професії відрізняють її від всіх інших?
2. У чому полягає соціальне значення професії вчителя? Чи змінилися, на вашу думку, функції сучасного вчителя порівняно з минулими століттями?
3. Які права та обов'язки вчителя визначено на законодавчому рівні?
4. Якими вміннями має володіти вчитель Нової української школи?
5. *Проблемне питання.* Яка, на Вашу думку, роль сучасного учителя у становленні здобувача загальної середньої освіти як особистості, патріота, інноватора?

Лекція

Тема 1.2. СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ

План:

1. Характеристика системи загальної середньої освіти в Україні.
2. Стисла характеристика змін у системі загальної середньої освіти в Україні.

Ключові поняття й терміни: система освіти, повна загальна середня освіта, заклад загальної середньої освіти, складники системи освіти, початкова школа, гімназія, ліцей, Нова українська школа.

1. Характеристика системи загальної середньої освіти в Україні

Основними документами, що визначають напрями розвитку вітчизняної системи освіти та організаційні аспекти її функціонування, є Закон «Про освіту» (5 вересня 2017 року) та Закон «Про повну загальну середню освіту» (16 січня 2020 року).

Система освіти – існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів. До неї входять ясла, дитячі садки, загальноосвітні і професійні школи, вищі навчальні заклади. Часто до системи освіти належать також різні навчальні заклади для дорослих, культуроосвітні установи. Основу системи освіти складають початкова (або елементарна), середня і вища освіта.

Система освіти розглядається в кількох тлумаченнях:

- 1) сукупність спадкоємних освітніх програм і державних освітніх стандартів різних рівнів, державних вимог;
- 2) мережі установ різних організаційно-правових форм, типів і видів, що реалізують освітні програми, держстандарти, державні вимоги;
- 3) системи органів управління освітою та підвідомчих їм установ, підприємств і організацій.

Система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними.

Складники системи освіти (Закон «Про освіту», ст.10):

- дошкільна освіта;
- повна загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- спеціалізована освіта;
- професійна (професійно-технічна) освіта;

- фахова передвища освіта;
- вища освіта;
- освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта

Категорії учасників освітнього процесу (Закон «Про освіту», ст. 52):

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Суб'єкт освітньої діяльності – фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадить освітню діяльність.

Загальна середня освіта є основною ланкою безперервної освіти і за тривалістю, і за вагомістю та масштабністю завдань, які покликана розв'язати. Вона забезпечує загалом становлення учня як особистості, закладає фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя

Повна загальна середня освіта (Закон «Про освіту», ст.12)

Мета повної загальної середньої освіти - всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Виходячи із загальної мети, можна сформулювати **завдання сучасної шкільної освіти**:

1. Навчити вчитися, дати першопоштовх, вмотивувати до освіти упродовж усього життя ще не існуючим знанням (саме це стає тепер головною метакомпетенцією).
2. Виконувати величну місію притаманну школі в усі часи її існування: «сіяти розумне, добре, вічне», тобто проводити ефективне ціннісне орієнтування учнів.
3. Допомогти людині навчитися жити у гармонії з собою, у гармонії з іншими людьми, у гармонії з природою.
4. Формувати загальнонаціональну свідомість наступного покоління, плекати українця і громадянина світу.

Цільові і ціннісні трансформації сучасної освіти вимагають запровадження адекватної **структури української школи**, що передбачено новим базовим законом «Про освіту». Зважаючи на те, що повна загальна середня освіта згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти та Національною рамкою кваліфікацій охоплює три рівні освіти, у базовому Законі України «Про освіту» закладено таку структуру української школи:

- **Початкова освіта (початкова школа, 1-4 кл.)**, яка забезпечує різнобічний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування необхідних базових компетентностей, життєвих і соціальних навичок, які потрібні для продовження навчання на наступному рівні. Згідно з Концепцією НУШ, початкова освіта

поділяється на два цикли: перший, адаптаційно-ігровий (1-2 класи) і другий, основний (3-4 класи).

- **Базова середня освіта (гімназія, 5-9 кл.).** Тут закладається той універсальний, спільний для всіх загальноосвітній фундамент, необхідний і достатній для розуміння сучасного світу і усвідомленого функціонування в ньому, реалізації кожним учнем у подальшому своїх особистих освітніх, професійних і загалом життєвих планів. Основною характеристикою освіти на цьому рівні є її цілісність, фундаментальність і відносна завершеність. За Концепцією НУШ, базова середня освіта також має два цикли: перший, адаптаційний (5-6 класи) і другий, з базовим предметним навчанням (7-9 класи).

- **Профільна середня освіта (ліцей, 10-12 кл.)** забезпечує профільне навчання учнів відповідно до їхніх освітніх потреб, інтересів і здібностей. Залежно від профільного спрямування ліцей надає можливість здобувати повну загальну середню (академічні ліцеї) та/або професійну освіту (професійні ліцеї та коледжі). Таким чином, на третьому рівні освіти залежно від напрямку профілізації вирізняють академічні ліцеї, які надають повну загальну середню освіту за певним спрямуванням профілізації відповідно до галузей знань або освітніх галузей, і професійні ліцеї та коледжі, які здійснюють професійну підготовку молоді з певної професії/кваліфікації, а також надають повну загальну середню освіту або обмежуються лише професійною підготовкою робітничих кадрів.

Заклад загальної середньої освіти – юридична особа, основним видом діяльності якої є освітня діяльність, що провадиться на певному рівні (рівнях) повної загальної середньої освіти (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

Учні – особи, зараховані до закладу загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

Кожен заклад освіти має свої особливості – тип, рівень освіти, умови діяльності, фінансування, місцезнаходження, освітня програма тощо.

Типи закладів освіти, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти (Закон «Про освіту», ст. 9)

1. Здобуття загальної середньої освіти забезпечують різні заклади освіти:

початкова школа – заклад освіти I ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує початкову освіту;

гімназія – заклад середньої освіти II ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує базову середню освіту;

ліцей – заклад середньої освіти III ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує профільну середню освіту.

Початкова школа, гімназія і ліцей можуть функціонувати як окремі юридичні особи або як структурні підрозділи іншого закладу освіти (зокрема закладу загальної середньої освіти I-II, II-III чи I-III ступенів). Ліцеї функціонують, як правило, як самостійні юридичні особи.

Заклад загальної середньої освіти, що реалізує освітні програми на декількох рівнях загальної середньої освіти, має тип закладу вищого рівня, на якому провадиться освітня діяльність.

Філія закладу освіти – це територіально відокремлений структурний підрозділ закладу освіти, що не має статусу юридичної особи та діє на підставі положення, затвердженого засновником відповідного закладу освіти на основі типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

2. Здобуття повної загальної середньої освіти забезпечують також такі заклади освіти:

- **спеціальна школа** – заклад загальної середньої освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку;
- **санаторна школа** – заклад загальної середньої освіти з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;
- **школа соціальної реабілітації** – заклад загальної середньої освіти для дітей, які відповідно до рішення суду потребують особливих умов виховання;
- **навчально-реабілітаційний центр** – заклад загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку.

Зазначені заклади освіти можуть функціонувати на **одному і на декількох** рівнях загальної середньої освіти.

Положення про зазначені заклади освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України.

3. Здобуття загальної середньої освіти також можуть забезпечувати заклади **професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та інші заклади освіти, зокрема міжшкільні ресурсні центри (міжшкільні навчально-виробничі комбінати), що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти.**

В сучасних умовах постає завдання забезпечення якісної освіти на рівні кожного закладу загальної середньої освіти. Якісна освіта – це дитиноцентрована освіта, яка якнайкраще відповідає сучасним і майбутнім потребам конкретних учнів, допомагає їм розкрити свій потенціал, надає можливості для учнів конструювати власні освітні програми, культивує у них спроможність до критичної та незалежної думки, пробуджує здатність до самостійного розвитку як особистості, навчання протягом усього життя тощо.

2. Стисла характеристика змін у системі загальної середньої освіти в Україні

Нові зовнішні і внутрішні чинники зумовлюють потребу коригування ряду принципів положень щодо діяльності нинішньої загальноосвітньої школи України. Зокрема, глобалізаційні виклики сьогодення спричиняють необхідність наднаціонального узгодження головних параметрів функціонування загальноосвітньої школи – мети, змісту, організації та результатів навчання

відповідно до світових тенденцій розвитку освітніх систем. До основних із них належать:

- включення загальної середньої освіти і передшкільної підготовки до обов'язкової освіти;
- подовження терміну навчання в середній школі, що зумовлює подовження уніфікованих базових навчальних циклів, а також підвищення вікової планки, досягнувши яку молоді люди здатні свідомо обрати галузь фахової спеціалізації;
- трансформація змісту освіти на компетентнісних та інтеграційних засадах завдяки запровадженню компетентнісно орієнтованих стандартів;
- створення нових організаційно-педагогічних систем, які розширюють можливості вільного переміщення учнів між різноманітними освітніми та професійними напрямками підготовки;
- трансформація профільного навчання в школі в багатоконпонентну модель поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки, де кожен учень може обрати власну траєкторію здобуття загальної середньої освіти у поєднанні зі здобуттям професії.

Реформа передбачає зміну цілей та основних завдань початкової і загальної середньої освіти відповідно до сучасної парадигми освіти і світових тенденцій розвитку освітніх систем.

Сучасна школа повинна забезпечувати:

- різнобічний розвиток школяра як цілісної особистості в духовному, інтелектуальному, емоційному, фізичному, моральному і психічному проявах;
- виховання школяра як національно свідомої, патріотично налаштованої, вільної, демократичної, соціально активної особистості;
- формування в учнів природничо-наукового і гуманітарного світогляду, наукового стилю мислення, здатності до інноваційної діяльності;
- формування особистісних якостей, які забезпечують успішну соціально-психологічну адаптацію в суспільстві, готовність до подальшої неперервної освіти впродовж життя, трудової діяльності, конкурентоздатність на ринку праці;
- формування ключових компетентностей, навичок XXI століття, необхідних кожній людині для її успішної життєдіяльності в сучасному світі;
- вироблення навичок здорового способу життя та ціннісного ставлення до здоров'я.

Система освіти забезпечує право кожного громадянина на освіту. Важливою ланкою системи освіти є шкільна освіта, яка має свою систему закладів та розв'язує певні завдання. Зараз продовжується розробка питань функціонування шкіл та керівництва ними.

Сьогодні активно впроваджуються зміни, викликані реформуванням вітчизняної системи освіти. 2016 року Міністерством освіти і науки було ухвалено Концепцію Нової української школи – документ, що став дороговказом до сучасних змін системи загальної середньої освіти. **Освіта у Новій українській школі** має наступні ключові принципи:

- Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві.

- Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
- Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
- Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
- Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
- Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
- Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.
- Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.
- Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Що ви вкладаєте у поняття «система освіти»?
2. В яких типах навчальних закладів можна одержати загальну середню освіту в Україні?
3. Доведіть, що дошкільна освіта є підготовчим етапом для здобуття початкової освіти.
4. Обґрунтуйте мету створення різноманітних типів навчальних закладів середньої освіти в Україні.
5. *Проблемне питання.* Які зміни в структурі повної загальної середньої освіти позитивно впливають на реалізацію Концепції Нової української школи?

Лекція

Тема 1.3. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ

План:

1. Характеристика педагогічної діяльності.
2. Поняття про педагогічну майстерність та її компоненти.
3. Професіограма вчителя та система вимог до нього.
4. Самовиховання вчителя.

Ключові поняття й терміни: педагогічна діяльність, педагогічна техніка, педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість, здібності до педагогічної діяльності, професіограма вчителя, самовиховання вчителя.

1. Характеристика педагогічної діяльності

Педагогічна діяльність – інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та / або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання а розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей.

Педагогічна діяльність – складний, багатофакторний процес, надзвичайно динамічний, який здійснюється в умовах, які постійно змінюються, у розвитку, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей і особистості педагога.

Суб'єкти педагогічної діяльності – люди та їх групи, які здійснюють педагогічну діяльність. До них належать:

- суспільство, тобто соціальне середовище, у якому здійснюється педагогічний вплив на людей;
- група, тобто невелика за кількістю спільність людей, у середовищі яких здійснюється педагогічна діяльність;
- педагог, тобто людина, що організовує і керує педагогічною діяльністю;
- дитина як активна зацікавлена особа освітнього процесу і власного розвитку.

Інструменти впливу педагога – його особистість, знання, вміння, почуття, воля. Вчитель використовує дані засоби в процесі педагогічного спілкування. Уміння педагогічного спілкування – уміння розподіляти увагу і підтримувати її стійкість; обирати відповідно до класу й окремих учнів найдоцільніші способи поведінки і звертань; аналізувати вчинки вихованців, визначати мотиви, якими

вони керуються, їхню поведінку в різних ситуаціях; створювати досвід емоційних переживань учнів, забезпечувати атмосферу благополуччя у класі; керувати ініціативою у спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, які підвищують ефективність взаємодії.

Спираючись на психологічні уявлення про природу мети у структурі діяльності, **педагогічну мету** слід розглядати як зміни, які прогнозує педагог у розвитку особистості учня в процесі навчання та виховання. Педагогічні цілі за ступенем узагальненості утворюють певну ієрархічну систему. Так, виокремлюють вихідні або загальні цілі, які визначають спрямованість роботи певної системи освіти (середньої, професійно-технічної, вищої освіти тощо). Вихідні цілі втілюються в конструктивних педагогічних цілях. Конструктивні цілі зумовлюють рівень розвитку знань, умінь, навичок учнів на певному віковому етапі їхнього розвитку. Такі цілі, на відміну від загальних, мінливіші й динамічніші. Нижчий рівень в ієрархічній системі педагогічних цілей становлять цілі оперативні, що їх визначає вчитель під час реалізації програми навчально-виховної роботи в конкретній педагогічній ситуації з конкретним учнем. Таким чином, цілі професійно-педагогічної діяльності можуть мати як короткочасний, так і тривалий характер.

Один із чинників ефективності педагогічної діяльності – вияв учителем педагогічної творчості, тобто активної діяльності, спрямованої на пошуки більш досконалих інструментів забезпечення ефективності освітнього процесу, успішне вирішення педагогічних проблем і підвищення якості навчання та виховання здобувачів загальної середньої освіти.

2. Поняття про педагогічну майстерність та її компоненти

Майстерність учителя варто розглядати як найвищий рівень педагогічної діяльності, як вияв творчої активності особистості педагога. **Педагогічна майстерність** – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності й педагогічна техніка. Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності. Це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків. Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів.

Підвалиною педагогічної майстерності є **професійні знання**. Знання вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він викладає, а з іншого – до учнів, психологію яких мусить добре знати. Отже, до змісту професійної компетентності входять знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для

успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, що зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії.

Знання педагога – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам. Майстерність педагога полягає в «олюднюванні», натхненності знання, яке не переноситься з книжок в аудиторію, а подається як власний погляд на світ. На ґрунті професійних знань формується педагогічна свідомість – принципи і правила, що є засадовими щодо дій і вчинків учителя. Ці принципи і правила кожний педагог виробляє на підставі власного досвіду, але осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення.

Третім елементом у структурі педагогічної майстерності є **здібності до педагогічної діяльності**. Вони залежать від особливостей перебігу психічних процесів, що сприяють успішній педагогічній діяльності. Це – професійні якості особистості вчителя, що допомагають йому у педагогічній діяльності. Виокремлюють наступні типи педагогічних здібностей:

- організаторські (вміння керувати навчально-виховним процесом, залучати дітей до різних видів діяльності);
- академічні (вміння передавати знання й свій досвід);
- конструктивні (вміння відбирати й конструювати навчально-виховний матеріал, який відповідав би віковим, індивідуальним особливостям учнів, змісту, цілям навчально-виховного процесу).
- комунікативні (вміння встановлювати продуктивні взаєностосунки з людьми);
- сугестивні (здібності до переконання і навіювання);
- перцептивні (здібності бачити і відчувати внутрішній світ дитини, її психічний стан);
- гностичні (вміння здобувати нові знання, займатися самоосвітою).

Дослідниця Н.В. Кузьміна ще виокремлює наступні педагогічні здібності:

- динамізм особистості – здатність активно впливати на іншу особистість;
- емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;
- оптимістичне прогнозування – передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;
- креативність – здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Ще один елемент педагогічної майстерності – **педагогічна техніка** як форма організації поведінки вчителя. Педагогічна техніка – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це – володіння комплексом прийомів, які дають вчителю можливість

глибше, яскравіше, талановитіше виявити свою позицію і досягти успіхів у виховній роботі.

Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складників. Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення). Друга група пов'язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням; техніка навчання тощо.

Відповідно до мети використання педагогічної техніки, її поділяють на зовнішню і внутрішню. **Внутрішня техніка** – створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття. **Зовнішня техніка** – втілення внутрішнього переживання вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності).

В оволодінні майстерністю можна виокремити кілька рівнів.

Елементарний рівень. У вчителя наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше - це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток учня, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є невисокою.

Базовий рівень. Учитель володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на уроці. Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості учня.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Вчитель самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

2. Професіограма вчителя та система вимог до нього

Аналіз світових тенденцій у освітянській галузі засвідчує зростання вимог до педагогічного професіоналізму й особистих якостей учителя. Однією з найголовніших вимог до вчителя є його професійна компетентність.

Професійна компетентність вчителя – інтегративна властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної й практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Професійна компетентність вчителя містить багато складників:

- автономізаційну компетентність (здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності; готовність і потреба навчатися протягом усього життя);
- інформаційну компетентність (володіння інформаційними технологіями, вміння добувати, опрацьовувати й використовувати різні види інформації з різноманітних джерел);
- предметну компетентність (знання, уміння та навички в області конкретного предмета, спеціальності);
- комунікативну компетентність (уміння вступати в комунікацію, бути зрозумілим; спілкування без обмежень усно, писемно, рідною й іноземними мовами);
- моральну компетентність (готовність, спроможність та потреба жити за традиційними моральними нормами);
- соціальну компетентність (уміння жити й працювати з оточуючими; вміння безконфліктно співіснувати) тощо.

У структурі професійної компетентності педагога науковці виокремлюють знання, уміння, навички, ставлення та моделі професійної поведінки.

Ставленнявий складник професійної компетентності дослідники описують як: готовність визнавати недоліки і труднощі; активне слухання інших; відкритість і сприйнятливість до вимог; бажання вислухати кожного учня та знайти час для кожного, хто потребує уваги; ентузіазм та педагогічний оптимізм; бажання бути частиною освітнього авангарду та інноваторства; бажання планувати та вдосконалювати власну освітню практику для досягнення соціальних та освітніх цілей; уміння ефективно організовувати та управляти освітніми цілями; терпимість та повага до почуттів людей; сприяння атмосфері співпраці; швидке реагування на проблемну ситуацію; нівелювання егоїстичних проявів; сприйняття думки інших людей і вміння висловити свою думку конструктивно; здатність покладатися на роботу, виконану іншими; взаємодія з повагою до інших членів групи; участь, взаємна повага і вдячність за внесок інших; гнучкість і креативність; налаштування до змін, мобільність, постійне навчання і розвиток власної професійної компетентності; активна участь у форумах, віртуальних класах і спільних платформах; емпатія; упевненість; комунікабельність; неупередженість; самоаналіз і критичне ставлення до себе як до професіонала; налаштування до демократичного ставлення і дій; розуміння різноманітності та мультикультуралізму.

Одна з найголовніших складових професійної компетентності педагога – його **професійні та особистісні якості**. Зокрема, до професійних якостей

віднесено педагогічну інтуїцію, педагогічне мислення та гуманістичну спрямованість особистості вчителя.

Педагогічна інтуїція – специфічна здатність учителя передбачати нахили, поведінку, вчинки дитини за певних умов у відповідному середовищі. Педагогічне мислення – здатність учителя застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики в конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи; вирішувати педагогічні завдання; використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях діяльності; «бачити» у конкретному явищі його педагогічну суть. Гуманістична спрямованість особистості вчителя – ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу і щастя, вільний розвиток і прояв своїх здібностей. Вільно реалізувати свої творчі можливості для себе і оточення людина може лише за наявності віри в саму себе.

Науковцями виділено понад **50 особистісних якостей вчителя**. Серед них: доброзичливість, чуйність, урівноваженість, толерантність, рефлексія, вихованість, витримка і самовладання, гнучкість поведінки, дисциплінованість, доброта, доброзичливість, любов до дітей, відповідальність, принциповість, справедливість, прагнення до самовдосконалення, чуйність тощо.

Загальну характеристику вимог до сучасного педагога представлено у професіограмі. **Професіограма** особистості вчителя – ідеальний портрет учителя, зразок, еталон, у якому представлені якості особистості, якими він має володіти, а також знання, уміння, навички, необхідні для виконання педагогічних функцій.

3. Самовиховання вчителя

Самовиховання – це формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети.

Для педагога робота над собою – необхідна передумова набуття і збереження професіоналізму. Це цілеспрямований процес, він є продовження професійного виховання, коли майбутній учитель з об'єкта виховного впливу перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності: самостійно обирає мету самовдосконалення, постійно аналізує здобутки професійного зростання, займається самоосвітою.

З чого починається самовиховання вчителя? З усвідомлення різниці між уявленням про себе як майбутнього професіонала і реальними можливостями.

Мотивом-збудником роботи над собою є розуміння невідповідності між «Я-реальним» і «Я-ідеальним». Це можливо в тому разі, якщо у майбутнього вчителя є професійний ідеал і здатність до самопізнання. Самопізнання як процес цілеспрямованого отримання інформації про розвиток якостей своєї особистості – складна психологічна дія. Людина пізнає себе через самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання, самопрогнозування, самодіагностику.

Самоаналіз – аналіз свого внутрішнього світу, своєї діяльності; полягає у зіставленні того, що планувалося, з тим, що зроблено або могло бути зроблено, у виокремленні певних рис, якостей для докладного вивчення. Здійснюючи самоаналіз, майбутній учитель критично оцінює себе: аналізує успіхи

спілкування на практиці в школі, бере до уваги свій попередній досвід, дивиться на себе очима своїх товаришів, викладачів.

На підставі самоаналізу формується **самооцінка** як компонент самосвідомості, що містить поряд із знанням про себе оцінку своїх здібностей, моральних якостей і вчинків. Важливою є вимога до самооцінки – її адекватність реальному рівневі розвитку. Небажана як завищена, так і занижена самооцінка. Крім здійснення аналізу й оцінки, слід уявити себе в певних ситуаціях діяльності, розробляючи можливі варіанти поведінки, а також передбачаючи можливий ефект діяльності. Таке самопрогнозування як відображення у свідомості «Я – у майбутньому» доповнює картину самопізнання характеристикою особистості з урахуванням життєвих планів.

Самодіагностика особистості і діяльності педагога – це оцінка власних можливостей у розв’язанні конкретних виховних завдань, включаючи самоаналіз особистісних рис і професійних умінь. У ході самодіагностики вивчаються:

- виховна діяльність педагога;
- індивідуальний стиль педагогічного спілкування та керівництва;
- поведінка у складних ситуаціях, в тому числі конфліктних;
- культура розумової праці та самовдосконалення;
- рівень оволодіння педагогічними знаннями;
- авторитет у колег та учнів і їхніх батьків;
- володіння педагогічною технікою, технологією та методикою індивідуальної педагогічної взаємодії;
- характер і причини утруднень у виховній роботі.

Загалом самоорганізація життя і діяльності педагога здійснюється за допомогою наступних **методів**:

- самопідбадьорення (звернення до себе з метою зміцнення впевненості у собі);
- самозобов’язання (добровільне прийняття усвідомлених цілей, завдань, змісту самовдосконалення);
- самоспостереження (спостереження за своїми діями, думками, почуттями);
- самокритика (самоаналіз та самооцінка)
- самосхвалення (переконання себе у правильності дій, позицій, намірів);
- самопримус (веління самому собі як засіб уміння керувати собою);
- самовладання (здатність до самоспостереження та контролю за внутрішніми психічними процесами);
- самообмеження (здатність відмовитися від бажаного);
- самостимулювання (самозаохочення і самостягнення);
- самопереконання (пошук доказів необхідності виправлення своїх недоліків);
- самонавіювання (вплив вихованця на самого себе з метою зміни психічного стану – аутотренінг – вербальні формули);
- самоконтроль (мимовільний і довільний);
- наслідування прикладу.

Для систематизації уявлення про самовиховання нижче подано таблицю, що відображує алгоритм здійснення цього процесу.

Таблиця 1.2

Система самовиховання

Номер етапу	Етапи самовиховання	Методи самовиховання
1	Самопізнання	Самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання, самопрогнозування
2	Планування роботи над собою	Самозобов'язання, особисті плани роботи над собою, програма самовиховання
3	Реалізація програми	Самопереконавання, самонавіювання, самонаказ, самосхвалення, самозаохочення, самоосуд
4	Контроль	Самоконтроль, самозвіт, самооцінка

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Дайте визначення поняттям «педагогічна майстерність», «педагогічна техніка», «професіограма вчителя».
2. Що ви вкладаєте в поняття педагогічної компетентності?
3. Якими здібностями має володіти сучасний вчитель?
4. Назвіть п'ять особистісних якостей, які, на вашу думку, є найбільш важливими для сучасного вчителя.
5. Які методи і прийоми забезпечують самовиховання вчителя?
6. *Проблемне питання.* Які шляхи вдосконалення педагогічної майстерності, на вашу думку, є найбільш дієвими для молодого вчителя?

Лекція

Тема 1.4. ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА

План:

1. Стадії та джерела розвитку педагогіки як науки.
2. Предмет педагогіки, її завдання.

Ключові поняття й терміни: педагогіка, етапи розвитку педагогіки, джерела розвитку педагогіки, предмет педагогіки, функції педагогіки.

1. Стадії та джерела розвитку педагогіки як науки

Педагогічна галузь людських знань невід'ємна від розвитку суспільства. Кожне покоління людей вирішує наступні завдання: засвоює досвід попередніх поколінь; збагачує і примножує цей досвід; передає його наступним поколінням. У цьому – запорука громадського прогресу.

«Педагогіка» – слово грецького походження, буквально воно перекладається як «дітородіння», «детовождение» або мистецтво виховання («пайдос» – дитя, «аго» – вести).

Педагог в Древній Греції – раб, який вів до школи дитину свого пана. Пізніше педагогами назвали спеціально підготовлених людей, для яких педагогіка стала професією. Під педагогікою розуміли сукупність правил, настанов щодо поведінки дітей та людей, які водили їх до школи під час її відвідування. Спочатку педагогіка виникла як практика навчання і виховання підростаючого покоління. Згодом стали говорити про педагогіку як науку про навчання, виховання та освіту підростаючого покоління.

Історичний розвиток науково-педагогічного знання пройшов три етапи – донауковий, концептуальний і системний. Стисло їх представимо.

Донауковий етап розвитку педагогіки – до 17 ст. Відбувається зародження педагогічних ідей у межах філософських поглядів, накопичення величезного обсягу емпіричного матеріалу та становлення понять «виховання», «навчання».

Виховання виникло разом з появою людського суспільства, адже нащадків важливо підготувати до життя. Саме тому виховання є загальною і вічною категорією. Педагогічні уявлення та знання поступово склалися в практичному досвіді. Зокрема, педагогічні знання систематизувались у вигляді висновків, порад, рекомендацій та існували в народних звичаях, обрядах, традиціях, народній творчості.

Колискою європейських систем виховання стали роботи давньогрецьких філософів Демокріта (460–370 рр. до н.е.), Сократа (469–399 рр. до н.е.), Платона

(427–347 рр. до н. е.), Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), в працях яких сформульовано багато важливих думок із питань виховання людини, формування особистості. Розвиток педагогічної думки знайшов своє продовження в працях давньогрецьких філософів і ораторів.

Розвиток і ускладнення виробництва, накопичення наукових знань про оточуючий світ вимагали від людини спеціальної, досить тривалої підготовки. Залежно від того, як було поставлене виховання дітей і молоді, суспільство прогресувало швидше чи повільніше. Освіта і виховання стали найважливішою передумовою його розвитку. Виникла потреба в педагогічних знаннях, які базувалися б не на емпіричних, суб'єктивних уявленнях людей, а на узагальненні типового, характерного, тобто знаннях об'єктивних, наукових.

Перші наукові педагогічні узагальнення входили до складу філософії, адже в філософії на той час акумулювалися всі знання про природу, людину, суспільство.

У середні віки педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів. Педагогічні ідеї філософів-богословів мали релігійне забарвлення і були пронизані церковною догматикою.

В епоху Відродження (XIV–XVI ст.), коли відбувався розпад феодалізму і почався розвиток буржуазного суспільства, з'явився цілий ряд яскравих мислителів, педагогів-гуманістів, які своїм лозунгом проголосили античний вислів: «Я – людина, і ні від чого людського не вільна». Серед них італієць Вікторіно де Фельтре (1378–1446), голландець Еразм Роттердамський (1466–1536), французький Франсуа Рабле (1494–1553), Мішель Монтень (1533–1592).

В Україні відбувалися ті самі процеси народження педагогіки в надрах філософської думки. З часів Київської Русі до нашого часу дійшли настановні твори з виховання: збірник законів «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Повчання Володимира Мономаха», низка уривків з часописів та листів, де подаються описи народних традицій виховання дітей у сім'ях, ставлення батьків до своїх нащадків, моральні сентенції поведінки людини в товаристві.

Вершиною української народної педагогіки сучасні дослідники вважають козацьку педагогіку. Основою виховання дітей змалку були провідні ідеї козацького руху (свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, суверенність особи, народовладдя).

Отже, до початку 17 століття педагогіка залишалася частиною філософії.

Концептуальний етап розвитку педагогіки – кінець 17 ст. – початок 20 ст. У цей період було розроблено поняття «виховання», «навчання», «освіта», «розвиток».

В XVII ст. педагогіка оформлюється як самостійна наука. Об'єктивно це було зумовлено двома обставинами.

По-перше, розвиток принципово нових, на той час, капіталістичних виробничих відносин вимагав швидкої і масової підготовки фахівців для промислового виробництва. У зв'язку з цим виникло завдання розробки нових педагогічних систем навчання і виховання.

По-друге, в педагогічній думці минулих епох був накопичений багатший теоретичний і практичний досвід, це вимагало аналізу і узагальнення, внаслідок

чого він міг отримати практичне застосування для подальшого прогресу суспільства.

Відокремлення педагогіки від філософії й оформлення в окрему наукову систему пов'язане з іменем великого чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592–1670). У 1632 році Коменський створив видатний твір «Велика дидактика», який започаткував науку про організацію навчання, а в 1633 році – перше в світі спеціальні настанови по вихованню дітей дошкільного віку «Материнська школа». Актуальними залишаються його схема організації школи, теоретичне обґрунтування та розробка принципів навчання, класно-урочної системи навчання тощо. Коменський створив систему загальної освіти, розробив класно-урочний спосіб навчання в школі. Тому Я.А. Коменського визначають засновником педагогічної науки.

У XVIII столітті в деяких країнах було відкрито спеціальні навчальні заклади, в яких здійснювалася підготовка вчителів. Отже, «Педагогіку» почали розглядати та вивчати як окремий освітній компонент.

У період із XVII по XVIII століття видатні педагоги запропонували принципово нові для свого часу ідеї та підходи до навчання та виховання. У історії розвитку педагогічної думки цей факт пов'язаний з діяльністю Й. Песталоцці (1746–1827), Й. Гербарта (1746–1841), А. Дистервега (1790–1866). Вони здійснювали педагогічну діяльність у інноваційних для того часу школах.

Серед видатних просвітителів XVIII століття, які збагатили вітчизняну педагогічну традицію, почесне місце належить Г. С. Сковороді (1722–1794). Він перший в українській педагогіці в центрі уваги поставив дитину – її почуття, стосунки зі світом, її справи, нахили і обдарування; визначив мету гуманістичного процесу – формування «істинної» людини: мислячої, чуйної, освіченої, зі світлим розумом, гарячими почуттями, підготовленої до праці задля її щастя і блага народу.

Великий внесок у розвиток педагогіки зробив визначний вітчизняний педагог К. Д. Ушинський (1824–1870), розробник новітньої педагогічної системи, що охоплювала основні питання виховання і навчання. Провідною ідеєю цієї системи була народність, яку він розумів як своєрідність кожного народу, зумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя, географічними особливостями.

У другій половині XIX – на початку XX століття на проблематиці освіти та виховання в Україні зосереджували свої зусилля діячі культури та науки. Т.Г. Шевченко (1814–1861) підготував і видав «Букварь южнорусский» (1861). І.Я. Франко (1856–1916) зробив суттєвий внесок у розробку історії шкільної і університетської освіти в Україні. М.П. Драгоманов (1841–1895) обстоював національну народну освіту як таку, що вбирає в себе кращі здобутки світової культури. П.А. Грабовський (1864–1902) присвятив низку статей питанням народної освіти. Леся Українка (1871–1913) вказувала на необхідність народної освіти. Закарпатський педагог О.В. Духнович (1803–1865) зробив вагомий внесок у теорію і практику початкової освіти. Відомий український педагог Х.Д. Алчевська (1841–1920) досліджувала проблеми навчання дорослих, написала посібники «Що читати народові?», «Книга для дорослих». Відомий

педагог і громадський діяч С.Ф. Русова (1856–1940) створила концепцію національної системи освіти і виховання, написала ряд праць із педагогіки: «Дошкільне виховання», «Дидактика», «Моральні завдання сучасної школи».

Системний етап розвитку педагогіки – з початку 20 ст. Він характеризується високим рівнем узагальнення, систематизації, структурування емпіричних та теоретичних педагогічних знань. Здійснюється уточнення категорій «виховання», «навчання», «освіта», «розвиток» та пояснення понять «самовиховання», «саморозвиток», «виховні відносини» тощо. Поступово педагогіка вибудовується як наукова система.

В цей період славу педагогіці принесла педагогічна діяльність А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського. А.С. Макаренко висунув і перевіряв на практиці принципи створення дитячого колективу, педагогічного керівництва ним, запропонував методику трудового виховання, вивчав проблеми формування свідомої дисципліни і виховання дітей у сім'ї.

В.О. Сухомлинський досліджував проблеми розумового, морального, естетичного та фізичного виховання школярів, питання політехнічної освіти, теорії навчання, виховання дітей у сім'ї, самовиховання і самоосвіти, професійної майстерності вчителя, здійснення загального навчання та керівництва школою.

В сучасних умовах пріоритет надається особистісно орієнтованій освіті, яка спрямована на забезпечення суб'єктності здобувача освіти. Суб'єктність людини має прояв у її життєдіяльності, спілкуванні, самосвідомості. Вона є здатністю людини бути стратегом власної життєдіяльності.

Основні відомості про етапи розвитку педагогіки надано у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Етапи розвитку педагогіки

№	Назва етапу	Період	Основні поняття
1.	Донауковий	до 17 ст.	Виховання, навчання.
2.	Концептуальний	кінець 17-початок 20 ст.	Виховання, навчання, освіта, розвиток.
3.	Системний	20 ст.	Виховання, навчання, освіта, розвиток, самовиховання, саморозвиток, виховні відносини.

Педагогіка, як і інші науки, поступово та невпинно розвивається. **До джерел розвитку педагогіки** відносять: народну педагогіку, історію педагогіки, досвід педагогів сучасності.

Народна педагогіка – це галузь педагогічних знань, надбання попередніх поколінь у системі виховання і навчання дітей з урахуванням національних особливостей та менталітету народу.

Історія педагогіки – галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості розвитку і становлення теорії та практики виховання й освіти дітей на різних етапах розвитку суспільства.

Досвід педагогів сучасності є важливим джерелом оновлення і подальшого розвитку теорії та практики виховання й освіти.

2. Предмет педагогіки, її завдання

Науковці пропонують різні визначення педагогіки як науки. Представимо окремі трактування даного поняття.

Педагогіка – наука про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку.

Отже, у сучасних умовах педагогіку розглядають як науку і практику навчання і виховання людини на усіх вікових етапах її особистісного і професійного розвитку.

Мета педагогічної науки – опис, пояснення та прогнозування процесів і явищ педагогічної дійсності.

Загальне завдання педагогіки – вияв, вивчення й обґрунтування закономірностей виховання та розвитку людської особистості, розробка на цій основі теорії і технології виховання як спеціально організованого педагогічного процесу.

До ознак певної науки відносять: 1) виникнення з потреб суспільства; 2) наявність предмету дослідження; 3) наявність власної системи категорій; 4) сукупність методів дослідження; 5) система достовірних і узагальнених знань про об'єктивні закони розвитку природи.

Співвіднесемо названі ознаки науки з ознаками педагогіки.

Для того, щоб суспільство прогресувало, воно повинне передавати соціальний досвід (культуру) усе новим і новим поколінням. Виділилася галузь науки - педагогіка як наука про виховання та навчання людини на усіх вікових етапах її розвитку. Тобто, педагогіка виникла з потреб суспільства.

Кожна наука характеризується своїм об'єктом і предметом. *Об'єкт науки* – це те, що існує як реальність поза самим вивченням. Кожен об'єкт може вивчатися різними науками. Так, людина вивчається психологією, соціологією, антропологією, медициною, фізіологією та іншими науками.

Об'єкт педагогіки – реальна педагогічна дійсність, тобто те, що вивчає та описує педагогіка. Дана галузь наукового знання має свій предмет – це навчально-виховна діяльність закладів освіти, уповноважених на це суспільством.

Педагогіка розробляє свій категоріальний апарат. Основні поняття певної науки визначаються предметом дослідження. Серед всього комплексу понять завжди можна виділити провідні, найзагальніші поняття, навколо яких будується вся система знань науки і які відображають основні найсуттєвіші сторони, властивості і зв'язки педагогічних явищ. Такі поняття називають категоріями науки.

До основних понять (категорій) віднесено: освіту, розвиток, виховання, навчання.

Кожна наука виконує сукупність функцій. Більшість науковців виділяють наступні функції педагогіки: теоретичну, прогностичну, практичну. Інформацію про функції педагогіки представлено на схемі (рис. 1.2).

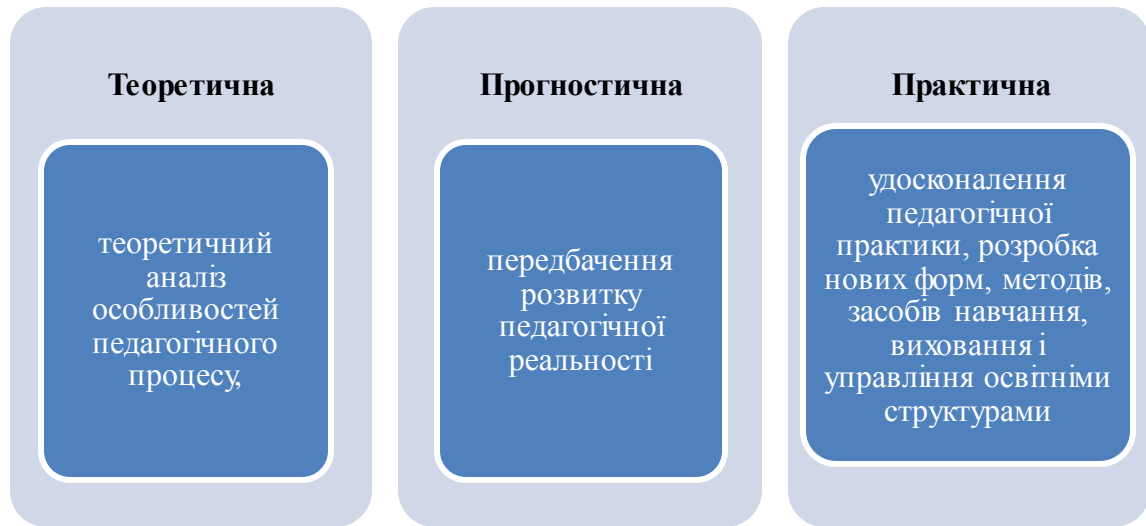

Рис. 1.2. Функції педагогіки

Висновки. Отже, історичний шлях становлення педагогіки як науки свідчить про те, що її виникнення і розвиток визначались об'єктивними соціально-економічними потребами суспільства в підготовці підростаючих поколінь до життя. Зараз педагогіку розглядають як науку про закономірності, принципи, форми, методи виховання, навчання та освіти на різних етапах вікового розвитку людини.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Які стадії розвитку педагогіки ви знаєте? Назвіть прізвища педагогів і вчених, що збагатили цю науку своїми здобутками.
2. В якому столітті педагогіка стала окремою наукою? З чим, на вашу думку, це пов'язано?
3. Назвіть об'єкт і предмет педагогіки. Яка різниця між цими двома поняттями?
4. Які функції виконує педагогіка як наука?
5. *Проблемне питання.* Які завдання, на вашу думку, стоять перед педагогікою на сучасному етапі розвитку суспільства?

Лекція

Тема 1.5. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ПЕДАГОГІКИ. СИСТЕМА ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК. ПЕДАГОГІКА ТА ІНШІ НАУКИ

План:

1. Основні педагогічні категорії.
2. Система педагогічних наук.
3. Зв'язок педагогіки з іншими науками.

Ключові поняття й терміни: виховання, навчання, освіта, розвиток особистості, система педагогічних наук.

1. Основні педагогічні категорії

Як будь-яка наука, педагогіка має свій термінологічний апарат.

Категорії педагогіки – найзагальніші педагогічні поняття, що відображають основні, найістотніші сторони, властивості та зв'язки явищ об'єктивного світу.

В період становлення педагогіки як науки було визначено три основні поняття педагогіки – «виховання», «навчання», «освіта».

«Виховання» як загальна категорія історично включала «навчання» і «освіта». Отже, виховання – вічна категорія, існує з моменту виникнення людства. З іншого боку, цілі, зміст виховання змінювалися в ході історії (наприклад, цілі виховання в первісному суспільстві не підходять для вирішення завдань виховання епохи Відродження). Завдання виховання завжди відображують історичну потребу суспільства в підготовці покоління, здатного реалізовувати певні громадські функції і соціальні ролі.

Виховання – цілеспрямований і організований процес формування особистості. У педагогіці поняття «виховання» використовується в «широкому і вузькому» соціальному, а також в «широкому і вузькому» педагогічному значенні.

В широкому соціальному розумінні **виховання** – це передача накопиченого досвіду від старших поколінь до молодших.

З огляду на це, виховання характеризується кількома властивостями:

– воно є *вічною* категорією, невід'ємною частиною людського буття; виникло одночасно з виникненням суспільства і зникає, якщо суспільство перестає існувати;

– виховання є *соціальною* категорією, властивою лише людям; кожна людина освоює комплекс соціальних ролей.

- дії на вихованця цілеспрямовані; ці дії мають соціальний контекст (передача знань, умінь, навичок, ідей, соціального досвіду, способів поведінки);
- виховання має *історичний* характер, оскільки його мета, завдання, зміст, методи, форми, як і вся педагогічна політика, не залишаються незмінними, а розвиваються, змінюються, вдосконалюються під впливом досвіду і науки;
- виховання має *національний* характер, оскільки здійснюється в межах конкретного народу (конкретної нації) і ґрунтується на його мові, історії, культурі, звичаях, побуті;
- створюються умови для засвоєння норм стосунків, цінностей, поглядів та переконань.

У вузькому соціальному розумінні **виховання** – цілеспрямований вплив на людину з боку суспільно-громадських інституцій з метою формування в неї певної системи знань, поглядів, переконань, моральних цінностей, підготовки до життя.

У широкому педагогічному розумінні **виховання** – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив колективу вихователів на вихованців з метою формування у них певних якостей, що здійснюється в навчально-виховних закладах і охоплює весь педагогічний процес.

У вузькому педагогічному розумінні **виховання** – це процес і результат виховної роботи, спрямованої на розв'язання конкретних виховних завдань.

Будь-яке розуміння поняття «виховання» передбачає, що вихователь: передає досвід, накопичений людством; вводить вихованця у світ культури; допомагає розібратися у неоднозначних життєвих ситуаціях через отримання суб'єктивного досвіду; стимулює до самовиховання та саморозвитку.

Результат виховання передбачає, що вихованець поступово змінює своє розуміння світу і ставлення до людей і самого себе, стає особистістю, яка бере на себе відповідальність за власне життя тощо.

Основне призначення виховання – забезпечення життєвої спадкоємності між старшим і молодшим поколіннями; головне в цій наступності – засвоєння культурного досвіду, соціальних норм і правил, необхідних для життєдіяльності людини.

Друга педагогічна категорія – «навчання» має величезний спектр трактувань.

Навчання – процес цілеспрямованої, послідовної взаємодії вчителя й учнів, спрямований на засвоєння всіх компонентів змісту освіти.

Як і виховання, визначається з двох позицій (процесу та результату). Якщо говорити про **процес**, то навчання – взаємодія учителя і учнів. Якщо говорити про **результат**, то це – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів.

Третя основна категорія педагогіки – «**освіта**» – розглядається як:

- 1) цінність людини, що розвивається, і суспільства;
- 2) процес навчання і виховання людини;

3) як результат навчання і виховання людини;

4) як система.

Наведемо декілька визначень даного поняття.

Освіта – процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх та професійних знань.

Освіта – це процес і результат оволодіння надбаннями людської культури як передумови активної соціальної діяльності особистості.

Освіта виконує наступні функції:

- **люди́нотворчу** – забезпечення певного рівня знань, грамотності; стану емоційно-вольової сфери, поведінкових орієнтацій, готовності до виконання різних соціальних ролей, видів діяльності тощо;

- **техноло́гічну** – забезпечення «бази життя»; формування навичок і вмінь трудової, громадської, господарської, професійної діяльності; розвиток комунікативності в різних видах діяльності тощо;

- **гуманістичну** – виховання людей в дусі миру, високої моральності, культури, розуміння пріоритетів загальнолюдських цінностей (життя, праці, самої людини, природи тощо).

У Законі України «Про освіту» систему освіти визначено як «сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними».

Основний шлях одержання освіти певного рівня – навчання в системі різноманітних навчальних закладів. При цьому важливу роль у оволодінні певними компетентностями та подальшому професійному та особистісному становленні займає інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

Як співвідносяться між собою категорії «виховання», «навчання», «освіта»? «Виховання», у широкому його розумінні, є найбільш загальним поняттям, що охоплює всі сфери процесу формування особистості; «освіта» – відноситься до виховання як частина до цілого; проте ця категорія не є достатньо конкретною, щоб користуватися нею у повсякденній діяльності; «навчання» є ядром освіти, головним шляхом її набуття.

Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання. Процес розвитку особистості передбачає зміни впродовж життя. Особистість розвивається завжди як індивідуальність.

Останнім часом у педагогічній спільноті саме розвиток особистості здобувача освіти визначено як пріоритет. Зокрема, у Концепції Нової української школи зазначено: «Освічені українці, всебічно розвинені, відповідальні громадяни і патріоти, здатні до ризику та інновацій, – ось хто поведе українську економіку вперед у XXI столітті».

З питання зв'язків та ієрархії понять «виховання», «навчання», «освіта» та «розвиток» існують різні точки зору, що характерно для об'єктивного процесу розвитку будь-якої науки. Виховання, навчання і освіта об'єднані у педагогічному процесі. Навчання, виховання і освіти можна розглядати як особливим чином організовану діяльність, результатом якої є розвиток людини.

У процесах навчання, виховання, освіти та розвитку надзвичайне велике значення відводиться педагогу – професіоналу своєї справи. При цьому професіоналізм передбачає не тільки використання вчителем теоретичних надбань педагогіки, а й його цінності, особистісні якості, життєві пріоритети тощо. Саме тому багато науковців та практиків відносять педагогіку до мистецтва. На думку К.Д. Ушинського, педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Але мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук.

2. Система педагогічних наук

Із поглибленням і розширенням наукових знань наступив період диференціації наук, оформлення педагогіки в самостійну галузь відображення реальної дійсності. В подальшому здійснювалася диференціація всередині самої педагогіки і оформлення багатьох самостійних педагогічних наук (галузей), утворення їх системи.

Структура сучасної педагогіки відображає зв'язки і відносини, що виникли під час історичного розвитку педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики. Кількість педагогічних галузей залежить від суспільних потреб (йдеться про самостійні науки із своїм предметом, методами дослідження, понятійно-категорійним апаратом).

Ця система весь час збагачується, розвивається, поповнюється новими знаннями. Система педагогічних наук – зв'язки та відношення, що склалися в процесі історичного розвитку різних галузей педагогічних знань.

Стисло схарактеризуємо галузі системи педагогічних наук.

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, яка вивчає загальні закономірності навчання і виховання, розробляє загальні основи навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного типу. Загальну педагогіку можна умовно розділити на чотири розділи: загальні засади педагогіки (досліджують загальні аспекти основних категорій педагогіки, її методологію), теорію виховання (вивчає принципи, методи, прийоми, засоби, організаційні форми, напрями виховання), теорія освіти й навчання, або дидактика (досліджує закономірності і принципи навчання, методи, прийоми і засоби навчання, зміст освіти, види та форми організації навчання, особливості контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів), основи школознавства (особливості системи управління освітою України, принципи, види і форми внутрішкільного контролю, організацію методичної роботи й вивчення передового педагогічного досвіду).

Вікова педагогіка – вивчає закономірності виховання і навчання, організаційні форми й методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп.

Виробнича педагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає закономірності, форми, методи, засоби неперервної професійної освіти, навчання працюючих, їх переорієнтації на нові професії, підвищення виробничої кваліфікації; орієнтована перш за все на систему перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів.

Галузеві педагогіки – охоплюють спортивну, авіаційну, військову, інженерну, медичну, культурно-освітню; педагогіку виправно-трудової системи, педагогіку підвищення кваліфікації та перекваліфікації спеціалістів, робітничих кадрів.

Історія освіти і педагогічної думки – досліджує основні етапи розвитку педагогічної думки та системи освіти.

Методики викладання окремих предметів – вивчають закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у закладах освіти різних типів.

Порівняльна педагогіка – досліджує закономірності функціонування й розвитку освітніх і виховних систем у різних країнах шляхом співставлення та знаходження спільного й відмінного.

Корекційна педагогіка (або дефектологія) – досліджує виховання, навчання та освіти дітей із особливостями розвитку. Педагогічні знання цієї галузі поділяють на такі напрями:

- сурдопедагогіка (навчання й виховання глухонімих, глухих і туговухих дітей);
- логопедія (навчання й виховання дітей з порушеннями мовлення);
- тифлопедагогіка (навчання й виховання сліпих та слабкозорих дітей);
- олігофренопедагогіка (навчання й виховання розумово відсталих і дітей із уповільненим розумовим розвитком).

В умовах сьогодення активно розвиваються наступні галузі - педагогіка вищої школи, педагогіка дорослих, історія педагогіки, соціальна педагогіка. Нині педагогічна наука об'єднує до двадцяти педагогічних галузей. Процес виділення та обґрунтування нових педагогічних наук постійно продовжується.

3. Зв'язок педагогіки з іншими науками

Однією з найважливіших характеристик будь-якої науки є її зв'язок з іншими науками. Взаємозв'язок служить найважливішим джерелом розвитку наук і представляється в трьох аспектах: по-перше, одні науки по відношенню до інших виконують світоглядну і методологічну функції; по-друге, зміст наукового знання одних наук допомагає іншим глибше проникнути в предмет дослідження; по-третє, в процесі взаємозв'язку наук відбувається їх взаємне збагачення методами наукових досліджень.

Педагогіка має міцні зв'язки з різними галузями людських знань. Міжпредметні зв'язки педагогіки дають змогу глибше пізнати педагогічні факти, явища і процеси.

У числі перших склалися зв'язки педагогіки з філософією і психологією, які є важливою умовою розвитку педагогічної теорії і практики.

Педагогічна наука пов'язана з філософією, яка виступає її методологічною основою. Довгий час філософія і педагогіка функціонували як цілісна наука про суспільство і людину. Педагогіка вийшла з філософії, саме філософські знання лежать в основі розуміння проблем педагогіки. Філософія – методологічний фундамент педагогіки, оскільки це підґрунтя знань про загальні закони розвитку природи, суспільства та теорії пізнання.

Зокрема, в теорії навчання використовують філософські категорії «суть і явище», «протиріччя», «зв'язок», «причина і наслідок», «форма», «зміст».

З іншого боку, на певному етапі (у 40–60-х роках ХХ століття) як самостійний науковий напрям виділили філософію освіти і виховання. Філософія освіти повинна допомогти з визначенням оптимальної філософської системи для вирішення завдань педагогіки, в конкретизації філософських концепцій в рішенні проблем педагогіки.

Філософія, соціологія допомагають педагогіці визначити мету виховання, правильно враховувати дію загальних закономірностей людського буття і мислення, надають оперативну інформацію про зміни в науці та суспільстві, коригуючи спрямованість виховання.

Анатомія і фізіологія людини є основою розуміння біологічної сутності людини: розвитку вищої нервової діяльності, першої та другої сигнальних систем, розвитку й функціонування органів чуттів, опорно-рухового апарату, серцево-судинної та дихальної систем.

Гігієна дітей і підлітків як галузь гігієни сприяє організації на наукових засадах у закладах освіти заходів щодо зміцнення здоров'я, фізичного розвитку, трудової діяльності дітей та підлітків, плануванню будівництва та обладнання навчальних і дитячих закладів різних типів.

Зв'язок педагогіки з медициною є передумовою формування корекційної педагогіки як спеціальної галузі педагогічного знання.

Педагогіка і соціологія шукають шляхи переведення узагальнених результатів соціологічних досліджень в конкретні завдання виховання. Ці завдання спільно виконують соціальні інститути - сім'я, освітні і культурні, громадські, політичні і державні організації.

Педагогіка пов'язана з економікою, вирішуючи проблеми економіки освіти і організації економічної освіти сучасної людини.

Особливо велике значення для вирішення питань навчання і виховання має психологія, і передусім вікова і педагогічна. Дослідники відзначають, що існує декілька найбільш важливих вузлів зв'язку педагогіки і психології. Головний з них – предмет дослідження цих наук. Психологія вивчає закони розвитку психіки людини, педагогіка розробляє методи, способи, засоби виховання, розвитку особистості. Виховання, освіта, навчання людини за своєю суттю є розвиток психіки.

Оскільки педагогіка разом із психологією та іншими людинознавчими науками займається вивченням людини, особливостями її поведінки і

спрямована на її підготовку до функціонування та діяльності у суспільстві, то її можна поставити на перетині, а точніше в центрі інших наук (рис. 1.3).

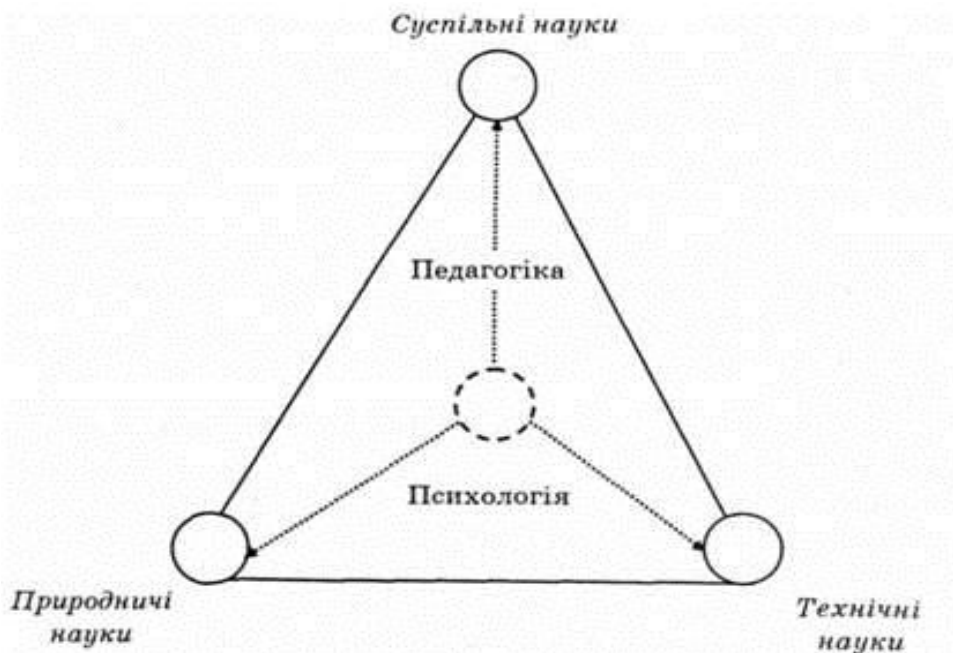

Рис. 1.3. Педагогіка в системі наук (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

Висновки. Педагогіка, як певна наука, що розвивається, постійно переглядає і розширює аспекти розуміння своїх основних категорій, а на практиці безперервно збагачується досвідом виховання і навчання. Педагогіка як наука має свій предмет і взаємопов'язана з різними галузями знання, об'єктом вивчення яких є людина (філософією, психологією, фізіологією, соціологією тощо).

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Які дисципліни складають систему педагогічних наук?
2. Яка наука виступає методологічною основою педагогіки? Чому?
3. Охарактеризуйте основні педагогічні категорії.
4. У чому ви вбачаєте взаємозв'язок між навчанням, вихованням, освітою і розвитком особистості?
5. *Проблемне питання.* Яке значення мають зв'язки педагогіки з іншими науками для її розвитку?

Лекція

Тема 1.6. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

План:

1. Характеристика науково-педагогічного дослідження.
2. Елементи та етапи науково-педагогічного дослідження.
3. Методи науково-педагогічного дослідження.

Ключові поняття й терміни: науково-педагогічне дослідження, складові елементи дослідження, етапи науково-педагогічного дослідження, методологія педагогіки, методи науково-педагогічного дослідження.

1. Характеристика науково-педагогічного дослідження

Педагогіка як прикладна наука включає теоретичні й практичні аспекти.

Педагогічна теорія систематизує практику та створює теоретичне підґрунтя для практики. Це дозволяє вдосконалити наявні форми і методи роботи, розробити нові технології, обґрунтувати й розробити методичне забезпечення. З іншого боку, в практиці роботи вчителів накопичується важливий досвід, аналіз якого стає своєрідним поштовхом і базою для нових наукових досліджень.

Певний рівень досвіду та професійної майстерності стимулює проведення вчителями педагогічних досліджень, які можуть збагатити науку новими відкриттями й стати науково-педагогічними дослідженнями. Таким чином, педагогіка як наука розвивається завдяки поповненню новими фактами, здобутими у процесі дослідницької діяльності, тобто завдяки здійсненню наукових досліджень.

Науково-педагогічне дослідження – особлива форма процесу пізнання педагогічної дійсності, систематичне цілеспрямоване вивчення її явищ і процесів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт.

Науково-педагогічні дослідження поділяються на **такі види:**

а) *фундаментальні дослідження*, які розкривають суть педагогічних закономірностей та спрямовані на поглиблення наукових знань, розвиток методології науки, розробку її нових галузей і які не мають практичних цілей;

б) *прикладні дослідження*, які вирішують окремі теоретичні і практичні завдання, пов'язані з визначенням змісту виховання і освіти, розробкою педагогічних методик і технологій; поєднують наукові здобутки з практикою;

в) *розробки*, які передбачають створення програм, підручників, посібників, методичних рекомендацій з питань організації процесів виховання і навчання, управління виховними системами.

Людина постійно збагачує теорію і практику виховання. У зв'язку з цим існує постійна «відкритість» педагогічного знання про людину і процес її виховання, що сприяє становленню нових наукових шкіл і напрямів, можливості їх різноманітності та обумовлює необхідність та важливість науково-педагогічних досліджень.

Головною метою науково-педагогічного дослідження є відкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості, свідоме і цілеспрямоване застосування вже відомих законів у практиці навчально-виховної роботи.

В залежності від складності й широти охоплення, науково-педагогічне дослідження має кілька *рівнів*, які можна побачити у наступній схемі.

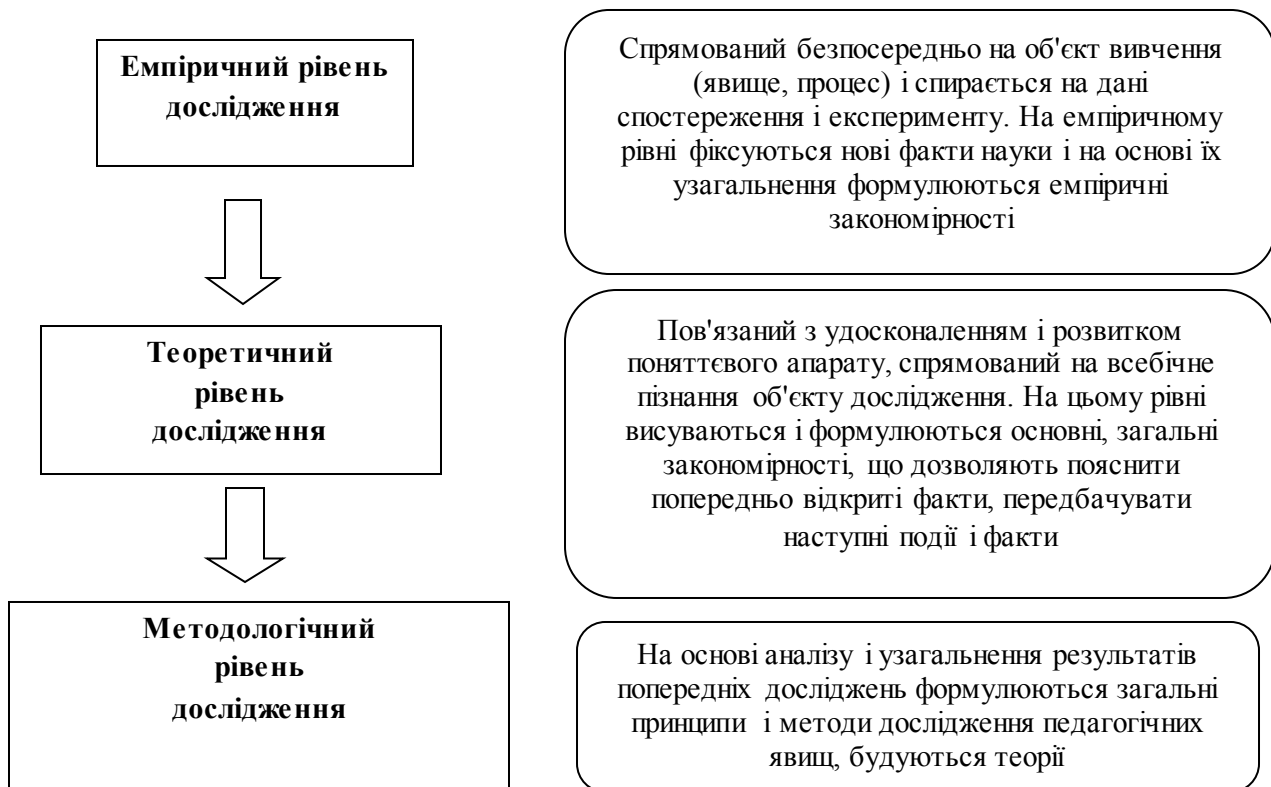

Рис. 1.4. Рівні науково-педагогічного дослідження

2. Елементи та етапи науково-педагогічного дослідження

Під час організації наукового дослідження важливо виокремити всі їхні елементи та встановити взаємозв'язок між ними. *Складові елементи* дослідження представлені у наступній схемі.

Об'єкт педагогічного дослідження

(цілісна сукупність складових педагогічної дійсності чи знань про неї, включеної в педагогічний процес, що підлягає дослідженню). Серед об'єктів педагогічних досліджень можна виокремити педагогічні системи, явища, процеси, факти, що входять у педагогічний процес (виховання, освіта, розвиток, формування особистості, колективу)

Предмет педагогічного дослідження

(сукупність елементів, зв'язків, відносин у конкретній галузі педагогічного об'єкту, у якій виділяється проблема, що потребує розв'язання). Це те, що вивчається: формування якостей, характеристика процесу, явища, виявлення сутності, умов, тенденцій, зовнішніх і внутрішніх передумов виховання дітей у певній сфері. Тобто, предмет – це те, що ми бачимо в межах об'єкту. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього і спрямована основна увага дослідника

Мета дослідження

(задум дослідження, науковий результат, який має бути отриманий під час дослідження); спрямовує на вивчення предмета дослідження

Завдання дослідження

(це програма дослідницьких процесів, що відображають логіку наукового пошуку, конкретизують цілі з урахуванням предмета дослідження, наукові проблеми, що досліджуються)

Наукова гіпотеза

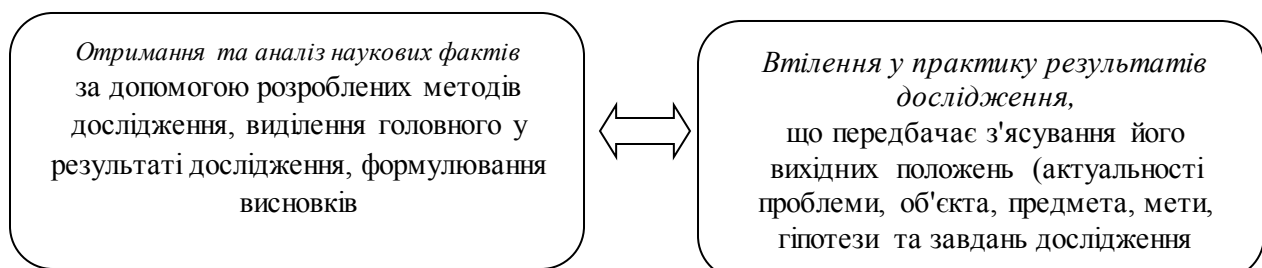
(науково обґрунтоване припущення, що потребує подальшої теоретичної і експериментальної перевірки). Це передбачення того, як буде розвиватися досліджуваний процес чи явище

Методика дослідження

(перелік методів, прийомів, засобів, за допомогою яких дослідник розв'язує поставлені завдання, перевірена наукова гіпотеза, отримані достовірні наукові факти)

Рис. 1.5. Елементи науково-педагогічного дослідження

Також важливими є наступні компоненти дослідження:

Етапи науково-педагогічного дослідження представлені у наступній схемі

Рис. 1.6. Етапи науково-педагогічного дослідження

Отже, весь процес наукового дослідження можна приблизно відобразити у вигляді такої логічної схеми.

Рис. 1.7. Структура процесу наукового дослідження

3. Методи науково-педагогічного дослідження

Будь-яка наука не може плідно розвиватися, особливо в умовах сучасної науково-технічної революції, без належної уваги до проблем методології наукового пізнання, методів наукових досліджень. Без глибокого вивчення педагогічної теорії і практики неможливо здійснювати прогнозування розвитку науки про виховання людини. Набуваються ці знання під час спеціально організованих науково-педагогічних досліджень. У процесі педагогічного дослідження, організованого з метою отримання нових фактів, використовують систему методів науково-педагогічного дослідження.

Метод педагогічного дослідження (від гр. – шлях дослідження, пізнання) – сукупність способів, прийомів, операцій практичного або теоретичного пізнання та вивчення педагогічних явищ й процесів, що передбачають встановлення об'єктивних закономірностей у вихованні, навчанні та розвитку особистості.

Сукупність методів, форм і принципів наукового пізнання педагогічної називається методологією педагогіки. Методологія є багаторівневою системою, що спирається не тільки на конкретнонаукові шляхи дослідження, а й на наукову дійсність, що відображає картину світу в методах загальнонаукового пізнання.

Організовуючи дослідження, необхідно оптимально поєднувати різноманітні методи для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта виховання чи навчання, а використовувані методи повинні забезпечити одночасне вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості. При цьому задіяні методи мають відображати динаміку розвитку окремих якостей як на певному віковому відрізку, так і впродовж усього процесу дослідження, забезпечити постійне отримання відомостей про учня з якнайбільшого числа джерел, від найкомпетентніших осіб, які постійно спілкуються, взаємодіють з ним, що дасть

змогу аналізувати не лише перебіг процесу, його результати, а й умови, в яких він відбувається. Важливо дотримуватися комплексності у вивченні вихованців, тобто охоплювати всі сторони їх фізичного, психічного та соціального розвитку. Також слід звертати увагу на відповідність обраних методів дослідження віковим особливостям вихованців.

Усі методи науково-педагогічного дослідження об'єднуються в три групи. Їх класифікацію відображено у наступній схемі.

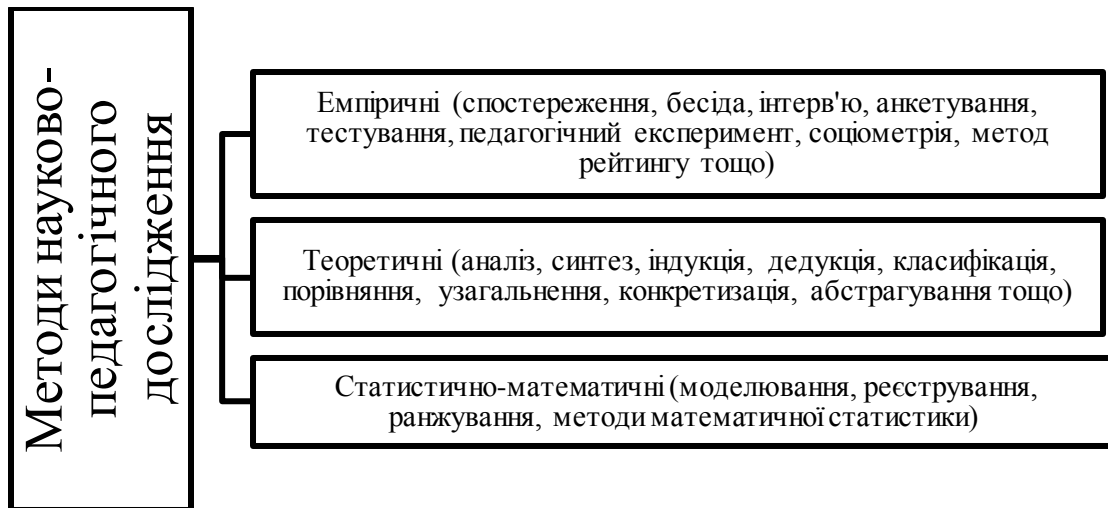

Рис. 1.8. Класифікація методів науково-педагогічного дослідження

Розглянемо кожен метод більш детально.

Емпіричні методи дослідження

Метод педагогічного спостереження – спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах. Розрізняють спостереження пряме й опосередковане, відкрите й закрите, а також самоспостереження. Готуючись до проведення спостереження, важливо розробити план, визначити терміни, занотовувати результати. Важливим є систематичність спостережень. Якщо педагог тільки реєструє поодинокі факти, що впадають у вічі, то поза його увагою залишаються вихованці, які прагнуть приховати свою справжню позицію.

Достовірні відомості дає тільки тривале спостереження за вихованцем в усіх видах його діяльності. Досвідчені педагоги намагаються бути там, де й їхні учні. Нерідко у схожих умовах учень поводить по-різному: на одному уроці він активний і уважний, а на іншому – пасивний і неуважний. У таких випадках ретельно порівнюють дані спостережень, з'ясовують причини розходжень, які нерідко зумовлені різним ставленням до учня педагогів.

З метою забезпечення об'єктивності спостереження здійснюють за допомогою технічних засобів: звуко- або відеозапис уроків, позакласних виховних заходів, різних видів діяльності учнів. Приховане спостереження ефективніше, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку школяра, унеможливорює вплив педагога на дітей.

Оцінюючи педагогічне спостереження як загалом ефективний метод науково-педагогічного дослідження, слід мати на увазі, що він не повною мірою забезпечує проникнення в суть явищ, що вивчаються, дії учнів. Небагато інформації дають спостереження й для висновків про мотиви дій і вчинків школярів. Тому важливо поєднувати спостереження з іншими методами дослідження, зокрема з бесідою, анкетуванням.

Метод бесіди – джерело і спосіб пізнання педагогічного явища через безпосереднє спілкування з особами, яких дослідник вивчає в природних умовах. Щоб вона була результативною, необхідно мати її план, основні й додаткові запитання; створити сприятливу атмосферу для відвертого обміну думками; врахувати індивідуальні особливості співбесідника; виявляти педагогічний такт; уміти запровадити бесіду. Отримані результати бесіди доцільно порівняти з інформацією про особистість, отриманою за допомогою інших методів.

Різновид бесіди – *інтерв'ю*. На відміну від бесіди, яку проводять у природній, невимушеній обстановці, під час інтерв'ю дослідник ставить наперед визначені запитання у певній послідовності й записує відповіді співбесідника. Цей метод найдоцільніший, якщо дослідник упевнений в об'єктивності відповідей опитуваних, адже інтерв'ю не передбачає уточнювальних запитань. Використовуючи його, слід враховувати можливі типи респондентів: несміливий, боязкий, балакучий, жартівник, сперечальник, самовпевнений. Результати інтерв'ю залежать від продуманості запитань.

Метод анкетування – це метод письмового опитування, що дає змогу підвищити об'єктивність інформації про педагогічні факти, явища, процеси, їх типовість, оскільки передбачає отримання інформації від якнайбільшої кількості опитаних.

Види анкет:

- *відкриті* – передбачають довільну відповідь на поставлене запитання;
- *закриті* – до поставлених запитань пропонуються варіанти готових відповідей на вибір опитуваного;
- *напіввідкриті* – крім вибраної з готових відповіді, можна висловити й власну думку (один із варіантів відповідей – «свій варіант»);
- *полярні* – потребують вибору однієї з полярних відповідей типу «так» чи «ні», «добре» чи «погано».

Вимоги до анкетування:

- запитання треба добирати так, щоб відповіді на них найточніше характеризували досліджуване явище і давали про нього надійну інформацію;
- використовувати прямі й непрямі запитання (наприклад: «Чи хотіли б ви, щоб Ваша дочка стала вчителькою?» (пряме), «Як Ви ставитеся до професії вчителя?» (непряме);
- у формулюванні запитань слід уникати підказок;
- використовувати відкриті й закриті анкети;
- попередньо перевіряти ступінь розуміння запитань на невеликій кількості учнів і вносити корективи до змісту анкети.

Метод педагогічного експерименту – науково поставлений дослід організації педагогічного процесу в точно враховуваних умовах. Забезпечує надійніші результати у педагогічних дослідженнях.

Залежно від мети дослідження розрізняють такі **види педагогічного експерименту**:

констатуючий – вивчаються наявні педагогічні явища; *перевірковий, уточнювальний* – перевіряється гіпотеза, створена у процесі усвідомлення проблеми; *творчий, перетворюючий, формуючий* – конструюються нові педагогічні явища.

На відміну від педагогічного спостереження, педагогічний експеримент дає змогу: штучно відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців; повторювати педагогічні явища в приблизно таких самих умовах; поставити досліджуване явище в умови, які піддаються контролю.

Педагогічний експеримент є комплексним методом, оскільки передбачає поєднання методів спостереження, бесіди, анкетування, створення спеціальних ситуацій тощо на всіх етапах кожного з видів експерименту.

Метод вивчення шкільної документації та учнівських робіт. Особові справи учнів, класні журнали, контрольні роботи, зошити з окремих дисциплін, предмети, виготовлені в навчальних майстернях, дають дослідникові об'єктивні дані, що характеризують індивідуальні особливості учнів, їх ставлення до навчання, рівень засвоєння знань, сформованості вмінь та навичок, особистісні якості тощо.

Шкільна документація (загальношкільний план роботи, плани роботи предметних комісій, класних керівників, протоколи засідань педагогічної ради та ін.) дає змогу скласти уявлення про стан навчально-виховної роботи в школі загалом і на окремих її ділянках зокрема.

Під час дослідження проблем освітнього процесу виявляють чинники, які сприяють їх вирішенню, визначають рівень ефективності їх впливу.

Метод рейтингу – оцінка окремих сторін діяльності компетентними суддями (експертами). До експертів висуваються такі вимоги: компетентність (знання сутності проблеми); креативність (здатність творчо вирішувати завдання); позитивне ставлення до експертизи; відсутність схильності до конформізму (наявність власної думки і здатність обстоювати її); наукова об'єктивність; аналітичність і конструктивність мислення; самокритичність.

Метод узагальнення незалежних характеристик – узагальнення відомостей про учнів, отриманих за допомогою інших методів, зіставлення цих відомостей, їх осмислення. При зіставленні незалежних характеристик деякі риси можуть не збігатися через необ'єктивність того, хто характеризує, поспішність, помилковість висновків. В такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх. Розбіжності можливі й тоді, коли характеристики склалися в різний час, упродовж якого поведінка вихованця змінилася.

Метод психолого-педагогічного тестування – випробування учня на певний рівень знань, умінь або загальну інтелектуальну розвиненість за допомогою карток, малюнків, задач-шарад, ребусів, кросвордів, запитань.

Екзаменаційні білети також можна складати у формі тестів. Результати тестування визначають підрахуванням відсотків розв'язання тестів.

Метод соціометрії – вивчення структури і стилю взаємин у колективі (запозичений із соціології). Учні пропонують відповіді на запитання типу: «З ким би ти хотів...» (сидіти за однією партою, грати в одній команді, відправитися у подорож та ін.). На кожне запитання він має дати три або більше «вибори». За числом виборів можна визначити місце, роль, статус кожного члена колективу, наявність внутрішньоколективних угруповань, їх лідерів. Отримані дані дають змогу змоделювати стосунки всередині колективу: рівень згуртованості колективу, способи його впливу на важких учнів та ін.

Метод соціометрії використовують спільно з іншими методами, оскільки він не розкриває мотивів взаємин у колективі, а лише відображає загальну їх картину.

Метод аналізу результатів діяльності учня – аналіз результатів різних видів діяльності учня (передусім успішності, виконання громадських доручень, участі в конкурсах тощо), який допомагає скласти уявлення про нього за реальними справами. На підставі вивчення виробів учня в майстерні, наприклад, можна зробити висновок про його акуратність, старанність у роботі. Виготовлені в технічних гуртках моделі свідчать про спрямованість інтересів і нахилів. Відповіді на уроках характеризують його пам'ять, мислення, уяву, погляди, переконання. Колекції поштових марок, малюнків і віршів в альбомі є матеріалом для висновків про спрямованість уваги, спостережливості, творчої уяви, естетичних почуттів і художніх здібностей школяра. У щоденниках учні занотовують певні події свого життя і ставлення до них.

Чимало відомостей про загальний розвиток учня, культуру його мовлення, мислення, інтереси, ідейну спрямованість тощо дають твори. Учителю пропонує тематику, яка розкриває ставлення учня до себе, свого оточення, навколишньої дійсності («Моє улюблене заняття», «Недоліки мого характеру», «Мої плани на майбутнє»). Нерідко в творах розкриваються якості, які неможливо простежити за інших обставин.

Почерпнуті з творів відомості потребують перевірки іншими методами, оскільки учні в них нерідко відображають не власні погляди і переконання, намагаючись підвести їх під загальноприйняті норми моралі. Перед написанням твору доцільно провести відверту бесіду, диспут, торкнувшись питань, які необхідно буде розкрити в ньому. Така психологічна підготовка спонукає учнів до відвертого викладу своїх думок.

Відомості та характеристики, отримані за допомогою емпіричних методів, а також теоретичні наукові дані обробляються, зіставляються й аналізуються завдяки *теоретичним методам*.

Вивчення літератури дає змогу довідатися, які аспекти й проблеми вже досить добре вивчено, з яких ведуть наукові дискусії, що застаріло, а які питання ще не розв'язано. Процес вивчення літератури потребує використання таких

методів: складання бібліографії – переліку джерел, пов'язаних з досліджуваною проблемою; реферування – стиснуте викладення основного змісту однієї чи декількох праць із загальної тематики; конспектування – ведення докладніших записів, основу яких становить виокремлення головних ідей і положень праці; анотування – короткий запис загального змісту книги чи статті; цитування – дослівний запис висловлювань, фактичних чи цифрових відомостей, що містяться в літературному джерелі.

Аналіз і синтез. Ці методи наукового пізнання не існують ізольовано один від одного. *Аналіз* є уявним або фактичним розкладанням цілого педагогічного явища чи процесу на частини. *Синтез* – відновлювання цілісності розглядуваного педагогічного явища чи процесу в усьому розмаїтті його виявів.

Методи аналізу і синтезу застосовують у теоретичних дослідженнях під час визначення проблеми пошуку, формулювання гіпотези, завдань дослідження. Використовують їх і з метою коригування експерименту. Також вони допомагають у підбитті підсумків дослідно-пошукової роботи, формулюванні висновків і рекомендацій.

Індукція та дедукція. У педагогічному дослідженні ці методи використовують для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між педагогічними явищами, узагальнення емпіричних даних на основі логічних міркувань від конкретного до загального. Індуктивний метод припускає рух думки дослідника від окремих суджень до загального висновку, дедуктивний – від загального судження до окремого висновку.

Порівняння. Як метод педагогічного дослідження порівняння полягає в зіставленні отриманих результатів дослідження з наміченими цілями. У процесі дослідження отримані результати порівнюють не тільки з цілями, а й зі станом об'єкта до початку дослідження, що дає змогу простежити динаміку досліджуваного явища.

Класифікація. Завданням її є логічний розподіл педагогічних фактів, явищ, процесів за притаманною для певної групи ознакою.

Узагальнення. За своєю суттю воно є логічною операцією, в результаті якої відбувається перехід від одиничного до загального, від менш загального до більш загального судження, знання, оцінки.

Абстрагування. До цього методу вдаються за необхідності виокремити із сукупності ознак, властивостей явища ті, що входять у коло інтересів дослідника та безпосередньо становлять предмет дослідження. Тобто абстрагування є процесом мисленнєвого відволікання дослідника від інших ознак, якостей педагогічного явища з метою глибшого вивчення його.

Конкретизація. Цей розумовий процес протилежний абстрагуванню. Він передбачає перетворення предмета з виокремлених раніше абстракцій. Під час конкретизації поняття збагачуються новими ознаками, тому що вона спрямована на висвітлення розвитку предмета як цілісної системи. Конкретним тут називають єдність різноманітного, поєднання багатьох ознак, якостей предмета. Абстрактним, навпаки, називають однобічну, ізольовану від інших моментів ознаку предмета.

Важливими у педагогічних дослідженнях є й наведені нижче **математичні методи**, що використовуються для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого у процесі дослідження. Вони надають процесу дослідження чіткості, структурованості, раціональності, ефективності при опрацюванні великої кількості емпіричних даних. Застосування математичних методів для відображення педагогічних явищ можливе за таких умов: масовий характер явищ; їх типовість; вимірюваність явищ.

Метод моделювання – створення й дослідження моделей. Він є засобом теоретичного дослідження психологічних явищ через уявне створення життєвих ситуацій, в яких може відбуватися діяльність людини, змодельованої системи. Цей метод допомагає пізнати закономірність поведінки людини у певних ситуаціях.

Наукова модель – це уявно чи матеріально реалізована система, що адекватно відображує предмет дослідження і здатна замінити його у такій мірі, що вивчення моделі дозволяє одержати нову інформацію про сам предмет. Існують матеріальні та ідеальні моделі. *Матеріальні моделі* втілюються у певному матеріалі – дереві, металі, склі та ін. *Ідеальні моделі* фіксуються у таких наочних елементах як креслення, рисунок, схема, програма та ін.

Метод реєстрування – виявлення певної якості в явищах даного класу і обрахування за наявністю або відсутністю її (наприклад, кількості скоєних учнями негативних вчинків).

Метод ранжування – розміщення зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), визначення місця в цьому ряду об'єктів (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності та ін.).

Метод вимірювання – присвоєння чисел речам відповідно до певних правил і закономірностей.

Використовують такі **вимірювальні шкали**:

- **Виміри в шкалі найменувань (номінальні виміри):** групування об'єктів у класи, кожному з яких присвоюється певна цифра. Психологи часто кодують стать, позначаючи особу жіночої статі нулем, а чоловічої – одиницею. При цьому використовують винятково ту особливість чисел, що 0 відрізняється від 1, і якщо предмет А має 0, а предмет Б – 1, то А і Б відрізняються від вимірюваної якості. Але це не означає, що Б містить більше якості, ніж А.

- **Порядок у шкалі виміру:** виходячи з того, що у вимірюваних предметах різна кількість якості, використовують якість «упорядкованих» чисел: коли число, приписане А, більше від числа, приписаного Б, це означає, що в А міститься більше даної якості, ніж у Б.

- **Інтервальні виміри:** таке присвоєння чисел предметам, коли однакові різниці чисел відповідають однаковим різницям значення вимірюваної ознаки або якості предмета (час між 1940 і 1945 рр. дорівнює часові між 1980 і 1985 рр.).

- **Вимір відношень:** відрізняється від інтервального тільки тим, що нульова точка не довільна, а вказує на відсутність вимірюваної якості. Прикладом цього виду шкали є ріст і вага. Нульового росту не існує, а чоловік зростом 183 см удвічі вищий за хлопчика, що має зріст 91,5 см.

Педагогічні явища і процеси є динамічними, постійно змінюються. Змінними є характеристики людей або речей, наприклад, вага, вік, швидкість читання, кількість дітей. Деякі з цих змінних неперервні, тобто виміри їх можуть мати будь-яке значення (вага, вік, час реагування). Інші змінні дискретні – виміри можуть давати тільки окремі значення (наприклад, кількість дітей).

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Обґрунтуйте необхідність використання педагогом методів науково-педагогічних досліджень.
2. На що спрямовані науково-педагогічні дослідження? Наведіть конкретні приклади?
3. Як класифікують методи науково-педагогічних досліджень? Які методи входять до кожної групи?
4. Розкрийте можливості методів усного і письмово опитування у педагогічних дослідженнях. Покажіть їх переваги і недоліки.
5. Охарактеризуйте методи спостереження та педагогічного експерименту, назвіть умови їх застосування.
6. Розкрийте можливості методів опитування у педагогічних дослідженнях. Покажіть їх перевагу і недоліки.
7. *Проблемне питання.* Які методи доцільно використати для вивчення особистості здобувача загальної середньої освіти у першому класі?

Лекція

Тема 1.7. РОЗВИТОК, ВИХОВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

План:

1. Особистість як предмет дослідження психологічної та педагогічної наук. Розвиток, виховання та формування особистості. Закономірності та рушійні сили розвитку особистості.
2. Суть вікової періодизації.
3. Основні фактори формування і розвитку особистості.
4. Стисла характеристика зарубіжних теорій розвитку особистості.

Ключові поняття й терміни: індивід, особистість, індивідуальність, розвиток людини, формування особистості, фактори формування особистості, вікова періодизація, спадковість, середовище, виховання, діяльність.

1. Особистість як предмет дослідження психологічної та педагогічної наук. Розвиток, виховання та формування особистості. Закономірності та рушійні сили розвитку особистості.

У науковому вжитку щодо вихованців і дорослих широко побутують поняття «людина», «особистість», «індивідуальність». Вони деякою мірою синонімічні стосовно біологічної істоти homo sapiens (людина мисляча). Проте ці поняття містять певні відтінки з погляду різних підходів до характеристики людини як біологічної істоти.

Людина – з одного боку, біологічна істота, наділена свідомістю, яка володіє мовою, здатністю працювати, пізнавати світ, активно змінювати його; з іншого боку, істота суспільна і соціальна.

Людина народжується як **індивід** – окремий представник біологічного виду, з притаманними йому природними задатками, певним генотипом, формується як **особистість** у системі суспільних відносин завдяки цілеспрямованому вихованню.

Індивід — людина з усіма властивими лише їй рисами та якостями (біологічними, фізіологічними, соціальними, психологічними), що відрізняють її від інших людей.

Особистість – специфічна суспільна особливість людини, пов'язана із засвоєнням матеріального і духовного досвіду, накопиченого людством. Особистість – перш за все, **суспільна, соціальна істота**, яка володіє активністю, що виражається в її діях.

Головними психічними рисами особистості є:

- ступінь сформованості психічних властивостей та якостей;
- свідомість і самосвідомість;
- індивідуальність (несхожість, своєрідність, відмінність однієї людини, особистості від іншої. Індивідуальність включає в себе те загальне та одиничне, чим відрізняється одна людина від іншої, одна особистість від другої, що надає їм своєрідної краси і неповторності);
- активність виражена в певній діяльності, саморегулювання;
- включення в систему суспільних відносин.

У педагогіці постійно користуються поняттями **розвиток людини, формування особистості.**

Розвиток – безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшенні одних і зменшенні інших її ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Розвиток також полягає в якісних змінах психічної діяльності, в переходах від її нижчих шаблів до вищих, у виникненні нових рис пам'яті, сприймання, уявлення, мислення, волі, характеру тощо, у формуванні нових якостей особистості. Отже, **розвиток людини** – це процес кількісних і якісних змін в організмі людини під впливом різноманітних детермінант: зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих.

Напрями розвитку людини:

- Анатомо-фізіологічний – збільшення і розвиток кісткової та м'язової систем, внутрішніх органів, нервової системи.
- Психічний – передусім розумовий розвиток, формування психічних рис особистості.
- Соціальний – набуття соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві.

Формування – результат розвитку особистості й означає її становлення, придбання сукупності стійких якостей та властивостей.

Формування особистості – це становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант її розвитку.

Виділяють три види розвитку і формування особистості:

- стихійне,
- цілеспрямоване,
- саморозвиток і самоформування.

Фактори розвитку особистості:

- спадковість,
- середовище.
- виховання.

Джерела і рушійні сили розвитку – це внутрішні і зовнішні суперечності. До них відносять:

- процеси збудження і гальмування;
- в емоційній сфері – задоволення і незадоволення, радість і горе;

- між спадковими даними і потребами виховання (дитина-інвалід завдяки вихованню досягає певного рівня розвитку);
- між рівнем розвитку особистості й ідеалом: оскільки ідеал завжди досконаліший за конкретного вихованця, він спонукає до самовдосконалення особистості;
- між потребами особистості та моральним обов'язком: щоб потреба не вийшла за межі суспільних норм, вона «стримується» моральним обов'язком людини, сприяючи формуванню здорових матеріальних і духовних потреб особистості;
- між прагненням особистості та її можливостями: коли особистість прагне досягти певних результатів у навчанні, а рівень її пізнавальних можливостей ще не достатній, для вирішення суперечності їй потрібно посилено працювати над собою.

Дія рушійних сил розвитку особистості схематично зображено на рис. 1.9.

Рис. 1.9. Рушійні сили розвитку особистості (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

2. Суть вікової періодизації

З одного боку, кожна людина розвивається в певному темпі, з притаманними їй особливостями. З іншого боку, є загальні риси у розвитку психіки та організму, які притаманні всім людям певного віку. Ці загальні аспекти треба знати й враховувати в роботі щоденно.

Увесь процес розвитку людини поділяють на певні вікові періоди.

Вікова періодизація (класифікація) – поділ цілісного життєвого циклу людини на вікові відрізки (періоди), що вимірюються роками.

Уперше своєрідну вікову періодизацію особистості запропонував Платон (охоплює життєвий цикл розвитку людини від народження до смерті). У ній розкривається зміст виховання та діяльності особистості на кожному з вікових періодів.

Видатний чеський педагог Я.А. Коменський розробив чітку для свого часу вікову періодизацію і систему шкіл. Він намітив чотири ступені в системі народної освіти (дитинство, отрочтво, юність, змужнілість), кожний з яких був розрахований на шість років.

Нині у шкільній практиці утвердилася емпірична класифікація, пов'язана з розвитком школи і дошкільних закладів.

Залежно від особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей поділяють на такі вікові групи та підгрупи:

1. Переддошкільний вік:

- 1.1. Новонароджений – до 10 днів;
- 1.2. Грудний (період немовляти) – 0-12 міс.;
- 1.3. Ясельний (період раннього дитинства) – 1-3 роки.

2. Дошкільний вік:

- 2.1. Молодший – 3-4 роки;
- 2.2. Середній – 4-5 років;
- 2.3. Старший – 5-6 років.

3. Шкільний вік:

- 3.1. Молодший – 6-11 років;
- 3.2. Середній (підлітковий) – 11-14 років;
- 3.3. Старший (юнацький) – 14-18 років.

Перехід від попереднього періоду до наступного часто має кризовий характер. **Вікова криза** – нетривалий за часом (до 1 року) період розвитку людини, що характеризується бурхливими психологічними змінами.

Кризи проявляються в негативних симптомах поведінки, фактах важкої вихованості, тимчасового зниження навчальної працездатності, маючи не тільки негативне, а й позитивне значення у розвитку особистості. У дитячому віці виділяють: кризу першого року життя, кризу трьох років, кризу 6-7 років, підліткову кризу (10-11 років).

Межі вікових періодів відносно рухомі, тому що природний потенціал дітей і виховний вплив на них різні. Кожній віковій групі **властиві вікові особливості**, тобто певні анатомо-фізіологічні, психічні та соціальні ознаки.

Молодший шкільний вік. Важливими показниками готовності дитини до навчання є навички до розумових зусиль, зосередженість у роботі, вміння слухати вчителя і виконувати його завдання. Пізнавальна діяльність відбувається переважно в процесі навчання, пам'ять наочно-образна, мислення розвивається від емоційно-образного до образно-логічного.

Підлітковий вік. Позначений бурхливим ростом і розвитком організму. Нові переживання вносять у життя підлітка статеve дозрівання, хоча воно й не є визначальним. Сприймання перебуває у стадії становлення, тому якість його різна. Поліпшується продуктивність пам'яті. Для підлітка характерна розпорошеність інтересів. Значну роль у його житті відіграють різні форми спілкування, посилюється прагнення дружити. Підлітковий період потребує певної диференціації в організації життя хлопців і дівчат. Наприкінці цього періоду перед учнями реально постає завдання вибору професії.

Юнацький вік. Це період формування світогляду, самосвідомості, характеру і життєвого самовизначення, якому сприяє пізнавальна діяльність. Пам'ять старшокласника стає зрілішою. Мислення здатне абстрагувати і узагальнювати навчальний матеріал. Мовлення збагачується науковими термінами, увиразнюється і конкретизується. Вперше старшокласники переживають почуття кохання. В них формуються стійкі професійні інтереси. Прагнення до самовиховання стає рисою особистості.

Всередині кожної вікової групи існують **значні відмінності**, що залежать від природних задатків, умов життя і виховання дитини. Їх називають індивідуальними особливостями (темперамент, характер, здібності та ін.).

Розглядаючи питання розвитку і виховання особистості, не можна обійти проблему акселерації.

Акселерація (лат. *ассеїгайо* – прискорення) – прискорений індивідуальний розвиток, за якого середньофізичні та психофізіологічні константи дитини або підлітка випереджають оптимальні.

За фізичними показниками сучасні діти вже на першому році життя переважають своїх однолітків минулого століття на 5 см і 1-2 кг; підлітки – на 15-20 см і 9-10 кг, дорослі – на 8-10 см; статеве дозрівання завершується на 2-3 роки раніше. Якщо на початку ХХ ст. люди росли до 22-25 років, то наприкінці – до 18-19 (чоловіки) й до 16-17 (жінки).

Протилежний процесу акселерації – *процес ретрадації* – фізичне й інтелектуальне відставання дитини в розвитку. Його причина – алкоголізм батьків, народження дітей у більш пізньому віці, спадкова хвороба одного з батьків.

3. Основні фактори формування і розвитку особистості

Спадковість і розвиток

Спадковість – відновлення в нащадків біологічної схожості з батьками. Носіями спадковості є гени, які зберігають і передають із покоління в покоління всю інформацію про організм.

Біологічна спадковість визначає як те загальне, що робить людину людиною, так і те відмінне, що робить людей різними за зовнішнім виглядом і внутрішніми якостями. Питання про спадковість надзвичайно складне. Окремі його аспекти ще до кінця не досліджені, а тому в педагогічній літературі нерідко висловлюються і суперечливі думки щодо них.

Що успадковує людина як частина живої природи? Передусім задатки типу нервової системи, на базі яких формуються **тип темпераменту** (меланхолічний, флегматичний, сангвінічний, холеричний), деякі безумовні рефлекси (орієнтувальний, оборонний, слиновиділення), конституцію тіла, зовнішні ознаки (колір волосся, очей, шкіри). До суто фізичних задатків належать і група крові, резус-фактор. Нашадки можуть успадкувати від батьків також певні хвороби: хворобу крові (гемофілію), шизофренію, цукровий діабет, венеричні хвороби. Найнебезпечніше на фізичне здоров'я дітей впливає зловживання їх батьків алкоголем і приймання наркотиків.

Особливу роль у розвитку людської особистості відіграють власне людські задатки (високоорганізований мозок, задатки до мови, до ходіння у вертикальному положенні, до окремих видів діяльності). Складною в педагогіці та психології є проблема дослідження задатків, що характеризують схильність до певної діяльності, тобто здібностей у певній галузі.

Як свідчать дані фізіології та психології, вродженими у людини є не готові здібності, а тільки потенційні можливості для їх розвитку, тобто *здатки*. Що сильніше виявляються спеціальні задатки, то кращих результатів може домогтися людина в їх розвитку.

Необмеженість можливостей людського мозку покладено в основу концепції **розвиваючого навчання**. Її суть – правильно організоване навчання може і повинно стимулювати розвиток учнів. Досвід такого навчання переконує, що залучення учнів до активної розумової діяльності значною мірою сприяє розвитку інтелектуальних задатків і здібностей.

Кожна людська істота від природи отримує все, щоб стати людиною, проте повноцінним членом суспільства вона стає лише тоді, коли для цього існують належні умови, тому важливо якомога раніше виявити задатки до окремих видів діяльності й створити відповідні умови для їх розвитку.

Вплив середовища на розвиток і формування особистості

Середовище – комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на її розвиток.

Середовище, що оточує людську особистість, можна умовно поділити на природне (географічне), соціальне і домашнє, кожне з яких відіграє певну роль у розвитку людини.

Природне середовище, у тому числі клімат, різноманітні природні умови та ресурси, безсумнівно, впливає на спосіб життя людини і характер її трудової діяльності.

Соціальне середовище як сукупність суспільних і психологічних умов, у яких людина живе і з якими постійно стикається, позначається на її розвитку найбільшою мірою. Тому потенційні можливості навколишнього середовища слід уміло використовувати в процесі виховання.

На людину впливає середовище на трьох рівнях:

- *макросередовище* (вплив країни, соціально-культурної спільноти, економічних, політичних факторів держави та всього світу);
- *мезосередовище* (вплив на регіональному рівні – культурні події, спільнота міста і області, місцеві ЗМІ тощо);
- *мікросередовище* (вплив найближчого оточення людини – родини, друзів, однокласників, знайомих тощо).

У середовищі людина соціалізується. **Соціалізація** – процес двобічний: з одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству й соціальним групам, до яких він належить, а з іншого – активно залучається до системи соціальних зв'язків і набуває соціального досвіду. **Мета соціалізації** – допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз і революцій: екологічній, енергетичній, інформаційній,

комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в суспільстві.

Розвиток і виховання

Виховання – один із чинників, під впливом якого здійснюється розвиток дитини.

Якщо середовище переважно стихійно впливає на розвиток людини, то виховання завжди є цілеспрямованим, тому його результати передбачувані.

Як вирішальний чинник розвитку людини, **виховання виконує такі функції:**

- організовує діяльність, в якій розвивається і формується особистість;
- підбирає зміст навчання і виховання, який сприяє розвиткові й формуванню особистості;
- усуває впливи, які можуть негативно позначитися на розвитку і формуванні особистості;
- ізолює особистість від несприятливих для її розвитку та формування умов, які неможливо усунути.

Передусім виховання спрямовується на створення умов для розвитку успадкованих фізичних особливостей і природних задатків та набуття нових рис і якостей, що формуються впродовж життя людини. Звісно, воно не може змінити кольору шкіри чи конституції тіла, успадкованих особистістю, але може зробити її фізично здоровою, витривалою, загартованою. Виховання не може докорінно перебудувати й тип темпераменту, але здатне внести до нього певні корективи. Вихованням, особливо самовихованням, людина розвиває та зміцнює гальмівні процеси або збільшує силу й динамічність нервових процесів.

Успадковані людиною задатки розвиваються тільки у процесі її виховання: правильне виховання сприяє розвиткові навіть дуже слабо виражених задатків, неправильне – гальмує його.

Виховання не лише визначає розвиток, а й само залежить від нього, постійно спирається на досягнутий рівень розвитку. Проте головне його завдання – йти попереду розвитку, просувати його й зумовлювати в ньому новоутворення. Таку ідею висунув психолог Л. Виготський, який обґрунтував тезу про **провідну роль навчання у розвитку особистості.** Суть її в тому, що в розумовому розвитку дитини простежуються два рівні: перший – рівень актуального розвитку як наявний рівень підготовленості учня, що визначається тим, які завдання він може виконати самостійно; другий, вищий рівень – «зона ближнього розвитку», – охоплює завдання, які дитина не може виконати самостійно, але впорається з ними за невеликої допомоги. Те, що сьогодні дитина робить за допомогою дорослих, завтра робитиме самостійно.

Ефективність розвитку і формування особистості підвищується за умови, що вона стає не лише об'єктом, а й суб'єктом виховання. Тільки ті виховні впливи, які виражають потребу самої дитини і спираються на її активність, цінні як виховні й забезпечують її розвиток.

Можливості виховання великі, але не безмежні. Вони залежать не лише від суспільних умов, а й від вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей.

Якщо враховується ця залежність, то розширюють можливості виховання, його вплив на розвиток.

Діяльність як чинник розвитку особистості

Анатомо-фізіологічний, психічний і соціальний розвиток особистості здійснюється в діяльності. Діяльність – спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни.

Основні компоненти діяльності:

- 1) суб'єкт з його потребами;
- 2) мета, відповідно до якої предмет перетворюється на об'єкт, на який спрямовано діяльність;
- 3) засіб реалізації мети;
- 4) результат.

Рушійна сила будь-якої діяльності, вияву в ній активності – потреби. Завдання педагога – відкрити вихованцям багатоманіття корисних для їх розвитку видів діяльності та спонукати до корисних справ, стримуючи від шкідливих.

Діяльність може бути ігрова, навчальна, трудова, художня, спортивна, громадська тощо.

Важлива умова ефективності розвитку особистості у діяльності – її активність, здатність до свідомої трудової та соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення навколишнього середовища й самої себе. Активність виявляється у рухах, пізнанні навколишньої дійсності, у спілкуванні, впливі на оточення й на саму себе.

Найголовнішими **видами діяльності** є гра, навчання і праця. На кожному етапі розвитку дитини є своя провідна діяльність, яка характеризується своїми цілями, мотивами та способами виконання.

Гру вважають провідним видом діяльності для маленької дитини, хоча важливою вона є й для школярів, нерідко граються і дорослі.

Навчання характерне для школяра, але навчаються також дорослі люди.

Праця – вид діяльності, яку здійснюють дорослі, але працювати можуть і школярі. Тому поділ видів діяльності за принципом, що маленькі діти граються, школярі – навчаються, а дорослі – працюють, певною мірою відносний. На кожному віковому етапі превалює певний вид діяльності.

4. Стисла характеристика зарубіжних теорій розвитку особистості

Зарубіжні педагоги дотримуються трьох концепцій розвитку особистості: біологічної, соціологічної, біосоціологічної. Схарактеризуємо їх стисло.

У зарубіжній педагогіці та психології домінують погляди, що люди народжуються добрими або злими, чесними або брехливими, що людині від природи властива агресивність, жорстокість та інші негативні моральні якості (М. Монтессорі, К. Лоренц, Е. Фромм, А. Чічерліх). Такої позиції дотримуються представники **біологічного напрямку** в педагогіці.

Представники **соціологічного напрямку** (Ж.-Ж. Руссо, К.-А. Гельвецій, Д. Дідро та ін.) вважали, що вирішальним фактором у розвитку і формуванні особистості є середовище, а головним – вплив домашнього середовища. Йдеться

про те, що школа нічого не може вдіяти, якщо дитина живе в несприятливих домашніх умовах.

Представники **біосоціологічного напрямку (конвергенції)** дотримуються думки, що психічні процеси (відчуття, сприймання, мислення та ін.) мають біологічну природу, а спрямованість, інтереси, здібності особистості формуються як явище соціальне. Зокрема, англійський психолог Д. Шаттлеворт вважає, що на розумовий розвиток особистості біологічні та соціальні чинники впливають у таких співвідношеннях: 64% чинників – спадковість; 16% – відмінності в рівнях домашнього середовища; 3% – відмінності у вихованні дітей в тій же сім'ї; 17% – змішані фактори (взаємодія спадковості та середовища).

Залежно від поглядів на роль спадковості чи середовища в розвитку особистості, представники цих педагогічних теорій відводять і різну роль процесові виховання в розвитку особистості: від визнання його цілковитого безсилля (за несприятливих умов середовища) і пасивного прямування за розвитком (Ж. Піаже) до активного втручання в поведінку людини (жорстка «поведінкова інженерія» Б. Скіннера).

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Дайте визначення наступних понять: «індивід», «особистість», «індивідуальність», «розвиток, формування особистості», «фактори розвитку».
2. Охарактеризуйте основні фактори розвитку особистості.
3. Проаналізуйте взаємовплив факторів розвитку особистості на її формування на різних вікових етапах.
4. Визначте рушійні сили процесу розвитку особистості.
5. Поясніть, чому індивід може стати особистістю тільки в людському суспільстві.
6. *Проблемне питання.* Проаналізуйте процеси власного розвитку і вплив різних факторів на нього.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Лекція

Тема 2.1. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть виховання
2. Структура і рушійні сили процесу виховання
3. Мета виховання. Походження мети. Виховний ідеал
4. Значення мети у виховному процесі. Сучасне звучання мети виховання.

Комплексний підхід до виховання школяра

5. Результати процесу виховання

Ключові поняття й терміни: виховання, виховання у широкому та вузькому розумінні, процес виховання, мета виховання, зміст виховання, результати виховання, закономірності виховання, вихованість, мета виховання, виховний ідеал, всебічний гармонійний розвиток особистості.

1. Суть виховання

Виховання як цілісний процес має дві сторони: зовнішню (власне виховання, виховуюча діяльність як передача соціального досвіду) і внутрішню (самовиховання, цілеспрямований процес самовдосконалення шляхом засвоєння соціального досвіду діяльності, поведінки, духовного збагачення). Тому воно є одним з основних видів діяльності людства.

Історично склалися різні підходи до виховання дітей: авторитаризм середньовічної системи виховання; гуманізм і висока моральність як основні цілі виховання за Я.А. Коменським; виховання джентльмена у педагогічній теорії Джона Локка; «теорія природного виховання» Ж.-Ж. Руссо та інші.

Традиційно у педагогіці категорію «**виховання**» розглядали у різних аспектах, а саме:

1) у широкому смислі:

- як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою, навчальних закладів, громадських організацій, усього життя (К.Д. Ушинський, Л.С. Виготський, Т.С. Шацький та інші);

- як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання (Ю.К. Бабанський);

- як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства (М.Г. Стельмахович, Т.О. Ільїна);

- як процес формування особистості в цілому, спрямований на оволодіння молоддю всієї сукупністю соціального досвіду, загальнолюдських знань, умінь та навичок, способами творчої діяльності, соціальними і духовними цінностями (І.Т. Огородніков, М.П. Петухов, І.Ф. Харламов, В.Г. Кузь та інші).

2) у вузькому смислі під вихованням частіше розуміють:

- вплив або систему впливів вихователів на вихованців з метою формування у них певних властивостей і якостей (І.Т. Огородніков, М.П. Петухов, М.Г. Стельмахович);

- специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей (І.Ф. Харламов, М.Д. Касьяненко);

- систему ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки (Г.С. Костюк, Г.О. Балл, І.Д. Багаєва та інші).

Деякі вчені розглядають поняття «виховання» й у спеціальному педагогічному смислі як «...процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві» й у широкому педагогічному смислі, коли поняття «виховання» охоплює і процес навчання і власне виховання, тобто педагогічний процес в цілому (Т.О. Ільїна, І.Ф. Харламов).

Основні категоріальні ознаки виховання узагальнено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Основні категорійні ознаки виховання

Виховання розглядається як	Значення	Учені, що вивчають виховання
Соціально-історичне явище	Концентрує соціальні здобутки людства; роль виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах	Л.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, З.О.Сергійчук, М.Г.Стельмахович, М.Л.Касьяненко
Процес	Процес формування і розвитку особистості; багатогранний процес духовного збагачення особистості; процес взаємодії двох учасників виховання	Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, В.Є. Гмурман, Ф.Ф.Корольов, Г.С.Костюк, М.І.Болдирев
	багатогранний процес духовного збагачення, оновлення і вихователів, і вихованців	В.О.Сухомлинський
	діяльнісний характер процесу виховання	С.М.Шабанова, Г.І.Легенького, М.М.Таланчука
Вплив	Вплив розуміється не як механічна проекція педагогічного впливу на вихованця, а як внутрішня глибинна робота суб'єктів педагогічної взаємодії, котра викликає відповідну внутрішню позитивну реакцію вихованців, пробуджує їх активність, прагнення до саморозвитку	Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Б.Г.Ананьєв, Н.В.Кузьміна, Г.І. Щукіна, І.Т.Огородніков, М.Г.Стельмахович, Ю.К.Бабанський, І.Д. Бех
	Педагогічний вплив одночасно супроводжується і взаємодією всіх учасників виховного процесу	Л.Г. Ананьєв, О.О.Бодальов, Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна
Взаємодія	Взаємодія сукупності суб'єктів і об'єктів виховного процесу, у тому числі, вихователів і вихованців	Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, М.Ф.Таланчук, Т.М.Мальковська, В.О.Сухомлинський

<i>Діяльність</i>	Виховання як цілеспрямована, різноманітна діяльність	С.М.Шабанов, Е.І.Моносзон, А.Г.Харчев, Б.Т.Ліхачов
	Взаємопов'язаний, сумісний характер діяльності вихователя і вихованців	А.І.Кігов, М.І.Болдирев
	Виховання як колективну творчу діяльність	І.П.Іванов, Ш.О.Амонашвілі, Ю.П.Азаров
<i>Управління</i>	Виховання є управлінням процесом формування, розвитком особистості відповідно до потреб суспільства	Б.Г.Ананьєв, С.Я.Батіщев, Г.С.Костюк, В.І.Журавльов, В.О.Якунін, М.Г.Тайчинов
	Процес управління вихованням як складна єдність масових, колективних, групових впливів і одночасно «...це управління процесом оволодіння дітьми певним рівнем соціальної культури ...»	О.В.Мудрик, Л.І.Новікова
<i>Керівництво</i>	Виховання є керівництво розвитком особистості вихованців, їх задатків, здібностей відповідно до потреб суспільства	М.О.Данилов, Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Г.С.Костюк, Г.І.Щукіна

Отже, можна зробити висновок, що **виховання – це**

- соціальне явище, яке детерміноване природними задатками;
- процес, що веде до певних змін;
- управління та керівництво розвитком особистості;
- дія всіх суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу;
- розвиваюча діяльність.

Виділені ознаки не є універсальними, проте вони дозволяють уявити специфічні особливості процесу виховання і підтвердити його складність, багатоаспектність.

Виховання – це складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку.

2. Структура і рушійні сили процесу виховання

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Процес виховання залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Об'єктивними чинниками є: особливості розбудови України взагалі та системи закладів освіти зокрема; перебудова економіки на ринкових засадах; особливості розвитку соціальної сфери; відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки; розширення сфери спілкування з іноземними громадянами; вплив природного середовища.

До **суб'єктивних чинників** відносять: соціально-педагогічну діяльність сім'ї та громадських організацій; навчально-виховну діяльність закладів освіти в особі їх працівників; цілеспрямовану діяльність засобів масової інформації; діяльність закладів культури; виховну діяльність позашкільних установ та діяльність церкви.

«Виховує, – писав А.С. Макаренко, – все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги».

Структурними елементами процесу виховання є мета виховання; його завдання; зміст; форми, методи і засоби виховання; результати; коригування результатів виховання.

Структуру процесу виховання можна умовно зобразити у вигляді схеми (див. рис. 2.1).

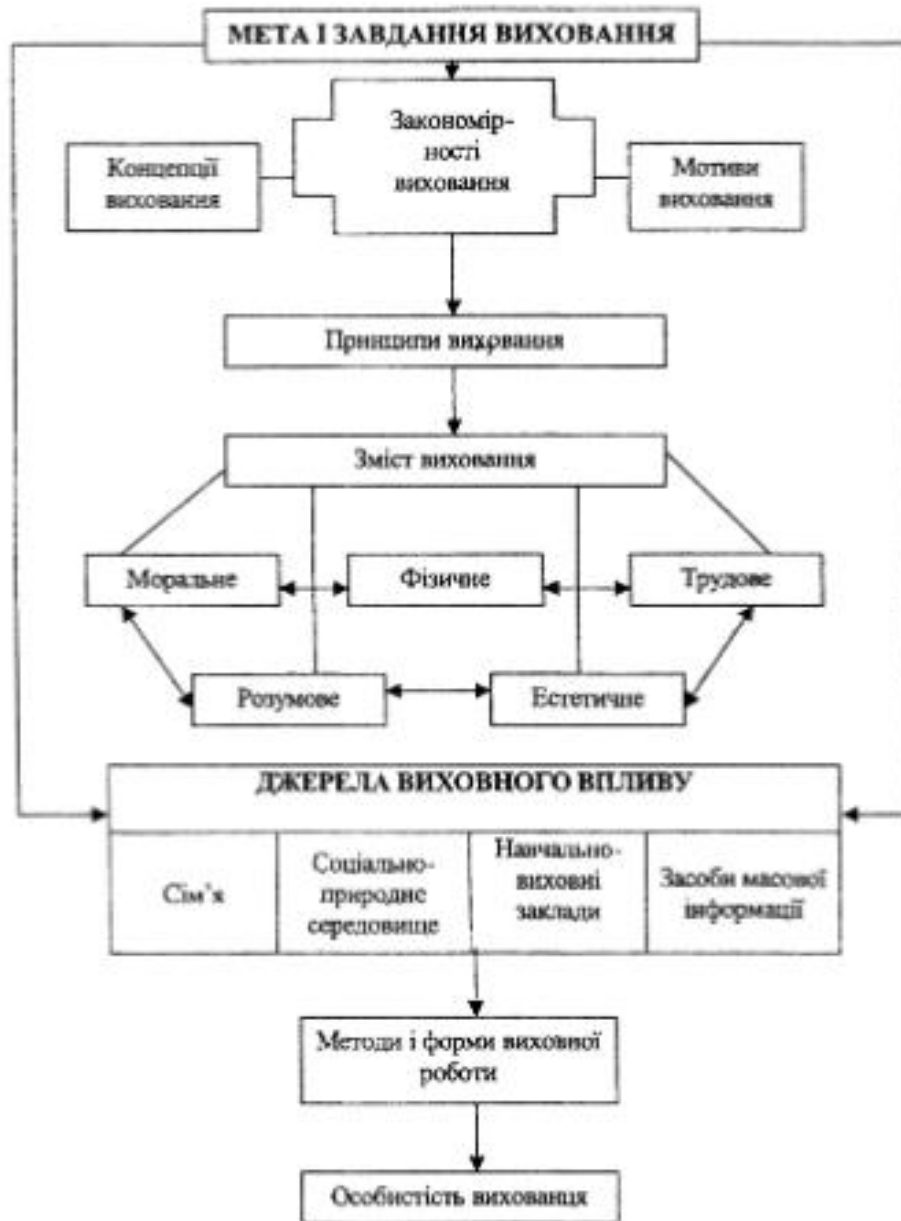

Рис. 2.1. Структура процесу виховання (А. Б. Рацул, Т. Я. Довга, А.В. Рацул)

Відповідно до структурних елементів виділяють основні компоненти виховного процесу, а саме:

- *ціле-мотиваційний компонент* – який полягає у визначенні мети виховання і організації впливу на мотиваційну сферу вихованців;
- *учасники процесу виховання* – *суб'єкти* виховної взаємодії (учитель, вихователь, батьки, дитина);

- *способи спільної діяльності* учасників виховного процесу – форми, методи, засоби, прийоми цієї роботи;

- *результат* – сформована особистість (певний рівень вихованості особистості).

Життєвість та ефективність процесу виховання визначається тими **рушійними силами**, які живлять його у досягненні мети. Рушійними силами процесу виховання є внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

Внутрішні суперечності процесу виховання:

- *між необмеженими можливостями розвитку людини й обмежувачими умовами соціального життя.* Передбачає створення оптимальних умов (побутових, психологічних, організацію навчально-виховного процесу) для розвитку, життєдіяльності дитини;

- *між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно вирішувати вихованцю, і можливостями, що обмежують його дії, спрямовані на їх вирішення.* Це означає, що розвиток особистості може призупинитися, якщо не ставити перед вихованцем нових, ускладнених, завдань;

- *між зовнішніми впливами і завданнями виховання.* Виховний процес потрібно будувати так, щоб його зміст і форми реалізації не викликали спротиву у вихованця.

Зовнішні суперечності:

- *невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї.* Інколи батьки не дотримуються вимог, які висуває до їхніх дітей школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні учнів;

- *зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на дітей оточення.* Негативні чинники: вуличні підліткові групи, теле-, відеопродукція та ін. Усунути цю суперечність можна, формуючи в учнів внутрішню стійкість й уміння протистояти негативним впливам;

- *між окремими впливами вчителів, які працюють в одному й тому ж класі.* Вони не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність;

- *між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя та діяльності.* Передбачає існування сформованого стереотипу негативної поведінки, який характеризується наявністю стабільних негативних взаємозв'язків. На їх подолання спрямована виховна робота.

Зовнішні суперечності є тимчасовими, але вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому вчителі повинні зосередити увагу на їх виявленні, усуненні, профілактиці.

3. Мета виховання. Походження мети. Виховний ідеал

Однією з найважливіших проблем теорії виховання є проблема мети виховання.

Мета виховання – це сукупність якостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Вона має об'єктивний характер і відображає в узагальненій формі ідеал людини.

Основна мета виховання – всебічний гармонійний розвиток особистості. Це зумовлено сутністю людини як найдосконалішого витвору природи й суспільства.

Мета виховання – це те, до чого прагне виховання. Метою виховання в педагогіці прийнято вважати кінцевий результат формування особистості. Разом з тим, таке означення досить умовне, бо «кінцевого» результату формування особистості не існує. Людина формується протягом усього життя в залежності від об'єктивних і суб'єктивних умов її онтогенезу.

Мета виховання підростаючого покоління – прерогатива держави, яка за широкої участі науки і громадськості формулює її як головний компонент своєї педагогічної політики.

Виділяється загальна та індивідуальна мета виховання.

Загальна мета виражає якості, які повинні бути сформовані у всіх людей, а індивідуальна, якщо передбачається виховання окремої людини. Прогресивна педагогіка передбачає єдність загальної та індивідуальної мети.

Фактори, які обумовлюють мету і завдання виховання:

1) *політика, ідеологія держави;*

2) *потреби суспільства*, які визначаються способом виробництва – рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин. Тому мета виховання завжди відображає досягнутий рівень розвитку суспільства, ним визначається і змінюється зі зміною способу виробництва.

3) важливий вплив на формування мети виховання виявляють і такі фактори, як *темпи розвитку науково-технічного і соціального прогресу, економічні можливості суспільства, рівень розвитку педагогічної теорії і практики, можливості навчально-виховних закладів, учителів та учнів.*

Зміни мети і завдань виховання в залежності від типу суспільно-економічного устрою представлені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Зміни мети і завдань виховання на різних етапах розвитку суспільства
(за О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченко).**

№	Тип суспільно-економічного устрою	Класи	Особливості виховання	Мета виховання
1	Первіснообщинний	Відсутні	Діти отримували однакову підготовку: їх навчали полювати, рибалити, виготовляти одяг. Спеціальних виховних закладів не було, школи лише зароджувалися.	Озброєння людини досвідом виживання
2	Рабовласницький	Рабовласники	З'явилися спеціальні заклади, що займалися вихованням. Люди змушені були вести загарбницькі війни з метою поневолення інших народів і	Гармонійна єдність внутрішнього і зовнішнього, духовного і

			загарбання їхнього багатства, захисту своєї держави	фізичного (“калокагатія”).
		Раби	У відповідності з різними завданнями здійснювалася підготовка до життя, диференціювався світогляд, формувалася психологія	Підготовка до виконання наказів, підкорення, фізичної праці.
3	Феодальний	Феодали	Вивчають мистецтво та науку, оволодівають «лицарськими добродіями»	Аскетичний, фізично-досконалий воїн. рицарське виховання
		Кріпаки	Навчальних закладів не відвідують. Характер виробничих відносин не вимагає від нижчих верств населення ні загальної, ні спеціальної підготовки	трудова, в "школі" під відкритим небом
4	Капіталістичний	Буржуазія	Грунтовна освіта дітей, щоб вони могли здійснювати управління державою, розвивати економіку, політику, культуру, суспільні процеси. Мережа приватних навчальних закладів	Прагматичний, освічений, морально і фізично розвинений “господар життя”.
		Пролетаріат	Система навчальних закладів для робітників	Одержання робітничої кваліфікації і необхідного мінімуму знань у спеціалізованих закладах освіти.
5	Пост-капіталістичний	Ті ж самі	Загальна залежність мети і завдань виховання від способу виробництва зберігається.	Ті ж самі

Таким чином, мета виховання визначається потребами суспільства і залежить від способу виробництва, темпів соціального і науково-технічного процесу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства.

Ідеал виховання – це уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що формується під впливом розуміння мети життя.

Формування ідеалу залежить від виховання, умов життя і діяльності людини, від особливостей власного досвіду. Ідеали школярів різного віку різняться за змістом, структурою і дієвістю.

Зміст ідеалу – якості особистості, конкретні постаті, які учень вважає ідеальними. **Структура ідеалу** – рівень його узагальненості, тобто чи ідеалом є конкретна людина, чи сукупність рис окремих людей, узагальнених в одному образі. **Дієвість ідеалу** – ступінь його впливу на поведінку та особистість учня.

Теоретичне обґрунтування українського виховного ідеалу започатковане К.Д. Ушинським і розвинуте у педагогічній творчості Г.Г. Ващенко, зокрема у його відомій праці «Виховний ідеал».

В основу своїх поглядів на ідеал українського національного виховання Г.Г. Ващенко поклав закони віри в ідеали добра, намагання творити добро і відстоювати його на землі. Вихована на цих засадах людина у своїй поведінці керується вірою, утверджуючи її навколо себе і в самій собі: вона будує Царство Боже на землі.

Таким чином, ідеал українського виховання ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові та служіння своїй нації.

4. Значення мети у виховному процесі. Сучасне звучання мети виховання. Комплексний підхід до виховання школяра.

Серед загальнолюдських завдань виховання є одне завдання, яке виражає найвище призначення виховання – забезпечення кожній людині можливості всебічного і гармонійного розвитку. **Всебічне виховання** передбачає формування у людини певних якостей відповідно до вимог морального, розумового, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Під гармонійністю (від гр. harmonia – злагодженість, співзвуччя, узгодженість у поєднанні чого-небудь) розуміють узгодження, поєднання цих якостей, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення в духовному й фізичному естві людини. Поняття всебічного гармонійного виховання діалектично взаємозв'язані і взаємозумовлені (рис. 2.2).

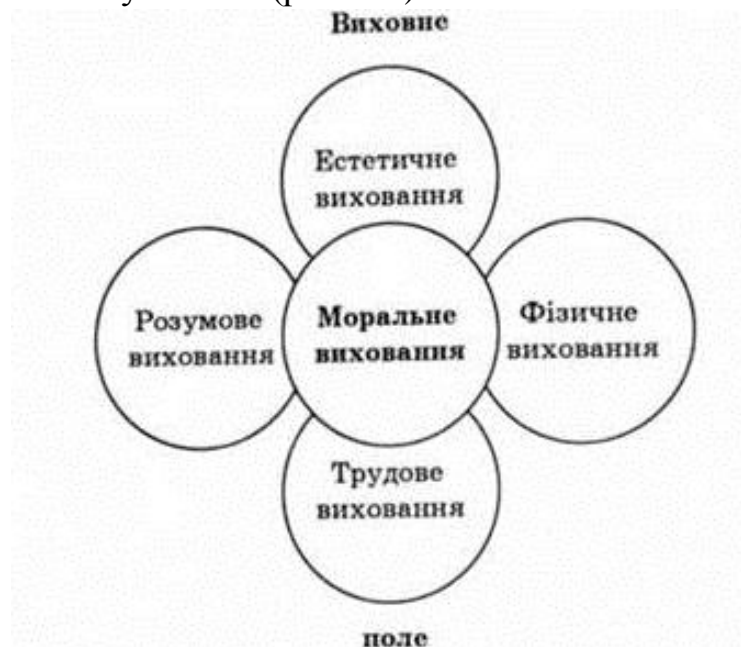

Рис. 2.2. Діалектичний взаємозв'язок видів виховання (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

Сьогодні, як відзначено в «Національній доктрині розвитку освіти»: мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління

людей, здатних працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку освіти є:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
- органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- створення ринку освітніх послуг та його науково-методичне забезпечення;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Держава повинна забезпечувати:

- виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;
- виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;
- формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;

- підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці;
- створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- підтримка дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;
- стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;
- розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;
- етичне, естетичне виховання;
- екологічну, правову, економічну освіту;
- наступність і безперервність освіти;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;
- моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних, науково-педагогічних працівників відповідно до їх ролі у суспільстві.

Як відзначено в «Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ століття» – «Головна мета **національного виховання** – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури».

На нових методологічних засадах визначено **основні завдання школи**:

- всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб;
- збереження і зміцнення морального, фізичного, психічного здоров'я дитини; виховання школяра як громадянина України; як національно свідомої, вільної, демократичної, життєво й соціально компетентної особистості, здатної робити самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях;
- формування у школярів бажання й уміння вчитися, виховання потреби в навчанні і здатності до нього протягом усього життя, вироблення вмінь практично і творчо використовувати здобуті знання;
- становлення в школярів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності;
- виховання в учнів любові до праці, створення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору професії й оволодіння нею;

- виховання школяра як людини моральної, відповідальної, з розвиненим естетичним і етичним ставленням до навколишнього світу й самої себе.

Отже, **сьогодні мета діяльності закладу загальної середньої освіти в Україні** – сприяти розумовому, моральному, естетичному і фізичному розвитку особистості, всіляко розкривати її творчі можливості, формувати гуманістичні відносини, забезпечувати умови для розвитку індивідуальності дитини з урахуванням її вікових особливостей, виховувати патріота України.

Комплексний підхід (від лат. complexus – поєднання, зв'язок) до виховання, схематично представлений на рис. 2.3, передбачає діалектичне забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання (морального, розумового, трудового, естетичного та фізичного), а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість з боку різних соціальних інституцій (сім'ї, загальноосвітніх та професійних закладів, дошкільних та позашкільних виховних закладів, засобів масової інформації).

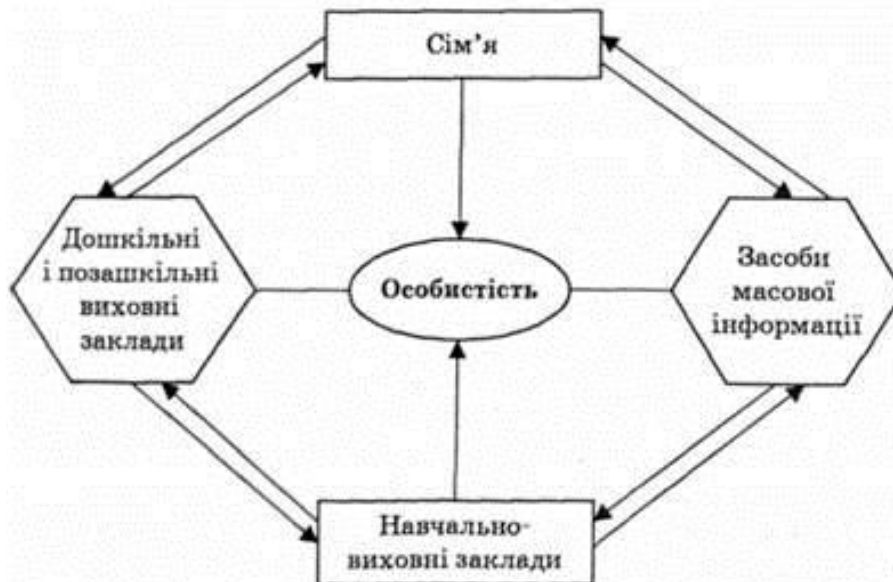

Рис. 2.3. Комплексний підхід до виховання школяра (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

5. Результати процесу виховання

Критерієм ефективності та якості педагогічного процесу є **вихованість школярів** – наявність у них високих моральних якостей. Ці якості особистості школяра є результатом **інтеріоризації** (перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні) зовнішніх впливів на внутрішні, вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку.

Завдяки інтеріоризації зовнішні факти людської поведінки переходять в усталені внутрішні якості особистості. Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишньої дійсності, насамперед до спрямованих на них виховних впливів, їх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків.

Для практичної діяльності педагога учнів класу залежно від рівня їх вихованості поділяють на такі групи:

а) група дуже низького рівня вихованості. Зараховані до цієї групи учні характеризуються негативним досвідом поведінки, що важко піддається педагогічному впливу, саморегуляція і самоорганізація у них не розвинуті;

б) група низького рівня вихованості. Характеризується слабким виявом позитивного, ще не стійкого досвіду поведінки, зривами. Поведінка учнів регулюється переважно вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція та самоорганізація у них – інтуїтивні;

в) групи середнього рівня вихованості. їм властиві стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації та самоорганізації, однак активна позиція щодо діяльності і вчинків однокласників ще не виявляється;

г) групи високого рівня вихованості. Для учнів, які належать до них, визначальними є стійкий і позитивний досвід поведінки, саморегуляції, прагнення до організації та регуляції діяльності поведінки інших людей, вияви активної позиції.

Основними показниками рівня вихованості школяра є зовнішній вигляд, культура поведінки у школі та за її межами, громадська активність, самостійність у всіх видах діяльності, сформованість наукового світогляду, національної самосвідомості, ставлення до навчання, інтерес до знань і усвідомлення їх ролі в своєму розвитку, прилучення до національної та світової культури, фізичне здоров'я, захоплення фізичною культурою і спортом, працелюбність, орієнтованість на майбутню професію.

Оцінити рівень вихованості особистості можна і за її ставленням до навколишньої дійсності. У ставленні до суспільства вона виявляє патріотизм, суспільну дисциплінованість, громадську активність, працьовитість, відповідальність, солідарність, відданість справі; у ставленні до інших людей – повага їх гідності, піклування, терплячість; до себе – гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціативу, оптимізм; до культури – повагу до культурних цінностей, контакти з діячами культури, розуміння прекрасного; до природи – повагу до всіх форм життя, замилювання природою, примноження її багатств і раціональне їх використання; до моральних цінностей – демократизм, гуманізм, поважання свободи волі особистості.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Дайте визначення категорії «виховання» у широкому сенсі.
2. Що під вихованням розуміють у вузькому сенсі?
3. Що входить у структуру процесу виховання?
4. Розкрийте зміст поняття «мета виховання».
5. Які фактори впливають на визначення мети виховання у суспільстві?
6. Розкрийте суть комплексного підходу до виховання.

7. Які недоліки характерні для виховного процесу сучасної школи? Що, на вашу думку, необхідно для їх подолання?
8. *Проблемні питання.* У чому полягають провідні складники та основні напрями виховного процесу у сучасному суспільстві?
9. Які пріоритетні завдання виховання стоять перед сучасною системою освіти України?

Лекція

Тема 2.2. ЗАКОНОМІРНОСТІ І ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

План:

1. Основні закономірності та принципи виховання.
2. Принципи виховання за Концепцією національного виховання.

Ключові поняття й терміни: закономірності виховання, принципи виховання, процес виховання, цілеспрямованість виховання, концепція національного виховання.

1. Основні закономірності та принципи виховання.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі істотні зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра.

Суттєве місце в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності з принципами народної освіти та принципами навчання і праці.

Принципи виховання – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу.

Загальні закономірності і принципи виховання наведено у таблиці.

Таблиця 2.3

**Загальні закономірності і принципи виховання
(за О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченко)**

Загальні закономірності виховання	Загальні принципи виховання
1. Мета, характер і зміст виховання зумовлюються об'єктивними потребами суспільства, інтересами держави і панівних класів, соціокультурними і етнічними нормами і традиціями.	1. Принцип суспільної спрямованості виховання. 2. Принцип суб'єктності – розвиток здатності дитини усвідомлювати своє «Я».
2. Результати виховання зумовлюються узгодженістю виховних впливів; впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників.	1. Принцип єдності виховних впливів сім'ї, освітніх закладів, колективу, громадських організацій. 2. Принцип врахування

	індивідуальних і вікових особливостей, особистісних характеристик і можливостей дитини. 3. Принцип узгодженості прямих і паралельних педагогічних впливів.
3. Позитивна реакція особистості на педагогічні впливи зумовлена врахуванням її потреб, інтересів і можливостей, вимогливим і шанобливим до неї ставленням, опорою на позитивне, створенням оптимістичних перспектив особистісного розвитку.	1. Принцип особистісно-орієнтованого підходу у вихованні. 2. Принцип гуманістичної спрямованості виховання. 3. Принцип опори на позитивне.
4. Ефективність виховання визначається ступенем власної активності особистості, змістом і способами організації діяльності, до якої вона включена, мотивами участі у діяльності, характером педагогічного керівництва діяльністю дітей.	1. Принцип діяльнісного підходу. 2. Принцип стимулювання активності особистості, її участь у соціально корисній і значущій діяльності. 3. Принцип узгодженості педагогічного керівництва діяльністю і розвитку ініціативи та самостійності вихованців. 4. Принцип варіативності діяльності, відповідність її змісту змінюваним потребам, інтересам, можливостям особистості.
5. Ефективність виховання зумовлена визнанням особистості як цілісності і відповідною організацією виховних впливів і взаємостосунків.	1. Принцип цілісного підходу у вихованні. 2. Принцип орієнтації педагогічної діяльності і взаємодії на формування свідомості і досвіду діяльності. 3. Принцип естетизації дитячого життя.
6. Ефективність виховання у підлітковому і юнацькому віці обумовлена здатністю вихователів зрозуміти прагнення юної людини до самостійності і незалежності та відмовитися від прямих способів педагогічного впливу.	1. Принцип співробітництва, партнерства у виховних відносинах. 2. Принцип активізації морально-вольових сил дитини і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Основними **принципами процесу виховання** у національній системі освіти України визнаються такі:

1. Принцип цілеспрямованості виховання. Передбачає спрямування виховної роботи на досягнення основної мети виховання – формування всебічно розвиненої особистості, підготовка її до свідомої та активної трудової діяльності. Умовами реалізації його є підпорядкованість виховної роботи загальній меті, знання цієї мети вихователями і вихованцями, недопущення стихійності у вихованні, наявність перспектив, проектування рівня вихованості особистості відповідно до запланованої мети.

2. Принцип природовідповідності виховання – врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх

анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей. Нехтування або лише часткове врахування природи дитини не дає змоги ефективно використати виховні можливості, натомість породжує нерозвиненість задатків, нахилів, талантів учнів тощо.

3. *Принцип культуровідповідності виховання* – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами, промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

4. *Принцип поваги до особистості дитини, поєднаної з розумною вимогливістю до неї.* Повага до людини передбачає гуманне ставлення до неї. Вона є стрижнем взаємин між учителем і учнями. Відомий вислів А.С. Макаренка «Якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї» виражає суть цього принципу, який реалізується у стосунках між учителем та учнями, між колективом педагогів і колективом учнів, між учнями. Виховне значення педагогічної вимогливості полягає в тому, щоб стимулювати або припиняти, гальмувати певні вчинки учнів.

5. *Принцип гуманізації виховання* – створення умов для формування кращих властивостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація відносин вихователя і вихованців, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності.

6. *Принцип демократизації виховання* – уникнення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності.

7. *Принцип систематичності і послідовності виховання.* Ефективність виховного процесу залежить від послідовності, безперервності педагогічних впливів на учнів. Йдеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного учня світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості. Рівень розвитку суспільно значимих якостей в учнів молодшого, середнього і старшого віку різний. Саме тому важлива послідовність, узгодженість, систематичність, планомірність педагогічних впливів, підпорядкованих меті, принципам, завданням, змістові, формам і методам виховної діяльності загалом. У вихованні треба спиратися на набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в уміннях, навичках і звичках правильної поведінки.

8. *Принцип єдності навчання і виховання* – розвиток і формування особистості, залучення її до національної і світової культури. Здійснюється, як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які у кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини.

9. *Принцип етнізації виховного процесу* – наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина.

10. *Принцип єдності педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості.* За результати виховання підрастаючого покоління відповідає не тільки школа, а все суспільство. Дитина виховується не тільки в сім'ї та школі. На неї впливає багато інших чинників, у тому числі й недостатньо контрольованих. Оскільки «усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у численні

стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюються фізичним і моральним зростанням самої дитини»¹, виникають не тільки істотні виховні резерви, а й певні труднощі. Розумні, стійкі та єдині вимоги до дітей з боку різних соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу.

11. Принцип виховання у діяльності. Цей принцип вибудовується на ідеї, що формування особистості безпосередньо залежить від її діяльності. Спирається він і на таку психологічну якість, як прагнення дитини до активної діяльності. Умовою його реалізації є усвідомлення учнями, що праця — єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб, усебічного розвитку особистості, а сумлінне ставлення до неї — важлива позитивна риса.

12. Принцип єдності свідомості та поведінки у вихованні. Поведінка людини – це її свідомість у дії. Виховання такої єдності свідомості є складним і суперечливим процесом, оскільки формування навичок правильної поведінки набагато складніше, ніж виховання свідомості. Для подолання цієї суперечності необхідні правильне співвідношення методів формування свідомості та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у них, вироблення в учнів несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовність боротися з ними.

13. Принцип виховання особистості в колективі. Індивід стає особистістю завдяки спілкуванню і пов'язаному з ним відокремленню. Найкращі умови для спілкування й відокремлення створюються в колективі.

Отже, цей принцип виховання зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку дитини і відповідає природі суспільства. Його реалізація передбачає усвідомлення учнями того, що колектив є могутнім засобом виховання, і певні риси особистості формуються тільки в колективі. Водночас вони усвідомлюють значення згуртованості колективу та його думки для виховання школярів, переконуються, що участь у самоврядуванні сприяє розвитку самостійності, самодіяльності, ініціативи та ін. Найбільша виховна цінність колективу полягає у створенні можливостей для найрізноманітніших стосунків учнів. Йдеться про стосунки взаємної відповідальності й залежності, організаторів і виконавців, між вихователями і вихованцями, між старшими й молодшими, про ділові, міжособистісні стосунки (симпатії, товариськості, дружби, любові).

2. Принципи виховання за Концепцією національного виховання.

Концепція національного виховання розглядає такі принципи:

- народність: єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну;

- природовідповідність. Урахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та релігійних особливостей;

- культуровідповідність. Органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами,

забезпечення духовної єдності поколінь;

- гуманізація. Створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин вихователя і вихованців; повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості;

- демократизація. Усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності. Глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадянською відповідальністю;

- етнізація: наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина.

Забезпечення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, почуття належності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету народу, увічнення в підростаючих поколіннях специфічного, що є в кожній нації, виховання їх як типових носіїв національної культури. Цей принцип є невід'ємною складовою соціалізації дітей, стосується всіх народів, що живуть в Україні.

Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, добір змісту, методів, засобів і форм виховання. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте суть поняття «принцип виховання».
2. Висвітліть вимоги до змісту, організації та методів виховного впливу згідно з основними принципами виховання.
3. У чому полягають особливості використання принципу системності, систематичності та послідовності у вихованні за умови розгляду учня як нестабільної унікальної макросистеми.
4. Які із названих принципів впливають із концепції національного виховання?
5. *Проблемне питання.* Доведіть необхідність урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів у процесі виховання.

Лекція

Тема 2.3. МЕТОДИ І ФОРМИ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть методу і прийому виховання
2. Характеристика основних груп методів виховання
3. Організаційні форми виховної роботи

Ключові поняття й терміни: метод виховання, засіб і прийом виховання, класифікація методів виховання, методи формування свідомості особистості, методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки, методи стимулювання поведінки та діяльності; методи контролю та самоконтролю, форми виховної роботи.

1. Суть методу і прийому виховання

Виховання як цілеспрямований процес формування особистості здійснюється завдяки реалізації різноманітних виховних методів.

Методи виховання – способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Залежно від виховної ситуації обирають конкретні прийоми виховання, що є передумовою підвищення ефективності методів виховання.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

У взаємозв'язку з методами і прийомами виховання відбувається використання засобів виховання.

Засоби виховання – вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі. Вони відповідають на питання «за допомогою чого виховувати?»

До засобів виховання належать праця, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін.

Методи виховання поділяють на **загальні** (застосовують в усіх напрямках виховання) і **часткові** (використовують переважно в одному з них – правовому, економічному, фізичному та ін.).

Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи, забезпечуючи у взаємозв'язку з іншими ефективність виховного процесу. Вони змінюються, вдосконалюються зі зміною мети виховання, умов, у яких воно здійснюється, віку дитини та ступеня її вихованості.

Вибір методу та ефективність його використання залежать від:

- вікових особливостей школярів та їх життєвого досвіду;
- рівня розвитку дитячого колективу;
- індивідуальних особливостей школярів;
- поєднання методів формування свідомості та поведінки;
- врахування психології школяра.

2. Характеристика основних груп методів виховання.

Класифікація методів виховання випливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами і між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти.

За критерієм функціональності розрізняють такі групи методів виховання, наведені у таблиці: методи формування свідомості; методи формування суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності та поведінки; методи контролю й аналізу рівня вихованості.

Рис.2.4. Методи виховання (О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченко)

Методи формування свідомості. Ця група методів виховання охоплює методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування у них поглядів і переконань. До методів формування свідомості належать: словесні методи (роз'яснення, бесіда, лекція, диспут); метод прикладу. Їх ще називають методами переконування, оскільки за їх допомогою розвивають і доводять до свідомості учнів сутність норм поведінки, долають помилкові погляди й переконання, негативні прояви поведінки.

Роз'яснення. За його допомогою вихователі впливають на свідомість учнів, прищеплюють їм моральні норми і правила поведінки. Особливо ефективні вони під час засвоєння правил поведінки, режимних вимог школи, правових норм. Такі роз'яснення підсилюють показом, наочним демонструванням. Метод

роз'яснення часто використовують як прийом виховання під час бесіди, лекції, диспуту.

Бесіда. Використовують її для з'ясування, а також цілеспрямованого формування психологічних особливостей, переконань, інтересів особистості. З огляду на особливості проведення бесіда може бути фронтальною або індивідуальною. Щоб фронтальна бесіда дала позитивний результат, педагог повинен обґрунтувати тему як життєво важливу, а не надуману, так формулювати питання, щоб вони спонукали до розмови, спрямовувати її в конструктивне русло.

Фронтальна бесіда охоплює кілька етапів. На першому вихователь розкриває суть теми бесіди, її значення, відтак переходить до бесіди у формі розповіді. На другому етапі він залучає до бесіди учнів, які висловилися з приводу думок вихователя стосовно теми бесіди. На третьому етапі, виходячи з аналізу конкретних фактів, наголошують на актуальності обговорюваної проблеми, пов'язують її з поведінкою і діяльністю учнів. На четвертому – учні усвідомлюють значення розглянутої проблеми для власної поведінки.

При підготовці й проведенні фронтальних бесід на будь-яку тему враховують вікові особливості учнів. Так, у молодших класах доцільно проводити бесіди на морально-правові теми: «Поважай своїх друзів», «Бережи все, що створено людською працею», «Красиве і потворне у поведінці людей», «Будь чесним і правдивим» тощо.

Бесіди з учнями середнього шкільного віку більш насичені морально-правовим змістом: «Відповідальність школярів за свою поведінку», «Твої учнівські права і обов'язки», «Охорона природи – твій громадянський обов'язок», «Людина без «гальм» – зіпсована машина» тощо. Методика їх проведення дещо інша.

У старших класах варто проводити бесіди, зміст яких спирається на наявні в учнів правові знання, здобуті під час вивчення навчальних дисциплін: «Твій обов'язок – виявляти і запобігати правопорушенням», «Право, мораль, звичай і традиції», «Знати, поважати і виконувати закони – обов'язок кожного юнака і дівчини» та ін. Такі бесіди повинні відбуватися в невимушеній обстановці. Педагог має прагнути дохідливо розкрити тему, її основні положення, вказати джерела, в яких можна знайти додаткову інформацію. Важливо спонукати учнів до обміну думками, докладно відповісти на їх запитання.

Ефективність фронтальної бесіди зростає, коли у розглядуваних фактах, процесах учні відкривають для себе щось нове. Під час такої бесіди вони можуть обстоювати свої помилкові погляди і переконання.

Найскладнішою для вчителя є *індивідуальна бесіда*, яку проводять за задалегідь наміченим планом у спокійній обстановці. Важливо, щоб психічний стан учня спонукав його до відвертості. В індивідуальній бесіді учень має не лише усвідомлювати зміст почутих моральних сентенцій, а й пережити його.

Лекція. Сутність її полягає в систематичному викладі навчального матеріалу, будь-якого питання. Вона відкриває для учня можливість живого спілкування з людиною, ґрунтовно обізнаною з певними питаннями, проблемами, готовою відповісти на запитання, що можуть його цікавити. Успіх

лекції залежить від особистих якостей лектора, який повинен мати належну теоретичну підготовку, добре знати матеріал, володіти прийомами донесення його до слухачів. Теоретичні положення лекції розкриваються в тісному взаємозв'язку з практикою, з життям учнівського колективу. Лекторові легше встановити контакт з аудиторією, якщо він використовує факти з життя і діяльності колективу учнів. Найскладнішим моментом лекції є відповіді на питання. Ці запитання можуть потребувати уточнення або оцінки факту лектором, його думки з приводу певної проблеми, можливі гострі запитання полемічного характеру.

Диспут. Як метод формування свідомості особистості він передбачає вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють учнів. Особливо ефективний він у роботі зі старшокласниками. Під час диспуту учні обстоюють власну позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх поглядів, виявляють свою ерудицію, культуру, темперамент, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки. Тематику диспутів підбирають з таким розрахунком, щоб спонукати учнів до роздумів про мету життя, щастя, обов'язок людини перед суспільством. Можна обговорювати факти з життя класу, школи, літературний твір, газетну чи журнальну статтю. Обираючи тему диспуту, необхідно з'ясувати, наскільки учні обізнані з нею, як ставляться до неї. Відтак окреслюють коло питань для обговорення. Диспут повинен відбуватися в атмосфері невимушеності, ніхто не повинен повчати, виступи мають бути аргументованими. Для цього необхідні вільний обмін думками, рівність учасників диспуту, їх опора на факти, логіку аргументів.

Метод прикладу. Як самостійний метод виховання і як прийом при застосуванні інших методів приклад є взірцем для наслідування, активно впливаючи на свідомість і поведінку школяра. Прикладом для виховання можуть бути педагоги, батьки, рідні й близькі люди, однокласники, історичні герої, літературні персонажі, діячі науки і культури.

Навіювання – метод психологічного впливу на людину, розрахований на некритичне сприйняття нею слів, думок інших, що приводить або до вияву у людини, навіть опрiч його волi i свiдомостi, певного стану, почуттiв, вiдношення, або до здiйснення людиною вчинкiв, що можуть безпосередньо не вiдповiдати її принципам дiяльностi, поведiнки. Навiювання не вимагає доказiв, аргументацiї, логiки. Визначальним засобом навиювання можуть бути яскравi факти, цитати, приклади, особистiсть вихователя.

Переконання – метод впливу на свідомість, волю індивіда, що сприяє формуванню його нових поглядів, відношень або зміні тих, що не відповідають загальнолюдським та національним нормам і принципам. Метод передбачає обґрунтування певного поняття, відстоювання моральної позиції, оцінки вчинків, дій та ін.

Умовами виховної ефективності методів формування свідомості є:

1) урахування під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань «бази» (раніше сформованих понять, поглядів і переконань), на яку накладається пропонована учням інформація;

2) апелювання не лише до розуму, а й до емоційно-почуттєвої сфери учнів. Переконавання ефективніше, коли учень відчуває сором за скоєне;

3) переконування на конкретних прикладах, що затор-кують інтереси дітей, до яких вони мають безпосередній стосунок;

4) володіння педагогом якостями особистості, які він прагне сформувати в учнів.

Методи формування суспільної поведінки. Ця група методів виховання передбачає організацію діяльності та формування досвіду суспільної поведінки. До неї належать педагогічна вимога, громадська думка, вправління, привчання, доручення, створення виховуючі ситуацій.

Педагогічна вимога. Полягає цей метод в педагогічному впливі на свідомість вихованця з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування його негативних дій і вчинків. За твердженням А.С. Макаренка, без щирої, переконливої, гарячої й рішучої вимоги не можна починати виховання колективу.

Вимога впливає на свідомість учнів, активізує їхні вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в позитивному напрямі, сприяючи виробленню позитивних навичок поведінки. Вона повинна бути доцільною, зрозумілою і посильною для учнів. Висувають її, маючи певність, що свідомість учня підготовлена до її сприйняття. З цією метою йому роз'яснюють сутність вимоги, переконують в необхідності її виконання, в користі від її виконання. Водночас домагаються позитивної реакції колективу на поставлену вимогу, щоб мати впевненість, що він підтримає педагога, вплине на учня, коли той з певних причин відмовиться виконувати вимогу.

Вимоги висувають в усіх сферах життя та діяльності учнів. Вимога приносить виховну користь, якщо її висувають систематично і послідовно, а не від випадку до випадку. Тоді вихованці постійно докладають зусилля для виконання правил поведінки, не допускають відхилень у поведінці, навіть коли їм ніхто не нагадує про необхідність дотримання цієї вимоги.

Педагогічну вимогу висувають у *прямій або опосередкованій формі*.

На початку роботи педагога з дитячим колективом, коли вихованці ще до нього не звикли і стимульована вимогою діяльність їм невідома, найефективнішою є *пряма вимога*. Вона має бути чітко сформульована і висловлена спокійним, упевненим тоном, який не викликає заперечень (наприклад: «Петренко і Василенко сьогодні прибирають клас»). Характерні ознаки цієї форми вимоги – позитивність (ідеться про те, що повинні робити учні, а не про те, чого не слід робити) та інструктивність (розкриваються не лише мета діяльності, а й спосіб її виконання).

З розвитком учнівського колективу, стосунків дітей і педагога, а також з появою у вихованців негативного чи позитивного ставлення до організованої педагогом діяльності використовують різні форми *опосередкованої вимоги*. Розрізняють три групи опосередкованих вимог. Перша пов'язана з виявом позитивного ставлення педагога до вихованця (прохання, довір'я, схвалення). Вимоги другої групи не виявляють чіткого ставлення вихователя до дітей, але ґрунтуються на вже існуючому ставленні вихованця до стимульованої діяльності

(порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до прояву певних його моральних якостей (осуд, недовіра і погроза). Опосередковані вимоги першої групи є позитивними, другої – нейтральними, третьої – негативними.

Громадська думка. За своєю сутністю цей метод є колективною вимогою, адже, обговорюючи вчинок учня, колектив прагне, щоб той усвідомив свою провину. Обговорювати чи критикувати треба не особистість вихованця, а вчинок, його шкідливість для колективу, суспільства й самого порушника. Розмова має бути такою, щоб учень сам назвав причину свого вчинку. Під час обговорення обов'язково визначають шляхи подолання недоліків. За допомогою громадської думки учня легше переконати в хибності його поглядів чи в неналежній поведінці, ніж в індивідуальній бесіді.

Високо оцінюючи роль громадської думки у вихованні школярів, В.О. Сухомлинський зауважував, що не варто обговорювати в колективі:

1) поведінку дитини, причиною якої є явні або приховані ненормальності в сім'ї (антигромадські вчинки батьків, сварки, скандали, незгоди між ними). Оскільки діти розуміють взаємозв'язок між своєю поведінкою і життям сім'ї, то розмови у школі про це пригнічуватимуть їх;

2) поведінку або окремі вчинки, які об'єктивно є протестом проти грубості, сваволі старших, оскільки підліток у такому разі вважає осуд несправедливістю щодо себе;

3) вчинки підлітків, які є результатом допущеної педагогом помилки;

4) вчинків, зумовлених тим, що вчитель припустився необ'єктивності в оцінці знань учня;

5) неправильного вчинку, пояснення якого потребує розповіді про глибоко особисті, дружні стосунки учня зі своїми однолітками чи із старшим або молодшим другом, оскільки підштовхування до відвертості у такому разі учень переживатиме як спонування до зради, виказування друга;

б) поганого вчинку, мотиви якого пов'язані з особливостями стосунків у сім'ї, про які дітям ще не час знати і які не можна їм роз'яснювати.

Громадська думка має бути спрямована на тих, хто на неї зважає, її слід обережно застосовувати в роботі з учнями з підвищеною емоційністю. Формується вона заздалегідь, а не тоді, коли треба обговорити вчинок, що стався в колективі.

Вправління. Полягає цей метод у поступовому створенні умов, за яких учень виконує певні дії з метою вироблення необхідних і закріплення позитивних форм поведінки.

Використовуючи метод вправління, педагог повинен обґрунтувати його необхідність, подбати про доступність, систематичність, достатню кількість вправ для формування певних навичок і звичок поведінки.

Привчання. Як метод виховання воно ґрунтується на вимозі до учня виконати певні дії. Вирішальним чинником у привчанні є режим життя і діяльності школяра. Його виховна функція полягає в тому, що режим забезпечує постійність, неперервність зусиль, заощаджує енергію людини, привчає вчасно

виконувати будь-яку роботу, систематично, неухильно дотримуватися встановлених вимог.

Доручення. Метод також передбачає вправлення учня в позитивних діях і вчинках. З цією метою педагог, орган учнівського самоврядування чи учнівський колектив дають йому конкретне завдання, виконання якого потребує певних дій або вчинків. Застосовуючи цей метод, враховують індивідуальні особливості учнів. Доручення підбирають з таким розрахунком, щоб його виконання сприяло розвиткові необхідних якостей. Наприклад, неорганізованим учням корисно доручити провести захід, у підготовці якого треба виявити самостійність, ініціативу, зібраність. Отримавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість для колективу і для себе. Воно має бути посильним. Доручення можуть бути постійними або епізодичними.

Ефективність доручення як методу виховання значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю запобігають забудькуватості. Відсутність контролю породжує безвідповідальність. Контроль може бути індивідуальним з боку педагога, здійснюватися у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень потребує оцінювання.

Створення виховуючих ситуацій. Цей метод використовують з метою формування суспільної поведінки. Кожна з таких ситуацій передбачає визначення необхідних умов для здійснення запланованого педагогом, продумування ним своїх дій і поведінки в новій ситуації, виникнення в учнів нових почуттів, зумовлених новою педагогічною ситуацією, які породжують нові думки, мотиви поведінки, спонукають до подолання недоліків.

Прийоми створення виховуючих ситуацій можуть бути творчими (доброта, увага і піклування; вияв уміння й переваги вчителя; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; вияв засмучення; зміцнення віри у власні сили; довіра; залучення до цікавої діяльності), або гальмівними (паралельна педагогічна дія, наказ, ласкавий докір, натяк, показна байдужість, іронія, розвінчання, вияв обурення, попередження, вибух).

А.С. Макаренко часто користувався прийомом паралельної педагогічної дії, під яким розумів непрямий вплив на виховання через колектив. Подолання негативної риси характеру чи поведінки окремого учня здійснюється не безпосереднім зверненням до нього, а організацією впливу на нього колективу. Педагог у такому разі має претензії до колективу і вимагає від нього відповіді за поведінку його членів. Відповідно колектив впливає на учня, а той реагує на думку колективу.

Специфічним і спірним є метод «вибуху», який впроваджував і описав А.С. Макаренко. «Під вибухом, – писав Антон Семенович, – я зовсім не розумію такого положення, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити і самому тікати, не чекаючи, поки людина злетить у повітря. Я маю на увазі раптову дію, яка перевертає всі бажання людини, всі її прагнення».

Своєрідність цього методу в тому, що він сприяє стимулюванню позитивної діяльності особистості вихованця, і може використовуватися для гальмування негативних дій вихованців.

Методи стимулювання діяльності та поведінки. До методів, які забезпечують регулювання, коригування і стимулювання поведінки й діяльності вихованців, належать змагання, заохочення і покарання.

Змагання. Ґрунтується воно на природній схильності дітей до здорового суперництва і самоутвердження в колективі. Виховна сила змагання виявляється лише за умови, що воно стає дієвою формою самодіяльності учнівського колективу.

У шкільній практиці практикують такі форми змагання, як конкурси, олімпіади, фестивалі й огляди художньої самодіяльності, виставки образотворчого мистецтва і технічної творчості, шкільні спартакіади, вікторини та ін. Участь у них виявляє і розвиває інтереси, творчі здібності учнів, розширює їхні знання і кругозір, активізує пізнавальну та інші види корисної діяльності.

За педагогічно доцільно організованого змагання учні заздалегідь мають знати його умови, брати участь в аналізі й підсумовуванні його результатів. Важливо забезпечити гласність змагання, матеріальне і моральне стимулювання переможців.

Заохочення. Суть його полягає у схваленні позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Метою його є спрямування поведінки учня в потрібне русло. У школі застосовують такі види заохочення: подяка директора (за наказом), вміщення фото на дошку відмінників навчання, нагородження грамотою, цінним подарунком, золотою чи срібною медаллю після закінчення школи.

Проте не кожне заохочення активізує процес виховання учнів, воно має виховну силу тільки за певних умов. Передусім важливо своєчасно помітити позитивні зрушення в особистості учня, в його ставленні до навчання, праці, людей. Корисно іноді похвалити вихованця, коли він ще не досяг значних успіхів у поведінці, але прагне до цього. Відзначення хоча б невеликих зрушень на краще, маленької перемоги учня над собою, пробуджують в ньому енергію, стимулюють на повторення схвалених вчинків.

Виховна сила заохочення «авансом» виявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не відчув радості від похвали дорослих. Однак таким заохоченням не слід зловживати, воно має бути заслуженим.

Покарання. Цей виховний метод полягає у несхваленні, осуді негативних дій і вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Усвідомлюючи неминучість покарання, учень намагається перебороти в собі шкідливі потяги і звички, викорінювати негативні вчинки, привчається до дисципліни і порядку. Як і заохочення, його слід використовувати тільки як виховний засіб.

До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовують такі покарання, як догана за наказом директора школи, усне зауваження (директора, його заступників, учителя, класного керівника), зауваження із записом у щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найбільшим покаранням є виключення порушника зі школи за систематичні вчинки, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злодійство, хуліганство тощо).

Застосовувати покарання слід обережно. Якщо учень сприйматиме його як кару за скоєне, це породжуватиме озлоблення, страх перед дорослими, хитрість і лицемірство. Тому слід всебічно перевірити факти, довести провину. Незаслужене покарання викликає бажання помститися, зробити щось «на зло» вихователю, провокує нові конфлікти.

Ефективність методів заохочення і покарання підвищується за таких умов:

- заохочення і покарання мають бути справедливими;
- до заохочень і покарань не слід вдаватися часто;
- заохочення і покарання слід використовувати в міру їх зростання від найменшого до найбільшого;
- заохочення і покарання повинні бути гуманними.

Методи контролю та аналізу рівня вихованості. До цих методів виховання належать педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів суспільно корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки учнів.

3. Організаційні форми виховної роботи

У вихованні учнів, розширенні й поглибленні їхніх знань, розвиткові творчих здібностей важлива роль належить спеціально організованій виховній роботі у поза навчальний час, яку називають позакласною та позашкільною.

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи.

Спрямована вона на задоволення інтересів, потреб і запитів дітей завдяки добровільній участі у різноманітній діяльності (обговорення книг, кінофільмів, екскурсії, змагання, конкурси, свята тощо).

Позашкільна робота – освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових засобів, форм і методів виховання.

Форми організації виховання поділяють на масові, групові (гурткові), індивідуальні.

Масові форми виховної роботи. Особливістю масових форм виховної роботи є широка участь у ній учнів. До них належать читацькі конференції, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, зустрічі з видатними людьми краю та ін.

Читацька, наукова конференція. Цей важливий засіб пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів допомагає їм глибше зрозуміти зміст, поетику твору, прищеплює літературно-естетичні смаки.

Проводять їх на матеріалі одного або кількох творів однієї теми, творчості письменника, з окремої літературної або наукової проблеми. Залежно від типу конференцій та індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру її проведення. У 5-7 класах вона наближається до бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до конкретного твору, читають напам'ять

уривки з нього, ставлять інсценівки або переглядають діафільм, кінофільм. У старших класах учні виступають з доповідями, повідомленнями, в яких розмірковують про моральні риси, якості та вчинки персонажів, аналізують художні особливості творів.

Тематичні вечори. Їх присвячують різноманітним аспектам внутрішнього і міжнародного політичного життя, науки, техніки, культури, спорту, явищ природи тощо. На таких вечорах виступають запрошені гості, демонструють кінофільми та ін. У їх підготовці й проведенні беруть участь самі учні.

Ранки-зустрічі, літературні вікторини. Практикують у роботі з молодшими школярами. Для участі в них запрошують відомих людей, письменників, літературознавців та ін. Водночас важливо подбати про активність учнів у їх підготовці і проведенні.

Зустрічі з видатними людьми краю. Їх влаштовують переважно для вихованців середнього та старшого шкільного віку.

Відкритий мікрофон – це форма публіцистичної діяльності учнів у школі. Звичайно учні критикують негативні сторони життя школи, розмірковують над життєво важливими проблемами. Вчитель повинен допомогти учням добре підготуватися, взяти участь у відкритому мікрофоні. Темі виступів можуть бути сформульовані таким чином: «Що я хочу сказати...», «Чому в мене болить душа», «Увага, проблема», «Прошу слова». Виступи можуть бути побудовані за схемою: «Теза – аргумент – ілюстрація». Для організації відкритого мікрофона створюється робоча група, яка бере на себе організаційну, технічну та естетичну підготовки, встановлює кількість ораторів, забезпечує тишу під час виступів.

Публічні лекції – це лекції для школярів, на яких присутні вчителі, іноді батьки. Вони тривають 15-20 хв. і проводиться під час великої перерви. Щоб зацікавити слухачів, лекція повинна бути інформаційно-насиченою, з яскравими прикладами, впливати на настрій слухачів, мати продумане оформлення. Тематика лекцій може бути найрізноманітнішою: «Людина і природа», «Людина і краса», «Людина і гроші», «Людина і одяг» та інші. Публічна лекція – це завжди узагальнена інформація наукового, філософського плану, вона розвиває мислення учнів, учить замислюватися над проблемами життя, філософськи їх обмірковувати. Корисно періодично вносити елементи новизни в зміст, методику проведення й оформлення лекцій.

До масових форм виховної роботи також належать *тижні з різних предметів, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси* тощо.

Показниками ефективності масових форм позашкільної діяльності здебільшого вважають кількісне охоплення, активність самих учнів.

Групові форми виховної роботи. До цих форм належать години класного керівника, гуртки художньої самодіяльності, робота з періодичною пресою, випуск стінної газети, підготовка радіо і телепередач, екскурсій, походи та ін.

Година класного керівника. У педагогічній практиці вона зарекомендувала себе дієвим засобом формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки. Тематику таких годин розробляє класний керівник з урахуванням особливостей колективу учнів. Їх проводять у формі етичної бесіди, лекції,

диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг та ін. Годину класного керівника наприкінці кожного місяця доцільно присвятити підведенню підсумків навчально-виховної роботи класу.

Експерсії, походи. Групова виховна робота передбачає експерсії на підприємства, в музеї, на виставки. З учнями середнього шкільного віку влаштовують близькі прогулянки в парк, сад, поле, на берег річки, а також одноденні походи (для старшокласників – кількадевні).

Предметні гуртки, в яких учні поглиблюють знання з предметів гуманітарного та природно-математичного циклів. Виховна мета гурткових занять досягається пошуково-дослідницькою діяльністю учнів, поглибленим ознайомленням їх з певною проблемою.

Колективи художньої самодіяльності та гуртки художньої творчості, де учні займаються авторською виконавською діяльністю, відродженням традицій народно-побутового мистецтва, залучаються до художньої творчості, займаються творчим самовдосконаленням (драматичні, хореографічні, вокальні, хорові, музичні, вокально-інструментальні, духової музики, фольклорні, фотомайстерні, кіностудії та ін.). У школі дуже важливо надавати увагу репертуару художньої самодіяльності, використовувати місцевий матеріал із життя колективу класу і школи в частівках, інсценівках, віршах. Самодіяльне мистецтво – це засіб змістовного проведення вільного часу, але це не єдина його функція. Художня самодіяльність також розвиває в учнів художні смаки, збагачує їх духовно і проникає у навчальний процес, сприяє його активізації, спонукає учнів до продуктивної діяльності.

До групових форм виховної роботи також відносяться *наукові пікніки, фестивалі, турніри, флешмоби, челенджі, акції, проєкти, музикальні майстерні (музична платформа, музична хвилинка, пісенний колеж, караоке), літературні вітальні (читацька платформа, буккросинг, книжковий ігроленд, літературний екскурс), тетр тіней, ляльковий театр, театралізовані вистави.*

Індивідуальні форми виховної роботи. Потреба індивідуального підходу зумовлена тим, що будь-який вплив на дитину переломлюється через її індивідуальні особливості, через «внутрішні умови». Необхідною умовою успішної індивідуальної роботи є вивчення індивідуальних особливостей учнів.

Така робота повинна бути систематичною, спрямовуватися не лише на проведення бесід з конкретного приводу, а й наперед продуманих профілактичних розмов та інших заходів з вихованцями.

Методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту. В кожному конкретному випадку слід створити педагогічну ситуацію, яка б сприяла формуванню позитивних якостей чи усуненню негативних. Індивідуальний виховний вплив здійснюють через безпосередній вплив педагога на особистість учня або через колектив.

В індивідуальній виховній роботі використовують *позакласне читання, колекціонування, гру на музичних інструментах, колекціонування, творча діяльність* тощо. Індивідуальні форми роботи нерідко поєднують з груповими і фронтальними.

Специфічною формою виховної роботи, яка може бути масовою, груповою та індивідуальною є *гра*. Види ігор, що можна використовувати у виховній діяльності ЗЗСО: *сюжетно-рольові, ігри-драматизації, ігри з елементами ручної праці, пізнавальні ігри, ігри-розваги, рухливі ігри.*

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Охарактеризуйте методи формування суспільної свідомості.
2. Розкрийте технологію використання методів організації діяльності і суспільної поведінки.
3. Охарактеризуйте основні умови творчого підходу до вибору і використання методів виховання.
4. Наведіть приклади масових, групових та індивідуальних форм виховної роботи.
5. Які заохочення і покарання вчителі використовували до вас під час навчання у школі і який виховний ефект вони мали?
6. *Проблемне питання.* Доведіть взаємозумовленість і взаємозв'язок різних методів виховання.
7. Наведіть приклад гри, яку ви використовували у виховній діяльності.

Лекція

Тема 2.4. РОБОТА З УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ

План:

1. Суть, ознаки, функції, структура колективу
2. Стадії розвитку дитячого колективу
3. Шляхи згуртування колективу
4. Органи учнівського самоврядування
5. Виховний вплив колективу

Ключові поняття й терміни: колектив, дитячий колектив, стадії розвитку колективу, лідер, актив, органи учнівського самоврядування, шляхи згуртування колективу.

1. Суть, ознаки, функції, структура колективу

Набуття соціального досвіду, самореалізація особистості значною мірою відбувається у процесі спілкування і взаємодії у колективі, який є важливим виховним, організуючим і регулюючим чинником. Часто взаємодія в колективі підказує дитині і шляхи самовиховання.

Колектив – організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності.

Характерними ознаками колективу є суспільно значуща мета, щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення, наявність органів самоврядування, встановлення певних психологічних стосунків між його членами. Певними особливостями наділений дитячий колектив, який відрізняється від інших колективів віковими межами, специфічною діяльністю (навчання), послідовною змінюваністю складу, відсутністю життєвого досвіду об'єднаних у нього індивідів, потребою в педагогічному керівництві.

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою).

У школі діють такі типи колективів: а) навчальні – класний (первинний або контактний), загальношкільний, предметних гуртків; б) самодіяльні організації – колективи художньої самодіяльності (хор, ансамблі, гуртки); в) товариства – спортивне, книголюбів та ін.; г) об'єднання за інтересами; г) тимчасові об'єднання для виконання певних індивідів роботи. Усі вони пов'язані між собою загальною метою навчально-виховної діяльності школи, забезпечують залучення учнів до різноманітної діяльності. Найважливішим за своєю діяльністю є колектив класу. У ньому найтриваліше стосунки між індивідами та між педагогами і колективом. Кожен колектив має органи

самоврядування, які разом становлять систему учнівського самоврядування школи.

Колектив здійснює такі функції: організаторську (керує своєю діяльністю), виховну (є носієм моральних переконань), стимулюючу (сприяє формуванню морально цінних стимулів, регулює поведінку, взаємовідносини індивідів) функції.

А.С. Макаренко вважав важливим для колективу стиль і тон його життя та діяльності, які, на його погляд, є найістотнішими і найважливішими елементами колективного виховання. Стиль – внутрішня духовна сила колективу, яка передбачає почуття власної гідності, що є наслідком уявлення про цінність свого колективу, гордості за нього. Він виявляється в тоні життя колективу – загальному духовно-емоційному забарвленні діяльності колективу (мажорність, упевнена спокійна діяльність, бадьорість, оптимізм).

Життя та діяльність учнівського колективу вибудовуються на таких принципах:

- а) єдність і цілісність;
- б) постійний рух уперед;
- в) організація різноманітної діяльності;
- г) формування почуття честі;
- г) спадкоємність поколінь, збереження колективних традицій.

Реалізація цих принципів у життєдіяльності колективу робить його згуртованим, цілісним, ефективним у всіх процесах внутрішньої та зовнішньої взаємодії, привабливим для учнів.

2. Стадії розвитку дитячого колективу

Дитячий колектив, за твердженням А.С. Макаренка, у своєму розвитку долає три стадії, наведені у таблиці.

Таблиця 2.2

Стадії розвитку колективу

Стадія	Назва стадії
I етап	Вимоги педагога до членів колективу
II етап	Вимоги до колективу висуває колектив
III етап	Колектив висуває вимоги до окремої особистості
IV етап	Кожний член групи висуває перед собою певні вимоги громадської поведінки

На першій стадії (після організаційного оформлення колективу) важливо сформулювати систему педагогічних вимог, рішучих за формою, зрозумілих за змістом, з певними елементами навіювання. Важливо у цей період сформувати ядро активу з учнів, які добре вчаться, виконують вимоги шкільного режиму і правила для учнів, вимогливі до себе й до інших, мають організаторські здібності. Таку стадію розвитку колективу не слід затягувати. Якщо учні довго залежать лише від педагогічного колективу, вони звикають до цього і згодом їх важко змусити підкорятися органам учнівського самоврядування.

На другій стадії вимоги педагога підтримує частина вихованців, актив ставить вимоги до товаришів і до самих себе. Починається вона створенням

органів самоврядування. В колективі триває процес вивчення один одного, пошуки товаришів і друзів. Оскільки ядро активу ще не має досвіду роботи, педагоги висувають до учнів категоричні вимоги, спираючись на ядро активу. Невиконання учнем вимог шкільного режиму розглядають як свідому протидію і вживають певних заходів впливу.

Особливу увагу приділяють засвоєнню органами самоврядування своїх прав і обов'язків, методів роботи. Розширюється актив. Іноді на цій стадії може сформуватися і неофіційна група, яка протиставляє себе активу. Проте наявність органів самоврядування допомагає вчителю знаходити порозуміння з нею.

На третій стадії вимоги висуває колектив. Цього досягають, згуртувавши вихованців у спільній діяльності. Педагог працює з активом, допомагає йому здобути авторитет серед учнів, контролює його діяльність, прагнучи залучити до нього найбільше учнів з метою посилення його виховних можливостей. Вимоги педагогів і активу учнів стають лінією поведінки всього учнівського колективу.

На четвертій стадії кожен учень сприймає загальноприйняті у колективі вимоги як вимоги до себе. Формуються умови для нових, складніших вимог, розширюються права та обов'язки активу, ускладнюються види діяльності колективу.

На всіх стадіях розвитку учнівського колективу педагоги цілеспрямовано працюють над його згуртуванням. Важливою у цій роботі є система послідовних цілей, досягнення яких зумовлює перехід від простого задоволення результатами роботи до глибокого почуття обов'язку.

О.М. Лутошкін визначає динаміку розвитку колективу через такі *стадії*:

1. **«Піщаний розсип»** (люди мало знають одне одного, немає загальних інтересів, загальних справ. Відсутність твердого, авторитетного центру веде до крихкості, «розсипчастості» групи. Група існує формально).

2. **«М'яка глина»** (в групі помітні перші зусилля сполучення колективу, з'єднуючими ланками є формальна дисципліна і вимоги старших. Існують замкнені угруповання приятелів, які мало спілкуються, часто сваряться).

3. **«Блимаючий маяк»** (в групі переважає бажання спільної праці, допомоги один одному, бути разом. Є на кого спиратися. Група відзначається своєю індивідуальністю, але недостатньо проявляється ініціатива. Активність проявляється періодично).

4. **«Рожеві вітрила»** (товариська участь і зацікавленість справами один одного поєднуються із взаємною вимогливістю. У членів групи проявляється відчуття гордості за свій колектив. В основному група згуртована, але не завжди вистачає мужності визнати свою помилку).

5. **«Палаючий факел»** (тісна дружба, відмінне взаєморозуміння, ділове співробітництво. Безкорисливо приходять на допомогу, роблять все, щоб принести людям користь).

3. Шляхи згуртування колективу

Шляхами згуртування учнівського колективу є:

- формування традицій;
- принцип паралельної дії (за А. С. Макаренка);

- постановка перспектив;
- громадська думка, що формується переважно на третій стадії його розвитку;
- учнівське самоврядування;
- продумана організація дозвілля учнів.

Засобом згуртування учнівського колективу є **формування в ньому традицій**, бо ніщо так не цементує його, як традиція. Особливо важливі так звані «традиції щоденного вжитку» – дотримання певних правил поведінки у повсякденному житті (наприклад, «у нашому класі не запізнюються», «у нашому класі допомагають один одному» та ін.). Шкільні традиції виховують в учнів почуття обов'язку, честі, гордості за колектив, його успіхи в навчанні та праці.

Сприяє згуртуванню учнівського колективу обґрунтований і використовуваний А.С. Макаренком **принцип паралельної дії** – вимога до вихованця ставиться не прямо, а через колектив, коли відповідальність за кожного члена покладається на колектив і його самоврядування. Цю методику можна використовувати вже на другій стадії розвитку колективу.

Шляхом згуртування дитячого колективу є **постановка перспектив**. *Перспектива* – постановка перед учнями завдань, які постійно ускладнюються. *Близька перспектива* зароджується у повсякденному житті, вона стимулює діяльність особистості, допомагає їй переборювати труднощі, є у кожної дитини. *Середня* полягає у прагненні дитини до якоїсь події в її житті, але віддаленій за часом. *Далека перспектива* – це те, чого прагне людина протягом тривалого часу.

Особлива роль у згуртуванні учнівського колективу належить **громадській думці**, що формується переважно на третій стадії його розвитку. Формою її вияву є загальні збори колективу, на яких вирішуються всі важливі справи, проблеми, порушення норм поведінки (зловживати таким обговоренням не слід).

Позитивно впливає на колектив і **учнівське самоврядування**. Педагоги повинні зміцнювати його авторитет серед школярів, частіше звертатися по допомогу до членів учнівського самоврядування, радитися з ними. За таких умов учні починають прислухатися до них. Проте не слід обмежуватися тільки роботою членів самоврядування. Важливо, щоб кожен учень виконував конкретну, хоча б невелику роботу для загального блага, виявляючи себе при цьому як член колективу.

Продумана організація дозвілля учнів – колективні відвідування кіно, театру, організація екскурсій, турпоходів, підготовка та проведення шкільних свят і вечорів відпочинку, участь у художній самодіяльності й інших заходах – допомагає об'єднати учнів у повноцінний колектив.

На згуртованості учнівського колективу позитивно позначається і **згуртованість у діяльності педагогів**, єдність вимог з їхнього боку до нього. А.С. Макаренко вважав, що у згуртованому педагогічному колективі кожен педагог насамперед дбає про згуртованість загальношкільного колективу, відтак – про справи свого класу й лише потім – про власний успіх.

Про рівень розвитку учнівського колективу свідчать: мобільність при виконанні колективних справ і доручень, прагнення до вирішення складніших завдань, активна участь кожного в їх розв'язанні; товариські взаємини, уважність

один до одного, готовність допомогти слабшому, поважання гідності однокласників, здатність до порозуміння без сварок і образ; бажання дітей бути разом, задоволення від спілкування, життєрадісність, бадьорість, зібраність, відсутність нашіптування, почуття гумору, вміння належним чином вирішувати конфліктні ситуації, готовність долати труднощі, виконувати відповідальні доручення; відповідальність за колективну справу; самостійне висунення суспільно значущих цілей і досягнення їх на основі самоврядування.

4. Органи учнівського самоврядування

Учнівське самоврядування – це спосіб залучення до учнів до систематичної участі у навчально-виховному процесі. Самоврядування – самостійна діяльність учнів, яка відбувається за координації відповідального педагога. **Органи самоврядування** – уповноважені колективу на основі демократичних виборів, які допомагають педагогові здійснювати керівні функції, підтримувати зв'язки з уповноваженими іншими колективів.

Постійний орган учнівського колективу в багатьох школах – **учнівський комітет**, під керівництвом якого в системі самоврядування діють комісії з представників класів:

- *навчальна* (облік відвідування; керівництво роботою навчальних гуртків, наукових товариств; організація огляду знань, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів, предметних вечорів тощо);
- *трудова* (обладнання майстерень та кабінетів; організація таборів праці та відпочинку; створення кабінетів профорієнтації; організація трудових справ тощо);
- *господарська* (організація самообслуговування, облік збереження майна, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території);
- *дисципліни та порядку* (організація та контроль за чергуванням, боротьба за дотримання учнями правил поведінки);
- *санітарна* (слідкування за чистотою, піклування про зовнішній вигляд учнів, боротьба за дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо).

У школі можуть бути й інші органи самоврядування: рада з туризму, рада з фізкультури і спорту тощо.

Відповідно до Закону України «Про освіту», **громадське самоврядування в закладі освіти** – це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти. Учнівське самоврядування є однією з форм громадського самоврядування в школі.

Вищим органом учнівського самоврядування є загальні збори або учнівська конференція. Виконавчий орган (учнівський комітет, рада учнівського колективу, рада старост, парламент) є підзвітним загальним зборам. Рішення органів учнівського самоврядування мають дорадчий характер. Фінансове забезпечення роботи учнівського самоврядування не передбачене.

Завдання учнівського самоврядування:

1. Залучення дітей та молоді до прийняття рішень.
2. Захист прав та інтересів учнів.
3. Реалізація інтересів учнів, підтримка їхніх здібностей, прав та свобод.
4. Створення умов для самореалізації учнів.
5. Налагодження контактів та реалізація спільних проєктів, ініційованих учнями.

Для ефективної діяльності учнівського самоврядування необхідні такі умови:

1) подолання формалізму в діяльності учнівського самоврядування і педагогічного керівництва ним. Воно має займатися конкретними справами, з його рішеннями повинен рахуватися і педагогічний колектив, і дирекція школи, і не вважати їх дитячими забавами;

2) залучення членів самоврядування до процесу оновлення змісту діяльності школи, боротьби з негативними явищами у середовищі учнів. Вони повинні активно допомагати педагогам у використанні нових форм виховної роботи з учнями, включатися у виховну роботу із запобігання і подолання серед школярів куріння, вживання алкоголю і наркотиків;

3) надання самоврядуванню реальних прав і обов'язків. Слід чітко визначити, за які питання шкільного життя та діяльності відповідає учнівське самоврядування, які конкретні права та обов'язки має кожен учень;

4) підбір до органів самоврядування найавторитетніших лідерів учнівського колективу, які мають бути взірцем для вихованців у ставленні до своїх учнівських обов'язків;

5) прагнення до розширення цих органів. За таких умов зростає кількість вихованців, які підтримують вимоги педагогічного колективу, більшій кількості учнів прищеплюється смак до суспільно корисної діяльності, створюються можливості для уникнення перевантажень найактивніших учнів, у залучених до громадської роботи вихованців виявляються нові сторони їх особистості, які знайшли простір для свого розвитку;

6) повага педагогів до самостійних рішень учнівського колективу і його органів, не нав'язування учням своєї волі у справах, які є компетенцією самоврядування;

7) кваліфікована, тактовна педагогічна допомога учнівському активу, навчання його складної справи управління;

8) практикування в дитячому колективі зміни функцій керівника і підлеглого. Тривале перебування школяра на керівній посаді може призвести до формування у нього небажаних якостей (зверхності, зазнайства та ін.). Тому педагогічно доцільно, щоб у роботі органів учнівського самоврядування брало участь якомога більше учнів, щоб воно постійно оновлювалося. Це дасть змогу значній частині школярів набути організаторських навичок;

9) систематичне звітування членів самоврядування перед колективом, що дає можливість здійснювати контроль за їх діяльністю, сприяє її поліпшенню, а також запобігає можливим зловживанням становищем у колективі.

Кожен класний керівник прагне сформувати надійний актив, який став би його помічником у всіх справах класу, виявив належну активність у роботі, був взірцем для інших у навчанні, праці й поведінці. **Актив колективу** – це передусім члени органів самоврядування (ядро активу), а також рядові члени колективу. В учнівському колективі має бути лідер. **Лідер** – той член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, проявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу.

Учитель повинен вміло використовувати і такий важливий орган учнівського самоврядування, як **збори колективу класу**. Рациональна їх організація є могутнім чинником зміцнення учнівського колективу, важливим засобом виховання в учнів почуття честі і обов'язку, сміливості та мужності, принциповості й відповідальності за свої вчинки, вміння самостійно аналізувати питання, підпорядковувати особисті інтереси суспільним, казати правду у вічі та вислухати справедливую критику товариша.

Учніські збори класу можуть стосуватися найрізноманітніших аспектів життя колективу. Найчастіше їх присвячують питанням повсякденного життя: організації допомоги комусь із школярів, обговоренню заходів щодо поліпшення успішності та зміцнення дисципліни, підготовці до культурно-масового заходу, випуску журналу, підсумкам навчальних занять за семестр або рік та ін.

Періодичність проведення класних зборів залежить від конкретних умов роботи класу. В окремих випадках, особливо коли тільки знайомляться з класом, починають згуртовувати його, збори проводять частіше. Коли колектив зміцніє, налагодяться стосунки між класним і загально-шкільним колективом, класний керівник вивчить клас, такі збори збирають рідше. У зв'язку з непередбаченою подією в класі, яка потребує негайного обговорення, проводять термінові непланові збори.

Особливо ретельно слід готувати збори в 4-6 класах, оскільки учні тільки-но залучаються до нової форми суспільного життя. На цьому етапі доводиться зупинитися на дрібних, часто організаційних, питаннях, вчити їх готувати збори, організовано вести їх, фіксувати прийняті рішення, стежити за їх виконанням.

Учні старших класів мають більше самостійності як у складанні порядку денного зборів, так і в їх проведенні. Завдання класного керівника – своєчасно помітити питання, що найбільше хвилюють учнів, допомогти ґрунтовніше підготуватися до їх обговорення на зборах, тактовно наполягати на правильному їх розв'язанні.

Співпраця керівництва школи з учнівським самоврядуванням передбачає:

- відмову від адміністративного характеру управління;
- повагу до особистості школяра;
- особливу організацію діяльності, яка породжує у школярів потребу в самоврядуванні;
- конкретну методику залучення учнів до процесу творення;
- дружні, товариські, довірливі стосунки між педагогами й учнями;
- захищеність школярів від приниження, звинувачень, докорів, образ підозрою у нездатності або небажанні брати участь у діяльності;

- унеможливлення примусу до діяльності;
- впевненість у досягненні мети;
- створення інтелектуального тла колективу;
- колективний, спільний аналіз загальної роботи;
- звільнення від звички мовчати.

5. Виховний вплив колективу

Виховний вплив колективу здійснюється в багатьох напрямках. Передусім він реалізується у **колективній діяльності учнів**, у якій видно успіхи та невдачі кожного вихованця, їх причини. Згуртований колектив одразу вживає необхідних заходів, схвалюючи або засуджуючи діяльність учня. Успіхи кращих стають прикладом для наслідування.

Виховний вплив колективу залежить також від становища учнів у системі внутрішньоклективних взаємин, від ставлення до первинного колективу.

З огляду на це виокремлюють такі **групи дітей, підхід до виховання яких потребує певної диференціації**:

1) учні, які цілковито віддані своєму колективу, легко підкоряються його вимогам, сумлінно ставляться до своїх учнівських обов'язків і дбають про відповідне ставлення до них усіх членів колективу;

2) школярі, переважно віддані колективу, виявляють активність та ініціативу у громадській роботі, але не вирізняються пізнавальною активністю, не завжди відповідально ставляться до навчання;

3) учні, які ретельні у навчанні, беруть активну участь у громадській роботі, претендуючи на авангардну роль у колективі, проте підтримкою і повагою його членів не користуються, оскільки охоче виконують тільки ті доручення, які підкреслюють їх зверхність у класі, їхні здібності та вміння;

4) учні, які не визнають вимог колективу, не дорожать його інтересами, байдужі до його життя. Вони недисципліновані, негативно ставляться до навчання, участі в громадському житті.

Вагому роль у вихованні особистості в колективі відіграє **громадська думка**. Вона впливає на учня не лише під час зборів колективу або через критику в стінній газеті, а й у щоденному його житті та діяльності. У згуртованому колективі учні засуджують негідні вчинки товаришів, не чекаючи зборів.

«Яким би сильним інструментом не був вплив колективу на особистість, – писав В.О. Сухомлинський, – цей інструмент не є всемогутнім. Більше того, саме тому, що цей інструмент сильний, гострий, часто-густо він виявляється дуже небезпечним не тільки в руках невігласа, але і в руках досвідченого педагога. Чим успішніше він застосовується, чим глибше проникає у серце, тим більша небезпека «перегнути палицю», перетворюючи громадську думку колективу на засіб розправи над людиною.

Але бувають і цілком протилежні явища. Цей найгостріший інструмент раптом відмовляє, колектив стає на бік того, на кого хотів би вплинути вихователь. Це буває часто у тих випадках, коли, намагаючись піддати колективному осуду поведінку чи провину одного учня, вихователь не враховує якихось найтонших душевних порухів, якихось спонукальних мотивів, а

колектив бачить, відчуває це. Так, для того, щоб впливати на особистість через колектив, вихователь нерідко намагається досягнути повної відвертості перед колективом, він наполягає: розкажи все, колектив повинен знати все. Але підлітки, юнаки і дівчата якраз і не хочуть «вивертати душу», і в цьому колектив їх підтримує».

Важливим засобом виховання особистості в колективі є критика і **самокритика**. Критика допомагає позбутися недоліків у поведінці, запобігти можливим негативним вчинкам. Справедлива, доброзичлива критика спонукає порушника до роздумів і усвідомлення неправомірності своєї поведінки, до самокритичності.

Важливе значення для життя і діяльності колективу, його виховної ефективності має залучення учнів до **виконання доручень**.

З цією метою можуть бути використані такі види змінних творчих доручень:

- «господарі», «вартові»: забезпечують чистоту в приміщенні, піклуються про порядок під час перерв, готують творчі вітання з днем народження від імені колективу;

- «санітари»: піклуються про зовнішній вигляд товаришів, змінне взуття, чистоту рук, дотримання режиму, вчать і привчаються надавати необхідну допомогу, створюють і ведуть санітарний стенд в кутку колективу;

- «книголюби», «друзі книги»: піклуються про збереження підручників, підтримують зв'язок зі шкільною бібліотекою, знайомлять товаришів з цікавими книгами, новинками дитячої літератури, ведуть «книжкову лікарню», збирають, зберігають і використовують бібліотечку свого колективу, влаштовують книжкові виставки;

- «допитливі»: організують вікторини, придумують загадки для використання в усному журналі, працюють з газетами і журналами, ведуть стенд «Це цікаве», «Куточок допитливих»;

- «друзі природи»: піклуються про квіти, рослини в приміщеннях, ведуть календар природи, допомагають товаришам у заповненні особистих «щоденників природи», організують операції по збереженню природи;

- «веселята», «витівники»: організують пізнавальні і рухові ігри, зберігають, поповнюють і використовують ігротеку колективу;

- «спортсмени», «друзі спорту»: проводять фізкульт хвилинки, піклуються про те, щоб учні робили ранком зарядку, допомагають педагогам проводити спортивні ігри, свята;

- «журналісти»: придумують і розповідають (кожен частинку) невеликі усні розповіді, створюють усний журнал із сторінками, наприклад, «Загадки», «Новини», «Герої», «Таємниці навколо нас» та ін.;

- «газетярі»: випускають бюлетень, стінну газету, «блискавки».

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. За яких умов групу учнів можна вважати колективом?
2. Які показники визначають етапи розвитку учнівського колективу?
3. Охарактеризуйте зміст виховної роботи з колективом на різних етапах його розвитку.
4. За яких умов колектив може стати важливим виховним засобом стосовно особистості школяра?
5. З якою метою в учнівському колективі створюється самоврядування? Від яких педагогічних умов залежить ефективність його діяльності?
6. За якими напрямками відбувається педагогічне керівництво учнівським колективом?
7. *Проблемне питання.* Поясніть, як особистісні перспективи взаємопов'язані з колективними. Як необхідно здійснювати перехід від простих перспектив до складніших?

Лекція

Тема 2.5. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть національно-патріотичного виховання.
2. Принципи національно-патріотичного виховання.
3. Шляхи національно-патріотичного виховання учнів.

Ключові поняття й терміни: виховання, національно-патріотичне виховання, патріотизм, принципи національно-патріотичного виховання.

1. Суть національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, сі громадянських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Мета патріотичного виховання є становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано будувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу; забезпечувати її національну безпеку; знати свої права та обов'язки, цивілізовано відстоювати їх; сприяти єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Завдання патріотичного виховання:

– забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;

– виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;

– сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

– формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;

- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

- відновлення та вшанування національної пам'яті;

- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України, її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

- формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу, розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- відродження, розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;

- консолідація діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування, навчальних закладів, громадських організацій щодо національно-патріотичного виховання;

- підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини;

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, держави;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації під час висвітлення подій та явищ суспільного життя.

Проблема національно-патріотичного виховання виникла давно. В основі її вирішення – відродження національної культури, фундаментом якої являються усталені народні традиції та звичаї, що вироблені народом впродовж усього історико-культурного розвитку. Саме плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів починається з раннього дитинства, з перших років життя дитини.

Патріотизм (від грецького «патріс») – це любов до Батьківщини, відданість Вітчизні, народу. Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Невід'ємною складовою патріотизму є національна свідомість.

Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Основними складовими національної свідомості виступають:

- сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національно-етнічної належності;
- ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;
- ставлення до представників інших націй і національностей;
- патріотичні почуття та патріотична самосвідомість;
- усвідомлення національно-державної спільноти.

Одним із покликань української національної системи освіти та виховання є завдання пробуджувати і виховувати в кожній дитини патріотичні якості, цінності:

- любов до батька і матері, родичів, своїх предків, рідної природи, землі;
- любов до рідної мови, культури, народу, пошану до його історичного минулого, національних традицій, звичаїв;
- глибоке усвідомлення своєї національної приналежності, відчуття єдності з представниками своєї нації;
- турботу про добре ім'я – своє і своїх друзів та краян, збереження своєї людської і національної гідності, честі;
- активну діяльність з метою розвитку рідної культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів;
- боротьбу за підвищення духовності і добробуту всіх українців, представників національних меншин України;
- синівську любов до України – Батьківщини, готовність захищати від ворогів рідну землю, здатність на подвижництво, героїчні справи в ім'я свободи і незалежності України;
- готовність боротися з неправдою, злом, потворністю в будь-яких формах, спростовувати антиукраїнські, антинаукові версії, ідеї, шкідливі і ворожі для нашого народу, Батьківщини.

2. Принципи національно-патріотичного виховання.

Національно-патріотичне виховання ґрунтується на принципах:

- *принцип національної спрямованості виховання*, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- *принцип культуровідповідності*, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства.
- *принцип гуманізації* виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності.

- *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії* передбачає, що учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції.

- *принцип цілісності* означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу, передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи.

- *акмеологічний принцип* вимагає орієнтації виховного процесу на вищі морально-духовні досягнення і потенційні можливості особистості, створення умов для досягнення нею життєвого успіху, розвиток індивідуальних здібностей.

- *принцип особистісної орієнтації* означає, що загальні закони психологічного розвитку проявляються у кожній людині своєрідно і неповторно.

- *принцип життєвої творчої самодіяльності* передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни.

- *принцип толерантності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування у вихованців відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру, як невід'ємну частину загальнолюдської.

3. Шляхи національно-патріотичного виховання учнів.

Національно-патріотичного виховання учнів доцільно здійснювати за такими напрямками роботи:

- формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави;
- виховання розуміння високої цінності українського громадянства, внутрішньої потреби бути громадянином України;
- формування поваги до Конституції України, державної символіки: Герба, прапора, Гімну України.
- збереження і продовження українських культурно-історичних традицій;
- виховання шанобливого ставлення до рідних святинь, української мови, історії;
- формування національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини, народу;
- формування соціальної активності;
- виховання правової культури особистості;
- формування й розвиток духовно-моральних і загальнолюдських цінностей;
- формування в учнів потреби до праці як першої життєвої необхідності, високої цінності й головного способу досягнення життєвого успіху
- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадській діяльності.

Пріоритетну роль у роботі з учнями доцільно відводити **активним методам**, застосування яких ґрунтується на демократичному стилі взаємодії, сприяє формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів відносять: *соціально-проектну діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціограму, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху, аналіз конфліктів та моделей стилів поведінки*.

Необхідною умовою підвищення ефективності патріотичного виховання учнів є залучення їх до підготовки та проведення позакласних виховних заходів, спрямованих на формування патріотичних якостей, самоосвіту, самовиховання. Важливе місце у патріотичному вихованні займає участь учнів у *масових заходах патріотичного змісту*. Найбільш поширені масові заходи щодо патріотичного виховання учнів – це відзначення державних та релігійних свят, знаменних подій у житті школи, міста (селища), проведення читацьких конференцій, тематичних вечорів, вечорів запитань та відповідей, тижнів з різних навчальних предметів, зустрічей з видатними людьми, конкурсів, олімпіад, фестивалів, виставок, участь школярів в організації загальнодержавних свят – Дня Незалежності, Дня знань, Дня захисника Вітчизни, Свята Перемоги та ін.

Показниками ефективності масових форм позакласної роботи у патріотичному вихованні учнівської молоді є активність учасників, емоційний вплив виховних заходів. Серед *групових форм виховної роботи* з патріотичного виховання найбільш поширені бесіди, зустрічі, диспути, «круглі столи», вечори запитань і відповідей, літературно-музичні композиції, гуртки за інтересами, обговорення телепередач, новинок преси, акції «Милосердя», пошукова діяльність, екскурсії, походи, заочні подорожі.

Збагачення учнів патріотичними почуттями здійснюється під час засвоєння ними історичного матеріалу про героїчне минуле нашого народу, його прагнення до зміцнення могутності рідної країни, про його мужність у боротьбі з іноземними загарбниками. Для надання виховній роботі емоційного характеру варто використовувати яскравий фактичний матеріал, позитивні приклади патріотизму відомих історичних діячів, письменників, героїв національно-визвольних війн. Зустрічі з такими героями (ветеранами війни, праці, громадськими діячами, героями-захисниками України) мають ще більший вплив на патріотичні почуття учнів. У ході зустрічей відбувається оцінювання історичних явищ на основі принципів історичної достовірності, науковості, гуманізму, добротності, а також з позицій забезпечення взаємозв'язку між поколіннями. Патріотичні подвиги нелітературних героїв дають можливість учням реально пережити почуття прихильності до своєї землі, Батьківщини. Зустрічі з творчими людьми рідного краю – письменниками, митцями, музикантами – закликають до творчості.

Творчий потенціал учнів найбільш реалізовується у *гуртках за інтересами*, провідними завданнями яких є: виховання фізично й морально здорової людини; засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій,

етичних норм; формування естетичних смаків; створення атмосфери емоційної захищеності, любові; збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоvodu, звичаїв, обрядів свого народу й народів, що населяють Україну; вивчення мови й шанування культури, національної літератури, мистецтва, преси, радіо, телебачення. Ознайомлення та вивчення під час екскурсій вітчизняних пам'яток світової культури формує в учнів гордість за національні реліквії, розуміння загальнолюдських цінностей. Для розвитку соціальної активності і поглиблення патріотичних почуттів важливим є заохочення школярів до діяльності в учнівському самоврядуванні, громадських молодіжних об'єднаннях, що сприяє поглибленню знань учнів з історії та культури народу, його традицій, формуванню патріотичних поглядів, переконань та почуттів, відповідної поведінки.

Одним із дієвих засобів національно-патріотичного виховання є *проведення дитячих та молодіжних ігор у позаурочний час*. Також зусилля педагогів мають бути спрямовані на реалізацію проектів щодо виховання учнів у дусі патріотичного обов'язку, готовності до військової служби та захисту України, повазі до чинного законодавства та засад демократичної, правової держави.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте сутність національно-патріотичного виховання.
2. Назвіть завдання патріотичного виховання.
3. Дайте характеристику національної свідомості як складової патріотизму.
4. Назвіть принципи національно-патріотичного виховання.
5. Назвіть шляхи національно-патріотичного виховання школярів.
6. Які масові та групові заходи патріотичного змісту можна проводити зі школярами?
7. *Проблемне питання.* Які чинники, на ваш погляд, впливають на результативність у розв'язанні завдань національно-патріотичного виховання?

Лекція

Тема 2.6. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть розумового виховання.
2. Формування пізнавального інтересу.
3. Особливості пізнавальної діяльності школярів на різних етапах вікового розвитку

Ключові поняття й терміни: виховання, розумове виховання, пізнавальний інтерес, пізнавальна діяльність, мислення, мисленнєві операції.

1. Суть розумового виховання

Важливим складником всебічного розвитку особистості є розумове виховання.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

Мета розумового виховання полягає в забезпеченні засвоєння учнями основ наук, розвитку їх пізнавальних здібностей, формуванні на цій основі наукового світогляду. Його зміст охоплює систему фактів, понять, положень з усіх галузей науки, культури і техніки. Безперечно, освічена людина повинна володіти основами наук, техніки, мистецтва і культури, її знання мають бути систематизовані, постійно поповнюватися.

У процесі розумового виховання школяр мусить навчитися мислити.

Мислення – процес опосередкованого й узагальненого пізнання предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках / відносинах.

Існують такі види мислення:

- *діалектичне* – вміння бачити в явищі суперечності, тенденції розвитку, зародження нових;

- *логічне* – встановлення узагальнених зв'язків між новими знаннями і раніше засвоєним матеріалом, приведення їх у певну систему;

- *абстрактне* – абстрагування від неістотних, другорядних ознак, виокремлення загальних та істотних і на цій основі формування абстрактних понять;

- *узагальнююче* – знаходження загальних принципів і способів дій, що поширюються на певну кількість явищ;

- *категоріальне* – вміння об'єднувати поняття в класи і групи на підставі певних істотних ознак подібності;

- *теоретичне* – здатність до засвоєння знань високого рівня узагальнення, розуміння наукових засад і принципів розвитку певних галузей знань, виявлення залежності та закономірності існуючих між явищами зв'язків;

- *індуктивне* – рух думки від окремого до загального, від фактів до узагальнень, висновків;

- *дедуктивне* – рух думки від загального до окремого;

- *алгоритмічне* – неухильне дотримання інструкції, яка вказує строгу послідовність дій, що забезпечує отримання результату;

- *технічне* – розуміння наукових засад і загальних принципів виробничих процесів;

- *репродуктивне* – актуалізація засвоєних знань для розв'язання завдань відомого типу або виконання дій у знайомих умовах;

- *продуктивне* – самостійне вирішення людиною нових завдань на основі набутих знань, а також із використанням нових даних, способів і засобів, необхідних для їх вирішення;

- *системне* – здатність виявляти зв'язки між науками, розуміти загальнонаукові закони, покладені в основу їх розвитку, мати загальні уявлення про закономірності розвитку природи і суспільства.

Учень має оволодіти всіма цими видами мислення. Це можливо лише за умови освоєння ним таких **мисленнєвих операцій**, як: *аналіз* – мислене розчленування цілого на частини або мислене виокремлення його частин; *синтез* – мислене поєднання частин предметів або окремих його сторін, їх ознак, властивостей; *порівняння* – встановлення подібності або відмінності між предметами і явищами за однією або кількома ознаками, відокремленими в певній послідовності; *класифікація (систематизація)* – поділ предметів або явищ за групами залежно від подібності чи відмінностей між ними.

Успіх навчальної діяльності учнів, їх розумовий розвиток значною мірою залежать і від рівня сформованості в них таких **навчальних умінь**:

1. **Уміння читати.** Характеризується виразністю, інтонацією, темпом, урахуванням жанру тексту і залежить від уміння учня охопити зором текст, який він читає. Слід домагатися, щоб учні усвідомлювали прочитаний текст.

2. **Уміння слухати.** Передбачає вміння зосередитися на змісті розповіді, пояснення, лекції чи запитань учителя, відповідей на запитання учнів. Слухання має супроводжуватись аналізом, умінням прорецензувати й оцінити прослухане повідомлення.

3. **Уміння усно формулювати і викладати свої думки.** Йдеться про відповіді на запитання, переказування змісту прочитаного чи почутого, словесний опис картини, приладу, спостережуваного об'єкта, вміння поставити запитання до розповіді вчителя, прочитаного тексту та ін.

4. **Уміння писати.** Передбачає оволодіння технікою письма та писемною мовою і полягає в умінні правильно списувати з дошки, з книжки, описувати побачене, писати під диктовку, написати твір на задану або вільну тему, реферат, законспектувати прочитане тощо.

5. **Уміння працювати з книжкою.** Це передусім уміння підібрати

необхідну літературу за бібліографією, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, вміння користуватися довідковою літературою, словниками, періодикою.

6. Спеціальні уміння. Охоплюють уміння читати ноти, технічні креслення, карти, обчислювальні вміння з математики, вміння слухати музику, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словником під час вивчення іноземних мов та ін.

7. Уміння культури розумової праці. До цих умінь належать вміння дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, утримувати в належному порядку своє робоче місце. Учень повинен уміти чергувати розумову працю з відпочинком або з іншим видом діяльності. Культура розумової праці передбачає знання ним загальних правил розумової праці та вміння дотримуватись їх у своїй навчальній діяльності; знання важливості поступового входження в роботу, її ритмічність, регулярність у чергуванні праці й відпочинку, робота зі складним і легшим матеріалом та ін. Виходячи із загальних правил, кожен учень розробляє власний стиль навчальної діяльності.

Самостійна навчальна діяльність передбачає також вироблення в учнів уміння зосереджено та уважно працювати, долати труднощі, розвивати пам'ять і використовувати різні її види (логічну, моторну, зорову), вести спостереження і нотатки, володіти деякими раціональними способами розумових дій, контролювати себе.

Одним із завдань розумового виховання є формування наукового світогляду школярів. Під **світоглядом** слід розуміти специфічну форму свідомості людини, що включає в себе систему знань, поглядів, переконань та ідеалів, в яких виражається його ставлення до розвитку природи та суспільства і які визначають його суспільно-політичну і морально-етичну позицію і поведінку в різних сферах життя. Компонентами світогляду є:

1. Знання як об'єктивний компонент світогляду являють собою систему наукових істин, які мають форму описово-констатуючого судження особистості. Вони є результатом педагогічно спрямованого засвоєння наукових фактів, понять, законів, де відображені закономірності розвитку природи і суспільства.

2. Погляди – судження людини, пов'язані з тлумаченням тих або інших природних і суспільних явищ і є вираженням свого ставлення до них. Погляди – це прийняте засвоєне, що стало особистим, яке характеризується готовністю до дій. На основі поглядів формуються переконання особистості.

3. Переконання – тверді, засновані на певних принципах життєві позиції людини. Вони характеризуються певним впливом ідейних збуджень на діяльність, поведінку та особистий розвиток людини. Невід'ємною частиною переконань людини є її *почуття* — специфічна форма відображення дійсності, в якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює. Свідченням цього є те, що втілення світоглядних переконань у життя, їх обстоювання і захист людиною переживає емоційно. Таким чином, переконання – це те, що людина глибоко зрозуміла та емоційно пережила й що готова відстоювати в будь-яких умовах.

4. Ідеал – це усвідомлення вищої досконалості, те, що стає метою діяльності, життєвим устремлінням особистості. Це взірець поведінки, який бажає наслідувати людина, сукупність її кращих спрямувань, що визначають у подальшому мету життя.

До **шляхів вирішення завдань розумового виховання** можемо віднести:

1. Вести навчання на високому рівні складності, ставлячи перед учнями проблемні запитання і задачі;
2. У вивченні програмного матеріалу йти вперед швидким темпом, який забезпечує неперервне збагачення школярів усе новими й новими знаннями. Але йти вперед швидким темпом не означає поспішати. Головне – неперервність і послідовне розширення меж пізнання;
3. Застосування теоретичних знань на практиці;
4. Позакласна виховна робота (проведення вікторин, конференцій, круглих столів, пізнавальних ігор тощо);
5. Організація диспутів і дискусій на уроках та виховних заходах з метою вироблення вмінь обґрунтовувати й відстоювати власні позиції;
6. Вплив довкілля і засобів масової інформації;
7. Самоосвіта.

2. Формування пізнавального інтересу

За правильно організованої навчальної діяльності дитини вона нагромаджує знання не хаотично, а цілеспрямовано, внаслідок чого засвоєння нею наукової інформації утворює певну систему, яка весь час розширюється, збагачується. Саме так відбувається формування пізнавального інтересу учня.

Пізнавальний інтерес – це активне мотивоване емоційне ставлення суб'єкта до предмета пізнання, яке має систематично враховуватись і розвиватись у процесі навчання, оскільки безпосередньо впливає на формування і розвиток особистісної спрямованості дитини.

Умовами формування пізнавального інтересу є:

- створення можливостей для учнів проявити розумову самостійність і ініціативність;
- використання активних методів навчання, проблемних запитань, ситуацій і завдань;
- ведення навчання на високому, але посиленому рівні труднощів; наявність різноманітного навчального матеріалу і прийомів навчальної роботи;
- використання емоційно забарвленого, живого слова педагога.

Дослідники виділяють ряд способів формування пізнавального інтересу, наведені нижче.

**Рис. 2.5. Способи формування пізнавального інтересу
(О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка)**

Розкриття значущості знань. Перший урок з нового предмета, яким він має бути? Ще Я.А.Коменський у «Великій дидактиці» писав, що коли починає вивчати будь-який новий предмет, розум учнів має бути до цього підготовленим. На першому уроці, коли учні ознайомлюються з новим предметом, треба допомогти їм зрозуміти значення предмета - показати, яке місце дана наука займає серед інших наук, у житті людини, у народному господарстві. Школярі з інтересом вивчають предмет тільки тоді, коли розуміють саму сутність і значення виучуваного матеріалу.

Цікавість матеріалу. Кожна наука має багатий матеріал, який сприяє збудженню інтересу. Нове, цікаве, “загадкове” треба розкривати учням на основі тих знань, що в них уже є. Введення цікавого матеріалу дозволяє показати дітям, як багато цікавого можуть пізнати вони у школі, з книжок, скільки невідомого приховує у собі царство знань, як мало вони ще пізнали.

Створення проблемних ситуацій. Великі можливості для розвитку інтересу учнів до навчального предмету мають уроки, на яких вчителі застосовують різноманітні способи спонукання учнів до навчання. Вони пояснюють нову тему таким чином, щоб залучити якомога більше учнів класу до активної розумової праці. Не слід лякатися труднощів. Треба боятися бездіяльності й розумової сплячки на уроці, які вбивають інтерес. Створення

проблемних ситуацій, визначення навчальних проблем, проблемних запитань, вправ – загальноновизнані шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Ефект парадоксальності, подиву значно сприяє розвитку інтересу в учнів до виучуваного матеріалу. Особливо, якщо він підкріплений використанням науково-популярної та художньої літератури.

Навчальні дискусії. В останні роки творчо працюючі вчителі велику увагу приділяють дискусіям, на які виносять проблеми та питання, що потребують аргументованих відповідей, обґрунтування своєї точки зору з позиції сучасної науки, практики та вдумливого державного підходу. Систематичне введення таких завдань у зміст уроку сприяє розвитку інтересу учнів до навчання, формує у них критично-оцінне ставлення до негативних явищ і фактів.

Пізнавальні ігри. Намагаючись подолати пасивність учнів на уроках, учителі нерідко використовують ігрові моменти. Наприклад, можна провести гру-подорож «До країни знань». Для її проведення учні поділяються на команди. Кожний ряд учнів – це екіпаж корабля. Очолює його командир – капітан корабля. Той корабель скоріше прибуває до «Країни знань», команда якого без помилок дасть відповідь на п'ять запитань. За відповідь присуджують певну кількість балів.

Ефективність розумового виховання залежить від таких чинників:

- уміння педагога виокремити в навчальному предметі світоглядні твердження, ідеї, закони, закономірності, концепції і реалізувати їх під час навчання;
- дотримання педагогом принципу міжпредметних зв'язків;
- оволодіння учнями аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням, умінням аргументувати свої думки, захищати свої світоглядні позиції;
- залучення учнів до активної громадської діяльності з метою зміцнення єдності світогляду і поведінки;
- своєчасне коригування відхилень у свідомості і поведінці учнів;
- відповідність світоглядної позиції педагогів і батьків потребам суспільства.

3. Особливості пізнавальної діяльності школярів на різних етапах вікового розвитку

З'ясовуючи питання про вікову динаміку інтересів дитини, варто звернути увагу на те, що кожний віковий період не є якимось окремим замкненим періодом у житті людини. Межі цих періодів дуже розмиті і включають у себе різні етапи розвитку людини, наведені нижче.

Рис. 2.6. Особливості пізнавальної діяльності школярів на різних етапах вікового розвитку (О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка)

Молодший шкільний вік (від 6 до 10 років). Провідною діяльністю учнів початкових класів стає учіння, хоча велике місце у житті дитини ще займає гра. У дітей цього віку поліпшується робота органів чуттів; нечітке сприймання поступово стає точним, керованим; увага з мимовільної стає довільною. Мислення і пам'ять молодших школярів наочно-образні, тому все, з чим вони стикаються у школі, має бути яскравим, красивим; розповідь учителя - цікавою, доступною, емоційною.

Активізується діяльність другої сигнальної системи, яка є фізіологічною основою мовлення. Молодші школярі все глибше й глибше усвідомлюють слово, формується абстрактне мислення. Удосконалюються пізнавальні процеси, розумові операції, прийоми запам'ятовування, якість розуму та інші психічні пізнавальні особливості. У процесі пізнання не тільки відбувається розвиток інтелекту, але й формуються вольові риси дитини, розвивається її особистість в цілому.

Проте інтереси молодших школярів ще недостатньо дієві. Самі по собі вони довго не підтримують навчальну діяльність, тому що є нестійкими, ситуативними, швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть згасати і не відновлюватися знову (навчальний матеріал і завдання швидко набридають учням, викликають втому). Крім того ці інтереси *малоусвідомлені*, що проявляється у невмінні школяра назвати, що і чому йому подобається у даному предметі; *слабко узагальнені*, тобто охоплюють лише один чи кілька навчальних предметів, але об'єднаних за їхніми зовнішніми ознаками; зорієнтовані частіше на результат учіння (знання, при чому, з їхньої фактичної, ілюстративної сторони і лише після цього – закономірності), а не на способи навчальної діяльності. Нерідко до самого закінчення початкової школи у певної частини учнів не сформується здатність переборювати труднощі. Усі ці особливості зумовлюють поверхневий, недостатній інтерес до навчання.

Середній шкільний (або підлітковий) вік (від 11 до 15 років). Сприйняття у підлітків цілеспрямоване, планомірне; увага довільна, запам'ятовування матеріалу відбувається через усвідомлене заучування.

Розвивається абстрактне мислення, розумова самостійність, розширюється словниковий запас.

Розширення сфери пізнання, багатопредметність призводять до збагачення інтересів підлітка, особливо пізнавальних. Підліток дуже емоційний, із суперечливою поведінкою. Дуже важливим є вплив взаємостосунків з учителем. Саме через особистість педагога оцінюється у середньому шкільному віці предмет, що викладає цей учитель. Відношення до предмета часто визначається також успіхом чи невдачею у навчанні.

Велику роль у цьому віці відіграють інтерес до художньої літератури, кіно, прагнення отримати нову інформацію про людину, її особливості.

У цьому віці можна спостерігати збільшення широти і багатогранності інтересів (розширення кругозору), що поєднується з появою більшої їх вибірковості, диференційованості; зростання визначеності та стійкості пізнавальних інтересів. Але вибірковий інтерес до одних навчальних предметів може заважати інтересу до інших предметів, тому що підліток ще не вміє поєднувати їх, організовувати свою навчальну працю. Широта інтересів може призводити до їх поверхневості і розкиданості. Крім того, нові позакласні та позашкільні заняття (читання додаткової літератури, заняття у гуртках, клубах, секціях тощо) конкурують з навчальною діяльністю. Нестійкість інтересів призводить до їх зміни, чергування.

У підлітків закріплюються широкі пізнавальні мотиви, інтерес до нових знань. Розвитку широких пізнавальних мотивів у цьому віці сприяють різні види позакласних і позашкільних захоплень, гуртки, секції тощо.

Старший шкільний вік (від 16 до 18 років). Увага довільна, стійка, об'ємна. Пам'ять логічна, здатна до великих навантажень. Переважний розвиток логічного мислення, перехід від формальної до діалектичної логіки.

Суттєва риса мислення – критичний підхід. З'являються вибіркові інтереси до окремих предметів, пов'язаних з тією професією, яку обрав для себе учень. Але старшокласник у той самий час намагається подолати байдужість до нелюбимих предметів і оволодіти знаннями з усіх дисциплін для успішного завершення навчання. Усе це створює певний стиль розумової діяльності у старшому шкільному віці. Вона стає глибокою, самостійною, всі пізнавальні психічні процеси (пам'ять, сприйняття, уява) відбуваються довільно.

Вибір майбутньої професії впливає на появу в учнів значного інтересу до трудової діяльності дорослих. Усі дослідники інтересів у цьому віці відзначають значну вибірковість пізнавальних мотивів, причому ця вибірковість пов'язана не тільки з безпосереднім інтересом до навчального предмета, як у підлітків, але й вибором професії (що призводить іноді до падіння інтересу до всіх інших предметів). Розвиток вибіркових пізнавальних інтересів є основою подальшого розвитку всіх спеціальних здібностей. Продовжують розвиватися широкі пізнавальні мотиви - інтерес до нових знань, переборення труднощів впродовж їх здобуття. Інтерес до знань стає більш глибоким, стосується не тільки зовнішньої форми, але й закономірностей навчального процесу.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте сутність розумового виховання.
2. Що таке пізнавальний інтерес?
3. Які види мислення існують?
4. Розкрийте суспільне призначення і функції пізнавального інтересу.
5. Охарактеризуйте особливості формування пізнавального інтересу у різні вікові періоди.
6. *Проблемне питання.* Який зв'язок існує між розумовим вихованням і розвитком особистості людини?

Лекція

Тема 2.7. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Основні аспекти морального виховання.
2. Зміст та чинники ефективності морального виховання.
3. Шляхи морального виховання школярів. Шкільна дисципліна.

Ключові поняття й терміни: мораль; моральність; моральне виховання; моральні почуття; моральні переконання; моральна свідомість; моральні звички; моральна спрямованість; моральний вчинок; моральна поведінка; шкільна дисципліна.

1. Основні аспекти морального виховання

У процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Метою морального виховання є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею, за якою людині від природи притаманне прагнення до добра, правди і краси. Виховання учнів, на думку О.І. Вишневського, має забезпечити формування в них таких моральних цінностей:

- а) абсолютно вічні цінності;
- б) національні цінності;
- в) громадянські цінності;
- г) сімейні цінності.

Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний із сильними переживаннями, формують основи моральних ставлень людини до суспільства, праці, інших людей.

Мораль – система ідей, принципів, уявлень, норм, оцінок, правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми. Спирається вона не на норми права, а на силу особистісного переконання, громадську думку, авторитет окремих осіб.

Моральність – воля до діяння і саме діяння відповідно до норм моралі. Іншими словами, моральність є реалізацією особистістю своїх моральних установок, принципів, тобто моральною практикою.

Моральна свідомість – вираження ідеального належного, на яке орієнтується людина. Вона може бути суспільною (моральні погляди та оцінки груп) й індивідуальною (моральні погляди та оцінки індивідів). Її співвіднесення з дійсністю відбувається не безпосередньо, а через моральні приписи й оцінку діяльності людей.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття. Разом з моральною свідомістю моральні почуття є основою моральних переконань особистості.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. На основі моральних переконань реалізується моральна спрямованість особистості.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Процес формування моральних якостей особистості школяра складається з трьох етапів, а саме:

1. *Етап формування моральної свідомості*, який передбачає засвоєння системи знань про норми і правила моральної поведінки шляхом моральної просвіти. Полягає у розкритті учням змісту загальнолюдських цінностей і обґрунтування їх значення для суспільства і особистості кожного учня зокрема.

2. *Етап формування моральних почуттів*, який полягає у перетворенні знань на переконання, переході їх у дієво-вольову сферу дитини.

3. *Етап організації моральної діяльності учнів*, який передбачає залучення до загальноприйнятих норм і правил поведінки на основі формування моральної свідомості і моральних почуттів.

Механізм формування моральних якостей предствалено на рис. 2.7.

2. Зміст та чинники ефективності морального виховання

Моральна норма – вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її.

Норми поведінки знаходять вияв у:

- ставленні людини до народу, Батьківщини, національної культури, історії, народних звичаїв;
- ставленні до праці, національного багатства, природи;
- ставленні людини до людей (чуйність, повага, тактовність, турбота, гуманізм, безкорисливість);
- ставленні людини до самої себе (чесність, правдивість, самоволодіння, дисциплінованість, почуття обов'язку).

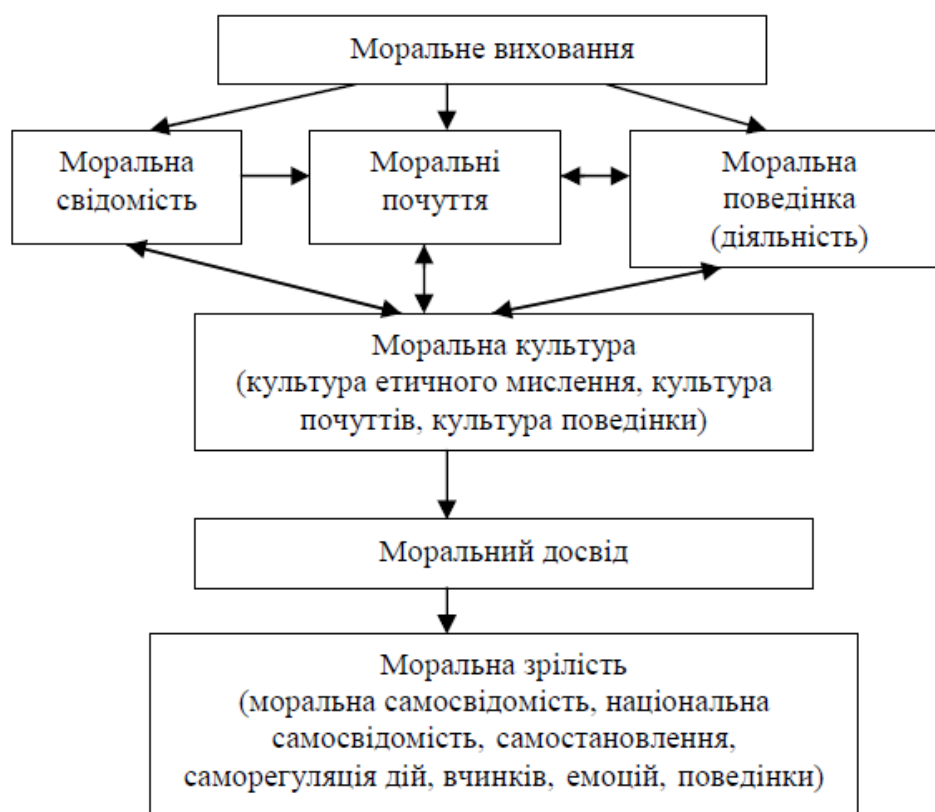

Рис. 2.7. Механізм формування моральних якостей особистості (О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченка)

Зміст морального виховання учнів зумовлений вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його-моральності. З огляду на це завданням морального виховання в школі є формування національної свідомості й самосвідомості учнів, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, жінки.

Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає виховання любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення учнів до практичних справ, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

У вихованні національної гідності велике значення має правдиве висвітлення історії культури та освіти народу, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок історичної спадщини.

Патріотичні почуття зміцнює героїко-патріотичне виховання, покликане виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність стати на захист Вітчизни, оволодівати військовими знаннями, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії народу, його збройних сил.

Вихователь повинен чітко бачити процес становлення національної свідомості дитини, глибоко розуміти зміст ключових понять («національний», «патріотизм», «націоналізм», «громадянськість» тощо).

Великі можливості для формування національної самосвідомості закладені в неписаних законах лицарської честі, що передбачають: виховання любові до батьків, рідної мови; вірність у коханні, дружбі, побратимство; готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі та духовності; відстоювання свободи і незалежності особистості, народу, держави; турботу про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів; бережливе ставлення до рідної природи, землі; сприяння у будівництві храмів, навчально-виховних і культурних закладів; цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму, вміння завжди і всюди чинити благородно, виявляти інші чесноти.

Важливим у моральному вихованні є святкування дат народного календаря – системи історичних дат, подій, спостережень за докільям, народних свят, інших урочистостей, які відзначають протягом року. Він є енциклопедією знань про життя людей, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища.

Ефективність морального виховання учнів залежить від таких чинників:

- створення в закладі освіти психологічного клімату поваги до моральних норм, правил людського співжиття;
- відповідність змісту морального виховання його меті й рівню морального розвитку школярів;
- раціональне співвідношення між словесними і практичними методами виховного впливу, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки;
- своєчасне вжиття виховних заходів, акцентування уваги на попередженні аморальних явищ в учнівському колективі;
- подолання авторитарного стилю у ставленні педагогів до вихованців, побудова його на принципі гуманізму.

Особливо важливо, щоб декларовані педагогом моральні принципи підтверджувалися його моральною практикою, яка б відповідала найвищим критеріям моральності.

3. Шляхи морального виховання школярів. Шкільна дисципліна

Шляхами розв'язання завдань морального виховання є:

1. **Моральна освіта** – ознайомлення людини з основними вимогами моралі, її принципами і категоріями, що піднімає емпіричні знання до рівня наукових, сприяє усвідомленню суті змісту моральних дій, вихованню переконань, пов'язаних з почуттями людини.

2. Вправи, привчання.

3. Організації виховних заходів з метою формування стосунків школярів на основі знань норм поведінки й оволодіння окремими звичками.

4. Спонування школярів до морального самовдосконалення.

5. Приклад учителя, старших товаришів, опора на народну мудрість, звичаї.

Шкільна дисципліна – дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському обов'язку.

Показниками високого рівня дисципліни є розуміння учнями необхідності дотримання її в школі, громадських місцях, в особистій поведінці; готовність і потреба у виконанні загальноприйнятих норм і правил дисципліни праці, навчання, проведення вільного часу; самоконтроль у поведінці; боротьба з порушниками дисципліни в школі та за її межами.

Свідома дисципліна виявляється в усвідомленому виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується вона на **сформованості в учнів таких рис особистості:**

- а) дисциплінованість – прагнення й уміння особистості керувати своєю поведінкою відповідно до суспільних норм і правил;
- б) обов'язковість – усвідомлення особистістю необхідності дотримання суспільних і моральних норм, підпорядкування своєї поведінки їх вимогам;
- в) відповідальність – якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з панівними в суспільстві вимогами, нормами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу.

Шкільна дисципліна є умовою нормальної навчально-виховної діяльності школи. За її відсутності не можна провести на належному рівні ні уроку, ні виховного заходу, ні будь-якої іншої справи. Вона є і засобом виховання школярів, сприяє підвищенню виховної ефективності діяльності учнів, обмеженню, гальмуванню їх нерозважливих дій та вчинків.

Важливу роль у вихованні почуттів обов'язку і відповідальності відіграє робота вчителів щодо засвоєння учнями правил поведінки в школі. Необхідно привчати їх до виконання цих правил, формувати в них потребу в постійному їх дотриманні, нагадувати їх зміст, вимоги. Недоречно поділяти правила поведінки на основні й другорядні, коли за порушення одних учень несе відповідальність, а недотримання інших залишається непоміченим. Відповідну роботу слід проводити також з батьками учнів. Адже правила охоплюють основні обов'язки школярів, сумлінне виконання яких свідчить про їх загальну вихованість. Щоб допомогти школі у виробленні в учнів якостей, передбачених цими правилами, батьки мають знати їх, володіти елементарними педагогічними прийомами для формування цих якостей.

Виховання звички дотримуватися правил поведінки, дисциплінованості починається з перших днів перебування учня в школі. Учитель початкових класів повинен чітко знати, якими методами домагатися її, пам'ятаючи, що навіть наймолодший учень – це вже громадянин, наділений певними правами і обов'язками. На жаль, учителі молодших класів дуже часто бачать в ньому лише дитину. Деякі з них впливають на школярів тільки суворістю, прагнуть домогтися слухняності, ламаючи волю дитини. У такому разі в учнів виховується бездумний послух або зухвала непокора. У середніх і старших класах окремі вчителі надмірною суворістю, прямолінійністю суджень нерідко пригнічують інтереси школярів, породжують небажання йти до школи.

Невсипущий контроль, постійні обмеження призводять до протилежних результатів, викликають роздратування, грубість, непокору.

Велика роль у дисципліні учнів належить *шкільному режимові*, який, за твердженнями А.С. Макаренка, виконує свою виховну роль лише тоді, коли доцільний, точний, загальний. Доцільність режиму полягає в тому, що всі елементи життєдіяльності учнів у школі й удома продумані та педагогічно виправдані. Точність режиму виявляється у відсутності відхилень у часі й за місцем проведення намічених заходів. Точність передусім повинна бути властива педагогам, тоді вона передається дітям. Загальність режиму є свідченням його обов'язковості для всіх членів шкільного колективу. Стосовно педагогічного колективу ця риса виявляється в єдності вимог, які педагоги висувають до вихованців. Кожен вихованець повинен чітко уявляти, як він має діяти, виконуючи певні обов'язки. Такий режим сприяє розвитку в учнів здатності керувати собою, корисних навичок і звичок, позитивних моральних і правових якостей.

Важливе місце у привчанні учнів до належної поведінки в школі та за її межами належить контролю за їх поведінкою, що передбачає облік відвідування ними уроків, вжиття відповідних заходів до тих, хто систематично запізнюється або пропускає уроки без поважних причин. У деяких школах ведуть *спеціальні журнали поведінки учнів*, у яких директор або його заступник з виховної роботи регулярно фіксують випадки грубого порушення учнями порядку в школі, на вулиці, в громадських місцях, а також виховні впливи, які було застосовано до них, і результати цих впливів. Це допомагає педагогам своєчасно аналізувати стан дисципліни в учнівському колективі, намічати і вживати заходів щодо його поліпшення, детальніше й повніше вивчати умови життя учнів, ближче знайомитися з їх сім'ями, глибше вникати у внутрішній світ окремих учнів, виявляти недоліки виховної роботи школи й удосконалювати її. Ведення журналу обліку поведінки сприяє конкретизації індивідуальної виховної роботи з учнями, схильними до порушень норм моралі та права. У деяких школах замість таких журналів ведуть спеціальну картотеку на учнів-правопорушників.

У дисциплінуванні учнів важливу роль відіграє *щоденник*. Педагог повинен вимагати від них акуратного ведення щоденника. Оцінюючи поведінку школяра за тиждень, слід враховувати і його зовнішній вигляд, чергування в їдальні, ставлення до товаришів, дорослих.

Систематичний контроль за поведінкою учнів у школі та за її межами привчає їх до щоденного дотримання дисципліни. Особливо потрібен він дітям, у яких сформувалися негативні звички, оскільки створює умови для вироблення у них позитивних звичок, блокує появу і закріплення негативних. Проте це не означає, що треба весь час контролювати учнів, які випадково порушили правила поведінки. Коли їх «виховують» у багатьох інстанціях, часто нагадують про найменші провини, це не сприяє дотриманню ними правил поведінки, а спонукає до думки, що вони «невиправні». Контроль повинен бути тактовним, щоб учень відчував повагу до себе як до особистості.

Зовнішній контроль певною мірою є примусом до позитивної поведінки. Водночас діє *внутрішній контроль*, коли певні норми поведінки настільки

засвоєні, що стали внутрішніми переконаннями людини, і вона виконує їх, часто навіть не замислюючись над тим, чому чинить так, а не інакше. Якщо від виконання вимог шкільного режиму можна ухилитися, контролю з боку педагогів чи колективу учнів можна уникнути, то від власної совісті важко сховатися. Як стверджував А.С. Макаренко, у вихованні слід домагатися розумного поєднання зовнішнього і внутрішнього контролю за поведінкою вихованців, навчити їх «робити правильно, коли ніхто не чує, не бачить і ніхто не дізнається».

У вихованні взагалі й у зміцненні дисципліни зокрема особливе значення має *правильний тон і стиль діяльності учнівського колективу*. Якщо панує життєрадісний тон, в основі якого свідомо дисципліна, єдність і дружба, почуття власної гідності кожного члена колективу, виховання учнів дається легше.

Дієвою є *профілактика конфліктних стосунків і запобігання негативним вчинкам*. Порушення дисципліни і вимог шкільного режиму найчастіше трапляються там, де недостатньо організована діяльність учнів. Якщо вихованцеві нічого робити на уроці чи в майстерні, якщо не організовано його дозвілля, він намагатиметься чимось заповнити свій вільний час, організувати його по-своєму, не завжди розумно.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте сутність морального виховання.
2. Від яких чинників залежить ефективність морального виховання?
3. Порівняйте поняття «мораль» і «моральність». У чому виявляється взаємозв'язок?
4. Охарактеризуйте складові морального виховання.
5. *Проблемне питання.* Доведіть необхідність єдності і взаємозв'язку моральної свідомості і поведінки школяра.

Лекція

Тема 2.8. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть правового виховання.
2. Завдання правового виховання
3. Зміст правового виховання.

Ключові поняття й терміни: виховання, правове виховання, Конвенції про права дитини, завдання правового виховання, попередження правопорушень.

1. Суть правового виховання

Потреба широкого правового виховання молоді зумовлена зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства.

Правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей.

Правове виховання покликане забезпечити формування у молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян є однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод.

Правове виховання покликане забезпечити:

- надання учням знань про закони держави, підвищення їх юридичної обізнаності, інформування з актуальних питань права;
- виховання поваги до держави і права;
- вироблення умінь і навичок правової поведінки;
- формування нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, спонування до посильної участі в боротьбі з негативними явищами в житті;
- подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки.

У процесі правового виховання учнів знайомлять з окремими положеннями державного адміністративного, цивільного, трудового,

кримінального, сімейного права. Важливими також є знання основних положень Конвенції про права дитини.

Правове виховання в школі здійснюють в освітньому процесі (під час уроків правознавства, історії, літератури, географії та ін.), позакласній та позашкільній виховній роботі (бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд та обговорення кінофільмів).

2. Завдання правового виховання

Завданнями правового виховання є:

а) озброєння учнів знаннями законів України, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх з поточних і актуальних правових питань;

б) формування правової свідомості школяра, яка визначає їх ставлення до вимог законів і правил співжиття;

в) виховання в учнів поваги до Української держави і права, принципів законності, розуміння необхідності їх дотримання;

г) вироблення у школярів умінь і навичок правомірної поведінки;

д) виховання в учнів нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, намагання взяти посильну участь у боротьбі з цими негативними явищами, які мають місце у нашому житті, формування вміння протистояти негативним впливам;

е) подолання в свідомості окремих школярів помилкових уявлень, негативних навичок і звичок поведінки, що сформувалися під впливом негативних явищ.

Критеріями ефективності правового виховання є глибина та міцність правових знань, повага до права, визнання його верховенства, переконаність та впевненість у значущості й справедливості норм права, інтерес до їх вивчення, непримиренність до правопорушень, свідоме дотримання законів держави і норм права.

3. Зміст правового виховання

У процесі правового виховання знайомлять учнів з окремими положеннями державного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального, сімейного та інших галузей права.

У процесі розкриття змісту правового виховання важливо ознайомитися з матеріалами Конвенції про права дитини. Згідно з нею дитиною вважається кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку.

... Держави – учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати свої власні погляди, право вільно виражати свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при чому поглядам дитини приділяється належна увага у відповідності з віком і зрілістю дитини. Ст. 12.

... Дитина має право виражати свою власну думку; це право включає свободу пошуку, тримання і видачі інформації і ідей будь-якого виду, незалежно

від границь, в усній, письмовій або друкованій формі, у формі творів мистецтва або за допомогою інших засобів за вибором дитини. Ст. 13/1.

...Держави – учасниці визначають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів. Ст. 15/1.

... Жодна дитина не може бути об'єктом довільного чи незаконного втручання в здійснення її права на особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла чи таємницю кореспонденції, або незаконного посягання на її честь і репутацію. Ст. 16/1.

... Держави – учасниці приймають усі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і просвітні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного психологічного насильства, образи чи зловживанням, відсутністю піклування чи недбалого ставлення, грубого ставлення чи експлуатації чи будь-якої іншої особи. Ст. 19/1.

У процесі попередження правопорушень серед учнівської молоді виділяють **етапи:**

а) вивчення і усунення умов, які сприяють формуванню негативної поведінки (до того, як ці умови істотно позначились на поведінці);

б) оздоровлення середовища, умов життя і виховання учнів, корекція позиції особистості;

в) подібні заходи вживають до вихованців, які вже допускають правопорушення і перебувають у полі зору правоохоронних органів;

г) правовиховний вплив на школярів, що систематично допускають правопорушення;

д) робота з учнями, що вже допустили злочин, якщо покарання чи інші заходи впливу не передбачають їх ізоляцію від колективу.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте сутність правового виховання.
2. Які завдання ставить перед собою правове виховання?
3. У чому виявляється вплив правового виховання на попередження і подолання правопорушень серед учнівської молоді?
4. *Проблемне питання.* Запропонуйте 3-4 види діяльності школярів щодо здійснення правового виховання.

Лекція

Тема 2.9. ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть екологічного виховання.
2. Форми здійснення екологічного виховання.
3. Методи екологічного виховання

Ключові поняття й терміни: екологічне виховання, завдання екологічного виховання, методи екологічного виховання, форми здійснення екологічного виховання.

1. Суть екологічного виховання

Екологічна криза, що виникла через непередумане господарювання людини, змушує змінити своє ставлення до довкілля. Цій меті покликана служити система екологічного виховання, яка є окремим напрямом педагогічної теорії та практики.

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури, взаємодії з природою.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього – екологічні знання, наслідок – екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства.

На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

Головними завданнями екологічної освіти сучасної школи можна вважати:

- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок природи, суспільства і людської діяльності;
- розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;
- оволодіння нормами правильної поведінки в природному середовищі;
- розвиток потреби спілкування з природою;
- активізація діяльності щодо охорони й поліпшення навколишнього середовища.

Ефективне екологічне виховання школярів передбачає:

- оптимізацію змісту неперервної екологічної освіти всіх вікових груп школярів, висвітлення екологічних питань у процесі вивчення окремих предметів, використання внутрі- та міжпредметних зв'язків;
- створення в школах належної навчально-матеріальної бази (куточків охорони природи, живих куточків та ін.);
- удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення школярів до природоохоронної роботи;
- формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше пізнати її, примножувати її багатства.

Система екологічного виховання передбачає врахування основних її аспектів:

- національного та регіонального підходів до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування;
- гуманістичну спрямованість і зростаючу роль екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства (раціонального використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами);
- збереження фізичного і духовного здоров'я людини;
- об'єктивності у розкритті основних екологічних законів та понять, що дають підстави вважати екологію наукою, яка розвивається, намагаючись вирішувати проблеми довкілля;
- зв'язку між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини.

2. Форми здійснення екологічного виховання

Формування морально-екологічних понять є однією з умов ефективності екологічної освіти й виховання. Для цього необхідне залучення учнів до різних видів діяльності: навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, туристично-краєзнавчої, пропагандистсько-просвітницької, природо-охоронної тощо. Слід зазначити, що тільки за органічного поєднання різних видів діяльності можна забезпечити розв'язання всіх завдань екологічної освіти й виховання учнів.

Доцільність будь-якої з форм екологічної освіти й виховання визначається дидактичною метою, змістом, методами навчальної діяльності та обсягами конкретної природоохоронної роботи учнів у довкіллі.

За дидактичною метою виокремлюють такі *форми позакласної та позашкільної роботи з екологічної освіти й виховання учнів*:

- *теоретичного навчання* (предметні гуртки, факультативи, лекції, бесіди, конференції, семінари, конгреси, симпозіуми, кінолекторії);
- *комбінованого навчання* (клуби, гуртки, факультативи, колоквиуми, олімпіади, школи юного еколога, учнівські наукові товариства, Малі академії наук, домашні роботи);

– *навчально-практичні* (спостереження, лабораторно-практичні роботи, експерименти, практикуми, дослідницька діяльність, рольові ігри, прес-конференції, екскурсії, походи, експедиції, екологічний моніторинг);

– *масової роботи* (конкурси, виставки, свята, ранки, презентації, акції та рухи екологічного, суспільно корисного та природоохоронного спрямування – «Пролісок», «Конвалія», «Джерело», «Ялинка», «Сад», «Лелека» та ін.);

– *конкретної природоохоронної роботи* («зелені» й «голубі» патрулі, екологічні й лісові варти, сигнальні пости, трудові десанти «Живе срібло», «Зернятко», «Зелена аптека», «Бджілки» тощо, створення екологічних стежин, шкільні лісництва, проекти чи програми з охорони як окремих об'єктів довкілля, так і біогеоценозів або екосистем у цілому);

– *активні* (дають необмежені можливості для організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної природоохоронної роботи учнів саме в довкіллі – «Екологічний майданчик» «Ентомологічний мікрозаказник», «Програма охорони прісних водойм України», «Екологічний табір-експедиція» тощо).

Ефективність екологічної освіти й виховання школярів залежить не лише від обґрунтованого добору змісту навчального матеріалу, а й від особистісної орієнтації педагогічних технологій, яка досягається такими *шляхами*:

- зосередження уваги під час вивчення матеріалу екологічного змісту на корекції наявного в учнів екологічного досвіду, та відповідних ціннісних орієнтацій, оскільки вони досить часто мають споживацький характер;

- розгляд проблем довкілля не в загальному плані, а як таких, що стосуються кожного й на які кожен впливає в повсякденному житті;

- використання інформаційного й комунікативного «вибухів», котрі спричиняють духовне потрясіння, емоційне переживання: зіставлення кожним учнем свого «Я» з «Я» своїх ровесників. Для цього доцільно зменшити тривалість спілкування вчителя з вихованцями й надати їм можливість частіше спілкуватися між собою та обмінюватись інформацією. Спілкування має бути відкритим, тобто таким, що гарантує кожному право на висловлювання власної думки й на вільне обговорення міркувань інших;

- створення ситуацій, за яких екологічна проблема обговорюється всебічно й якомога об'єктивніше, висувається кілька можливих способів її розв'язання, і учень сам приймає якесь рішення. Таким чином, під час розгляду екологічних питань залучається емоційно-почуттєва сфера особистості, виявляються мотиви, ставлення, почуття учнів, завдяки чому посилюється пізнавальний інтерес.

Оскільки компонентами процесу виховання особистості є її свідомість, емоційно-почуттєва сфера, навички й звички, то заняття екологічного змісту мають базуватися на реалізації таких психоемоційних властивостей людини, як співпереживання, співчуття, радість, любов, відчуття гармонії тощо. Тому необхідно шукати ефективніші форми екологічного виховання молоді.

3. Методи екологічного виховання

У процесі екологічної освіти й виховання перевагу слід віддавати **активним та інтерактивним методам, методам оцінкової діяльності, які базуються на психолого-педагогічних методах ідентифікації, емпатії та рефлексії.**

Метод екологічної ідентифікації полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, в яких цей об'єкт перебуває. Цей метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, дає змогу краще зрозуміти цей стан, що поглиблює уявлення школярів про даний об'єкт і сприяє формуванню ціннісного ставлення до об'єктів живої та неживої природи.

Метою *методу екологічної емпатії* є педагогічна актуалізація співпереживання людини за стан природного об'єкта, а також співчуття йому. Це стимулює проєкцію особистих станів на природні об'єкти через ототожнення з ними, а також переживання особистих емоцій і почуттів із приводу стану природних об'єктів. Таким чином формується суб'єктивне сприйняття природних об'єктів.

Метод екологічної рефлексії полягає в стимулюванні самоаналізу людиною своїх дій і вчинків з погляду їхньої екологічної доцільності. Цей метод сприяє усвідомленню того, як поведінка людини «виглядає» з точки зору природних об'єктів, яких вона стосується.

Ефективність *активних методів* екологічної освіти й виховання зумовлена тим, що вони передбачають самостійну пізнавальну діяльність школярів із використанням різноманітних джерел інформації, орієнтовані на пошукову та дослідну роботу, яка сприяє прояву власної ініціативи та зацікавленості.

Інтерактивні методи базуються на спілкуванні як життєвій потребі людини, створюють умови для діалогу чи полілогу для всіх учасників навчання, виробляють уміння працювати в групі для відшукування спільного погодженого рішення шляхом обговорення висунутих пропозицій, поступово формують екологічні знання та відповідні ставлення через сенсорне сприйняття, дискусію, рольові та імітаційні ігри, життєву практику.

Активні та інтерактивні методи екологічного виховання передбачають роботу в малих групах, дискусії, диспути, мозкові штурми, рольові та ділові ігри, тренінги, розробку екологічних проєктів, екскурсії в природу, екологічні польові практикуми, організацію екологічних стежок, дослідну роботу на заповідних територіях тощо.

До **методів оцінкової діяльності**, які доцільно застосовувати для екологічного виховання, належать розв'язання проблемно-оцінкових завдань з аналізу певних висновків, розміщених у підручниках, порівняння та узагальнення кількох оцінювальних суджень, вирішення ситуацій альтернативного вибору.

Враховуючи специфіку психолого-педагогічних методів і психологічні особливості старшокласників, у освітній процес 10-11 класів доцільно впроваджувати такі *комплексні форми й засоби екологічної освіти та виховання*: еколого-психологічний тренінг; інтегрально-пошукові групові та рольові ігри; творчу «терапію»; імітаційне моделювання.

Схарактеризуємо деякі із сучасних методів екологічного виховання.

В екологічній освіті та вихованні особливо цінним є *метод екологічних проектів*, під яким розуміють конкретне творче завдання, індивідуальне або групове виконання якого забезпечує поетапний рух до визначеної та усвідомленої мети. Цей метод сприяє формуванню не лише екологічної культури та екологічної свідомості, а й екологічної поведінки, оскільки передбачає застосування теоретичних знань на практиці та реалізацію їх у конкретних результатах (проекті екологічно чистого міста, моделюванні способів утилізації побутового сміття та відходів, модернізації системи водопостачання тощо).

Мозковий штурм – форма колективної роботи, що характеризується спільною спрямованістю мислення на розробку ідей і підходів для розв'язання певної проблеми. Його можна розглядати як особливий тип дискусії, що сприяє творчому вирішенню проблеми. Передбачається вислуховування всіх ідей без обговорення, як таких, що сприяють генерації нових. Мозковий штурм – досить ефективний спосіб пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем, оскільки кожен його учасник робить свій особистий внесок у спільну справу, а оригінальність і неповторність пропозицій підвищують емоційність навчально-виховного процесу.

Еколого-психологічний тренінг ґрунтується на методології соціально-психологічного тренінгу й спрямований на корекцію екологічної свідомості особистості. В екологічному вихованні можна використовувати також структурні вправи та елементи тренінгу, які добираються вчителем відповідно до специфіки аудиторії та інформаційної наповненості заняття. Виокремлюють два варіанти тренінгових вправ згідно з їхньою спрямованістю: співпереживання й самоусвідомлення причетності до Природи та актуалізація готовності до розв'язання екологічних проблем.

Інтегрально-пошукові групові та рольові екологічні ігри ґрунтуються на проектуванні соціального змісту екологічної діяльності, а їхня специфіка полягає в ототожненні людиною себе з іншими живими істотами або природними об'єктами. Це дає змогу учням вийти за межі їхнього нормального сприйняття проблеми й поставити себе на місце іншої живої істоти, щоб краще зрозуміти її почуття в даній ситуації. Таким чином, намагаючись робити висновки та прийти до конкретних рішень, базуючись саме на своїх пережитих почуттях, учні більше дізнаються про поставлену проблему та шляхи її розв'язання.

Творча «терапія» – це відображення людиною довкілля й почуттів, викликаних ним, засобами мистецтва. Досить широко можна використовувати засоби образотворчого мистецтва, ліплення (з глини, пластиліну), моделювання за допомогою природних матеріалів, музику. Доцільно використовувати творчу «терапію» в межах еколого-психологічного тренінгу. Творча «терапія» вдало інтегрується в структуру уроку на будь-якому його етапі залежно від інформації, яку подає вчитель.

Імітаційне моделювання – це прогнозування й демонстрування природних процесів або фрагментів екологічної реальності за допомогою створеної моделі через особистісну включеність у неї. Моделювання крізь призму особистісних ставлень і почуттів, що стимулює екоатрибутивну поведінку людини, є ефективним засобом формування екологічного типу мислення учнів у процесі їх

екологічного виховання на уроках або позакласних заходах із біології. В процесі імітаційного моделювання беруть участь усі учні класу. Прикладами можуть бути: імітація дощу (під час пояснення кругообігу води), складання оповідань за слідами звірів і птахів на снігу (під час екскурсії в природу), створення дітьми дерева та імітація його росту й розвитку. Особливого сенсу тут набувають почуття, які дуже важливі у формуванні екологічної свідомості учнів.

Використовуючи технологію «глибинної екології», необхідно враховувати вік учнів. Для старших школярів перевагу слід віддати тренінгам співпереживання та моделюванню конкретних дій, практичним семінарам та екскурсіям екологічного змісту, для молодших – груповим і рольовим іграм.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте сутність екологічного виховання школярів.
2. У чому полягає зміст екологічного виховання?
3. Розкрийте сутність форм позакласної та позашкільної роботи з екологічної освіти й виховання учнів.
4. Які методи екологічного виховання доцільно використовувати в освітньому процесі 10-11 класів?
5. Дайте характеристику сучасним методам екологічного виховання школярів?
6. *Проблемне питання.* Які пріоритетні напрями екологічного виховання молоді ви могли би назвати?

Лекція

Тема 2.10. ТРУДОВЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА В ШКОЛІ

План:

1. Суть і завдання трудового виховання.
2. Види праці в системі трудового виховання школярів.
3. Реалізація економічного виховання у школі.
4. Профорієнтаційна робота в школі.

Ключові поняття й терміни: трудове виховання, праця, трудова підготовка, працелюбність, суспільно корисна та продуктивна праця, професійна орієнтація.

1. Суть і завдання трудового виховання

Трудове виховання в Україні завжди ґрунтувалось на трудовому характері сім'ї та виробництві, на образі життя ідеальної працелюбною людини. Народ України був завжди впевнений у тому, що тільки праця є основою добробуту і благочестя. Ще за часів Володимира Мономаха фізична і розумова праця не протиставлялися, а перша розглядалась як необхідна передумова для успіху другої. Розумова праця була ніби облагородженням фізичної, робила людину сильною і впевненою в собі.

Праця – основне джерело духовного, матеріального багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, її священний обов'язок, фундамент особистісного розвитку.

Успішне формування особистості може здійснюватись на основі розумно організованого поєднання освітньої діяльності з практичною трудовою діяльністю. Правильно організоване трудове виховання, участь школярів у суспільно-корисній праці, є дійсним чинником громадської дорослості, її фізичного розвитку. Виховна роль праці залежить від відображення цих трудових відносин у духовному житті школярів, в їх думках і почуттях.

Трудове виховання – процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці.

Завдання трудового виховання зумовлені потребами існування, самоутвердження і взаємодії людини в суспільстві та природному середовищі. Воно покликане:

- створити умови для розуміння ролі праці в житті, її перспектив в умовах ринкової економіки;
- забезпечити психологічну готовність особистості до праці (бажання сумлінно та відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, бережливості щодо результатів праці та повага до людей праці, творче ставлення до трудової діяльності);
- забезпечити практичну підготовку до праці (наявність загальноосвітніх і політехнічних знань, загальних основ виробничої діяльності, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, підготовка до свідомого вибору професії);
- сформувати культуру праці (НОП, знання і дотримання правил техніки безпеки);
- підготувати школярів до самовизначення, професійного вибору;
- виховати економічну культуру.

Працелюбність є результатом трудового виховання і виступає як особистісна якість, для якої характерна потреба в соціально та особистісно мотиваційній сфері, глибоке розуміння сили праці, уміння і бажання якісно виконувати будь-яку трудову діяльність, наявність трудових умінь і навичок та їх постійне удосконалення, прояв вольових зусиль при подоланні певних труднощів у процесі трудової діяльності.

Трудове виховання здійснюється в усіх видах освітньої діяльності з учнями і вивчення основ наук, трудове і професійне навчання, факультативні заняття, суспільно-корисна праця, праця на виробництві, діяльність добровільних трудових об'єднань, кооперативів, професійна орієнтація, технічна творчість, різні заходи трудового характеру.

Важливою складовою системи трудового виховання є **трудове навчання**, що здійснюється від першого класу до закінчення школи.

Його зміст визначається програмою з трудового навчання для кожного класу.

На першому етапі (початкові класи) на уроках праці, які нерідко об'єднуються з уроками образотворчого мистецтва і стають уроками художньої праці, учні набувають елементарних навичок роботи з папером, картоном, пластиліном, природними матеріалами. Вони беруть участь у вирощуванні сільськогосподарських рослин на пришкольній ділянці, доглядають домашніх тварин, квіти, ремонтують наочні посібники, виготовляють корисні речі, подарунки й іграшки для підшефного дитячого садка. Усе це закладає основи любові до праці, вміння й бажання працювати, сприяє розвитку інтересів і захоплень, організації корисних занять у вільний час.

На другому етапі (5-9 класи), спираючись на набутий у початкових класах досвід, учні здобувають знання, вміння і навички з оброблення металу, дерева, основ електротехніки, металознавства, графічної грамоти. У міських школах вони вивчають технічну і обслуговуючу працю, а в сільських – сільськогосподарську, обслуговуючу й технічну.

На третьому етапі (9-12 класи) трудове навчання має професійно орієнтований характер. Програми трудового навчання старшокласників передбачають оволодіння багатьма професіями. Профілі трудової підготовки визначають на місці, з урахуванням потреб народного господарства і наявної навчально-технічної та виробничої бази.

Праця у шкільних майстернях, на навчально-дослідних ділянках сприяє усвідомленню школярами її суспільної користі й виробничої значущості. Різноманітність видів праці, в яких беруть участь учні, дає змогу розвивати їх задатки, нахили, інтереси, створює умови для вибору майбутньої професії.

У трудовому навчанні учні одержують *загальнотрудову* (оволодіння знаннями, вміннями і навичками з планування, організації своєї праці), *загальновиробничу* (освоєння науково-технічного потенціалу основних галузей виробництва, основ економіки та організації праці, природи й навколишнього середовища), *загальнотехнічну* (оволодіння знаннями з урахуванням специфіки галузі, в яку входить обраний профіль трудової підготовки) й *спеціальну підготовку* (передбачає формування початкових умінь і навичок праці з обраної спеціальності).

2. Види праці у системі трудового виховання школярів.

У процесі навчально-виховної діяльності школярі отримують навички наступних *видів трудової діяльності*:

- Навчальна праця (складність: школярі не відразу бачать результати навчальної праці);
- Трудове навчання (*перший етап* – уроки художньої праці; *другий етап* – уроки технічної та обслуговуючої праці (здобуття вмінь і навичок з обробки металу, дерева, вивчення основ електротехніки, металознавства); *третій етап* – оволодіння основами професій);
- Суспільно корисна праця;
- Продуктивна праця (спрямована на створення матеріальних цінностей);
- Самообслуговування (в школі і вдома).

Складовою системи трудового виховання школярів є організація їх **суспільно корисної праці**. За суспільною значущістю її поділяють на продуктивну, суспільно корисну і побутову.

Продуктивна праця учнів. Спрямована вона на створення матеріальних цінностей. Її організаційні форми на різних вікових етапах неоднакові. Для молодших школярів продуктивна праця поєднується з грою, передбачає використання спеціально виготовлених для дітей інструментів та обладнання. Підлітки і старші школярі працюють в однакових умовах з дорослими, користуються тими знаряддями праці, що й вони, отримують трудові завдання, планують порядок роботи, контролюють її виконання й оцінюють результати. Продуктивна праця учнів може бути організована в навчальних майстернях, у процесі виготовлення продукції на замовлення, на пришкільних ділянках, під час трудової практики на виробництві й у сфері обслуговування.

Виховні можливості участі школярів у продуктивній праці виявляються у тому, що, працюючи поруч з дорослими, вони прилучаються до життя

суспільства, набувають життєвого досвіду, виробляють у собі вміння спілкуватися у виробничій сфері, опановують ефективні прийоми виробничої діяльності. Виготовляючи продукцію власними руками, вони усвідомлюють свої можливості, починають відчувати впевненість у собі, у власних силах, а сам вигляд Добре зробленої речі приносить естетичне задоволення, а плата за роботу переконує їх в значущості цієї праці. Крім того, самостійно зароблені гроші вчать бережливості, раціональної організації власного життя, вміння співвідносити і задоволення потреб з реальними можливостями. Продуктивна праця вдосконалює трудові вміння і навички, привчає до трудових зусиль, розвиває суспільну активність, волю, дисциплінованість, відповідальність, ініціативу, точність і ретельність.

Суспільно корисна праця учнів. Такою працею може бути збирання макулатури, лікарських рослин, дарів лісу, надання допомоги ветеранам війни і праці, хворим і людям похилого віку. Нерідко вона має змагальний характер, що спонукає дітей на добрі справи не заради винагороди, а з усвідомлення необхідності робити людям добро. До суспільно корисної праці належать і виготовлення іграшок для дошкільнят, створення і ремонт наочних посібників, упорядкування книжок у шкільній бібліотеці та ін.

Виховна цінність суспільно корисної праці в тому, що школярі вчаться безкорисливо робити добрі справи, усвідомлюють необхідність поєднання суспільних та особистих інтересів, розвивають почуття обов'язку перед людьми.

Праця учнів з побутового самообслуговування. Ремонтуючи навчальне обладнання, підтримуючи порядок і чистоту в класах, шкільних майстернях, рекреаціях, на шкільному подвір'ї, учні вчаться працювати й цінувати працю дорослих, руками яких зведено шкільну будівлю, виготовлено меблі й навчальне обладнання, розвивають у собі бережливе ставлення до створеного.

Роботу із самообслуговування учні мають виконувати і вдома (прибирання ліжка, чищення одягу і взуття, допомога старшим у прибиранні квартири, приготуванні їжі, заготівлі дров та ін.). Нерідко батьки оберігають дітей від домашньої роботи, перебирають на себе те, що вони здатні зробити самі. Діти, які виростили у таких сім'ях, намагаються уникати фізичної праці, не вміють трудитися і не цінують працю інших. Педагоги повинні допомогти батькам правильно організувати самообслуговування дітей в сім'ї. Одна з форм праці із самообслуговування – чергування учнів у класі та в школі, виконання різних організаторських функцій у класному і в загальношкільному колективі.

Кожен вид праці покликаний сприяти фізичному, розумовому і моральному вихованню школярів. Однак для того, щоб праця виховувала, вона має бути належно організована.

Трудове виховання ґрунтується на **принципах**:

- цілеспрямованості праці;
- зв'язку праці з навчальною роботою учнів;
- вихованні любові до праці;
- єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного);
- систематичності праці;

- виявлення і розвитку індивідуальності в праці;
- заохочення учнів до ініціативності в плануванні й організації праці;
- високої моральності праці, її суспільно корисної спрямованості;
- постійності, безперервності праці;
- посиленості праці;
- організації колективної праці;
- організації праці на наукових засадах;
- наявності елементів продуктивної діяльності дорослих у дитячій праці;
- творчого характеру праці;
- єдності праці та багатогранності життя;
- оцінювання результатів праці.

Трудова свідомість особистості містить уявлення про ставлення до праці, участі у суспільно корисній праці, усвідомлення необхідності трудового самовдосконалення, систему знань, трудових умінь і навичок, з'ясування ролі праці у виборі майбутньої професії. **Досвід трудової діяльності** означає систему загальних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті, праці, об'єктивного оцінювання результатів своєї праці та самооцінювання, вмінь і навичок систематичної, організованої, посиленої суспільно корисної праці, узагальнення набутого досвіду. **Активна трудова позиція** зумовлюється системою трудових потреб, інтересів, переконань, ціннісних орієнтацій, уподобань, прагненням до обдуманого вибору професії, продовження освіти у відповідному навчальному закладі.

Критерієм трудової вихованості школярів є висока особиста зацікавленість і продуктивність праці, відмінна якість продукції, трудова активність і творче, раціоналізаторське ставлення до процесу праці, трудова, виробнича, планова, технологічна дисципліна, працелюбність.

3.Реалізація економічного виховання у школі

Економічне виховання – організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів.

Економічна культура включає:

- *економічну свідомість* (знання основних законів розвитку ринкової економіки, підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, вдосконалення виробничих відносин, системи управління і методів господарювання).

- *економічне мислення* (здатність до осмислення явищ економічного життя з урахуванням досягнень науки і техніки).

- *комплекс моральних та ділових якостей*, необхідних для майбутньої трудової діяльності школярів (суспільна активність, ініціативність, господарське, бережливе ставлення до суспільного добра, раціоналізаторські здібності, відповідальність, продуктивність праці тощо).

Економічна діяльність у сфері особистого життя передбачає: планування та організацію особистого бюджету, доходів і витрат сім'ї; економічно

обґрунтовану оцінку товарів, які купують для особистого користування, їх раціональне використання; розумне ставлення до свого здоров'я, режиму і способу життя, використання вільного часу.

Зміст економічної освіти й виховання учнів загальноосвітньої школи визначений навчальним предметом «Основи економічних знань». Проте державним стандартом загальної середньої освіти визначено безперервність і наступність економічної освіти й виховання школярів.

Етапи економічного виховання є наступними:

1. Нульовий рівень (початкові класи) – ознайомлення з основними економічними поняттями, з якими стикаються діти; навчання дітей умінню робити вибір та оцінювати його наслідки для себе і для своєї родини.
2. Перший рівень (4 – 7 класи) – нагромадження нового досвіду у прийнятті економічних рішень; ознайомлення з сутністю ринкової економіки; вивчення економічних умов родини, міста, регіону, в якому мешкають діти.
3. Другий рівень (8 – 9 класи) – засвоєння основ підприємницької діяльності, малого бізнесу; отримання учнями професійних орієнтирів.
4. Третій рівень (10 – 12 класи) – вивчення більш складних економічних категорій і законів; знайомство з основами менеджменту й маркетингу.

4. Профорієнтаційна робота в школі

Завершальним етапом психологічної та практичної підготовки учнів до трудової діяльності є їх правильна професійна орієнтація.

Професійна орієнтація – система освітньої діяльності, спрямованої на засвоєння учнями знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку.

Правильний вибір професії зумовлює моральне задоволення, позитивну самооцінку, високу продуктивність праці, якість продукції. Він є точкою, в якій сходяться інтереси особистості та суспільства, поєднання особистих і загальних інтересів.

Завдання профорієнтації полягає в ознайомленні учнів з професіями та правилами їх вибору, вихованні спрямованості на самопізнання як основу професійного самовизначення; формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами щодо набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією, а також забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості.

Компонентами профорієнтаційної роботи є: професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

Професійна інформація – психолого-педагогічна система формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам вільного та свідомого професійного самовизначення

особистості. Вона дає школярам змогу ознайомитися з різними професіями, з пов'язаним із ними змістом трудової діяльності, з вимогами, які ці професії пред'являють людині, а також з тим, де ними можна оволодіти. Завдяки цьому учні виявляють свої індивідуальні схильності, психофізіологічні можливості, вміння зіставити їх з вимогами професії, до якої вони мають інтерес і нахили, щоб прийняти правильне рішення про свою придатність до професійної діяльності в обраній галузі праці.

Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей. Для деяких спеціальностей вона є неминучою, ігнорування пов'язане з ризиком непридатності особистості.

Професійна консультація – надання особистості на основі її вивчення науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення. Вона має на меті й навчання учнів прийомам самооцінки своїх якостей з метою з'ясування їх відповідності вимогам професії. Мріючи про певну професію, школярі повинні водночас замислюватися, чи справді вони годяться для такої роботи. Для відповіді на це питання вони мають знати вимоги професії до людини, яка її обрала. Такі вимоги розроблено до багатьох професій.

Аналогічні консультації слід надавати і батькам учнів, щоб вони серйозніше підходили до обрання майбутньої професії дітьми, допомагали їм у цьому. До професійної консультації залучають і медичних працівників школи, які знають медичні протипоказання стосовно основних професій і можуть запобігти небажаним випадкам, коли учням доводиться змінювати професійну орієнтацію вже на етапі відбору.

Професійний відбір – система роботи, спрямована на надання допомоги учневі у визначенні й виборі конкретної професії на основі виявлення й оцінки його загальних і спеціальних здібностей, здатностей, інтересів, потреб і об'єктивних умов професійної підготовки і працевлаштування. Здійснюють його навчальні заклади, висуваючи до вступників конкретні вимоги, або установи, які приймають випускників на роботу. На цьому етапі важлива роз'яснювальна робота серед молодих людей, які повинні усвідомити необхідність роботи над собою задля подолання певних недоліків, досягнення професійної майстерності.

Професійна адаптація – процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов; досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності. Її здійснюють на стадії оволодіння учнем професією. Ознаками професійної адаптації є збереження і розвиток здібностей і схильностей до обраної професійної діяльності, узгодженість суспільної та особистої мотивації до праці, яка залежить від її змісту, впливу сім'ї та виробничого оточення. Професійна адаптація відбувається разом із суспільною адаптацією.

Профорієнтаційну роботу в школі здійснюють учителі всіх навчальних предметів, класні керівники, інші педагогічні працівники, фахівці різних галузей виробництва.

У навчальних програмах з предметів природничо-математичного циклу закладено можливість розкриття природничих основ праці, формування практичних навичок (вимірювальних, обчислювальних, лабораторних, графічних). На уроках трудового навчання учні на політехнічній основі оволодівають системою техніко-технологічних та економічних знань, набувають умінь і навичок самостійної роботи з різними матеріалами, використовуючи з практичною метою інструменти, пристосування і прилади. Усі ці якості мають безпосереднє значення для подальшої професійної орієнтації.

Важливу роль у професійній орієнтації школярів відіграють факультативні курси. Багато їх орієнтує старшокласників на конкретну професію і дає їм певний обсяг знань, умінь і навичок з цієї професії.

Провідна роль у цій роботі належить класному керівникові. Він упродовж тривалого часу спостерігає за учнями свого класу, вивчає їх індивідуальні особливості, інтереси, здібності й нахили, контактує з батьками.

Серед використовуваних класними керівниками форм такої роботи найефективнішими є екскурсії, зустрічі з фахівцями, колишніми випускниками, вечори, диспути, конференції, класні години, заняття в гуртках, факультативи.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Назвіть завдання трудового виховання.
2. Дайте визначення трудового виховання.
3. Охарактеризуйте зміст трудового виховання для кожного класу школи.
4. У чому полягають виховні можливості продуктивної та суспільно корисної праці учнів?
5. Що таке професійна орієнтація?
6. Назвіть та охарактеризуйте компоненти профорієнтаційної роботи.
7. *Проблемне питання.* Які сучасні практики, на ваш погляд, є найбільш ефективними в організації трудового виховання старшокласників?

Лекція

Тема 2.11. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть і завдання естетичного виховання.
2. Зміст естетичного виховання.
3. Принципи естетичного виховання.
4. Шляхи естетичного виховання школярів.

Ключові поняття й терміни: естетичне виховання, естетика, естетична свідомість, естетичне сприйняття, естетичні почуття, естетичні судження, естетичні смаки, естетичний ідеал, естетична поведінка, принципи естетичного виховання.

1. Суть і завдання естетичного виховання

Термін «естетика» походить від грецького «aisteticos» (здатний відчувати). Дорослі і діти постійно у своєму житті стикаються з естетичними явищами. У сфері духовного життя, повсякденної праці, у спілкуванні з мистецтвом, природою, міжособистісному спілкуванні – скрізь прекрасне і потворне, трагічне і комічне відіграють важливу роль. Краса приносить насолоду і задоволення, стимулює трудову активність. Потворне відштовхує. Трагічне вчить співпереживанню, співчуттю. Комічне допомагає боротися з недоліками.

Ідеї естетичного виховання зародились у період глибокої давнини. Уявлення про сутність естетичного виховання, його завдання і мета змінювались від епохи Платона і Аристотеля до сучасних днів. Сьогодення характеризується посиленням уваги до проблем теорії і практики естетичного виховання як важливої складової формування всебічно розвиненої, духовно багаті особистості.

Естетичне виховання – це педагогічний процес взаємодії педагога та учнів, спрямований на формування естетичної культури та розвиток естетичного ставлення особистості до життя, набуття здатності до творчої діяльності за законами краси. Естетичне виховання спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах.

Методологічною основою естетичного виховання є **естетика** – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва у розвитку суспільства.

Зміст естетичного виховання, орієнтованого на формування естетичної культури школярів передбачає: розвиток у школярів здібності сприймати прекрасне в природі, в праці, в творах мистецтва, оточуючій дійсності, поведінці людей, які бажають насолоджуватися цим прекрасним.

Основною метою естетичного виховання школярів є формування художньо-естетичної культури, розвиток творчих здібностей, здатності до естетичного освоєння дійсності. Ці завдання передбачають такі напрямки:

- створення необхідного запасу елементарних естетичних знань і вражень, без яких не можуть виникнути схильність, інтерес до естетично значущих предметів і явищ;
- формування на основі отриманих знань і розвитку здатності художнього і естетичного сприйняття таких соціально-психологічних якостей людини, які забезпечують можливість емоційного переживання та оцінки естетичних предметів та явищ;
- формування естетичних творчих здібностей, тобто виховувати, розвивати такі якості, потреби, здібності, які перетворюють особистість в активного творця; адже людина вчиться всесторонньо розуміти красу лише тоді, коли сама створює прекрасне в мистецтві, в праці, у повсякденному житті. Все це спрямоване на формування художньо-естетичної культури.

Художньо-естетична культура включає такі компоненти:

- **інформаційний** (знання про естетику, про красиве і потворне, про закони краси, мистецтво, про розвиток світової і національної культури);
- **емоційно-почуттєвий** (естетична свідомість, естетичні потреби, почуття, смаки, ідеали, здібності);
- **діяльнісний** (естетика поведінки, творча художня діяльність).

2. Зміст естетичного виховання

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, по чуття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

Структуру естетичної свідомості складають:

1. Естетичні сприйняття. Вони є початковим моментом у формуванні естетичного ставлення до дійсності. Виявляються у спостережливості, вмінні помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого.

Вихованці мають усвідомити, що у процесі естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти й сприймати красу. Але це потребує елементарної теоретичної підготовки. Краще сприймається те, про що є певні знання. Цей принциповий підхід дуже важливий при використанні в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури.

Під час естетичного сприймання виникають певні емоції. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, аналізує побачене, порівнюючи з відомим, дає певну оцінку. Завдання педагога якраз і спрямоване на формування естетичного ставлення, смаку, естетичного ідеалу. Естетичне сприйняття є початковим моментом у формуванні естетичного

ставленні до дійсності. Виражається воно в загальній спостережливості, в здатності помічати прекрасне і звертати на нього увагу.

Що саме сприймається і як – визначається індивідуальними особливостями школяра. Тонка поетична натура по-особливому бачить навколишній світ. Така людина начебто наново відкриває всім знайомі предмети і явища, бачить їх з нового боку: лежить на землі соснова шишка, але ось доторкнулась до неї рука художника – і це вже не шишка, а їжачок, або кумедний чоловічок. Інша людина, дивуючись звукам дощу, співу жайворонка відтворила це у мелодії і музику подарувала людям.

Спостережливість, уміння бачити, помічати прекрасне – основа духовної краси людини, яка виражається в її естетичній свідомості.

Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

2. Естетичні почуття. Виникають у процесі сприйняття прекрасного і відбивають ставлення людини до нього. Естетичні почуття виражаються у співпереживанні, хвилюванні людини, насолоді. Де немає естетичної насолоди, там немає і художнього сприймання, а є лише ознайомлення, спостереження.

3. Естетичні судження. Передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища, передбачають розуміння й оцінювання їх. У педагогічній практиці недопустиме нав'язування учням вчителем своїх міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної цінності предметів.

4. Естетичні смаки. Людина повинна не тільки сприймати прекрасне, але й розуміти, оцінювати твори мистецтва, вчинки людей та ін., тобто формувати власний естетичний смак. Він постає як стійке емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного. Має вибірковий, суб'єктивний характер. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям. Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, виокремлювати справді прекрасне від потворного, неестетичного. Велику роль у формуванні естетичного смаку відіграє естетичний ідеал, зразок, з позицій якого людина оцінює навколишню дійсність, людей, їх вчинки.

5. Естетичний ідеал. Це своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Відображає уявлення про красу, її критерії. Це мета, до досягнення якої прагне людина.

6. Естетична поведінка. Характеризує активну позицію людини у створенні навколишньої краси. Це може бути діяльність, яка спрямована на організацію естетики середовища, в якому живе, працює, відпочиває людина; розвиток творчих здібностей в різних галузях; пропаганду мистецтва, естетичних ідеалів; самоосвіту і самовиховання з метою з метою духовного збагачення особистості.

Естетика поведінки відображає риси прекрасного у вчинках і діях людини: у ставленні до праці і до суспільства, у манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми.

Поряд із розвитком естетичного сприймання, прищеплення естетичних смаків у процесі естетичного виховання в учнів педагог має формувати естетичне

ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати їх. Важливе значення має виховання у школярів естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня.

3. Принципи естетичного виховання

Варто відмітити, що естетичне виховання є важливою складовою цілісного виховного процесу, і тому в організації роботи педагога з естетичних питань необхідно враховувати весь комплекс принципів виховання. Але виділяються принципи виховання, які особливо характерні для цього виду виховної діяльності.

Принцип комплексного підходу означає, що систему естетичного виховання педагог повинен організовувати таким чином, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на школяра і використовувати не тільки засоби мистецтва, але і засоби дійсності комплексно.

Принцип творчої самодіяльності учнів означає, що педагог повинен формувати у школярів здатності переносити вироблені творчі навички на виконання будь-якої справи. Він повинен показати учню важливість у постановці мети створення не тільки прагматично значущого продукту, але й естетично виразного, привабливого; у виборі естетично значущих засобів і методів здійснення діяльності.

Принцип естетизації усього життя людини виділяє завдання навчити бачити, відчувати, розуміти прекрасне і творити красу у навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Одним з головних завдань школи на сучасному етапі є створення системи естетичного виховання.

4. Шляхи естетичного виховання школярів

Система естетичного виховання – це цілеспрямований, організований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, психолого-педагогічного обґрунтування методичних документів, які забезпечують здійснення у нерозривному зв'язку з естетичним вихованням особистості, її моральний і трудовий розвиток.

Функціонування системи естетичного виховання ефективно здійснюється тоді, коли вона діє не ізольовано а включається у комплекс усієї навчально-виховної роботи і здійснюється під цілеспрямованим педагогічним керівництвом.

Майбутнім учителям необхідно усвідомити, що для кожної вікової групи школярів характерні свої особливості естетичного розвитку залежно від взаємодії провідної діяльності, інтересів, потреб, рівня загального розвитку.

Зміст естетичного виховання конкретизується у програмах з літератури, музики, образотворчого мистецтва, основ наук, у планах виховної роботи, у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (хори, оркестри, ансамблі, літературні,

драматичні, хореографічні гуртки, кіно- і фотогуртки), у роботі студій (художніх, спортивних тощо), під час факультативних занять з етики, естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва тощо.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче, театральне мистецтво, кіно, природа, естетика шкільних приміщень, краса побуту, участь людини в різних видах діяльності, моральні цінності, зовнішній вигляд учителів та учнів, взаємини між учнями і вчителями та ін. Також в естетичному вихованні учнів величезне значення має особистість педагога. Його поведінка, одяг, осанка, рухи, міміка, голос, тон – все це має бути взірцем для учнів.

Шляхи і засоби естетичного виховання можна об'єднати у наступні групи:

1. *Естетичне виховання у процесі вивчення наук.* На уроках з предметів естетичного циклу учні здобувають не лише теоретичні знання з конкретних видів мистецтва, а й набувають відповідних практичних умінь та навичок, розвивають свої творчі здібності. На уроках української мови та літератури школярі засвоюють багатство і красу рідної мови, знайомляться з шедеврами вітчизняної та світової літератури. На уроках природничого-математичних дисциплін відкриваються великі можливості використання краси природи, формування бережливого ставлення до неї. Краса фізики і математики – в логічній чіткості наукових побудов і доведень, їх структури. У багатьох школах створено малі академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілярського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, які сприяють формуванню у дітей естетичної культури.

2. *Естетичне виховання у праці.* Естетика і праця – тісно пов'язані між собою поняття. Справжня краса людини виявляється у праці. Певне виховне значення має як естетика праці учнів і продуктів праці, так і вміння та навички, набуті у процесі праці, що дають змогу особистості творчо виявити себе.

Роль природи в естетичному вихованні. Естетичне сприймання природи має базуватися на тому, що природа – джерело прекрасного. Естетичне відношення до природи формує моральне ставлення до неї, вчить дитину моральній поведінці завдяки гармонії, красі, різноманітності фарб, звуків. Естетичний вплив природи зростає, якщо учні залучені до її охорони.

Формування «почуття природи» – процес багатогранний, який включає в собі як безпосередній вплив на людину при прямому контакті з нею, так і опосередкований вплив через матеріал навчальних предметів, мистецтво, різноманітні види діяльності школярів на шкільних навчально-дослідних ділянках, участь в озелененні міст, сіл, парків культури і відпочинку, роботі гуртків юних натуралістів.

3. *Естетичне виховання засобами мистецтва.* Естетичне виховання засобами мистецтва розглядається через художнє, музичне виховання, виховання засобами літератури, театру та ін.

Підсумовуючи, можна відмітити наступні шляхи естетичного виховання:

- Оволодіння естетичними знаннями в процесі вивчення навчальних предметів;

- Організація факультативів;
- Позакласна і позашкільна робота;
- Вплив сім'ї на естетичне виховання дітей;
- Спонування школярів до естетичного самовиховання.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Розкрийте суть поняття «естетичне виховання» та його завдання у сучасній школі.
2. Обґрунтуйте важливість естетичного виховання для формування наукового світогляду учнів.
3. Що таке естетична свідомість? Які структурні компоненти складають це поняття?
4. Назвіть передумови правильного формування естетичних смаків та ідеалів у школі та сім'ї.
5. Розкрийте шляхи та засоби естетичного виховання, наведіть конкретні приклади.
6. Дайте визначення ключової компетентності за Концепцією НУШ «обізнаність та самовираження у сфері культури», обґрунтуйте її важливість.
7. *Проблемне питання.* Обґрунтуйте важливість естетичного виховання для формування наукового світогляду школярів.

Лекція

Тема 2.12. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

План:

1. Суть і завдання фізичного виховання.
2. Фактори здорового способу життя.
3. Форми, засоби і методи фізичного виховання.

Ключові поняття й терміни: фізична культура, фізичне виховання, рухова активність, здоровий спосіб життя, форми організації фізичного виховання, засоби фізичного виховання, гігієнічні фактори, природні фактори, фізичні вправи, гімнастика, ігри, спорт, туризм.

1. Суть і завдання фізичного виховання.

Фізична культура – невід’ємна важлива частина загальної і фахової культури особистості сучасного фахівця, що забезпечує фундамент його фізичного, духовного добробуту й успіхи у виробничій діяльності. Вона є якісною динамічною характеристикою рівня розвитку і реалізації можливостей людини, що забезпечує біологічний потенціал його життєдіяльності, необхідний для гармонійного розвитку, прояви соціальної активності, творчої праці. Все це обумовлює соціальне замовлення на оволодіння особистою фізичною культурою на всіх етапах формування фахівця. Особливе значення має оволодіння фізичною культурою у вищих закладах освіти і загальноосвітніх школах України, де закладаються основи професійної підготовки.

Свої функції, що розвивають і формують особистість, фізична культура найбільш повно реалізує через систему фізичного виховання.

Фізичне виховання – це соціально-педагогічний процес цілеспрямованого систематичного впливу на людину фізичними вправами, силами природи та гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров’я, розвитку рухових якостей, вдосконалення морфологічних і функціональних можливостей, формування і покращення основних життєво необхідних рухових вмінь, навичок та пов’язаних з ними знань, забезпечення готовності людини до активного життя і професійної діяльності. Це робить необхідним введення фізичного виховання до числа обов’язкових дисциплін у загальноосвітніх школах і вищих закладах освіти.

Фізичне виховання у більш вузькому значенні – система заходів, спрямованих на зміцнення здоров’я людини, загартування її організму, розвиток фізичних можливостей, рухових навичок і вмінь.

Його завданнями є:

- створення оптимальних умов для забезпечення оптимального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, загартовування організму школярів, отримання знань про особливості організму, фізіологічні процеси в ньому,
- набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей;
- вдосконалення рухових навичок і вмінь (бігу, стрибків, плаванні тощо);
- розвиток основних рухових якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності);
- формування звички й стійкого інтересу до систематичних занять фізичними вправами.

Фізична культура тісно пов'язана з усіма сторонами суспільного життя, їх елементи широко представлені у виробництві, у військовій справі, в навчанні та відпочинку, вони зв'язані з економікою та політикою суспільства.

Розглянемо найголовніші аспекти цього явища і відповідні їм функції.

Навчально-розвиваючий аспект фізичної культури представлений такими **функціями**: підготовчою, виховною, освітньою, оздоровчою, нормативною.

Підготовча функція головною метою має фізичну підготовку людини до життя, досягнення необхідної фізичної досконалості. Запас життєво важливих рухових навичок та необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, спритності, швидкості – дозволяють швидше і краще оволодівати новими професіями, новою технікою, підвищувати продуктивність праці.

Виховна функція представлена в першу чергу, фізичним вихованням, у процесі якого здійснюється педагогічне керівництво фізичним розвитком людини паралельно з розумовим, моральним, трудовим, статевим та патріотичним вихованням. Великі фізичні навантаження сприяють формуванню таких рис характеру у молоді, як сила волі, сміливість, рішучість, впевненість, витримка, дисциплінованість.

Головним змістом **освітньої функції** є формування спеціальних знань, рухових умінь та навичок. Заняття фізичною культурою і спортом сприяють розвитку пам'яті (особливо рухової) та уваги, здатності зосередитись на головному. Систематичні заняття фізичною культурою і спортом помітно підвищують рівень розумової працездатності.

Оздоровча функція визначає здоров'я, як стан фізичного, психічного та соціального добробуту. Фізична культура і спорт є дієвим засобом боротьби з гіподинамією, могутнім засобом профілактики та лікування різноманітних хвороб. При помірних та послідовних заняттях фізичними вправами людина не потребує лікування, запевняв ще Авіценна – батько сучасної медицини.

Нормативна функція – це оцінна основа фізичної культури та спорту. Вона представлена тестами та показниками фізичного розвитку, спортивними класифікаціями по видам спорту. Тести і показники фізичного розвитку дозволяють оцінювати рівень фізичного розвитку, є засобом контролю ефективності фізичної підготовки на заняттях. Вони необхідні для проведення набору та відбору в тренувальних групах по видам спорту.

Соціальний аспект фізичної культури і спорту характеризується також рядом важливих функцій: ідеологічною, політичною, престижною, інтегративно-організуючою, комунікативною та управлінською.

Ідеологічна функція характерна тим, що фізична культура і спорт завжди відображають світогляд того суспільства, в якому вони розвиваються і функціонують. Найголовніше завдання цієї функції у будь-якому суспільстві – формування громадянської особистості – особливої морально-політичної якості громадянина-патріота, свідомість якого проникнена ідеєю суспільного обов'язку, а соціальна діяльність спрямована на користь суспільству.

Політична функція фізичної культури підтверджує, що поза політикою в суспільстві нічого не існує. Фізична культура і спорт є важливим засобом боротьби за мир, прогресу, дружби між народами, засобом завоювання міжнародного авторитету держави. Цим, в першу чергу і зумовлена державна підтримка розвитку фізичної культури і спорту, спорту вищих досягнень у всьому світі.

Престижна функція фізичної культури тісно пов'язана з політичною функцією. Для окремої людини престижна функція являє собою важливу мотиваційну основу для занять фізичною культурою і спортом, що сприяє подоланню значних труднощів у досягненні високих спортивних результатів. Це допомагає популяризації фізичної культури і спорту, підвищенню рівня спортивних досягнень.

Інтегративно-організуюча та управлінська функція полягає у створенні різних спільнот, починаючи від команди і закінчуючи різними міжнародними союзами та об'єднаннями. Усе це вимагає умілого керування процесом розвитку фізичної культури.

Комунікативна функція фізичної культури і спорту передбачає створення сприятливих умов для широкого, різнобічного спілкування людей, обмін досвідом на різних рівнях: індивідуальний, колективний, державний.

Це найголовніші аспекти і функції фізичної культури, але це тільки незначна частина соціальних функцій цього явища. Велике значення для людини мають: індивідуалізуюча, стимулююча, ігрова, прикладна, змагальна, розважальна функції; функція вольової підготовки, інформаційна функція, яка дає інформацію суспільству про стан здоров'я нації, рівень її фізичної підготовленості, а також розвиток науки, техніки і культури в суспільстві.

Усі названі функції фізичної культури взаємопов'язані, проявляються комплексно, мають надзвичайно важливе значення для життя людини в умовах сучасного суспільства.

Природничо-науковою основою фізичного виховання є комплекс медико-біологічних наук, передусім анатомія, фізіологія, морфологія, біологія, гігієна. В останні три десятиріччя до них приєдналися спортивна фізіологія, біохімія спорту, спортивна психологія, біомеханіка з основами спортивної техніки та ін. На досягненнях цих наук базується теорія і методика фізичного виховання та спортивної підготовки.

Медична наука при розгляді окремих органів і систем людини виходить з принципу цілісності людського організму і його єдності із зовнішнім

середовищем. Усі органи людського організму пов'язані між собою, перебувають у постійній взаємодії і є складною єдиною системою, яка регулюється і розвивається самостійно. Дія організму як єдиного цілого включає взаємодію психіки людини, його рухових і вегетативних функцій з різноманітними умовами навколишнього середовища.

Зовнішні природні і соціальні умови існування, взаємодіючи з людським організмом, впливають на нього як позитивно, так і негативно. Особливістю є здатність людини активно коригувати як зовнішні природні, так і соціально-побутові умови для зміцнення здоров'я, підвищення розумової і фізичної здатності до праці й продовження життя. Однак, без знання будови людського тіла, закономірностей дії окремих органів, систем і всього організму, особливостей проходження складних процесів життєдіяльності неможливо правильно організувати процес фізичного виховання, визначити обсяг та інтенсивність фізичних вправ, а також здійснити їх підбір з урахуванням завдань тренування й індивідуальних особливостей тих, хто їх виконує.

Вчитель лише тоді може вимагати від учнів активних занять фізичною культурою, коли він сам буде для них прикладом.

При тривалій і досить напруженій розумовій праці настає втома, при якій діяльність зовнішніх органів чуття або ненормально підвищується або до краю послаблюється, знижується сила пам'яті, наслідком чого може стати "втікання думок", швидке зникнення з пам'яті того, що незадовго було засвоєно.

Бувають стани втоми, при яких ще можна виконувати розумову роботу, але в ній вже не виявляється творчість, вона стає шаблонною. Потім настає другий період, який супроводжується почуттям напруженості, коли для виконання роботи необхідно вольове зусилля. Подальше продовження роботи призводить до появи почуття незадоволення, яке нерідко носить відтінок роздратованості.

Слід врахувати також, що розумова праця протікає в умовах малої рухової активності. Це сприяє розвитку процесів гальмування в корі великих півкуль, виникають умови для підвищеної стомлюваності, зниження працездатності, погіршення загального самопочуття.

Одним з обов'язкових факторів здорового способу життя, боротьби з втомою є систематичне використання фізичних навантажень, яке відповідає статі, віку, стану здоров'я. Ці навантаження з поєднанням різноманітних рухових дій, які виконуються в повсякденному житті, пересуваннях, організованих і самостійних заняттях фізкультурою і об'єднаних терміном **«рухова активність»**.

Для нормальної діяльності мозку необхідно, щоб до нього надходили імпульси від різних систем організму, масу якого майже наполовину складають м'язи. Рухи м'язів створюють надзвичайно велику кількість нервових імпульсів, які збагачують мозок потоком відчуттів, підтримують його у нормальному робочому стані. Тому зрозуміло, що розумова працездатність невід'ємна від загального стану здоров'я і велику роль в цьому відіграє фізична культура.

За даними Всесвітньої організації здоров'я (ВОЗ), тривалість життя і стан здоров'я кожної людини багато в чому залежить від способу життя, основи якого формуються ще в дитинстві.

2. Фактори здорового способу життя

У генеральній програмі ВОЗ відзначено необхідність налагодження виховної і просвітницької роботи серед населення, спрямовану на пропаганду здорового способу життя, набуття знань щодо зміцнення здоров'я і профілактики хвороб. При цьому особливу увагу приділити формуванню навичок здорового способу життя у дітей та юнацтва, оскільки фундамент здоров'я закладається вже на ранніх етапах життя. За визначенням ВОЗ, поняття «здоров'я» означає – відсутність хвороб у поєднанні із станом повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя. Здоров'я людини – це процес збереження і розвитку її психічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності і соціальної активності при максимальній тривалості життя.

Фактори, які визначають здоровий спосіб життя:

1. Правильно обраний режим дня (добовий режим):

- прокидання в один і той же час;
- харчування в однаковий час;
- самостійні заняття з навчальних дисциплін в однаковий час;
- не менше 3-5 р. на тиждень заняття фізичними вправами протягом 1-2 год.;
- виконання під час навчальної діяльності фізичних вправ (3-5 хв.);
- щоденне перебування на свіжому повітрі, з виконанням фізичних вправ (1,5-2 год).

2. *Раціональне харчування.* Їжа потрібна людині для виконання роботи, підтримки тепла, відновлення життєдіяльності тканин і клітин. У стані спокою витрата енергії за 1 годину на 1 кг маси дорівнюється 1 ккал.

Наприклад, людина вагою 65кг в 1 годину витрачає 65 ккал енергії, а на добу – 1560 ккал.

Крім енергетичної цінності їжі, має значення і її якісний склад, тобто кількість в ній білків, жирів, вуглеводів, солей, вітамінів. При виконанні інтенсивної м'язової роботи витрата енергії збільшується в 10-20 разів у порівнянні із станом спокою.

3. Відмова від шкідливих звичок: паління, вживання наркотиків і алкоголю.

Лікарі гігієністи називають паління чумою ХХ століття. Занепокоєння викликає той факт, що зростання кількості курців відбувається за рахунок підлітків у віці від 12 до 18 років. У склад тютюнового диму входять речовини, які дуже шкідливі для здоров'я. Найшкідливіша речовина в тютюні – нікотин. Шкідливий вплив нікотину відбивається на ЦНС, на органи кровообігу, на дихальну систему, печінку та інші, важливі органи. Не менш небезпечно для організму людей перебування поряд з курцем, вдихання повітря забрудненого тютюновим димом.

Дуже поганий вплив на організм людини має алкоголь. Вживання його призводить до хвороб печінки, серця, нирок, паралізує мозкові центри. Зловживання алкоголем призводить до народження неповноцінних дітей.

Смертельно діють на організм і наркотики. Особливістю наркотиків є те, що їх згубна дія на організм проявляється не відразу, а поступово, через декілька місяців, а то й років.

4. *Загартування*. Його потрібно починати з дитинства, систематично проводити кожного дня впродовж усього життя.

- Загартування сонячним випромінюванням. Під дією сонячних променів підвищується обмін речовин, знижується артеріальний тиск, поглиблюється дихання, укріплюється нервова система, підвищується працездатність. Сонячні ванни рекомендується приймати через 1,5-2 годин після їжі. У перший день прийняття сонячних ванн не повинно перевищувати 10-15 хв. Кожний день підвищувати перебування на сонці на 10-15 хв. (краще до 12 годин дня).

- Загартування повітрям – включає повітряні і світоповітряні ванни, довгі прогулянки, туристичні походи, сон при відчиненому вікні, зарядка на свіжому повітрі. Внаслідок прийому повітряних ванн покращується діяльність серця, нервової системи, посилюється обмін речовин.

- Загартування водою – є самим ефективним засобом загартування організму. Найбільш доступні і прості форми загартування - обтирання і обливання. Краще всього починати влітку. Продовження процедури - 3-5хв. В залежності від температури відрізняють: холодні – до 20°C, прохолодні – 22-30°C, байдужі – 32-35°C, теплові – 35-40°C, гарячі – 40°C і більше.

3. **Форми, засоби і методи фізичного виховання**

Систему взаємопов'язаних **форм організації фізичного виховання** школярів складають:

- урок фізичної культури;
- фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі шкільного дня (гімнастика до занять, фізкультурні хвилинки на уроках, ігри та фізичні вправи на перервах і в режимі продовженого дня);
- позакласна спортивно-масова робота в школі (заняття у спортивних гуртках та секціях, спортивні змагання);
- позашкільна спортивно-масова робота (за місцем проживання учнів, заняття в ДЮСШ, дитячих туристичних станціях, спортивних товариствах), самостійні заняття школярів фізичними вправами в сім'ї, на шкільних майданчиках, стадіонах та інше.

Ці форми тісно переплітаються і становлять систему, яка забезпечує організовану роботу щодо фізичного удосконалення учнів. Кожна з форм має своє призначення і конкретні завдання стосовно виховання школярів фізично міцними, здоровими, загартованими, такими, що добре володіють всіма життєво необхідними руховими навичками і вміннями, характеризуються добре розвиненими фізичними якостями: швидкістю, спритністю, силою, гнучкістю і витривалістю.

Основною формою роботи з фізичного виховання є *урок фізичної культури*. Він є обов'язковою для всіх учнів формою занять, що забезпечує необхідний мінімум знань, умінь та навичок, передбачених навчальною програмою. Уроки фізичної культури проводять систематично протягом навчального року з урахуванням пори року для певної місцевості і стану навчально-матеріальної бази.

Урок фізкультури впливає і на інші форми занять фізичними вправами.

Диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях з учнями різного віку і статі з урахуванням стану їхнього здоров'я і рівня фізичної підготовленості є провідним **організаційно-методичним принципом здійснення фізичного виховання** школярів. Важливе значення має регулярний лікарський контроль за здоров'ям школярів.

Успішне розв'язання завдань фізичного виховання учнів залежить також і від правильного використання таких **засобів фізичного виховання**, як *фізичні вправи*, що застосовуються у гімнастиці, спорті, іграх та туризмі; *природні* (повітря, сонце, вода), та *гігієнічні фактори* (організація режиму життя учнів, повноцінне харчування, дотримання санітарно-гігієнічних вимог у школі та вдома тощо). Важливим засобом фізичного виховання школярів є правильно організована фізична праця.

Фізичні вправи – це рухові дії, спеціально організовані й свідомо виконувані відповідно до закономірностей і завдань фізичного виховання. До фізичних вправ належать гімнастика, ігри, туризм, спорт.

Гімнастика – один з основних засобів фізичного виховання. Специфічною особливістю гімнастики є можливість вибірково впливати на різні частини тіла, чітко дозувати навантаження, застосовувати вправи з використанням різноманітних пристосувань та гімнастичного інвентарю. Широкі можливості застосування вправ та їх різноманітність призвели до створення самостійних видів гімнастики:

- 1) основна гімнастика та її різновиди – гігієнічна та атлетична;
- 2) гімнастика із спортивною спрямованістю (спортивна гімнастика, спортивна акробатика, художня гімнастика);
- 3) спеціальні (прикладні) види гімнастики.

Спорт – це специфічна діяльність людини, спрямована на досягнення високих показників у певному виді фізичних вправ та спортивних змаганнях.

Туризм – це один із засобів організації вільного часу та суспільно-корисної діяльності школярів, що спрямована на активний відпочинок, загартування дітей. Туризм охоплює прогулянки, екскурсії, походи і мандрівки, які організовують також для ознайомлення учнів з рідним краєм.

Ігри. Протягом віків в Україні формувалися самобутні рухливі ігри, забави, естафети. В них відображалися звичаї нашого народу, його побут та уява про світ. Під час гри розвивається сила дитини, твердішою стає рука, гнучким тіло, розвивається винахідливість та ініціатива, формуються високі моральні якості: доброта, чуйність, вміння поступитися своїми інтересами в ім'я колективу, переборювати труднощі, долати перешкоди. Виховуються відчуття прекрасного, формуються високі естетичні смаки, вміння розуміти та цінити красу і багатство рідної природи, любов до своєї Батьківщини. Граючись, діти глибше пізнають життя, набувають різних навичок та вмінь. Організуючи для дітей здоровий відпочинок протягом навчального та в позанавчальний час, викладачу необхідно дотримуватись певних методичних вимог:

- гра повинна бути зрозумілою;
- правила гри мають чітко повідомлятися, мати невеликий обсяг;
- підбір матеріалу повинен відповідати програмі та віку дитини;

- ігри не повинні бути стомлюючими.

Відбираючи ігри для класної та позакласної роботи, вчитель піддає їх методичному аналізу. Можна виділити такі питання:

1. Мета гри.
2. Кількість учасників.
3. Визначити підготовчі вправи.
4. Правила ведення гри.
5. Можливі варіанти гри.

У підсумку гри вчителю слід виділити найкращі моменти гри та її учасників, вказати, які були недоліки та як їх позбутися.

Методи навчально-виховного процесу з фізичного виховання поділяються на дві основні групи: методи виховання фізичних якостей та методи організації учнів для занять на уроці. До останніх відносяться: фронтальний, потоковий, змінний, груповий, індивідуальний, колового тренування.

Фронтальний метод полягає в тому, що учні одночасно виконують вправи. Перевага цього методу в охопленні всіх учнів, у забезпеченні високої щільності уроку і оптимального навантаження учнів.

Потоковий метод – учні виконують вправу по черзі один за одним, тобто потоком. Залежно від конкретних умов, потоків може бути організовано два або три. Це сприяє щільності уроку.

Змінний метод полягає в тому, що всі учні поділяються на зміни, які по черзі виконують вправи. У кожній зміні стільки учнів, скільки можуть одночасно виконувати вправу.

Груповий метод передбачає розподіл учнів на групи. Кожна група займається окремою вправою, через певний проміжок часу групи міняються місцем з таким розрахунком, щоб кожна група виконала усі передбачені вправи. Груповий метод дає змогу ущільнити урок і забезпечити різнобічний вплив на учнів, збільшити кількість вправ.

При *індивідуальному методі* учні виконують вправу окремо. Він застосовується в основному на контрольних уроках, що дає змогу вчителю проаналізувати виконану учнем вправу, виправити помилку і виставити оцінку.

Метод колового тренування характеризується тим, що учні, як правило, невеликими групами виконують певну кількість різних вправ, послідовно переходячи «по колу» від одного спеціально підготовленого місця до іншого.

Використовується цей метод з метою розвитку фізичних якостей.

Зміст фізичного виховання в школі включає: *теоретичні відомості* (гігієна загальна і фізичних вправ, відомості, необхідні для самостійних занять фізичними вправами); *заняття гімнастикою* (вправи, що сприяють загальному фізичному розвитку школярів: загальнорозвиваючі, вправи на формування правильної постави, акробатичні, танцювальні вправи, вправи на розвиток рівноваги, опорні стрибки); *заняття з легкої атлетики* (різні види бігу, стрибки в довжину й висоту, метання на дальність); *рухливі ігри* (розвиток в учнів кмітливості, спритності, швидкості дій, виховання дисциплінованості); *спортивні ігри* (баскетбол, волейбол, ручний м'яч, футбол); *лижна, кросова, ковзанярська підготовка, плавання.*

Загалом реалізація комплексу виховних завдань зводиться до використання таких головних **чинників**:

— вивчення навчальних дисциплін (виявлення потенційних виховних можливостей предмета, включення їх у зміст уроку, реалізація під час його проведення, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів);

— позакласна та позашкільна виховна робота (підбирають загальні методи, форми виховної роботи, які краще підходять для певного напрямку виховання та віку дітей);

— залучення учнів до різних видів практичної діяльності (сприяє формуванню навичок і звичок відповідної поведінки);

— залучення сім'ї і громадськості до реалізації виховної роботи.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Обґрунтуйте важливість фізичної культури для розвитку і виховання підростаючого покоління.

2. Визначте завдання фізичного виховання.

3. Розкрийте засоби фізичного виховання та його зміст у школі.

4. Назвіть фактори, що визначають здоровий спосіб життя.

5. Обґрунтуйте взаємозв'язок фізичного виховання з іншими напрямками виховання: розумовим, трудовим, естетичним.

6. Дайте визначення здоров'язберезувальної компетентності та обґрунтуйте важливість її формування у сучасних школярів.

7. *Проблемне питання.* Якою має бути робота класного керівника з формування цінностей здорового способу життя у старшокласників?

Лекція

Тема 2.13. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

План:

1. Історія виникнення та розвиток інституту класного керівника.
2. Професіограма, функції і права класного керівника.
3. Зміст і напрями роботи класного керівника.
 - 3.1. Робота класного керівника з вивчення учнів.
 - 3.2. Робота класного керівника зі створення і згуртування учнівського колективу.
 - 3.3. Робота класного керівника з батьками учнів.
4. Планування роботи класного керівника.

Ключові поняття й терміни: класний керівник, професіограма класного керівника, права і обов'язки класного керівника, функції класного керівника, форми роботи класного керівника з батьками учнів, план виховної роботи.

1. Історія виникнення та розвиток інституту класного керівника

Професія класного керівника з'явилася ще в 19 ст. У чоловічих навчальних закладах, гімназіях і ліцеях з'явилася посада, яка називалася «класний наставник», а у жіночих навчальних закладах вона називалася «класна дама». До 1917 року в гімназіях і інших середніх навчальних закладах нашої держави існувала посада класного наставника, на яку призначалися штатні викладачі, що відповідали за виховання учнів і здійснювали нагляд за їхньою поведінкою. Була заснована також посада помічника класного наставника, або класного наглядача, що стежив за поведінкою учнів у класі й поза школою (на вулицях, у театрах тощо).

У своєрідній формі цей інститут існує також і в сучасних школах деяких закордонних країн. У Бельгії, наприклад, учителі не займаються вихованням і дисципліною учнів. Їхній обов'язок – забезпечувати повний обсяг знань учнів з того предмету, що вони викладають. Все інше – турбота вихователів. Вони дивляться за порядком у класі й проводять позакласні заходи.

1917 р. посаду класного наставника було ліквідовано. У 20-ті роки класне керівництво офіційно заборонялося як атрибут старої, дореволюційної школи.

1934 року було створено інститут груповодів, який згодом перейменували в інститут класних керівників.

Під час війни та в перші післявоєнні роки класні керівники брали на себе функції батьків, піклувалися не лише про успішність і поведінку дітей, а й про їхнє здоров'я, харчування, самоорганізацію тощо.

1960 року було прийнято положення про класного керівника загальної середньої школи. 1974 року вийшов методичний лист МО СРСР «Про роботу класних керівників», що детально розкривав зміст роботи класних керівників.

У 80-ті роки дещо поліпшилося методичне забезпечення класного керівництва: з'явилася серія книг «Бібліотечка класного керівника», вийшло 10 випусків щорічного посібника «Супутник класного керівника» (1981–1990).

У Законі «Про середню загальноосвітню школу України» зазначається: «Повсякденне керівництво навчально-виховним процесом у класі здійснюється класним керівником, який призначається адміністрацією школи з числа вчителів, що викладають у даному класі».

Класний керівник:

- здійснює виховання в учнів культури поведінки, формує високі моральні якості;
- забезпечує єдність педагогічних вимог з боку сім'ї і школи;
- організує в разі необхідності допомогу учням (навчальну, матеріальну, моральну);
- проводить заходи, які передбачають зміцнення здоров'я учнів;
- організовує суспільно корисну працю учнів, веде документацію класу;
- будує свої взаємини з учнями і їх батьками на демократичних началах, співробітництві, сприяє розвитку самоврядування учнів.

2. Професіограма, функції і права класного керівника

Професіограма класного керівника включає наступні групи ключових педагогічних здібностей:

- *Рефлексивно-аналітичні здібності* (вміння аналізувати свою діяльність, передбачати результати, вивчати особистість і колектив на основі діагностики, оцінювати рівень індивідуального розвитку особистості школяра);
- *Конструктивні здібності* (вміння планувати виховну роботу й конструювати різні заходи, залучаючи до цього процесу учнів, їхніх батьків, учителів, громадськість);
- *Організаторські здібності* (вміння ставити перед собою і дітьми цілі, планувати діяльність, здійснювати диференційований підхід, забезпечити належні умови й естетичне середовище для життя дитини в школі);
- *Комунікативні якості* (встановлення контакту з учнями та їхніми батьками, взаєморозуміння з кожною окремою дитиною).

Серед **умінь класного керівника** слід назвати наступні:

- ✓ Вивчення особистості кожного учня та побудова траєкторії його розвитку;
- ✓ Формування, організація і розвиток класного колективу;
- ✓ Розвиток пізнавальної активності, підвищення рівня знань учнів;
- ✓ Зміцнення трудової, навчальної та громадської дисципліни;
- ✓ Підготовка учнів до самоврядування;

- ✓ Запобігання правопорушенням та злочинам в учнівському середовищі і у майбутньому дорослому житті;
- ✓ Планування виховної роботи;
- ✓ Збагачення виховного процесу різними формами і видами роботи;
- ✓ Організація роботи з батьками.

Завдання і функції класного керівника в сучасній школі є наступними:

- Забезпечення оптимальних умов для всебічного гармонійного розвитку вихованців;
- Проведення цілеспрямованої роботи щодо здійснення завдань національного виховання школярів;
- Систематичне вивчення індивідуальних анатомо-фізіологічних та соціально-психологічних особливостей розвитку учнів свого класу;
- Здійснення організації та виховання первинного учнівського колективу;
- Проведення виховних та організаційних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов, які б сприяли зміцненню та збереженню здоров'я учнів;
- Здійснення організаційно-виховної роботи з учнями, їхніми батьками та вчителями щодо формування у школярів старанності й дисциплінованості в процесі навчальної діяльності з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей;
- Організація позакласної виховної роботи з учнями, сприяння залученню вихованців до діяльності позашкільних дитячих виховних закладів, зацікавленість в участі школярів у діяльності дитячих громадських організацій;
- Проведення організаційно-педагогічної роботи з батьками, забезпечення системності у формуванні психолого-педагогічної культури батьків;
- Забезпечення єдності вимог до вихованців з боку школи і сім'ї, підтримання зв'язку з вихователями груп подовженого дня, керівниками гуртків, студій, спортивних секцій, дитячими громадськими організаціями;
- Ведення необхідної класної документації, подання керівництву школи відомості про успішність, розвиток і вихованість учнів; стеження за станом ведення учнями щоденників.

Права класного керівника:

- Відвідувати уроки вчителів у своєму класі;
- Запрошувати до школи батьків учнів або їхніх опікунів;
- Виступати з клопотанням перед дирекцією про заохочення або стягнення учнів свого класу.

3. Зміст і напрями роботи класного керівника

З погляду використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів виділяють:

- словесні форми (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі, усні журнали та ін.);
- практичні форми (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, суспільно корисна праця тощо);
- наочні форми (діяльність музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.).

3.1. Робота класного керівника з вивчення учнів

Процес вивчення учнів має відбуватися з дотриманням певних правил:

- Дослідження процесів розвитку школярів має тривати впродовж усіх років навчання;
- Діагностика має виявляти не лише наявний рівень розвитку особистості, але й проектуватися з урахуванням її потенційних можливостей;
- Дотримання комплексності у вивченні учнів, охоплення усіх сторін фізичного, психічного і соціального розвитку;
- Застосування методів і методик вивчення учнів має відповідати віковим можливостям дітей;
- Діагностикою мають бути охоплені всі учні, її слід проводити систематично;
- Дослідження розвитку учнів має проводитися, як правило, у природних умовах освітнього процесу;
- Вивчаючи учнів, слід акцентувати увагу на позитивних рисах характеру й поведінки учнів, бачити їх соціально-психологічного зростання;
- Вивчення особистості школяра має бути спрямоване на вирішення конкретних педагогічних завдань, поєднуватися з вихованням.

Основні методи вивчення учнів:

- Спостереження (тривалий, планомірний опис особливостей розвитку особистості, що виявляються в діяльності та поведінці учнів під час освітнього процесу і дають змогу систематизувати отримані дані і зробити висновки);
- Усне і письмове опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування);
- Аналіз продуктів діяльності, шкільної документації та учнівських робіт;
- Педагогічний консилиум (нарада учителів з приводу обговорення соціально-психологічних якостей і особливостей поведінки вихованців);
- Відвідування учнів удома;
- Педагогічний експеримент (природний і лабораторний).

3.2. Робота класного керівника зі створення і згуртування учнівського колективу

Велике значення у створенні колективу має вміле пред'явлення з перших днів занять педагогічних вимог до учнів. Зазвичай на початку навчального року класний керівник проводить спеціальні збори. Він знайомить учнів з найважливішими шкільними правилами і висуває вимоги. Необхідною передумовою формування учнівського колективу є організація самоуправління в класі і виховання активу. У склад активу зазвичай входять кращі учні, які гарно вчаться і користуються повагою серед своїх товаришів. Щоб активісти гарно працювали, їх треба регулярно інструктувати, детально пояснити, які обов'язки вони мають. Важливе значення має практична допомога класного керівника в роботі активу. Тому необхідно вчити активістів розробляти намічені заходи, допомагати їм у розподілі суспільних доручень і давати поради при виникненні труднощів. Проте найважливішим у вихованні учнівського колективу є вміння класного керівника організувати змістовну позакласну роботу, щоб учні були

захоплені практичними справами, щоб перед ними завжди стояли задачі-перспективи. Організація цікавих справ учнів створює основу для накопичення позитивних традицій у класі, що сприяє збагаченню життя колективу та його розвитку.

3.3. Робота класного керівника з батьками учнів

Форми роботи класного керівника з батьками учнів:

- Відвідування батьків удома;
- Запрошення батьків до школи;
- День відкритих дверей для батьків у школі;
- Класні батьківські збори;
- Бесіди і лекції на педагогічну тематику;
- Конференції, масові свята та заходи з участю батьків.

Усі форми роботи з батьками розподіляються на три групи: *масові* (дні відкритих дверей у школі, конференції тощо); *групові* (батьківські збори, бесіди і лекції на педагогічну тематику в межах одного класу); *індивідуальні* (відвідування батьків удома, запрошення їх до школи, індивідуальне спілкування з батьками).

Бесіди, лекції й доповіді для батьків зазвичай охоплюють такі питання: особливості сімейного виховання молодших школярів (підлітків або старших школярів); взаємини батьків і дітей та їхній вплив на сімейне виховання; як допомагати дітям учитися; санітарно-гігієнічний режим школяра в родині тощо.

Впливаючи на виховну діяльність сім'ї, класний керівник у той же час спирається на батьків у проведенні виховної роботи з учнями. Батьки – фахівці в різних областях знань і професій – проводять з учнями бесіди, беруть участь в організації екскурсій, літературно-художніх вечорів і т. д. Деякі батьки ведуть гурткові заняття з ручної праці, авіамоделювання, технічної творчості тощо.

4. Планування роботи класного керівника

Основним документом класного керівника є план виховної роботи. Він відображає зміст, форми та методи виховної роботи.

При плануванні виховної роботи класному керівникові слід врахувати:

1. Аналіз виховної роботи за минулий рік.
2. Мету виховання.
3. Рівень розвитку та вихованості учнів.
4. Орієнтацію на реалізацію потреб, інтересів дітей.
5. Реальні потреби колективу та його традиції.
6. Узгодженість із загальношкільним планом.
7. Відображення у плані основних подій держави, національних свят, традицій школи.
8. Комплексний підхід до планування (єдність морального, трудового, правового, фізичного, естетичного виховання).
9. Можливості школи, батьків, громадськості щодо участі їх у проведенні виховних заходів.

10. Урядові матеріали, рекомендації педагогічних і методичних досліджень з питань роботи класного керівника.

11. Досвід і підготовленість класного керівника.

Планування виховної роботи має бути гнучким, щоб у разі потреби щось додати чи змінити. Воно має базуватися на положеннях Концепції освіти, Міжнародної декларації прав дитини, Статуті школи, рекомендаціях Міносвіти.

Структура плану виховної роботи:

1. Короткий аналіз виховної роботи за минулий рік.
2. Мета та завдання на новий навчальний рік.
3. Характеристика класу (з урахуванням даних про рівень вихованості учнів).
4. Основні виховні справи з організації та розвитку класного колективу.
5. Мета цих справ.
6. Форми проведення.
7. Характеристика даних справ (слід зазначити рівень розвитку колективу).
8. Індивідуальна робота з дітьми (методи та прийоми залучення конкретних учнів до підготовки й проведення важливих справ).
9. Індивідуальна робота з батьками (в розділі передбачається участь батьків у конкретних справах і допомога, яку вони надають).

Класний керівник, окрім плану виховної роботи, має зошит (щоденник) роботи класного керівника та карту індивідуального розвитку учня.

У зошит роботи класного керівника записуються всі дані про учнів, заняття в позаурочний час, дані про здоров'я й харчування, про чергування по класу й школі, про роботу з батьками (збори, лекторії, індивідуальна допомога тощо), про роботу з учителями, що працюють в класі.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Охарактеризуйте поняття «учитель», «класний керівник», визначте їх спільні та відмінні риси.
2. Визначте основні функціональні обов'язки та права класного керівника.
3. Розкрийте зміст напрямів роботи класного керівника.
4. Визначте методи вивчення класним керівником учнів, наведіть конкретні приклади.
5. Як змінились завдання класного керівника в умовах реалізації НУШ?
6. *Проблемне питання.* Опишіть особливості роботи класного керівника з дітьми з особливими освітніми потребами.

Лекція

Тема 2.14. ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В СІМ'Ї

План:

1. Партнерство в школі.
2. Суть педагогіки партнерства в Україні.
3. Педагогіка партнерства з батьками.
4. Мета і завдання сімейного виховання.
5. Методи, засоби і стилі сімейного виховання.
6. Поняття про батьківський авторитет.
7. Співпраця вчителів і батьків у вихованні дітей.

Ключові поняття й терміни: сім'я, сімейне виховання, завдання сімейного виховання, умови сімейного виховання, методи сімейного виховання, стилі сімейного виховання, батьківський авторитет, форми роботи з батьками учнів, дитячі та юнацькі громадські організації.

1. Партнерство в школі

Настанова на партнерство у школі міцно закорінена в національній педагогічній традиції. За системою В.О. Сухомлинського, виховання особистості має здійснюватися через триаду «школа – сім'я – громадськість». У своїх працях (зокрема, «Людина неповторна», «Серце віддаю дітям») ще в 1960-х роках класик педагогічної думки писав, що дитина – *це активний і самодіяльний індивід, який не «вчиться на дорослого», а живе повноцінним і цікавим життям.* Отже, до неї слід ставитися доброзичливо і з розумінням.

Однією з перших теоретичні і прагматичні аспекти співпраці батьків і школи зв'язала професорка соціології університету Джона Хопкінса Джой Епштейн. 1996 року дослідниця разом із послідовниками обгрунтувала умови, що включають *шість основних типів активностей батьків*, що поєднують відносинами партнерства сім'ю, школу та громаду:

- **батьківство:** сім'ї мають забезпечувати здоров'я та безпеку дітей, створювати вдома середовище, що заохочує до навчання; школи ж повинні забезпечувати сім'ї навчанням та інформацією, щоб допомогти зрозуміти своїх дітей та сприяти їхньому розвитку.

- **спілкування:** школи мають бути підзвітними родинам і надавати їм інформацію про прогрес у школі та успішність учнів; засоби спілкування мають відповідати культурним особливостям батьків, і процес повинен бути двонаправленим;

- **волонтерство**: батьки можуть зробити значний внесок у середовище та функції школи; школи можуть отримати максимальну віддачу від цього процесу через створення гнучких графіків, що відповідатимуть таланту і інтересам батьків потребам студентів, вчителів і адміністраторів;

- **навчання вдома**: батьки можуть допомагати своїм дітям у діяльності, пов'язаній зі школою, за методичної підтримки вчителів;

- **ухвалення рішень**: школи можуть дати батькам значущі ролі в ухваленні рішень у школі та допомогти їм максимально використовувати їх; ця можливість повинна бути відкритою для всіх верств громади, а не тільки для людей, які мають найбільше часу та енергії, щоб витратити на шкільні справи;

- **співпраця з громадою**: школи повинні координувати роботу та ресурси громади, бізнесу, коледжів або університетів, а також інших груп для покращення шкільних програм, сімейних практик і навчання та розвитку студентів; школи можуть допомогти сім'ям отримувати доступ до допоміжних послуг, що надаються іншими установами, такими як охорона здоров'я, культурні заходи, послуги репетиторів та програми післядипломного догляду за дітьми.

Психологи із університету Небраска-Лінкольн у 2000-х запропонували кілька орієнтирів для розрізнення партнерської та традиційної моделей школи (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Орієнтири партнерської та традиційної моделей школи

Партнерська орієнтація	Традиційний підхід
Чітке зобов'язання працювати разом, щоб сприяти заохоченню навчальних досягнень дитини	Підкреслюється виключна роль шкіл
Часте спілкування двосторонньої спрямованості	Комунікацію переважно ініціює школа, та є проблемо-центричною
Заохочується культура розмаїття і визнається важливість внеску розмаїття у творення позитивного навчального середовища	«Один розмір для всіх» – культурні відмінності, те, що потрібно подолати
Ролі чіткі, означені спільно і з метою підтримки	Ролі сепаровані, і є значна дистанція для участі
Цілі для учня/студента визначені спільно і можуть делегуватися	Ролі визначені школою, іноді – батьками
Плани спільно-конструйовані зі згодою щодо ролей вчителя	Освітні плани визначені в односторонньому порядку

2. Суть педагогіки партнерства в Україні

В Україні педагогіка партнерства з'явилася разом із концепцією Нової української школи. Серед головних орієнтирів НУШ – фокус на дитині. Він реалізується, зокрема, в створенні індивідуальних траєкторій розвитку та покращенні досвіду у школі. Співпраця вчителів та батьків – важлива складова у досягненні цих цілей.

Педагогіка партнерства – напрям педагогіки, що включає собою систему методів і прийомів виховання і навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості.

Педагогіка партнерства важлива і незамінна з огляду на те, що:

По-перше, сприяє створенню атмосфери, в якій найкраще розкривається потенціал кожного учня, формується його ініціативність і креативність. А це – один із ключових активів сучасного світу.

По-друге, партнерство задовольняє потребу в значимості і приналежності та зменшує рівень стресу, що, зрештою, допомагає інтелекту працювати ефективніше.

По-третє, такий формат стосунків найкраще готує молодих людей до професійної діяльності і ролі активного громадянина у відкритому світі.

За педагогікою партнерства учень – добровільний і зацікавлений соратник, одноступінь, рівноправний учасник освітнього процесу, турботливий і відповідальний за його результати.

Педагогіка партнерства між учнями та вчителем може реалізуватися у наступних форматах взаємодії: *інтерактивні та гейміфіковані формати; дослідна робота у групах; пропонування активностей з самоосвіти; проєктні активності; діалогічні формати; стимулювання учнів до формування власної думки; використання методів самостійної оцінки та взаємної перевірки учнів.*

Головним орієнтиром в організації навчального процесу у рамках педагогіки партнерства є орієнтація на дитину та розкриття її індивідуальних здібностей.

Ідеї, на яких ґрунтується педагогіка партнерства між учителем та учнем:

– **навчання без примусу** (Ш.О. Амонашвілі, В.О. Сухомлинський, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов), що передбачає виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних засобів; припускає наявність таких особистісних якостей вчителя, як гуманність, комунікативність, ціннісне відношення до дитини. Крім того вчитель повинен володіти знаннями про дитячу психологію, засади гуманної педагогіки, володіти прийомами мотивації, визнавати пріоритетності суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальному процесі;

– **ідея важкої мети** (С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов) полягає у тому, що перед усіма учнями ставиться складна мета, водночас учитель всіма засобами має налаштувати учнів на її досягнення, вселити в них упевненість у перемозі над труднощами;

– **ідея опори** (Є.М. Ільїн, І.П. Іванов, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов) полягає у наданні учням опорних знаків (символів, схем, таблиць, слів тощо) для забезпечення кращого розуміння, структурування, запам'ятовування матеріалу, а також для побудови відповіді;

– **вільний вибір** (Ш.О. Амонашвілі, І.П. Волков, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов) полягає у наданні дитині свободи вибору у процесі навчання, тобто учень може обирати завдання, задачу, тему твору. Професійна діяльність цілеспрямована на демократичність та скерованість вчителя на розвиток дитини, вміння «контактувати» з учнями є провідною педагогічною умовою ідеї вільного вибору;

– **ідея випередження** (І.П. Волков, С.М. Лисенкова, Б.П. Нікітін, В.Ф. Шаталов) дозволяє включати у програму більш складний матеріал, об'єднувати його в блоки, починати заздалегідь вивчати складні теми, закладати перспективу вивчення теми наступного уроку;

– **ідея великих блоків** (І.П. Волков, І.П. Іванов, В.Ф. Шаталов, М.П. Щетинін) ґрунтується на тому, що у великому за обсягом блоці матеріалу (об'єднання 6 – 10 уроків або тем в один блок) легше встановити логічні зв'язки, виокремити головну думку, поставити та розв'язати проблему;

– **ідея відповідної форми** (І.П. Волков, Є.М. Ільїн, В.Ф. Шаталов) полягає в тому, що урок за своєю формою має відповідати предмету, що вивчається; реалізується через обізнаність, креативність, відкритість, здатність результативно вирішувати творчі завдання, незалежність суджень, спрямованість на творчі досягнення, володіння інтерактивними технологіями;

– **інтелектуальне поле класу** (І.П. Волков, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов, М.П. Щетинін) передбачає створення загальних життєвих цілей та цінностей у класі, для розвитку здібностей та нахилів, творчості кожної дитини в діяльності;

– **самоаналіз** (Ш.О. Амонашвілі, Є.М. Ільїн, І.П. Іванов, В.А. Караковський, В.Ф. Шаталов, М.П. Щетинін) реалізує ідею колективного аналізу та оцінювання діяльності кожного учня за умови володіння педагогом прийомами рефлексії, емпатії, а також здатності аналізувати та розуміти власні дії, здатності до самопізнання.

3. Педагогіка партнерства з батьками

Особливе місце у педагогіці партнерства посідає тісна та плідна взаємодія між школами, вчителями та батьками. В рамках педагогіки партнерства батьків долучають до процесу прийняття ключових, стратегічних рішень на класних або загальношкільних зборах. Думкою батьків цікавляться, коли аналізують якість роботи школи, спільно шукають шляхи покращення якості освіти.

У педагогіці партнерства надзвичайно *важлива прозорість та поінформованість усіх учасників процесу*. В Україні, як і в інших країнах, де впроваджується концепт партнерства та співпраці, діє **онлайн система Єдина школа**. Вона дозволяє зареєстрованим закладам освіти вести журнали, додавати домашні завдання та спілкуватися батькам і вчителям про успішність, потреби та складнощі дитини.

Впровадження електронної системи – важливий крок у реалізації концепції педагогіки партнерства, однак він не є вичерпним. Для організації більш плідної комунікації між адміністраціями шкіл, вчителями та батьками можна використовувати *Меморандум співпраці педагогів, учнів та батьків*, розроблений НУШ. Учасники процесу можуть разом вивчити та опрацювати цей рамковий документ, щоби прийняти загальні та спільні правила взаємодії. Зрозумілі та визначені умови взаємодії сприятимуть довірі та прозорій комунікації.

Приклади впровадження елементів педагогіки партнерства у заклад загальної середньої освіти: організація загальношкільних батьківських зборів за участі вибраних представників з кожного класу, проведення класних батьківських зборів, організація індивідуальних зустрічей вчителів та батьків,

організація навчального процесу за участі батьків, листування онлайн або офлайн вчителів із батьками.

4. Мета і завдання сімейного виховання

Метою сімейного виховання є забезпечення високого рівня освіченості й виховання свідомого громадянина України, здатного на основі життя й досвіду власного народу та досягнень світової науки і культури, врахування національних особливостей краю здійснювати соціально-економічний розвиток і господарювання в державі, утверджувати найвищі ідеали гуманістичної культури й демократичних взаємовідносин людей, відстоювати і захищати права, гідність і честь своєї Вітчизни.

Основними *завданнями* сімейного виховання є:

- виховання фізично й морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для реалізації можливостей розвитку дитини;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань, її самореалізації;
- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабких і людей похилого віку;
- залучення дітей до світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;
- включення дитини в спільну з дорослими діяльність, розвиток працелюбності, творчої особистості, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище, виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей; забезпечення умов для творчої практичної діяльності дітей;
- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження сімейних традицій та реліквій, вивчення родоводу; прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості.

5. Методи, засоби і стилі сімейного виховання

Умовами успішного сімейного виховання є:

- наявність повної сім'ї;
- доброзичлива сімейна атмосфера;
- знання і врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини;
- правильне використання методів виховання;
- позитивний приклад і авторитет батьків;
- наявність сімейних традицій;
- участь дітей у справах сім'ї.

Методи сімейного виховання – способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї.

Найбільш розповсюджені **методи і прийоми виховання** в сім'ї: переконання (пояснення, настанова, порада, розповідь, навіювання та інші); вправи і привчання, організація різних доручень і обов'язків дітей, режиму їх навчання, праці та відпочинку; заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива); покарання.

Вибір і застосування методів сімейного виховання спирається на ряд загальних умов: знання батьками своїх дітей; особистий досвід батьків; спільна діяльність; педагогічна культура батьків; вміння спілкуватися з дітьми (частота, обсяг, мова, тема спілкування, пошук спільних інтересів).

Різноманітними є **засоби** виховання в сім'ї. Серед поширених засобів є: слово, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, символи, реліквії, традиції (родинні, народні, релігійні, державні) тощо.

Під **стилем сімейного виховання** слід розуміти характерне ставлення батьків до дитини, які застосовують певні засоби й методи педагогічного впливу, що полягають у своєрідній манері словесного звертання та взаємодії.

У сучасній практиці сімейного виховання виділяють три основні стилі спілкування: авторитарний, ліберальний і демократичний.

Авторитарний стиль (у термінології інших авторів – «автократичний», «диктат», «домінування») – всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина в усьому повинен підкорятися їх волі, авторитету.

Батьки обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, доганами та фізичними покараннями. У підлітковому віці авторитарність батьків породжує конфлікти і ворожість. Найбільш активні, сильні підлітки чинять опір і бунтують, стають надлишково агресивними і нерідко залишають рідний дім, як тільки можуть собі це дозволити. Боязкі, невпевнені підлітки привчаються у всьому слухатися батьків, не здійснюючи спроб вирішувати що-небудь самостійно.

При такому вихованні у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини або страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання ззовні зникає, поведінка підлітка може стати потенційно антигромадською. Авторитарні відносини виключають душевну близькість з дітьми, тому між ними і батьками рідко виникає почуття прихильності, що веде до підозрілості, постійної настороженості і навіть ворожості до оточуючих.

Демократичний стиль (у термінології інших авторів – «авторитетний», «співпраця») – батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їх віковими можливостями.

Підлітки включені в обговорення сімейних проблем, беруть участь у прийнятті рішень, вислуховують і обговорюють думку і поради батьків. Батьки вимагають від дітей осмисленого поведінки і прагне допомогти їм, чуйно ставлячись до їхніх запитів. При цьому батьки виявляють твердість, піклуються

про справедливість і послідовному дотриманні дисципліни, що формує правильне, відповідальну соціальну поведінку.

Стиль потурання (у термінології інших авторів – «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопека») – дитина належним чином не направляється, практично не знає заборон і обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність або небажання керувати дітьми.

Стаючи більш дорослими, такі підлітки конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності. З іншого боку, сприймаючи недолік керівництва з боку батьків як прояв байдужості та емоційного відторгнення, діти почувають страх і невпевненість.

Нездатність сім'ї контролювати поведінку підлітка може призвести до втягнення його в асоціальні групи, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійного, відповідального поведінки в суспільстві, у нього не сформувалися.

Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) – це відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, визначених, конкретних вимог до дитини або спостерігаються суперечності, розбіжності у виборі виховних засобів між батьками.

При такому стилі виховання не враховується одна з важливих базових потреб особистості – потреба в стабільності і впорядкованості навколишнього світу, наявності чітких орієнтирів у поведінці і оцінках. Непередбачуваність батьківських реакцій позбавляє дитину відчуття стабільності і провокує підвищену тривожність, невпевненість, імпульсивність, а в складних ситуаціях навіть агресивність і некерованість, соціальну дезадаптацію.

При такому вихованні не формуються самоконтроль і почуття відповідальності, відзначаються незрілість суджень, занижена самооцінка.

6. Поняття про батьківський авторитет

Батьківський авторитет – це важливе явище, що є опорою, як для батьків, так і для його дітей. Для батьків це – можливість виконувати свої батьківські функції по захисту дитини, здатність чинити на неї вплив, транслювати загальносімейні цінності, це найважливіша умова для забезпечення умов для її росту, розвитку, можливість прояву турботи, тепла. А.С. Макаренко приділяв значну увагу місцю і ролі батьківського авторитету в сімейному вихованні дітей. Адже діти ще не мають достатнього соціального досвіду, відбувається активний процес його успадкування.

Виділяють два **види авторитету**: істинний (справжній) і фальшивий. Істинний авторитет відбиває такі особливості поведінки батьків:

- авторитет любові до дітей, здатність творити духовне тепло, радість;
- авторитет знання передбачає обізнаність батьків з особливостями фізичного і соціально-психічного розвитку дитини, її повсякденними успіхами та труднощами у навчанні, знання інтересів та вподобань, кола друзів, товаришів;

- авторитет допомоги має виявлятися не у виконанні за дитину її обов'язків у сфері праці, навчання, а в методичній пораді: як доцільніше виконати те чи інше завдання, у створенні сприятливих ситуацій для подолання труднощів;

- авторитет вимогливості передбачає достатній і об'єктивний контроль батьків за ретельним виконанням дочкою чи сином своїх обов'язків, доручень у всіх сферах діяльності. Якщо це робиться систематично, у дитини поступово формуються звички відповідальності за виконання обов'язків і доручень;

- авторитет правди ґрунтується на загальнолюдській моральній нормі – «не бреші». Лише правда у взаєминах батька з матір'ю, з дітьми, іншими членами сім'ї найвище цінується дітьми. Брехні приховати не можна. Рано чи пізно брехня став очевидною, приносить дитині страждання та розчарування;

- авторитет поваги ґрунтується на гуманістичній сутності виховання. Маленька дитина – це не лише біологічна істота, а Людина, Особистість. Вона перебуває в стані активного розвитку, вступає у взаємини з іншими людьми (старшими, молодшими), припускається помилок, у неї ще мало соціального досвіду, знань. Але дитину потрібно поважати як найбільшу цінність.

Поряд з виявами справжнього авторитету у поведінці батьків нерідко зустрічаються вияви, за словами А.С. Макаренка, так званого *фальшивого авторитету*. Найпоширеніші типи підміни справжнього авторитету є наступними:

1. Авторитет придушення. Найстрашніший вид авторитету. Якщо батько завжди сердитий, на кожную дрібницю вибухає громом, хапається за ремінь, карає, то такий батьківський терор тримає в страхів всю родину. Він нічого не виховує, спричиняє лише дитячу кривду і людське боягузтво, паралізує дитячу волю, занижує самооцінку, водночас виховуючи в дитині жорстокість.

2. Авторитет відстані. Є такі батьки, що всерйоз переконані: щоб діти слухалися, потрібно поменше з ними розмовляти, триматися на відстані, зрідка виступаючи в ролі начальства. У батька, скажімо, окремих кабінет, з якого він показується зрідка, обідає окремо, окремі розпорядження передає через матір

3. Авторитет чванства. Хтось із батьків вважає, що він – важливий, заслужений діяч, і показує цю важливість на кожному кроці, зокрема і своїм дітям. Удома вони ще більше чваняться, хизуються своїми заслугами, зарозуміло ставляться до інших людей. Часто так починають чванитися і діти.

4. Авторитет педантизму. У цьому випадку батьки більше звертають уваги на дітей, однак впевнені в тому, що кожне батьківське слово повинно сприйматися з трепетом, воно – святиня. Розпорядження віддають холодним тоном. Такі батьки ніколи не визнають своєї неправоти перед дітьми. Батьки постійно контролюють дітей, слідкують за суворим виконанням своїх вимог.

5. Авторитет резонерства. У цьому випадку батьки буквально заїдають дитяче життя нескінченними повчаннями. Нудні й докучливі повчання, як правило, проходять повз дитячої свідомості. Спілкування з дітьми зводиться до постійних нотацій, що спричиняють внутрішній спротив дітей.

6. Авторитет удаваної любові. Батьки вимагають від дитини слухняності як доказу своєї любові, спекулюють на її почуттях. Якщо дитина не слухається,

негайно питають: «Виходить, ти тата не любиш?» Такий вид авторитету виховує нещирих і брехливих егоїстів, і часто першими жертвами стають самі батьки.

7. Авторитет доброти і вседозволеності. Поступливість, м'якість, надмірна доброта батьків. Дітям усе дозволено, для них нічого не шкода, батьки чудові, не скупі. Тато або мама виступають перед дитиною в образі доброго янгола. Вони готові пожертвувати собою, аби усе було благополучно.

8. Авторитет дружби. Рівноправне спілкування, своєрідне панібратство, що часто породжує зверхнє, грубе ставлення дітей до батьків.

9. Авторитет підкупу. Вимагаючи бажаної поведінки дитини, батьки обіцяють їй за це матеріальні блага, подарунки тощо.

7. Співпраця вчителів і батьків у вихованні дітей

Досягнення єдності педагогічних вимог сім'ї та школи покладено на педагогічний колектив. Для цього використовуються різноманітні форми співробітництва: індивідуальні, групові, колективні.

Індивідуальні форми роботи дозволяють встановити особистий контакт вчителя з усіма батьками, з'ясувати суть педагогічної позиції сім'ї, тактовно допомогти батькам зрозуміти і виправити помилки, якщо вони є, або використати, зробити надбанням усіх кращий досвід сімейного виховання, або вжити рішучих заходів щодо оздоровлення виховної ситуації в сім'ї. Найбільш поширеними формами індивідуальної роботи з батьками є бесіди і консультації в школі або при відвідуванні учителем сім'ї учня.

Класний керівник проводить і **групову роботу**. До групи підбираються батьки зі схожих родин. Зокрема, це можуть бути неповні сім'ї, сім'ї, де батькам бракує певних педагогічних знань, родини із стійкими сімейними конфліктами, сім'ї, батьки в яких дуже суворі й надмірно вимогливі, або такі, де немає єдиних вимог з боку батька й матері, тощо. З такими родинами розробляється конкретна програма ліквідації прорахунків у вихованні.

Класні і загальні батьківські збори є основною формою **колективної роботи** з батьками. Добре підготовлені і проведені батьківські збори сприяють створенню єдиного колективу педагогів і батьків, мобілізації його на розв'язання конкретних проблем життя і виховання дітей у сім'ї.

Величезна роль у вирішенні цих завдань належить **батьківським комітетам школи і класу**. Вони обираються на відповідних батьківських зборах і працюють у тісному контакті з класними керівниками. До шкільного батьківського комітету обираються представники батьківських колективів усіх класів. Голова цього комітету входить до складу педагогічної ради школи.

Корисно запрошувати батьків на уроки, залучати їх до підготовки і проведення ранків, виховних годин тощо. Все це сприяє кращому взаєморозумінню між вчителями і батьками, дітьми і дорослими, формує єдину спільну шкільно-сімейну систему впливу на дитину.

Виконання батьками громадських доручень з виховання дітей у школі або за місцем проживання - найбільш перспективна форма підвищення педагогічної культури батьків, озброєння їх педагогічними знаннями і досвідом. Класному керівникові необхідно знати можливості і бажання батьків у цьому плані і

повсякчас заохочувати їх до громадської роботи з дітьми і підлітками. Дуже добре, якщо постійне педагогічне доручення батька чи матері узгоджується і враховується за місцем їхньої роботи.

Громадська виховна робота з дітьми розширює коло особистих інтересів батьків, надає життю сім'ї яскраво вираженої суспільної спрямованості. До такої роботи бажано залучити всіх батьків.

Крім названих форм взаємодії педагогічного і батьківського колективів, у школах широко практикуються *конференції з обміну досвідом сімейного виховання, дні відкритих дверей, усні журнали, вечори запитань та відповідей, відкриті уроки для батьків.*

Поширені й такі форми як педагогічні семінари для батьківського активу, гуртки з вивчення окремих проблем педагогіки та дитячої психології, школи матерів, батьківські конференції (шкільні, міжшкільні, районні, міські), педагогічні читання для батьків, обговорення статей на актуальні теми сімейного і суспільного виховання.

Застосовуючи різні форми і засоби педагогічної просвіти, необхідно знайомити батьків з новою літературою, присвяченою проблемам сімейної педагогіки, залучати батьків до обміну кращим досвідом виховної роботи, демонструвати кінофільми на педагогічні теми, влаштовувати виставки учнівських робіт, тематичні виставки-консультації.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Назвіть типи активностей батьків, що поєднують відносинами партнерства сім'ю, школу та громаду.
2. Охарактеризуйте основні орієнтири партнерської моделі школи.
3. Розкрийте сутність педагогіки партнерства.
4. Охарактеризуйте ідеї педагогіки, на яких ґрунтується педагогіка партнерства між учителем та учнем
5. У чому сутність педагогіки партнерства з батьками?
6. Розкрийте мету і завдання сімейного виховання школярів.
7. Які стилі сімейного виховання ви можете назвати?
8. *Проблемне питання.* Опишіть особливості залучення батьків учнів до освітнього процесу за Концепцією Нової української школи.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)

Лекція

Тема 3.1. ДИДАКТИКА ЯК ГАЛУЗЬ ПЕДАГОГІКИ

План:

1. Мета та завдання дидактики.
2. Становлення дидактики як науки.
3. Основні поняття дидактики.
4. Характеристика системи дидактичних наук.

Ключові поняття й терміни: дидактика, завдання дидактики, об'єкт дидактики, предмет дидактики, джерела розвитку дидактики, освіта, навчання, викладання, учіння, знання, уміння, навички.

1. Мета та завдання дидактики

Незаперечною є думка про величезне значення освіти в процесі становлення особистості людини сучасного суспільства. Важливим аспектом освіти є оволодіння учнем тією складовою культури, яка містить у собі знання, практичні уміння і навички, а також способи творчої діяльності. Сформульоване завдання вирішується у процесі навчання шляхом з'ясування питань: яким повинен бути цей процес, як його потрібно здійснити і використати для розвитку особистості? Теоретична розробка цих питань зумовила розвиток особливої наукової дисципліни – дидактики. Вважається, що цей термін запровадив німецький педагог В. Ратке (1571 – 1635 р.р.).

Загальна дидактика – це галузь педагогічної науки, яка вивчає, досліджує, узагальнює та обґрунтовує цілі, закономірності, принципи, зміст, форми та методи навчального процесу, взаємодію учителів і учнів, вплив педагогічних явищ на формування й розвиток особистості учня (В. В. Ягупов).

Дидактика – це наука про навчання і освіту, їх мету і завдання, зміст, методи, форми, засоби, організацію, досягнуті результати (І. В. Зайченко).

Дидактика – галузь педагогіки, яка досліджує теорію і практику освіти та навчання (О. Я. Савченко).

Дидактика розглядає змістову і процесуальну сторони навчання в їх єдності. Наприклад, знання вивчаються не ізольовано, не самі по собі, а разом з методами їх передачі і засвоєння.

Завдання дидактики на всіх етапах її історичного розвитку полягало в тому, щоб:

- а) визначати зміст освіти нових поколінь;

б) знаходити найбільш ефективні шляхи озброєння їх корисними знаннями, уміннями і навичками;

в) розкривати закономірності цього процесу (І. В. Зайченко).

Головне завдання дидактики – розкриття загальних закономірностей процесу навчання, що мають об'єктивний характер, і характеристика умов їх виявлення (І. В. Зайченко).

Розрізнення об'єкта і предмета дидактики дає змогу правильно обґрунтувати її фундаментальні проблеми, оптимально організувати практику навчання в різних освітньо-виховних системах (В. В. Ягупов).

Об'єкт загальної дидактики як педагогічної науки є навчання у всьому його обсязі (В. В. Ягупов).

Предмет дидактики – зв'язок викладання й учіння, їх взаємодія (В. М. Чайка).

Характерна риса предмета дидактики – та, що вона вивчає проблеми навчання тією мірою, якою має значення для всіх навчальних предметів разом. Дидактика абстрагується від особливостей методики викладання навчальних предметів.

Функції дидактики: пояснювальна, перетворювальна, прогностична, нормативно-прикладна (О. Я. Савченко).

Методологічною основою дидактики є закони і категорії діалектики, теорія пізнання, логіка, ідеї видатних педагогів. У навчальному процесі реалізуються важливі положення філософії про взаємозв'язок і взаємозалежність, єдність і боротьбу протилежностей, заперечення заперечень, перехід кількісних змін у якісні. Дидактика оперує не тільки «своїми» категоріями, а й загально-філософськими: «особистість», «розвиток», «пізнання», «зв'язок», «засвоєння», «процес», «міра», «суперечність», «функція», «методологія» та ін. (В. М. Чайка).

Джерела розвитку дидактики: народна дидактика, науково-дидактичні дослідження, позитивний (інноваційний) педагогічний досвід, теоретичні напрацювання вчених, а також низка наук, які тісно пов'язані з дидактикою (філософія, психологія, фізіологія, кібернетика та ін.), що дозволяє вивчати, розробляти концепції, вдосконалювати дидактику.

На сьогоднішній день характерними рисами для розвитку дидактики є спрямованість на розвиток особистості дитини і поява в зв'язку з цим різних підходів до визначення змісту та методичного забезпечення початкової школи. З'являються авторські школи, в яких застосовуються нові дидактичні технології на засадах особистісно-орієнтованого навчання.

Отже, дидактика – наука про навчання, його цілі, зміст, методи, технології, засоби, організацію та зворотний зв'язок на основі досягнутих результатів. Дидактика – теоретична і одночасно нормативно-прикладна наука.

2. Становлення дидактики як науки

У різні періоди розвитку людства із зміною суспільних потреб виникали різні системи навчання, одні дидактичні ідеї змінювались іншими. Все, що витримало випробування часом, тією чи іншою мірою відображає в згорнутому

вигляді сучасна дидактика. Розглянемо найважливіші віхи становлення дидактики як науки.

Статус науки дидактика отримала завдяки працям чеського педагога **Яна Амоса Коменського** (1592 – 1670), який у праці «Велика дидактика» (1657) виклав основні принципи навчання і форми його організації, зміст освіти, дидактичні принципи, методику організації класно-урочної системи, зробив спробу виявити закономірності навчання. Його дидактична концепція зводилася до таких основних положень:

1) джерелом пізнання є зовнішні органи чуттів; на основі чуттєвих сприймань у процесі навчання учні пізнають явища, переходять від конкретного до абстрактного, від простого до складного;

2) учні засвоюють знання не пасивно, а аналізують досліджувані речі, «відкривають» невідомі для себе явища, обговорюють, повторюють, виявляючи при цьому певну активність і самодіяльність;

3) у процесі навчання з'ясовуються причинні зв'язки явищ;

4) навчання повинно бути легким, приємним, викликати в учнів бажання вчитися й водночас має забезпечувати глибокі та міцні знання;

5) результат навчання – освічена людина, яка вміє використовувати здобуті знання в житті, у практичній діяльності.

У розвиток дидактики вагомий внесок зробили французькі просвітники-педагоги XVIII ст. **Клод-Андріан Гельвецій** (1715 – 1771), **Дені Дідро** (1713 – 1784), **Жан-Жак Руссо** (1712 - 1778) та ін. Вони закликали враховувати вікові особливості учнів у навчальному процесі, виступали за активізацію методів навчання, опиралися на досвід та спостереження за учнями, перебудову школи, демократизацію освіти в інтересах народу.

Швейцарський педагог **Йоганн-Генріх Песталоцці** (1746– 1827) спробував поєднати дитячу працю з навчанням; розробив теорію елементарної освіти, згідно з якою процес виховання має бути спрямований від простого до складного, а навчальний процес – побудованим на основі чуттєвих сприймань. На його думку, глибокі знання можна отримати лише за умови послідовного і систематичного навчання.

Німецький педагог **Фрідріх-Адольф Дістервег** (1790 – 1866) обґрунтував принципи і цілі навчання, розробив дидактику розвивального навчання. Особливу увагу відводив принципам природовідповідності, культуровідповідності, самодіяльності. Також він є автором багатьох підручників і навчальних посібників з різних наук.

Німецький педагог **Йоганн Фрідріх Герbart** (1776 – 1841) висунув ідею виховуючого навчання, а також виділив чотири ступеня засвоєння навчального матеріалу у процесі навчання – виразність, асоціація, система, метод.

Костянтин Ушинський (1823 – 1881) в основу свого бачення завдань педагогіки поклав ідею природододільності, народності початкового навчання. Він наполягав, щоб навчання будувалося з урахуванням психологічних особливостей учнів, від учителів вимагав глибоких знань, які виходили б за межі окремого предмета, дотримання таких принципів як систематичність, послідовність. Наочність, міцність засвоєння знань.

В Україні у ХІХ ст. помітною була постать **Олександра Духновича** (1803 – 1865), який у Закарпатті, що тоді було у складі Австро-Угорської імперії, створював підручники для народних шкіл, брав активну участь у культурно-освітній діяльності.

Автором кількох підручників був **Борис Грінченко** (1863 – 1910). Незважаючи на заборону царського уряду, він викладав у школах українською мовою, видав «Словник української мови» у 4-х томах, а також «Українську граматику до науки читання й писання».

Видатним дидактиком-практиком ХХ ст. був вітчизняний педагог **Василь Сухомлинський** (1918 - 1970), який розвинув ідею розумового виховання дитини під час навчання та практичної діяльності у педагогічній справі.

Окремо слід спинитися на творчому доробку колективу вчених під керівництвом академіка **Л.В. Занкова** (70-80-ті роки). Його ідеї щодо зв'язку навчання й розвитку, виділення ліній розвитку молодших школярів. Побудови навчального процесу відповідно до індивідуальних можливостей дістали втілення в працях «Дидактика і життя» (1968), «Навчання і розвиток» (1975), «Наочність і активізація навчання» (1960). По суті, вчені розробили теорію нової системи початкової школи, яка утверджувала пріоритет пізнавальних здібностей учнів.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. розпочався рух за оновлення школи, реформування її авторитарної системи. Це яскраво виявилось у так званій *педагогіці співробітництва* (Ш.О. Амонашвілі, С.Л. Соловейчик, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов, М.П. Гудзик та ін.).

На сьогоднішній день характерними рисами для розвитку дидактики є спрямованість на розвиток особистості дитини і поява в зв'язку з цим різних підходів до визначення змісту та методичного забезпечення сучасної школи. Нова українська школа побудована на засадах особистісно-орієнтованого навчання.

3. Основні поняття дидактики

Основними поняттями дидактики є: навчання, освіта, викладання, учіння, знання, уміння, навички, закономірності, принципи, форми, методи навчання.

Освіта – процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку, розвитку пізнавальних сил (мислення, уяви, пам'яті тощо) та результат цього процесу – досягнення певного рівня освіченості.

Освіта – це водночас і процес, і результат засвоєння учнями певних систематизованих знань, навичок і вмінь, формування наукового світогляду, моральних та інших якостей, розвитку творчих сил і здібностей (В.В. Ягупов).

Навчання в широкому педагогічному значенні – цілеспрямований процес передачі системи знань, умінь і навичок та їх засвоєння з метою реалізації певних освітніх, виховних, розвивальних завдань. Це двобічний процес, оскільки визначається діяльністю вчителя (процес передачі) і діяльністю учня (процес засвоєння).

Навчання в широкому соціальному значенні – трансформація тривалих історичних процесів розвитку суспільства (процеси засвоєння, пізнання)

в індивідуальні процеси розвитку і формування особистості. У цьому значенні поняття «навчання» – синонім терміна «виховання».

Навчання у вузькому значенні – система педагогічних впливів, зокрема з боку вчителя для передачі певного обсягу знань, умінь і формування особистості. Це специфічна цілеспрямована діяльність учителя. У цьому контексті терміни «навчання» і «викладання» – синоніми.

Цікавим є те, що більшість авторів під час визначення «навчання» використовують філософічне поняття «процес», тобто навчання має процесуальний характер і не може існувати без нього (В.В. Ягупов).

Викладання – організація та управління вчителем пізнавальної діяльності учнів, в результаті чого відбувається розвиток і виховання школяра. Полягає у формулюванні перед учнями пізнавального завдання, повідомленні нових знань. Управлінні їх засвоєнням та використанням, у перевірці якості знань, умінь і навичок

Учіння є процесом пізнавальної діяльності учнів, завдяки якій вони засвоюють системні знання, здобувають індивідуальний досвід пізнання, вміння самостійно ними оперувати, застосовувати навички й уміння, розвивають навик спілкування з учителем і учнями в класному і загальношкільному колективах.

Сутність учіння – полягає не стільки в опануванні певних знань, навичок та умінь, стільки в оволодінні методикою учіння, умінні вчитися, у формуванні ефективної методики самоосвіти.

Знання – факти, відомості, наукові теорії, закони, поняття, системно закріплені у свідомості людини.

Дидактика виділяє такі види знань: основні терміни і поняття; факти щоденної дійсності й наукові факти; основні закони науки; теорії; знання про способи діяльності; оцінні знання.

Уміння – здатність свідомо діяти на основі засвоєних знань.

Навички – автоматизовані, звичні, безпомилково виконувані дії (доведені до автоматизму уміння).

Результати (продукти навчання) – те, до чого приводить навчання, остаточні наслідки навчального процесу, ступінь реалізації мети.

На рис. 3.1 відображено зв'язки основних понять, що характеризують дидактику.

Крім того, дидактика запозичила з філософії, соціології та інших наук чимало загальнонаукових понять. Наприклад, людиноцентризм, моделювання ситуацій, структурно-системний підхід, функціональний підхід, інтегровані процеси, синергетичні впливи тощо (О. Я. Савченко).

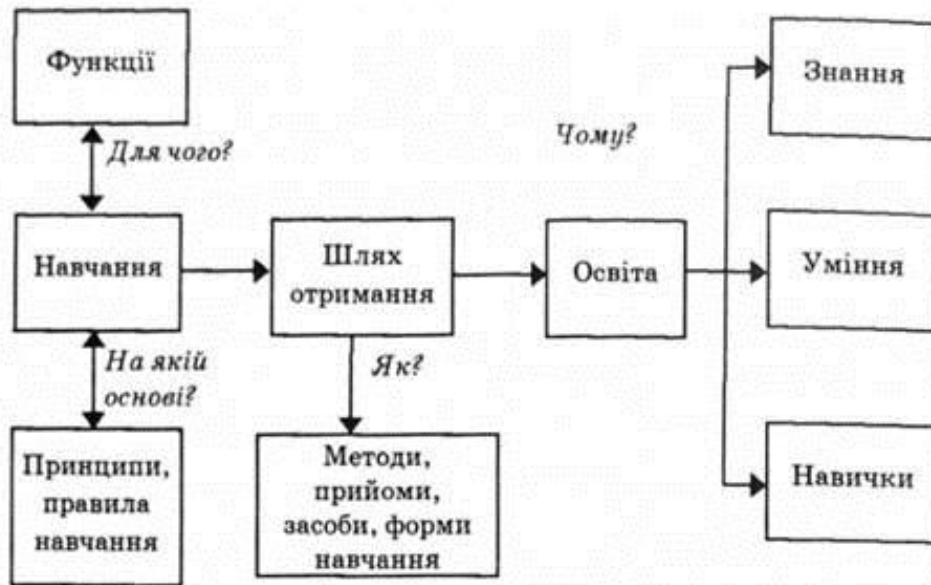

Рис. 3.1. Зв'язок основних категорій дидактики (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко).

4. Характеристика системи дидактичних наук

Дидактика описує усі компоненти процесу освоєння ЗУНів, характеризує закономірності, принципи, методи, форми навчання, визначає зміст дисциплін, що вивчаються, коригує практику навчання, розробляє нові концепції. Тому дидактика є своєрідним фундаментом проектування і перевірки ефективності кожної окремої методики.

Види дидактик:

- *загальна дидактика* – охоплює основні проблеми організації і змісту навчального процесу, його закономірності на всіх етапах навчання, незалежно від віку учнів;
- *традиційна шкільна дидактика* – теорія навчання, яку традиційно застосовують у школі, зокрема в початковій;
- *експериментальна дидактика* передбачає створення альтернативних підходів і методик навчання дітей в середній школі загалом, на окремих вікових етапах. Масово в традиційній школі не впроваджується;
- *дидактика обдарованих дітей* – у кожному класі є кілька учнів, які мають високі потенційні можливості розвитку. Для них потрібна спеціальна методика, навчальні програми, тип навчання;
 - *автодидактика* – орієнтує на самоформування особистості;
 - *реабілітаційна дидактика* – предметом дослідження є навчальний процес у спеціальних умовах з урахуванням соціального статусу учня (учнів) (індивідуальне навчання школярів, навчання в школі-інтернаті);
 - *альтернативна дидактика* – теорія навчання, сформована на методології, протилежній традиційній (Вальдорфська педагогіка та ін.).

Зв'язок дидактики з іншими науками (І. В. Зайченко).

Користуючись даними *психології*, дидактика здійснює надзвичайно складний аналіз внутрішніх аспектів навчання, закономірностей у галузі пізнавальної діяльності учнів, умов формування мотиваційно-ціннісної сфери учнів.

Педагогічна психологія вивчає закономірності психологічного розвитку учнів в умовах виховання і навчання, розкриває психічний зміст цих процесів і забезпечує психологічний аналіз вимог, що пред'являються в навчально-виховному процесі до особистості учня. Вікова й педагогічна психологія допомагає педагогу організувати навчання й виховання з урахуванням закономірностей психіки дитини.

Вікова фізіологія забезпечує дидактику розумінням механізмів надзвичайно складних процесів, що стали результатом навчання (інтелектуальних, емоційних, вольових).

Філософія слугує ґрунтом для розробки дидактикою особистісно-орієнтованого навчання, а теорія пізнання є методологічною основою процесу навчання, в структурі якого формується характер і спрямованість пізнавальної діяльності учнів.

Рис. 3.2. Зв'язок дидактики з іншими науками (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко).

Основні характеристики теорії освіти та навчання (дидактики), надані українськими дослідниками, представлено нами на рис. 3.3.

Отже, поступовий розвиток суспільства вплинув на появу теорії освіти та навчання (дидактики) як галузі педагогіки, що вивчає суть та особливості процесу навчання. Дидактика – основа викладання усіх навчальних дисциплін.

Рис. 3.3. Характеристика дидактики

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Яке призначення теорії освіти та навчання (дидактики)?
2. З'ясуйте, які завдання розв'язує сучасна дидактика.
3. Які основні проблеми розглядає дидактика?
4. Назвіть джерела розвитку дидактики.
5. Дайте визначення основних дидактичних категорій.
6. Назвіть складові системи дидактичних наук.
7. Який зв'язок між загальною дидактикою та методиками викладання?
8. Які сучасні підходи до організації навчання Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
9. *Проблемне питання.* Який прогноз розвитку дидактики на двадцять років?

Лекція

Тема. 3.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

План:

1. Процес навчання. Функції і рушійні сили процесу навчання.
2. Компоненти процесу навчання.
3. Етапи засвоєння знань.
4. Структура діяльності вчителя в навчальному процесі.
5. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів.
6. Мотивація учіння.

Ключові поняття й терміни: процес навчання, компоненти процесу навчання, ознаки процесу навчання етапи засвоєння знань, логіка навчального процесу, мотиви учіння.

1. Процес навчання. Функції і рушійні сили процесу навчання

Процес навчання – це сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій учителя і учнів, спрямованих на забезпечення свідомого і міцного засвоєння системи наукових знань, умінь і навичок, формування вміння використовувати їх у житті, на розвиток самостійності мислення, спостережливості та інших пізнавальних здібностей учнів, оволодіння елементами культури розумової праці і формування основ світогляду.

Процес навчання передбачає тісну взаємодію учителя (викладання) й учня (учіння). Основними функціями навчання є освітня, виховна і розвиваюча.

Освітня функція покликана забезпечити:

- 1) засвоєння учнями системи наукових знань, формування вмінь і навичок;
- 2) повноту знань, яка визначається засвоєнням передбачених навчальною програмою відомостей з кожної навчальної дисципліни, необхідних для розуміння основних ідей, причинно-наслідкових зв'язків;
- 3) системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання впливало з попереднього і прокладало шлях до наступного;
- 4) усвідомленість знань, що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх;
- 5) дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх із зміною ситуації.

Розвиваюча функція передбачає розвиток мислення, волі, емоцій, навчальних інтересів, мотивів і здібностей школярів. Учні загальноосвітньої школи мають навчитися:

а) *структурування* – мислительна діяльність щодо встановлення найближчих зв'язків між поняттями, реченнями, ключовими словами, у процесі якої виділяється структура знань;

б) *систематизації* – мислительна діяльність щодо встановлення віддалених зв'язків між поняттями, реченнями, в процесі якої вони організуються в певну систему;

в) *конкретизації* – застосування знань в практичних ситуаціях, пов'язаних з переходом від абстрактного до конкретного;

г) *варіювання* – зміна несуттєвих ознак понять, їх властивостей, фактів при постійних суттєвих;

д) *доведення* – логічне розмірковування;

е) *робити висновки* – поступове спрощення теоретичного або практичного виразу з метою одержання наперед відомого його виду;

ж) *пояснення* – акцентування думки на найважливіших моментах під час вивчення навчального матеріалу;

з) *класифікації* – розподіл понять на взаємопов'язані класи за суттєвими ознаками;

и) *аналізу* – вичленення ознак, властивостей, відношень понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей;

к) *синтезу* – поєднання, складання частин;

л) *порівняння* – виділення окремих ознак понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей;

м) *абстракціонування* – виділення суттєвих ознак понять відкиданням несуттєвих;

н) *узагальнення* – виділення ознак, властивостей, суттєвих для кількох понять

Виховна функція. Процес навчання сприяє формуванню наукового світогляду учнів на основі засвоєння системи наукових знань про природу, суспільство і людину, вихованню відповідного ставлення до життя і до самих себе.

Реалізація освітньої, розвиваючої і виховної функцій залежить від перелічених чинників:

- *використання змісту навчального матеріалу* (у кожній темі підручника закладено достатньо матеріалу для реалізації означених функцій, однак для посилення освітньої, розвиваючої та виховної ролі цього матеріалу вчитель повинен доповнити його цікавими відомостями з інших джерел);

- *добору форм, методів і прийомів навчання* (для реалізації освітньої функції добирають форми і методи навчання, які заохочують учня до самостійного здобуття знань, умінь і навичок: опрацювання додаткової літератури, спостережень, написання рефератів та ін.);

- *забезпечення порядку і дисципліни на уроці*;

- *використання оцінок* (цьому сприяє аналіз відповіді і мотивація оцінки, яку виставляє вчитель; зауваження про неточність чи неповноту відповіді спонукає учня до поповнення знань);

о особистості вчителя, його поведінки, ставлення до учнів (ерудований педагог викликає в учнів бажання підвищувати свій освітній рівень).

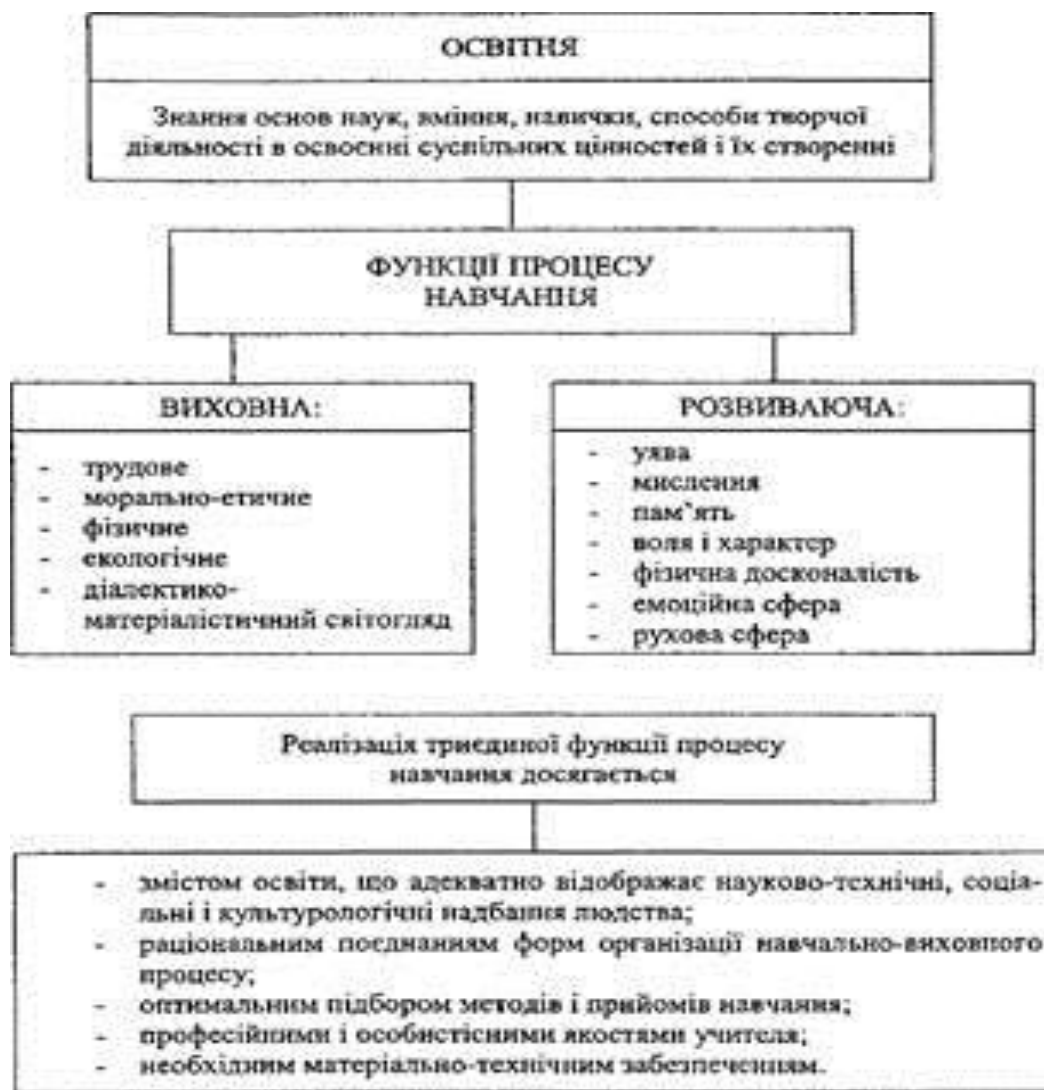

Рис. 3.4. Функції процесу навчання
(А. Б. Рацул, Т. Я. Довга, А. В. Рацул)

Рушійними процесу навчання є суперечності:

- а) між постійно зростаючими вимогами суспільства до процесу навчання і загальним станом цього процесу, який потребує постійного вдосконалення;
- б) між досягнутим учнями рівнем знань, умінь і навичок і тими знаннями, уміннями і навичками, які потрібні для вирішення поставлених між ними нових завдань;
- в) між фронтальним викладом матеріалу й індивідуальним характером його засвоєння;
- г) між розумінням матеріалу вчителем і розумінням його учнями;
- д) між теоретичними знаннями і уміннями використовувати їх на практиці.

2. Компоненти процесу навчання

Процес навчання складається з таких компонентів:

1. *Цільовий компонент.* Забезпечує усвідомлення педагогами і передачу учням мети кожного предмета, його конкретних розділів і тем. Це усвідомлення залежить від попереднього матеріалу, рівня освіченості та вихованості учнів, а головне – від цілеспрямованості вчителя, вміння поставити і роз'яснити учням цілі та завдання.

2. *Стимулюючо-мотиваційний компонент.* Є продовженням цільового, але тільки за усвідомлення учнями їх власного стимулу до діяльності. Учитель зобов'язаний викликати в учнів внутрішню потребу в засвоєнні знань. Це досягається за допомогою чіткого й достатнього формулювання учням пізнавального завдання (найчастіше у формі проблемної ситуації).

Позитивне ставлення до навчання можливе, якщо:

- наукові знання викликають зацікавленість, а вчитель створює ситуації, якими учні захоплюються;
- знання, вміння і навички значимі для учнів практично в різних життєвих ситуаціях і тому викликають глибоку зацікавленість;
- навчальна діяльність стимулює бажання долати труднощі, пробувати власні сили при засвоєнні навчального матеріалу;
- сформовано колективний характер навчальної діяльності (створює сприятливу атмосферу і прагнення зайняти достойне місце серед ровесників);
- утвердилося справедливе оцінювання досягнень, доброзичливе ставлення педагога, повага й розумна вимогливість до учнів.

3. *Змістовий компонент.* При підготовці до заняття вчителю необхідно ретельно обмірковувати, яким повинен бути зміст навчального матеріалу, конкретизувати обсяг теоретичних положень, визначити уміння та навички, які необхідно сформувати у процесі вивчення нового матеріалу.

Види навчального матеріалу:

- інформаційний (тексти, малюнки, креслення, схеми, таблиці, географічні карти, музичні твори, ноти, твори скульптури й живопису, моделі, реальні об'єкти навколишньої дійсності тощо);
- операційний (завдання, вправи, під час виконання яких виробляються вміння і навички);
- актуалізуючий (тексти, завдання, які сприяють актуалізації опорних знань, умінь і навичок, необхідних для розуміння і засвоєння матеріалу);
- контролюючий (завдання, що забезпечать зворотній зв'язок);
- стимулюючий (тексти, завдання, які викликають інтерес до нових знань або нових способів їх засвоєння);
- діагностуючий (завдання, що дають змогу виявити прогалини в знаннях, причини неправильних дій учнів).

4. *Операційно-дійовий компонент.* Охоплює всі методи та їх складові – прийоми, якими оперує кожен учитель у процесі своєї діяльності, форми організації навчання. Організуючи навчально-пізнавальну діяльність, слід

зважати на те, що, хоча учні засвоюють навчальний матеріал під керівництвом вчителя, цей процес є індивідуальним для кожного учня.

5. *Емоційно-вольовий компонент.* Виявляється через напруження волі учня у процесі пізнавальної діяльності. Воля, емоційні процеси інтенсифікують пізнавальну діяльність школярів. Важливими є позитивні емоції, які створюють атмосферу співробітництва, поліпшують умови самостійної навчальної роботи, викликають бажання вчитись. Підвищенню емоційності навчання сприяє використання спеціальних дидактичних методів (демонстрації, використання технічних засобів навчання, змістовність матеріалу), показових прикладів,

6. *Контрольно-регулюючий компонент.* Містить методи контролю, самоконтролю і взаємоконтролю, якими користується вчитель паралельно з викладанням нового матеріалу.

Функція контролю здійснюється на всіх етапах навчального процесу. Вона є безперервною і не повинна обмежуватись лише констатацією досягнутого. Йдеться про зворотній зв'язок у навчанні, що передбачає: своєчасне реагування вчителя на допущені учнем (учнями) помилки; певну систему їх виправлення (учень отримує підказку, йому негайно повідомляють правильну відповідь або учень самостійно шукає помилку та способи для її виправлення).

На цьому етапі відбувається формування в учнів навичок та умінь самоконтролю у навчанні, плануванні своїх дій і регулювання власної діяльності і поведінки, передбачення результатів своїх дій, зіставлення їх з вимогами вчителя чи колективу.

7. *Оціночно-результативний компонент.* Передбачає оцінювання якості знань учнів, яке здійснюють як педагоги, так і вони самі. Воно є ефективним чинником, коли результати оцінювання, послідовними, узгоджуються між собою.

3. Етапи засвоєння знань.

Процес засвоєння знань включає такі етапи:

Сприймання нового матеріалу. Цьому передують:

- створення готовності учнів до участі в процесі навчання;
- формування активно-позитивного ставлення до майбутньої пізнавальної діяльності;
- створення мотиваційного фонду;
- опора на попередні знання і досвід;
- зосередження уваги учнів на об'єкті пізнання.

У процесі викладу матеріалу необхідно:

- а) новий навчальний матеріал викладати лаконічно;
- б) навчальну інформацію узагальнювати;
- в) у процесі викладання навчальної інформації акцентувати увагу на смислових моментах;
- г) відносно самостійні одиниці навчального матеріалу розмежовувати одну від одної;

д) новий навчальний матеріал повинен мати чітку, зрозумілу і легку для запам'ятовування структуру, яка відрізняється від структури інших одиниць інформації;

е) новий навчальний матеріал «очистити» від зайвої інформації.

Осмислення і розуміння навчального матеріалу. Без глибокого проникнення в суть процесу, явища не може бути досягнуто повного засвоєння навчального матеріалу. Процес проникнення проходить такі етапи: усвідомлення, осмислення і розуміння. Учні можуть досягти повного осмислення і розуміння навчального матеріалу шляхом аналізу, синтезу, порівняння тощо.

При узагальненні навчального матеріалу вчителю потрібно звертати увагу на найважливіші ознаки предметів, явищ, процесів. Слід добирати такі варіанти, які найкраще сприяють розкриттю істотних знаків, явищ і понять. На цьому етапі здійснюється систематизація навчального матеріалу. Основу систематизації складає класифікація фактів, явищ, процесів.

Закріплення навчального матеріалу. Запам'ятовування навчального матеріалу розпочинається з його сприймання і осмислення, але цього не достатньо, щоб учень вільно ним володів. Саме для цього учитель проводить закріплення навчального матеріалу, яке залежить від його кількості і якості, емоційного стану учнів. У закріпленні матеріалу важливе значення має первинне, поточне і узагальнююче повторення.

До організації повторення ставляться такі вимоги:

- а) воно має бути цілеспрямованим, мати певну мотивацію;
- б) має бути правильно розподілене у часі;
- в) не повинно допускати механічного запам'ятовування.

Застосування знань, умінь і навичок. Заключним етапом процесу засвоєння навчального матеріалу є їх застосування на практиці. Застосування знань на практиці досягається різноманітними вправами, самостійними роботами, на лабораторних і практичних заняттях, в різних видах повторення, творах тощо. Особливе значення для повноцінного застосування знань на практиці мають міжпредметні зв'язки, вирішення різних життєвих задач, де доводиться використовувати комплекс знань з різних навчальних предметів.

4. Структура діяльності вчителя в навчальному процесі

Процес навчання в цілому є специфічним процесом пізнання, керованим педагогом.

Ознаки процесу навчання:

- двосторонній характер;
- спільна діяльність педагогів і учнів; керівництво процесом навчання з боку педагога;
- управління розвитком і вихованням учнів;
- планомірна організація і керування;
- цілісність і єдність процесу навчання і усіх його компонентів;
- відповідність закономірностям вікового і психічного розвитку.

У сучасному розумінні процес навчання має двосторонній, суб'єкт-суб'єктний характер, це педагогічна взаємодія його суб'єктів (вчителів та учнів) з оволодіння об'єктом (те, що вивчається, – зміст навчання) для досягнення певної мети за допомогою відповідних технологій навчання.

Таким чином, процес навчання – це двосторонній активний процес спільної діяльності (взаємодії) вчителя та учнів. Він, у свою чергу, містить два взаємопов'язаних процеси – викладання (діяльність педагога, викладача) і учення (діяльність учнів). Навчання практично неможливе без одночасної діяльності вчителя та учнів, без їх дидактичної взаємодії. Взаємодія між ними є центральною ланкою процесу навчання. Це цілісність, яка виражається єдністю усіх компонентів.

Вчителеві в цьому процесі належить керівна роль – він організовує пізнавальну діяльність учнів, керує нею, спонукає учнів до співпраці і взаємодопомоги, взаємоконтроля і оцінки виконуваних дій, усуває пізнавальні і емоційні бар'єри, що виникають на заняттях.

5. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів

Процес навчання, оскільки він ґрунтується безпосередньо на розумовій діяльності, має спиратися на певні закони мислення, враховувати логічні особливості діяльності мозку. На цьому й побудована логіка навчального процесу.

Логіка навчального процесу – це оптимально-ефективний шлях мисленнєвої діяльності людини від попереднього рівня знань, умінь, навичок та розвитку до потрібного, прогнозованого. Попередній рівень визначається ступенем навченості учня, обсягом знань, умінь та навичок, якими він оволодів.

Логіка навчального процесу містить такі **компоненти** (рис. 3.5):

- 1) розуміння та усвідомлення пізнавальних завдань;
- 2) оволодіння знаннями;
- 3) виведення законів і правил;
- 4) формування умінь і навичок;
- 5) застосування знань;
- 6) аналіз і оцінювання навчальної діяльності.

Рис. 3.5. Логіка навчального процесу (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко).

Одночасно з процесом викладання й учіння відбувається **внутрішній процес засвоєння знань і способів діяльності.**

Засвоєння – пізнавальна активність особистості, внаслідок якої формуються знання, уміння та навички. Засвоєння становить внутрішній, психологічний зміст процесу учіння. Засвоєння знань відбувається **поетапно** і передбачає кілька процесів:

1. Сприймання (первинне ознайомлення з новим матеріалом). Воно полягає у відображенні у свідомості окремих властивостей предметів і явищ, які в цей момент діють на органи чуття. Важливу роль у ньому відіграє не тільки інформація, що надходить від зорових, слухових, дотикових, нюхових і смакових рецепторів, а й безпосередній досвід учня, бо сприймання передбачає «впізнання» предметів і явищ, зарахування їх до певних груп, які вже відомі суб'єктові. Для забезпечення ефективного сприймання необхідні мотивація, зосередження уваги.

2. Осмислення і розуміння. Ця ланка процесу засвоєння передбачає виявлення зв'язків між явищами, визначення їх складу, будови, призначення, знаходження причин, мотивів.

Під час осмислення відбувається порівняння, аналіз зв'язків; збагачується розуміння, виробляється певне ставлення до виучуваного.

3. Узагальнення. Етап узагальнення полягає у виокремленні й синтезі істотних ознак предметів і явищ. Щоб узагальнити знання про щось, потрібно проаналізувати його властивості, абстрагуватися від деталей, дійти відповідних висновків.

4. Закріплення. Цей процес передбачає повторне осмислення вивченого з метою його запам'ятовування. Закріплювати знання доцільно на новій основі, нових прикладах.

5. Застосування. Це перевірка дієвості знань за допомогою лабораторних робіт, трудової діяльності тощо.

Структуру процесу учіння наведено на рис. 3.6.

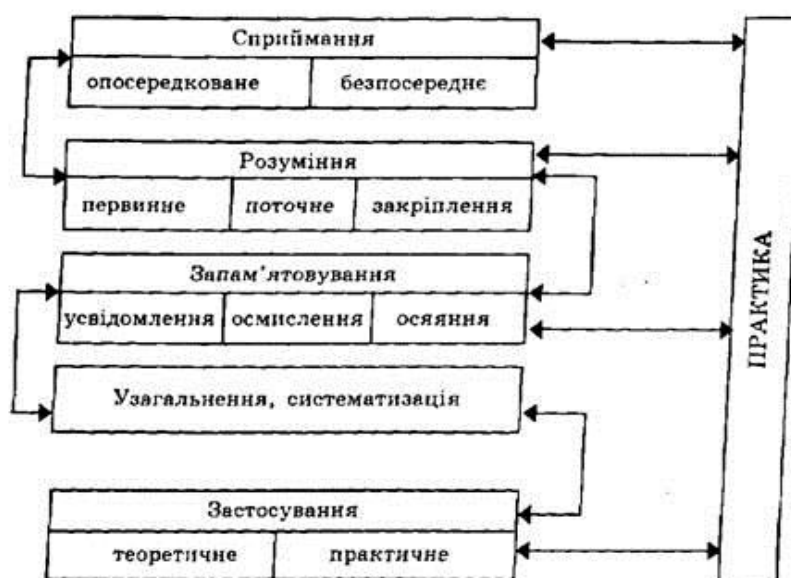

Рис. 3.6. Структура процесу учіння (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко).

6. Мотивація учіння

Спрямовують і організовують процес пізнання мотиви, які надають йому особистісного значення.

Мотив – це форма прояву потреби людини; спонукання до діяльності, відповідь на те, заради чого вона відбувається.

Мотив навчання (фр. *motif* – «рухаю») – внутрішня спонукальна сила, яка забезпечує рух особистості до активної пізнавальної діяльності. З психологічного погляду мотиви є внутрішніми рушіями навчальної діяльності. Від рівня сформованості мотивів багато в чому залежить успішність і результативність учіння.

Мотиви навчальної діяльності:

- а) пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю;
- б) зумовлені широкими суспільними відносинами учнів.

Мотиви першого виду закладені в самому процесі навчання: допитливість, інтерес до знань, потреба в розумовій діяльності, у пізнанні, у розширенні знань про навколишню діяльність, різноманітні інтелектуальні почуття, прагнення здобути нові знання й навички, застосувати, вдосконалювати свої пізнавальні можливості, інтелектуальні здібності.

До другої групи мотивів навчальної діяльності належать ті, які за своїм походженням і змістом ніби виходять за межі суто навчального процесу і пов'язані з широкими суспільними відносинами дітей, а саме: соціальні мотиви, комунікативні мотиви, мотиви тривожності, мотиви, пов'язані з потребою у самовихованні (позитивне ставлення дітей до школи, довіра до вчителя, прагнення бути дорослими, мати шкільні речі).

Вагомим постійно діючим джерелом мотивації навчання є задоволення від самого процесу навчання, те, що називають радістю пізнання. Йдеться не про те, щоб навчання було легким і учень не відчував труднощів у навчальній праці. Навпаки, постійне переборення труднощів є неодмінною умовою такого задоволення. Успіх окрилює людину, невдачі позбавляють її віри в свої сили (О.І. Вишневський).

Умови формування повноцінної мотивації учіння школярів:

- збагачувати зміст особистісно орієнтованим цікавим емоційним матеріалом;
- утверджувати гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість;
- задовольняти потреби в спілкуванні з учителем та однокласниками;
- формувати допитливість і пізнавальний інтерес;
- формувати адекватну самооцінку своїх можливостей;
- утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;
- використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям;
- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку.

Реалізація кожної з цих умов вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя, батьків або осіб, що їх замінюють, та здобувачів початкової освіти.

Важливим чинником формування позитивної мотивації учіння школярів виступає педагогіка співробітництва. Психологічну основу педагогіки співробітництва складають суб'єкт-суб'єктні стосунки – співпраця двох суб'єктів. Цей тип взаємин є для навчально-виховного процесу оптимальним, бо, з одного боку, він зберігає за вчителем функцію управління, а з другого, – дає учневі можливість діяти самостійно (О.І. Вишневський).

В сучасній дидактиці виділяють і **антистимули інтересу**: надмір репродуктивного матеріалу, домінування словесних форм роботи, повільний темп уроку, погана організація, одноманітність прийомів заохочення, оцінювання, неувага до переживань дитини

Отже, ефективність процесу навчання зумовлена тим, наскільки педагог зможе успішно та системно реалізувати всі його складові та забезпечити внутрішній процес засвоєння здобувачами освіти знань і способів діяльності.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Дайте визначення поняття «процес навчання».
2. Схарактеризуйте функції процесу навчання.
3. Із яких компонентів складається процес навчання?
4. Схарактеризуйте докладно етапи засвоєння знань.
5. Опишіть структуру діяльності вчителя в навчальному процесі.
6. Які компоненти відображають логіку навчального процесу?
7. Схарактеризуйте докладно компоненти, що відображають логіку навчального процесу.
8. Які умови необхідно забезпечити для мотивації учіння школярів?
9. Які варіанти мотивування учнів до навчання Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
10. *Проблемне питання.* В чому полягає зв'язок мотивів навчання та результативності учіння?

Лекція

Тема 3.3. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ

План:

1. Закони і закономірності навчання.
2. Принципи і правила навчання.
3. Характеристика окремих принципів навчання.

Ключові поняття й терміни: закони навчання, закономірності навчання, принципи навчання, правила навчання.

1. Закони і закономірності навчання

Освітній процес здійснюється відповідно до системи законів, закономірностей та принципів навчання.

Закон – внутрішній і необхідний, всезагальний і суттєвий, стійкий, повторюваний зв'язок (відношення) між явищами навчання, який обумовлює їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесу навчання.

Найбільш загальним законом навчання є закон відповідності шкільної освіти рівню досягнутого наукового розвитку людства в сукупності всіх галузей знань.

До законів дидактики, які розкривають зв'язки більш глибокого, поелементного характеру, можна віднести такі:

- мета уроку залежить від його теми та її місця в системі навчальної програми;
- вибір типу уроку залежить від мети засвоєння навчального матеріалу;
- кількість і зміст завдань уроку залежить від структури матеріалу, що необхідно виучити;
- кількість і характер методів на уроці залежить від кількості поставлених завдань та змісту навчального матеріалу;
- результати уроку залежать від ступеня досягнення його мети.

Ефективність всіх складових освітнього процесу у ЗВО зумовлена реалізацією вчителем системи закономірностей та принципів.

Закономірність у дидактиці виражає об'єктивно існуючі, суттєві, обов'язкові для того чи іншого явища, процесу, предмета навчання зв'язки, які за однакових умов обов'язково повторюються. Проявів закономірностей надзвичайно багато.

Специфіка дидактичних закономірностей полягає в тому, що вони відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання – діяльністю педагога, діяльністю школяра та об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання.

Автори по-різному класифікують й інтерпретують закономірності навчання (об'єктивні та суб'єктивні, загальні та конкретні, зовнішні та внутрішні).

Загальні закономірності – це ті, дія яких поширюється на всю систему процесу навчання, а **конкретні закономірності** – це ті, дія яких поширюється на окрему частину, аспект системи.

Загальні закономірності навчання:

1. *Закономірність цілей навчання.* Цілі навчання залежать: а) від рівня і темпів розвитку суспільства; б) потреб і можливостей суспільства; в) рівня розвитку і можливостей педагогічної науки та практики.

2. *Закономірність мотивації навчання.* Результативність навчання зумовлюється: а) внутрішніми мотивами (стимулами) навчання; б) зовнішніми (суспільними, економічними, педагогічними) умовами і стимуляторами.

3. *Закономірність змісту навчання.* Зміст навчання (освіти) залежить: а) від суспільних потреб, мети освіти, цілей, завдань навчання; б) вікових можливостей учнів; в) рівня розвитку теорії і практики навчання; г) матеріально-технічних і економічних можливостей навчальних закладів.

4. *Закономірність методів навчання.* Ефективність дидактичних методів залежить: а) від знань і навичок використання методів; б) завдань навчання; в) змісту навчання; г) віку учнів; д) навчальних можливостей учнів; є) матеріально-технічного забезпечення; ж) організації навчального процесу.

5. *Закономірність управління навчанням.* Продуктивність навчання спричиняється: а) інтенсивністю зворотних зв'язків у процесі навчання; б) обґрунтованістю регулюючих впливів.

6. *Закономірність результату навчання.* Кінцевий результат процесу навчання залежить: а) від результатів попередніх етапів навчання; б) характеру й обсягу матеріалу, що вивчається; організаційно-педагогічного впливу педагогів; г) здатності учнів до навчання; д) часу навчання.

Закони й закономірності навчання не містять в собі конкретних рекомендацій. Вони є теоретичною основою для розроблення принципів і способів дій вчителя в конкретних ситуаціях.

2. Принципи і правила навчання

Освітній процес здійснюється на основі обґрунтованих і перевічених практикою дидактичних принципів, зумовлених закономірностями і завданнями освіти.

Принцип – це система вихідних теоретичних положень, керівних ідей та основних вимог до проектування цілісного освітнього процесу, що впливають із встановлених психолого-педагогічною наукою закономірностей.

Принципи навчання спрямовані, передусім, на реалізацію закономірностей освітнього процесу.

За своїм походженням принципи навчання (дидактичні принципи) є теоретичним узагальненням педагогічної практики, виникають з досвіду практичної діяльності і, отже, носять об'єктивний характер.

Вони є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання. Принципи навчання виконують регулятивну функцію з

погляду моделювання дидактичних теорій і способів регулювання практики навчального процесу.

Принципи навчання завжди відображають залежності між об'єктивними закономірностями навчального процесу і цілями, які стоять у навчанні. У процесі розвитку педагогічної науки змінювалися уявлення про закономірності процесу навчання, а звідси по-різному визначалися принципи навчання і трактувалися їх особливості.

На основі загальнодидактичних принципів розробляють принципи фахових методик. При цьому відбувається конкретизація принципів вивчення окремих навчальних дисциплін з урахуванням їх особливостей (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко). Зокрема, вимоги принципів навчання мають враховуватися при укладанні підручників і навчальних посібників.

Учитель повинен використовувати у освітньому процесі всі дидактичні принципи у їх взаємозв'язку.

Принципи навчання, або дидактичні принципи – це спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм, що впливають із його закономірностей.

Вони виконують регулятивну функцію в двох аспектах:

- як спосіб побудови, організації та аналізу навчального процесу, тобто як вимоги, що ставляться до вчителя чи спеціаліста, який аналізує на ефективність перебіг процесу навчання у формі уроку, факультативу тощо;

- як спосіб регуляції діяльності учнів у процесі засвоєння ними знань, умінь і навичок на різному рівні їх активності та самостійності.

Принципи стосуються не лише викладання, а й учіння й впливають із закономірностей і законів навчання як двобічного процесу.

Принципи не є раз і назавжди прийнятими категоріями, виражаючи певні закономірності, вони постійно поглиблюються і видозмінюються. З погляду системного підходу принципи – це вимоги, які створює середовище системи навчання до самої системи (І. В. Малафійк).

Засновник наукової дидактики Я.А. Коменський уперше запровадив цілісну систему принципів навчання, об'єднаних провідним принципом – природовідповідності. У підходах до визначення принципів навчання не можна досягти повної вичерпності чи однозначності.

Вимоги тих чи тих принципів організації освітнього процесу реалізуються через систему правил.

Правила навчання – це регулятивні судження щодо конкретних дій вчителя та учнів із метою реалізації вимог певних принципів, своєрідні практичні вимоги, які ґрунтуються передусім на логіці навчального процесу.

Сформульовані в імперативній формі правила мають відображати суть освітнього процесу (наприклад, «навчай енергійно», «мобілізуй увагу кожного учня», «просувайся від легкого до складного», «активізуй мислення учнів» тощо). Правила, певною мірою, сприяють моделюванню алгоритму дій, які мають орієнтовний характер і полегшують діяльність тих, хто навчається.

Правила необхідно відрізнити від закону. Закони чи закономірності діють об'єктивно, незалежно від волі й свідомості вчителів, а правила, що сформульовані на основі пізнання об'єктивних закономірностей, мають характер умовних приписів (вимоги, поради рекомендації), що їх встановлюють вчені-педагоги або практики.

3. Характеристика окремих принципів навчання

Принцип природовідповідності

Він є одним з ключових принципів, на якому ґрунтуються всі інші принципи навчання. Його положення (за Я.А. Коменським) є наступними:

- Природа нічого не приймає несвоєчасно;
- Природа не змішує свої дії, виконує їх відокремлено і в певній послідовності;
- Природа не робить стрибків, іде вперед поступово;
- Почавши будь-що, природа не зупиниться, поки не доведе справу до кінця;
- Природа ніколи не використовує непридатне;
- Природа так розподіляє матерію, щоб вона прагнула до форми;
- Природа йде від більш легкого до більш складного;
- Природа не обтяжує себе, вона задовольняється незначним;
- Природа не квапиться, а все робить повільно;
- Природа нічого не викликає примусово;
- Природа все з'єднує постійними зв'язками;
- Природа зберігає пропорцію;
- Вчитель є помічником природи, а не її хазяїном.

Принцип виховуючого навчання

Навчання – складний і багатобічний процес, у якому учні не тільки набувають знань, оволодівають уміннями, але у них формуються погляди, ставлення до навколишнього світу, звички, розвиваються здібності й інтереси. Таким чином, навчання має виховний характер. Цей принцип впливає як із закономірностей навчання, так і з мети виховання особистості в тому іншому суспільстві.

Шляхи реалізації принципу:

- Через зміст навчального матеріалу. У кожному навчальному предметі заховані величезні можливості виховати певне ставлення учнів до предметів, явищ.

- Через сам процес навчання, його організацію, методи, форми. У навчальній праці формуються навчальні навички встановлення мети, вибору засобів її досягнення, що сприяє розвитку самостійності, наполегливості в праці, почуття відповідальності тощо.

- Реалізації принципу виховного навчання сприяє і особистість учителя, його гуманізм, наукова захопленість, широта кругозору, високий інтелектуальний рівень викладання, що допомагає формувати інтерес школярів

до свого предмета, бачити зв'язок науки з життям, любов до своєї професійної праці, етику поведінки тощо.

Принцип зв'язку навчання з життям

Цей принцип вимагає, щоб мета і зміст навчання передбачали не тільки виклад науково-теоретичних положень, понять, законів, але й розкриття їх численних виявів у навколишньому світі, тобто даний принцип виражає необхідність підготовки учнів до правильного використання теоретичних знань у різносторонніх практичних ситуаціях, до перетворення навколишньої дійсності.

Шляхи реалізації принципу:

- Розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності і взагалі в житті людини.
- Розкриття фактів історії розвитку науки, щоб показати, як наука народжувалася внаслідок практичних вимог. Саме потреби виробництва, суспільного життя сприяють розвитку наукових теорій, які стають безпосередньою продуктивною силою.
- Опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів.
- Організація по можливості практичної діяльності учнів з метою набуття вмінь застосовувати знання на практиці.

Принцип науковості освіти

Принцип науковості освіти означає, що учням пропонуються для засвоєння точно встановлені в сучасній науці положення, тобто зміст освіти повинен знайомити з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями основних положень науки – основами наук. ***Вимоги до реалізації принципу:***

- ретельний відбір найсуттєвішого змісту науки для освіти молоді;
- сприйняття нового повинно являти собою процес, у якому учні розглядали б кожне нове явище або предмет з різних сторін, встановлюючи різноманітність зв'язків даного об'єкта з іншими як схожих з ним, так і різко відмінних від нього;
- втілення як уявлень, так і понять у точні словесні означення і визначення. Таким є наукові терміни;
- розкриття перед учнями в процесі навчання історії відкриття явищ і наукових законів;
- використання методів наукового пізнання у навчанні, що сприяє розвитку мислення учнів за допомогою пошукової, творчої діяльності.

Шляхи реалізації принципу:

- Розробка навчальних програм і підручників, у яких передбачається відповідність змісту до рівня сучасної науки. Класичні знання по можливості інтерпретуються з сучасної точки зору, окреслюються межі застосування того чи іншого поняття чи закону;
- ознайомлення школярів з новинами науки, але одночасно повинен мати місце історизм у викладанні;

- використання методів проблемного навчання, проведення лабораторних і практичних робіт, навчання учнів умінь спостерігати явища, умінь вести наукову суперечку, обґрунтовувати свою точку зору, працювати з науковою літературою.

Принцип трудності й доступності навчання

Трудність – це розрив між підготовленістю учнів до процесу навчання і тими вимогами, які цей процес до учнів пред'являє.

Трудність є виразом основного протиріччя між тим новим, що повинні пізнати учні, тими завданнями, які вони повинні вирішити, і наявністю у них запасу знань, уявлень, умінь вирішувати завдання, що їм пред'являються. Процес навчання, який потребує від учнів напруження сил, сприяє їх розумовому розвитку, що дозволяє у свою чергу, висувати перед учнями нові, більш складні завдання.

Доступність полягає у відповідності змісту, методів і форм навчання віковим особливостям учнів, рівню їх розвитку. Доступність повинна визначатися рівнем підготовки учня, його розумовими та фізичними можливостями.

Існують наступні правила принципу доступності:

- необхідність відповідності між темпом повідомлення інформації вчителем і швидкості засвоєння цієї інформації учнями;
- у процесі навчання необхідно орієнтувати учнів перш за все на розуміння матеріалу, який вивчається, а не на запам'ятовування;
- «від простого до складного», «від близького до далекого», «від легкого до складного», «від відомого до невідомого»;
- необхідно давати такі установки для запам'ятовування: як і для чого потрібно запам'ятати. Наприклад учитель говорить «це потрібно запам'ятати добре», «це потрібно запам'ятати назавжди» тощо. Такі установки активізують увагу учнів і вони намагаються запам'ятати інформацію якомога краще;
- систематичне повторення. Повторювати – означає відтворювати вивчене з позиції нової інформації, пов'язувати вивчений матеріал з новими фактами, з особистим досвідом, з особистими спостереженнями тощо. Таке повторення буде сприяти формуванню інтересу до процесу навчання в цілому;
- використання різних форм самостійної роботи.

Принцип системності й систематичності в навчанні

Систематичність навчання припускає засвоєння учнями понять і розділів у їх логічному зв'язку і наступності.

Вимоги до реалізації принципу:

- планомірна організація і проектування процесу навчання, який будується на основі чітко встановлених навчальних планів і програм, що забезпечують вивчення чітко відібраного матеріалу за роками навчання, окремими навчальними періодами у навчальному році, окремими робочими днями і годинами;
- поступовість і послідовність, з якими необхідно рухатися від кожного ступеня навчального процесу до наступного;

- встановлення тісного і міцного зв'язку між вивченими питаннями у відповідній послідовності;
- приділення особливої уваги головному, основному, навколо якого групується менш суттєве;
- встановлення суворого логічного зв'язку в розташуванні навчального матеріалу з послідовним порядком, коли наступне базується на попередньому;
- ускладнення методів навчання відповідно до змісту навчального матеріалу;

Системність – це принцип навчання, що вимагає забезпечення формування у школярів системи знань.

Системність мислення полягає у встановленні асоціацій, тобто зв'язків між явищами і предметами, які вивчаються. Останнім часом велику увагу приділяють розробці інтегрованих курсів для комплексного вивчення окремих розділів навчальних предметів.

Принцип активності й самостійності учнів у навчанні

Виник і розвивався як заперечення догматизму і пасивної ролі учнів у навчанні. Виходить з того, що позитивний результат будь-якої діяльності визначається активністю людини. Передбачає широке використання у навчанні проблемних методів, задіяння всіх психічних процесів, які сприяють активізації пізнання.

Активність школярів знаходить вияв у їх ставленні до пізнавальної діяльності: стані готовності, прагненні до самостійної діяльності, яка спрямована на засвоєння індивідом суспільного досвіду, накопиченого людством, знань і засобів діяльності, а також в якості діяльності, яка здійснюється шляхом вибору оптимальних шляхів досягнення мети пізнання.

Самостійність школярів пов'язана з визначенням об'єкта, засобів діяльності, її здійснення без участі дорослих та допомоги ззовні, що вимагає активності. Тому пізнавальна активність і самостійність невіддільні; їх важко відокремити.

Шляхи реалізації принципу:

Використання ситуацій, в яких учень повинен:

- захищати свою думку, наводити на її захист аргументи, докази, використовувати набуті знання”;
- задавати питання вчителю, товаришам, з їх допомогою з'ясувати незрозуміле, заглиблюватися в процес пізнання;
- рецензувати відповіді товаришів, твори, інші творчі роботи;
- ділитися своїми знаннями з іншими;
- допомагати товаришам у труднощах, пояснювати їм незрозуміле;
- знаходити не єдине рішення, а декілька самостійних;
- використання методів проблемного навчання;
- використання методично цілеспрямованих засобів навчання;
- організація групових способів організації учіння, взаємонавчання;
- проведення нестандартних уроків.

Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні

Сутність принципу індивідуального підходу в навчанні полягає у вивченні і врахуванні в навчальному процесі індивідуальних і вікових особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей, забезпеченні на цій основі підвищення якості його навчальної роботи, всебічного розвитку.

Реалізація принципу здійснюється в таких напрямках:

а) психологічному – врахування психічних особливостей індивіда, які впливають на навчально-пізнавальну діяльність, що обумовлює наслідки навчання;

б) дидактичному – організація такої взаємодії вчителя і учня, яка б максимально задовольняла потреби та інтереси кожного учня, визначення адекватної системи прийомів педагогічного впливу на особистість школяра.

Ці напрями визначають конкретні *шляхи індивідуального підходу в навчанні*:

1. Глибоке вивчення особистості дитини.
2. Розробка системи впливу на учня з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей. Тут може бути попереджувальна, виправляюча, заохочувальна робота.

3. Аналіз одержаних результатів і коригування при необхідності дій педагога на основі того положення, що всі діти без відхилень у психічному і фізичному розвитку здатні одержати середню освіту, більш або менш успішно засвоївши навчальний матеріал у межах шкільних програм, а талановиті вимагають знаходження шляхів розвитку їх здібностей.

Особливе місце в системі індивідуального навчання належить **диференціації навчання**, під час якої здійснюється відбір змісту, методів, форм навчання залежно від особливостей груп учнів.

Основна мета диференціації – сприяти створенню умов для всебічного розвитку особистості кожного школяра з урахуванням його задатків, можливостей, інтересів.

Диференціація дуже важлива в роботі з обдарованими, тобто з тими дітьми, які проявляють підвищені здібності.

Принцип наочності навчання

Глибоке наукове узагальнення проблема наочності знайшла в працях Я.А. Коменського. Своє «золоте правило» Коменський сформулював так: «Все, наскільки можливо, уявляти почуттям, а саме: видиме – зору, чутне – слуху, нюхове – нюху, смакове – смаку, дотикувальне – дотику; а якщо може бути одночасно сприйняте декількома почуттями, то повинно одночасно подавати декілька почуттів».

За допомогою пояснень, прикладів можна створити уявлення про те чи інше поняття, тобто можна навчати наочно, спиратись на ті ж образи, уявлення, дії, які є в особистому досвіді учнів.

Функції наочності :

- 1) джерело нових знань і уявлень про об'єкти, події, явища;
- 2) ілюстрація, яка служить опорою теоретичних положень;
- 3) спосіб розвитку мислення, що сприяє більш глибокому засвоєнню, розумінню зв'язку наукових знань з життям, що забезпечує міцність засвоєння знань, розвиток уваги, спостережливості, уявлення, а також абстрактного мислення, бо допомагає на основі розглянутих конкретних явищ прийти до узагальнень;
- 4) посібник для самостійної пізнавальної діяльності;
- 5) спосіб інструктажу;
- 6) спосіб повторення;
- 7) спосіб контролю.

**Рис. 3.7. Роль наочності у навчанні
(А. Б. Рацул, Т. Я. Довга, А. В. Рацул)**

Принцип міцності засвоєння знань, умінь, навичок

Цей принцип вимагає, щоб знання, вміння і навички, засвоєні учнями в процесі навчання, довго зберігалися в пам'яті, могли бути відтворені в будь-який час і використані в різноманітних ситуаціях.

Шляхи реалізації принципу:

1. Забезпечення свідомості учнів у навчанні, яке характеризується такими показниками:
 - а) засвоєння учнем мети, завдань, значення своєї пізнавальної діяльності;
 - б) уміння керувати своєю навчальною діяльністю, знати ті засоби і прийоми, які призводять до реалізації мети;
 - в) уміння користуватися знаннями в різних ситуаціях;
 - г) уміння перевіряти і оцінювати свої досягнення.

2. Опора на основні принципи навчання: зв'язок навчання з життям; наочності; активності і самостійності; систематичності і системності; труднощі та доступності.

3. Формування установки школярів на запам'ятовування, що багато в чому визначає повноту, міцність і послідовність запам'ятованого матеріалу. Установка впливає на мотивацію запам'ятовування і довготривалість збереження в пам'яті.

4. Формування емоційного ставлення учнів до об'єкта запам'ятовування, пізнавальних потреб, інтересів школярів.

5. Організація розумової діяльності школярів на базі вивченого матеріалу: порівняння, зіставлення, узагальнення, систематизація, змістовне групування матеріалу та ін.

6. Робота над технікою запам'ятовування, організація різноманітного повторення.

Принцип оптимізації навчального процесу

Цей принцип знайшов всебічне обґрунтування в працях Ю.К.Бабанського, який суть принципу бачить у тому, щоб із ряду можливих варіантів навчального процесу усвідомлено вибирати такий, який за даних умов забезпечить максимально можливу ефективність вирішення завдань навчання, виховання і розвитку школярів при раціональних витратах часу і зусиль учителя і учнів.

Способи оптимізації:

1. Конкретизація змісту навчання. Цей спосіб оптимізації потребує виділення головного, понять, фактів, відбору вправ для розвитку практичних умінь, навичок пізнавальної діяльності на основі вивчення особливостей учнів конкретного класу; встановлення міжпредметних зв'язків; забезпечення відповідності обсягу, складності матеріалу, виділеного часу.

2. Комплексне планування і конкретизація завдань навчання, виховання і розвиток школярів за конкретних умов навчання.

3. Вибір виду навчання, форм його організації, раціональних методів, засобів і темпу.

4. Створення сприятливих навчально-матеріальних, шкільно-гігієнічних, морально-психологічних і естетичних умов для навчання.

5. Освоєння наукової організації праці школярів і вчителів, завдання якої полягає у виявленні і використанні резервів підвищення якості навчальної роботи (освоєння тайм-менеджменту, вироблення стресостійкості тощо).

Отже, закони та закономірності навчання виступають своєрідним фундаментом його побудови на наукових засадах. Схарактеризовані вище дидактичні закономірності та принципи утворюють органічну єдність і несуть у собі організуюче начало спільної діяльності вчителя і здобувачів загальної середньої освіти. Система дидактичних закономірностей та принципів є відкритою, тобто розширюється у відповідь на виклики до системи загальної середньої освіти. Реалізація принципів відбувається через дотримання системи правил.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Дайте визначення закономірностей навчання.
2. Дайте визначення принципів навчання.
3. Яка відмінність між поняттями «закономірність навчання» та «принцип навчання»?
4. Який взаємозв'язок між поняттями «закономірність навчання» та «принцип навчання»?
5. Можна вважати процес формулювання законів, закономірностей та принципів навчання завершеним?
6. Що таке «правило навчання»? Як пов'язані принципи навчання та правила навчання?
7. Які варіанти реалізації вчителем принципу індивідуального підходу до учнів у навчанні Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
8. *Проблемне питання.* Які умови створено у Новій українській школі для успішної реалізації принципу зв'язку навчання з життям?

Лекція

Тема 3.4. ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

План.

1. Поняття про зміст загальної середньої освіти.
2. Державні стандарти повної загальної середньої освіти.
3. Програми та плани.
4. Навчальні предмети.
5. Підручники та посібники.

Ключові поняття й терміни: зміст освіти, елементи змісту освіти, зміст загальної середньої освіти, вимоги до змісту загальної середньої освіти, державні стандарти повної загальної середньої освіти, типова освітня програма, модельна навчальна програма, освітня програма, навчальна програма, навчальний план, навчальний предмет, підручник, електронний підручник, посібник.

1. Поняття про зміст освіти

Другий компонент у структурі процесу навчання – зміст. Зміст навчального процесу – відповідь на питання: *чому саме* навчати нове покоління, *які* знання обрати з усіх надбань, накопичених людством? Тому зміст навчального процесу (процесу навчання) часто розглядається в ширшому аспекті – як зміст освіти. Зміст освіти впливає на вибір методів, форм, засобів й, навіть, на завдання в межах певного предмету.

Зміст освіти – це система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці.

Зміст освіти має історичний характер і відзначається він цілями, завданнями освіти на тому чи іншому етапі розвитку суспільства.

У сучасних умовах постала головна мета – створення змісту національної школи, який би відбивав її національний характер, демократичні цінності, гуманізацію освіти.

У державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) визначено стратегічні завдання реформування змісту освіти в Україні:

- вироблення державних стандартів і відповідне формування системи й обсягу знань, умінь і навичок, навичок творчої діяльності;
- відбір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації та інтеграції, забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб і здібностей;

- вивчення рідної мови в усіх навчально-виховних закладах;
 - оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями.

Зміст освіти має певну структуру (рис.3.8).

Рис. 3.8. Структура змісту загальної освіти (А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко).

Основні елементи змісту освіти (І. Я. Лернер)

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання.

Знання – це цілісна система відомостей, пізнання, які накопичені людством.

У школі повинні бути засвоєні: основні поняття, терміни, факти науки, закони науки, теорії, які містять систему наукових знань, знання про шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій.

2. Способи діяльності:

- Уміння – свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій.
- Навички – усталені способи діяльності учнів, автоматизовані вміння.

Розрізняють уміння і навички:

- спеціальні (формується на матеріалі конкретного предмета: навички розв'язання обчислювальних задач, граматичного розбору);

- загальнонавчальні

1) навчально-організаційні – уміння раціонально-планувати діяльність

2) навчально-інформаційні – уміння працювати з книгою

3) навчально-інтелектуальні – уміння виділяти головне, аналізувати, порівнювати.

3. Досвід творчої діяльності, тобто діяльність в результаті якої створюється об'єктивно чи суб'єктивно нове завдяки специфічним процедурам:

- самостійного переносу раніше засвоєних знань і вмінь у нову ситуацію;
- знаходження оригінального розв'язання проблеми;
- виділення нової проблеми в знайомій ситуації, нової функції об'єкта;
- бачення альтернативних варіантів вирішення проблем.

Слід відзначити відносну незалежність змісту третього компонента від перших двох.

4. Досвід емоційно-ціннісного ставлення, який передбачає наявність знань, умінь, але не зводиться до них і полягає у формуванні відповідного ставлення школярів до світу, діяльності, наукових знань, моральних норм, ідеалів.

На зміст освіти впливають такі чинники: природа і характер суспільства; необхідність підготовки до життя дітей, які активно працюватимуть через 10-15 років; тенденції світового, культурного і наукового розвитку (І.В. Малафійк).

Вимоги до змісту загальної середньої освіти

1. Спрямованість освіти на реалізацію мети всебічного розвитку особистості, формування громадянина своєї країни:

- а) науково обґрунтоване сполучення різноманітних циклів дисциплін: природничо-математичного (фізика, хімія, біологія, математика, основи інформатики і обчислювальної техніки); гуманітарного (історія, економічна географія, рідна й іноземна мови, література, музика, образотворче мистецтво); трудової і фізичної підготовки;
- б) диференціація навчання;
- в) участь школярів у різних видах діяльності, які забезпечують розвиток їх інтересів, волі, емоцій.

2. Висока наукова і практична значущість змісту, який включений до основ наук. враховуючи той факт, що рівень розвитку науки змінюється, необхідно, щоб зміст освіти постійно відповідав швидкому розвитку науки, техніки, культури.

3. Забезпечення гуманізації освіти

4. Відповідність складності змісту освіти до вікових особливостей школярів.

5. Урахування єдності змістового і процесуального боків навчання. Проектуючи зміст навчального матеріалу, необхідно враховувати навчально-методичну, матеріальну базу сучасної школи, відповідність обсягу змісту до часу, виділеного на вивчення навчальних предметів, співвіднесення навчального матеріалу з формами, способами, засобами навчання.

6. Структурна єдність змісту освіти.

Отже, засвоєння компонентів змісту освіти відбудеться успішно, якщо педагоги реалізують комплекс відповідних умов.

2. Державні стандарти повної загальної середньої освіти

Ядром розвитку сучасної теорії і практики змісту шкільної освіти є його стандартизація (О.Я. Савченко).

Державні стандарти повної загальної середньої освіти – документи, що визначають загальні обсяги навчального навантаження здобувачів початкової, базової середньої, профільної середньої освіти, вимоги до їх компетентностей і до згрупованих за відповідними освітніми галузями обов'язкових результатів навчання, яких вони мають досягти на відповідному рівні повної загальної середньої освіти (Закон України «Про повну загальну середню освіту»).

У відповідності до Закону України «Про повну загальну середню освіту», (Ст. 44), Державні стандарти розробляються і затверджуються за відповідними рівнями освіти: для початкової, базової середньої і профільної середньої освіти.

Державні стандарти містять опис вимог до результатів навчання учнів за освітніми галузями та загальний обсяг навчального навантаження учнів на відповідному рівні повної загальної середньої освіти.

У державних стандартах представлено ключові компетентності.

Виконання державних стандартів початкової, базової і профільної загальної середньої освіти є обов'язковим для закладів освіти, що забезпечують здобуття освіти на відповідному рівні освіти.

Зокрема, у посібнику «Нова українська школа: поради для вчителя» зазначено, що Державний стандарт початкової освіти ґрунтується на таких **принципах**:

1. Визнання того, що кожна дитина унікальна та обдарована. Забезпечення рівного доступу до освіти, заборона будь-яких форм дискримінації. Не допускати відокремлення дітей на підставі попереднього відбору на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях.

2. Цінність дитинства. Відповідність освітніх вимог віковим особливостям дитини, визнання прав дитини на навчання через діяльність, зокрема гру, обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на рухову активність і творчість дитини.

3. Радість пізнання. Організація пізнавального процесу, яка приносить радість учневі. Широке використання в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності.

4. Розвиток вільної особистості. Замість «навченої беспорядності» – плекання самостійності та незалежного мислення. Підтримка з боку вчителя/вчительки розвиватиме в дітей самоповагу та впевненість у собі.

5. Здоров'я. Формування здорового способу життя і створення умов для фізичного і психоемоційного розвитку, що надзвичайно важливо для дітей молодшого шкільного віку.

6. Безпека. Створення атмосфери довіри і взаємоповаги. Перетворення школи на безпечне місце, де немає насильства і цькування.

7. Утвердження людської гідності. Виховання у дітей чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини.

8. Любов до України. Плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави.

9. Виховання відповідального громадянина. Формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, за розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу.

Заклад освіти зобов'язаний створити умови для виконання учнями вимог відповідних державних стандартів.

3. Програми та плани

Питання видів, суті, структури програм та механізмів їх реалізації висвітлено у Законі України «Про повну загальну середню освіту».

Основа будь-якої програми – формування наскрізних умінь.

Типова освітня програма – документ, що містить комплекс освітніх компонентів, які забезпечують досягнення учнями результатів навчання, визначених державним стандартом (стандартом спеціалізованої освіти) для відповідного рівня повної загальної середньої освіти, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (для закладів спеціалізованої освіти – центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади спеціалізованої освіти) (Закон України «Про повну загальну середню освіту»).

У відповідності до Закону України «Про повну загальну середню освіту», (Ст. 11), **типова освітня програма має містити :**

- вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за освітньою програмою;
- загальний обсяг навчального навантаження на відповідному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти (в годинах), його розподіл між освітніми галузями за роками навчання;
- перелік варіантів типових навчальних планів та модельних навчальних програм;
- рекомендовані форми організації освітнього процесу;
- опис інструментарію оцінювання.

Модельна навчальна програма – документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендований для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством (Закон України «Про повну загальну середню освіту»).

Модельні програми формують зв'язок між очікуваними результатами, змістом навчання й різновидами навчальної діяльності. Вона не дає конкретних пояснень щодо викладання предмету.

Модельні навчальні програми затверджує Міністерство освіти і науки України. До їх створення залучається експертна спільнота (Нова українська школа: порадник для вчителя).

Заклад освіти розробляє та використовує в освітній діяльності одну **освітню програму** на кожному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти або наскрізну освітню програму, розроблену для декількох рівнів освіти.

Освітні програми можуть бути розроблені на основі відповідної типової освітньої програми або освітніх програм, розроблених суб'єктами освітньої діяльності, науковими установами, фізичними чи юридичними особами і затверджених центральним органом виконавчої влади із забезпечення якості освіти відповідно до вимог цього Закону.

Освітня програма має містити:

- загальний обсяг навчального навантаження та очікувані результати навчання здобувачів освіти;
- вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою;
- перелік, зміст, тривалість і взаємозв'язок освітніх галузей та/або предметів, дисциплін тощо, логічну послідовність їх вивчення;
- форми організації освітнього процесу;
- опис та інструменти системи внутрішнього забезпечення якості освіти;
- інші освітні компоненти (за рішенням закладу загальної середньої освіти).

Освітня програма схвалюється педагогічною радою закладу освіти та затверджується його керівником.

Навчальна програма – документ, що визначає послідовність досягнення результатів навчання учнів з навчального предмета (інтегрованого курсу), опис його змісту та видів навчальної діяльності учнів із зазначенням орієнтовної кількості годин, необхідних на їх провадження, та затверджується педагогічною радою закладу освіти (Закон України «Про повну загальну середню освіту»).

Модельна навчальна програма визначає орієнтовну послідовність та окреслює очікувані результати навчання учнів. Тоді як навчальна програма конкретизує ці послідовності та результати й чітко їх визначає. Навчальні програми предметів та курсів створюють вчителі (самостійно або об'єднавшись) на основі Стандарту, або за зразком типової (модельної) навчальної програми.

Програми складаються на основі навчальних планів.

Базовий навчальний план є складовою частиною Державного стандарту освіти, що визначає:

- структуру певного рівня освіти й перелік освітніх галузей;
- погодинне співвідношення між освітніми галузями;
- загальнорічну кількість годин;
- гранично допустиме навантаження учнів.

Базовий навчальний план має інваріантний і варіативний складники. **Інваріантний складник змісту** формується як обов'язковий для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності. Зміст інваріантного складника подано через освітні галузі, сукупність яких необхідна і достатня для загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи (Нова українська школа: порадник для вчителя). **Варіативний складник:** додаткові години для вивчення предметів освітніх галузей, курси за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять.

На основі Базового навчального плану Міністерство освіти і науки України затверджує Типовий навчальний план.

Типовий навчальний план – складник типової освітньої програми, що визначає загальний обсяг навчального навантаження на відповідному рівні

(циклі) повної загальної середньої освіти (в навчальних годинах), його рекомендований розподіл за роками навчання між навчальними предметами (інтегрованими курсами), обов'язковими для вивчення, послідовність їх вивчення, а також кількість годин на вивчення вибіркового освітніх компонентів, зокрема, навчальних предметів, курсів, інтегрованих курсів (Закон України «Про повну загальну середню освіту»).

Типовий навчальний план розподіляє навчальний час між навчальними предметами, курсами згідно із співвідношенням між освітніми галузями, яке визначене Базовим навчальним планом. У Типовому навчальному плані відображається інтеграція різних освітніх галузей. У процесі інтеграції додається кількість навчальних годин, передбачених на кожен освітню галузь.

На основі освітньої програми заклад освіти складає та затверджує **робочий навчальний план**, за допомогою якого здійснюється організація освітнього процесу. У Робочому навчальному плані конкретизується варіативний складник Базового навчального плану, що є складовою частиною Державного стандарту загальної середньої освіти відповідного рівня та навчального плану з типової освітньої програми.

4. Навчальні предмети

Необхідно розуміти, що вченими розробляється певна галузь знань, наука. Однак, учень не може вивчати науку на рівні науковця, існує необхідність адаптувати зміст науки, щоб зробити його зрозумілим для того, хто навчається. Школяр знайомиться із змістом освіти через навчальний предмет. Навчальний предмет – це педагогічно адаптований зміст будь-якої галузі діяльності.

Навчальний предмет – педагогічно обґрунтована система наукових знань, практичних умінь та навичок, що втілюють основний зміст та методи певної науки.

Навчальний предмет є засобом розкриття змісту освіти, а точніше, засобом його реалізації. Він включає в себе два види знань: основних, змістових і допоміжних, процесуальних, технологічних (І.В. Малафійк).

За предметною структурою зміст навчання є не що інше, як сума змісту всіх навчальних предметів, які вивчаються в школі.

Провідні функції навчальних предметів. Кожен навчальний предмет має багатоцільове призначення і у кожному з них є ведучий компонент, який виконує провідну функцію. Такими є предметні знання, способи діяльності, образне бачення світу. З погляду визначення провідної функції можна виділити такі групи навчальних предметів (І.В. Малафійк):

- предметні знання: фізика, хімія, біологія, географія, астрономія, історія;
- способи діяльності: іноземна мова, креслення, фізкультура, праця;
- образне бачення світу: музика, малювання.

5. Підручники та посібники

Зміст освіти детально розглядається в *навчальній літературі* (шкільних підручниках, довідниках, книгах для додаткового читання, зошитах на друкованій основі, збірниках задач, вправ).

Друкована продукція має відповідати сучасним вимогам до навчальної літератури.

Підручник – книга, що містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни відповідно до цілей навчання, встановлених програмою і вимогами дидактики (В.М. Чайка).

Підручник створюється за модельною навчальною програмою.

Дидактичні функції підручника:

- *мотиваційна* – передбачає створення таких стимулів для учнів, які б викликали інтерес до певного предмета зокрема і до процесу навчання в цілому;
- *інформаційна* – відображає цілі навчання, описує зміст, визначає систему пізнавальних дій з матеріалом, форми навчання та способи контролю;
- *контрольно-коригувальна* – передбачає можливість перевірки, самооцінки та корекції процесу і результатів навчання.

Дослідники виділяють й розвивальну, виховну, освітню, управлінську та дослідницьку функції підручника.

Зміст навчального матеріалу в підручнику формується за такими **принципами:**

- генетичним (в історичній послідовності);
- логічним (відповідно до сучасної логічної структури конкретної науки);
- психологічним (з урахуванням пізнавальних можливостей учнів).

Основні вимоги до підручника (І.В. Малафійк):

- Підручник повинен відповідати конкретній навчальній програмі.
- Підручник повинен розкривати предмет науки, даючи опис, пояснення, передбачення і прогнозування явищ, фактів, процесів, об'єктів.
- Розкриття сутності предмета вивчення, рух від явища до сутності є фундаментальним законом у розкритті предмета вивчення.
- Підручник повинен виконувати функцію «проекту» процесу навчання.

У ролі носія змісту освіти навчальна книга покликана репрезентувати основні його елементи: знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до світу. Водночас у підручнику, який учені вважають засобом навчання (для вчителя і для учня), доречно відобразити методичні підходи до вивчення матеріалу, форми організації навчальної діяльності школярів; формувати засобами підручника уміння молодших школярів працювати з навчальною літературою (Я. П. Кодлюк).

Структура підручника:

- 1-ий компонент – текстовий (основний, пояснювальний і додатковий тексти);
- 2-ий компонент – позатекстовий (запитання і завдання, інструктивні матеріали (пам'ятки, зразки розв'язання задач, прикладів), таблиці, малюнки, плани, вправи, вступ, зміст, бібліографія).

Сучасна тенденція в освіті – створення та використання електронних підручників. **Електронний підручник** – електронне навчальне видання із систематизованим викладом навчального матеріалу, що відповідає освітній

програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію (Закон «Про освіту»).

Підручник, безумовно, відіграє важливу роль у навчанні. Добре, якщо він побудований із використанням проблемного підходу, містить компетентнісні завдання, передбачає завдання для само- та взаємооцінювання. Під час вибору нових підручників педагогічному колективу варто врахувати ці аспекти та обрати підручник, який дає змогу реалізувати компетентнісний підхід («Що таке компетентнісний підхід у навчанні: запитання та відповіді для вчителя»).

Отже, сучасний підручник має забезпечувати інформаційну, мотиваційну, розвивальну, виховну функції учіння; показувати, чого і як слід навчати школярів із певного предмета; формувати вміння самостійно вчитися. Водночас, сучасний підручник – не єдиний носій навчальної інформації, тому в його змісті учень має знаходити орієнтири для подальшої роботи відповідно до своїх пізнавальних можливостей і потреб самостійно вчитися (О.Я. Савченко).

Працюючи з підручником, учитель повинен доповнювати його матеріал додатковою інформацією, оскільки зміст підручника нерідко конспективний, і знання, почерпнуті учнями лише з нього, будуть обмеженими.

Навчальний посібник – книга, яка розширює межі підручника, містить додаткову, найновішу і довідкову інформацію (В.М. Чайка).

До навчальних посібників належать: збірники задач і вправ; хрестоматії; словники; довідники; атласи.

Отже, зміст освіти розглядається як педагогічна модель поставленого перед школою соціального замовлення, але при цьому необхідно враховувати й потреби певної людини. У змісті освіти виділено чотири компоненти: система знань, уміння та навички, досвід творчої діяльності, ціннісне ставлення.

Зараз інтенсивно відбувається створення змісту загальної середньої освіти, що відбиває її національний характер, демократичні цінності, гуманізацію освіти.

Зміст загальної середньої освіти відображено у Державних стандартах, програмах, навчальних предметах, підручниках та посібниках. В умовах імплементації Нової української школи вчителю предоставлено певну свободу у реалізації змісту загальної середньої освіти.

Питання для самоконтролю та роздумів.

1. Що необхідно розуміти під змістом освіти?
2. Які фактори зумовлюють необхідність удосконалення змісту освіти в сучасній загальноосвітній школі?
3. Схарактеризуйте основні елементи змісту освіти.
4. Назвіть умови, що сприяють засвоєнню школярами всіх компонентів змісту освіти.

5. У чому полягає суть Державних стандартів повної загальної середньої освіти?
6. Опишіть структуру Типової освітньої програми.
7. Схарактеризуйте поняття «типова освітня програма» та її елементи.
8. Схарактеризуйте зв'язок модельної навчальної програми та навчальної програми.
9. Схарактеризуйте поняття «базовий навчальний план».
10. Що таке навчальний предмет?
11. Схарактеризуйте поняття «електронний підручник».
12. Реалізацію яких функцій сучасного підручника ви спостерігали в ході педагогічної практики?
13. *Проблемне питання.* Як допомогти учням успішно засвоїти зміст загальної середньої освіти (на прикладі вашої спеціальності)?

Лекція

Тема. 3.5. МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

План:

1. Поняття про методи, прийоми, засоби навчання, їх взаємодію.
2. Основні підходи до класифікації методів навчання.
3. Стисла характеристика словесних, наочних, практичних методів навчання.
 - 3.1. Словесні методи навчання.
 - 3.2. Наочні методи навчання.
 - 3.3. Практичні методи навчання.
4. Методи навчання за характером (ступенем самостійності й творчості) діяльності тих, кого навчають
5. Вибір методів навчання.
6. Засоби навчання.

Ключові поняття й терміни: метод навчання, метод учіння, прийом навчання, функції методів навчання, класифікація методів навчання, вибір методів навчання засоби навчання.

1. Поняття про методи, прийоми, засоби навчання, їх взаємодію

Слово **метод** грецького походження і в перекладі на українську мову означає дослідження, спосіб. Етимологія цього слова відбивається на його трактуванні як наукової категорії. Зрозуміло, що в процесі навчання метод виступає як упорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів по досягненню навчально-виховних цілей. З цієї точки зору кожен метод навчання органічно включає в себе навчальну роботу вчителя (виклад, пояснення навчального матеріалу) і організацію активної навчально-пізнавальної діяльності учнів.

З позицій сучасних поглядів метод навчання характеризується як багатостороннє, багатомірне, багатоякісне, поліфункціональне дидактичне явище. Йому приписуються ознаки засобу, за допомогою якого учні долають шлях від незнання до знання, форми руху змісту навчального матеріалу, способу керування їхньою пізнавальною діяльністю.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на досягнення поставлених вищою школою цілей.

Метод навчання передбачає, перш за все, мету вчителя і його діяльність з допомогою наявних у нього засобів. В результаті виникає мета учня і його діяльність завдяки наявності відповідних засобів. Під впливом цієї діяльності виникає і здійснюється процес засвоєння учнем навчального змісту, досягається

визначена мета або результат навчання. Цей результат слугує критерієм відповідності методу меті (І.В. Зайченко).

Функції методів навчання: мотиваційна; навчальна; розвивальна; виховна; організаційна.

Метод навчання реалізується через сукупність прийомів, кожний із яких є окремою дією. Одні й ті самі прийоми можуть входити до складу різних методів.

Прийоми навчання – це складова методу, конкретні дії педагога й здобувачів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи тих методів.

Деякі прийоми навчання можуть сприяти здійсненню низки методів навчання, інші – обслуговують тільки один. Однак скільки б не було прийомів навчання, усі вони визначаються загальнодидактичними методами навчання і не виходять за їхні межі.

Засіб навчання – те, за допомогою чого здійснюється навчання: книги, словники, наочні посібники, технічні засоби тощо.

2. Основні підходи до класифікації методів навчання.

Окремим є питання про класифікацію методів навчання. Дотепер воно залишається дискусійним і багатоаспектним.

Класифікація методів навчання – групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв'язків.

Єдиної універсальної класифікації методів навчання дидактикам і методистам створити не вдалося. Тому розглянемо класифікації на основі різних ознак.

За джерелом знань (Н.М. Верзилін, Є.Я. Голант, Є.І. Перовський): словесні, наочні, практичні.

За основною дидактичною метою (М.О. Данилов, Б.П. Єсіпов):

- методи набуття нових знань,
- методи формування вмінь і навичок,
- методи закріплення знань, умінь і навичок,
- методи застосування знань, умінь і навичок,
- методи перевірки знань, умінь і навичок.

За ступенем активності учнів (Є. Я. Голант):

- активні методи,
- пасивні методи

За принципом поділу методів на методи викладання і учіння – бінарні методи) (М.М. Левіна, М.І. Махмутов).

Останнім часом педагогічна діяльність набуває інноваційного характеру. Така тенденція зумовлює розробку та використання в навчальному процесі ЗВО методів навчання, що сприятимуть становленню майбутнього педагога як інноватора.

Методи стимулювання і мотивації інтересу до навчання

Вони викликають позитивні дії та настрої – образність, цікавість, здивування, моральні переживання. Пізнавальний інтерес на початковій стадії формується під впливом позитивних чинників. Для створення емоційної ситуації

важливим є вдало дібрані приклади з літератури, художніх фільмів, особистих переживань вчителя.

Найпоширенішими серед методів цієї групи є:

МЕТОД СТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ НОВИЗНИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ. Передбачає окреслення нових знань у процесі викладання, створення атмосфери морального задоволення від інтелектуальної праці. Відчуття збагачення знаннями спонукає учнів до самовдосконалення.

МЕТОД ОПОРИ НА ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД УЧНІВ. Полягає у використанні вчителем у навчальному процесі життєвого досвіду учнів (фактів, явищ, які вони спостерігали в житті, навколишньому середовищі). Це викликає інтерес, бажання пізнати сутність спостережуваних явищ.

МЕТОД ПІЗНАВАЛЬНИХ ІГОР. Сприяє створенню емоційно-піднесеної атмосфери, засвоєнню матеріалу за допомогою емоційно-насиченої форми його відтворення.

МЕТОД СТВОРЕННЯ ВІДЧУТТЯ УСПІХУ У НАВЧАННІ. Постійне відчуття учнем успіху в навчанні зміцнює впевненість у власних силах, пробуджує почуття гідності, бажання вчитися.

Переживання, що супроводжують досягнення успіху, стимулюють не тільки самопочуття і задоволення собою, а впливають на подальший розвиток, визначають його темп, спрямованість, соціальну активність особистості.

Прийоми створення ситуації успіху

• *Еврика.* Передбачає створення умов, за яких учень, виконуючи навчальне завдання, несподівано для себе доходить висновку, який розкриває раніше йому невідомі можливості. Отриманий результат повинен бути новий, цікавий, оригінальний, відкривати нові перспективи пізнання. Завдання вчителя помігати це глибинне особистісне „відкриття”, підтримати учня і поставити перед ним нові завдання, надихнути на їх вирішення.

• *Навмисна помилка або «Допоможи мені».* Передбачає використання вчителем навмисно зроблених помилок з метою привернути увагу учнів, звернення до них за допомогою, що пробуджує почуття гідності (знайшов помилку вчителя), стимулюють бажання вчителя.

ДИСКУСІЯ (від лат. розгляд, дослідження) – суперечка, обговорення певного питання. Навчає мислити самостійно, розвиває здатність до виваженої аргументації та поваги до думки інших.

Методи стимулювання і мотивації обов'язку і відповідальності у навчанні

Передбачають показ учням суспільної та особистої значущості учіння і висунення вимог, дотримання яких означає виконання ними свого обов'язку і привчання до виконання вимог; заохочення до сумлінного виконання обов'язків; оперативний контроль за виконанням вимог і в разі потреби – вказівки на недоліки та зауваження.

Методи контролю і самоконтролю у навчанні:

- методи усного контролю
- методи письмового контролю
- методи лабораторного контролю

- методи програмованого контролю
- методи машинного контролю

З наведеного видно, що майже у кожного з підходів своя система класифікації, але жодна з них не охоплює всі істотні боки навчання.

3. Стисла характеристика словесних, наочних, практичних методів навчання.

3.1. Словесні методи навчання

Лекція – інформативно-доказовий виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу

У школі найчастіше її використовують для узагальнення і систематизації знань після вивчення однієї або декількох взаємопов'язаних тем.

За призначенням лекції поділяються на:

- вступні (дають загальне уявлення про завдання, зміст дисципліни, розкривають структуру і логіку розвитку галузі науки, сприяють розвитку в учнів інтересу до предмета з метою його творчого засвоєння);
- тематичні (присвячують розкриттю конкретних тем навчальної програми);
- оглядові (сприяють належному взаємозв'язку і наступності між теоретичними і практичними вміннями та навичками учнів. Читають перед іспитами, виконанням практичних, творчих робіт);
- заключні (підбивають підсумки вивченого матеріалу, стимулюють інтерес учнів до вивчення дисципліни).

Вимоги до лекції:

- чітко формулювати тему лекції, її мету і план. План лекції бажано учням продиктувати;
- викладання матеріалу вести в такому темпі, застосовуючи такі прийоми, щоб учні могли робити вибіркові записи;
- лекція може супроводжуватися демонструванням або ілюструванням наочних посібників;
- при підготовці до лекції слід враховувати можливі запитання учнів.

Розповідь – живий, образний, емоційний виклад будь-якого питання, недовгий за часом, що містить переважно фактичний матеріал.

Види розповіді:

- художня розповідь у своїй основі становить образний переказ фактів, вчинків дійових осіб;
- науково-популярна розповідь заснована на аналізі фактичного матеріалу. У цьому випадку виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями. Під час викладу учні повинні слідкувати за ходом аргументації, за тим, як із одного твердження витікає інше, як аналіз і синтез допомагають формулювати висновки. Цей вид розповіді як складна форма викладу використовується переважно у старших класах;
- розповідь-опис дає послідовний виклад ознак, особливостей, властивостей, якостей предметів і явищ навколишньої дійсності;

Вимоги до розповіді:

- наукова і практична достовірність матеріалу;
- логічна послідовність;
- чіткість і доказовість у викладанні;
- образність і емоційність;
- ясність і правильність мови.

Пояснення – доказовий виклад матеріалу вчителем, пов'язаний з вивченням правил, математичних дій, законів, явищ. Учитель висуває певну тезу і подає систему її обґрунтування.

Бесіда – метод навчання, при якому учитель за допомогою вдало поставлених питань спонукає учнів або відтворювати раніше набуті знання, або робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу.

Перевага бесіди в тому, що вона сприяє розвитку активності, самостійності учнів, формуванню переконань.

Види бесід:

• за дидактичною метою

- *підготовча* або вступна (мета: актуалізувати знання дітей, що є опорними для роботи над новим матеріалом);

- *пояснювальна* (мета: організація засвоєння нового матеріалу через діалог учителя з учнями). Ця бесіда включає елементи пояснення, застосування наочності, ігрової ситуації;

- *підсумкова* (мета: завершити вивчення нового матеріалу або використати її як підсумок уроку). Під час такої бесіди вчитель пропонує запитання для узагальнення матеріалу заняття, виявлення емоційного ставлення дітей до вивченого, висловлення оцінних суджень;

- *контрольно-перевірна* (мета: контроль якості засвоєних знань). Цей вид бесід використовується під час фронтального опитування;

• за рівнем пізнавальної самостійності учнів

- *репродуктивно-відтворювальна (катехізічна)* (мета: відтворити в пам'яті учнів раніше засвоєний матеріал);

- *евристична* (розвиток творчих здібностей дітей). Під час такої бесіди учні проходять під керівництвом учителя весь шлях пошуку нового знання аж до його відкриття;

• за формою проведення

- *фронтальні* (мета: спонукати учнів до оцінювання подій, вчинків, сформувавши в них відповідне ставлення до них);

- *групові* (питання звернені до групи учнів);

- *індивідуальні* (питання адресовані одному учневі).

Вимоги до проведення бесіди:

- чітка постановка мети бесіди відповідно до мети та завдань уроку;
- наявність плану-питальника;

- правильна постановка питань: 1) стислість, доступність; 2) система питань, одне мусить логічно впливати з попереднього; 3) уникати невизначених питань; 4) ставити питання всьому класу);

- виявляти гнучкість при проведенні бесіди;
- підбивати підсумки, робити висновки.

Робота з книгою. Суть цього методу полягає в організації самостійної роботи над друкованим текстом. Джерелом знань можуть бути: підручники, посібники, науково-популярна література, газети, журнали, збірники вправ, матеріали першоджерел, довідники, словники.

Робота з книгою, по-перше дає можливість учням самостійно набувати нових знань, закріплювати їх, розширювати та поглиблювати набуті на уроках знання; по-друге – спонукає школярів до оволодіння методами самоосвіти, а саме: способами користування книгою, засобами інформації, загальними і спеціальними журналами, радіо, телебаченням, касетами та платівками.

Переваги словесних методів навчання:

1. Слово вчителя не тільки несе інформацію, але й керує одночасно пізнавальною діяльністю учнів, готуючи до сприйняття, впливаючи на думки і почуття учнів одночасно.

2. Учитель не лише повідомляє учням певну інформацію, але й виявляє своє ставлення до них, бо, викладаючи матеріал, переконує учнів. Таким чином, живе слово зберігає в собі великі виховні можливості.

3. Викладання забезпечує системність у вивченні програмового матеріалу та реалізацію інших принципів навчання.

4. Методи можуть охоплювати різноманітні засоби і прийоми (грамзапис, ілюстрації тощо). Вчитель має можливість урахувати особливості сприйняття учнями матеріалу.

5. Викладання дає можливість учителю використовувати найновіші наукові дані, підходи, які не знайшли відображення в підручниках, здійснювати принцип зв'язку теорії з практикою.

6. Викладання дає можливість зекономити час на вивчення програмового матеріалу.

7. Викладання демонструє учням приклади логічної, яскравої мови вчителя, його культури.

3.2. Наочні методи навчання

Спостереження як метод навчання забезпечує безпосереднє живе «споглядання», сприйняття явищ дійсності (спостереження за явищами природи, праці людини). Спостереження можна проводити безпосередньо або за допомогою спеціальних приладів (мікроскопа, термометра та ін). Правильно організовані самостійні спостереження потребують ведення спеціальних записів (щоденників).

Умови, що сприяють підвищенню ефективності методу спостереження:

1. Підготовка учнів до здійснення спостереження (визначення об'єкта та засобів);
2. Включення якомога більше органів сприйняття;

3. Спонування школярів до активної розумової діяльності (аналізу явищ, порівняння, зіставлення, узагальнення тощо);

4. Оформлення результатів спостереження.

Ілюстрація та демонстрація. Зазначені методи передбачають показ конкретних предметів та явищ навколишньої діяльності в натурі чи у вигляді зображень, які сприймаються за допомогою органів відчуття.

Ілюстрація матеріалів показується у статичному вигляді (мінерали, метали, живі рослини, прилади, фотокартки, малюнки, історичні картини, картини із зображенням ландшафтів природи, портрети, географічні карти, графіки, схеми, таблиці). Під час показу ілюстрацій учні не тільки сприймають матеріал, а й проводять певну роботу з ним: вказують, що зображено, пояснюють зміст ілюстрацій, порівнюють їх.

Демонстрація. Матеріал показується в динаміці (проведення експерименту, креслення на дошці схем, таблиць, показ фільмів чи кінофрагментів). Для демонстрації використовують спеціальні засоби, технічні установки.

Ілюстрація та демонстрація в ізольованому вигляді можуть представити школярам конкретні явища, але не забезпечують набуття знань як системи теорій, законів, понять тощо. Тому ці методи є допоміжними методами, які забезпечують набуття знань учнями у поєднанні з іншими методами, зокрема із словесними.

Вимоги до використання наочних методів навчання

1. Чітка постановка вчителем мети використання наочних методів, що потребує вступного слова вчителя.

2. Здійснення керування сприйняттям і розумінням того, що сприймається (давати пояснення, коментарі тим чи іншим процесам, явищам). З цією метою спонукати школярів порівнювати, робити висновки, обговорювати побачене, почуте.

3. Забезпечення якісного боку ілюстрацій та демонстрацій (дати можливість всім бачити, чути, дати час для розгляду, не перевантажувати ілюстраціями тощо).

3.3. Практичні методи навчання

Вправа – це метод навчання, що полягає у повторенні певних дій, під час яких учнями виробляються вміння та навички застосування вже набутих знань.

Розрізняють вправи:

• *усні* (необхідні для опанування вмінь користуватися мовою, рахувати без використання засобів фіксації зображення):

• *письмові* (в основному застосовуються на уроках мови та математики):

- тренувальні (за зразком, за інструкцією),

- творчі (твори, розв'язання задач, що спонукають до використання знань в іншій ситуації),

- контрольні;

• *графічні роботи* (в них знання знаходить відображення в кресленнях, графіках, ілюстраціях, таблицях, діаграмах. При виконанні цих робіт зорове сприйняття школярів сполучається з їх розумовою діяльністю);

- технічні (використовуються для набуття трудових умінь і навичок).

Лабораторний метод заснований на проведенні експериментів. Використовується цей метод для розв'язання таких завдань:

- 1) повторення учнями самостійно досліду, що був проведений вчителем, але за нових умов або з новими кількісними даними;
- 2) підтвердження того чи іншого закону;
- 3) самостійного розв'язання питання на основі раніше набутих знань.

Учні можуть проводити експерименти індивідуально або групами.

Практичні роботи розраховані на застосування знань у ситуаціях, наближених до життєвих (виміряти, зіставити, тобто визначити ознаки, властивості предметів і зробити відповідні висновки).

4. Методи навчання за характером (ступенем самостійності й творчості) діяльності тих, кого навчають

І.Я. Лернер і М.М. Скаткін запропонували класифікацію методів навчання за характером (ступенем самостійності й творчості) діяльності тих, кого навчають (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Методи навчання за характером (ступенем самостійності й творчості) діяльності здобувачів

№	Назва методу	Характеристика методу
1.	Репродуктивний метод	Застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність здобувачів є алгоритмічною, відповідає інструкціям, розпорядженням, правилам – в аналогічних до зразка ситуаціях.
2.	Метод проблемного викладення	Використовуючи будь-які джерела й засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи погляди, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленого завдання. Учні стають свідками і співучасниками наукового пошуку.
3.	Частково-пошуковий, або евристичний метод	Його суть – в організації активного пошуку розв'язання висунутих педагогом (чи самостійно сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але його поетапно скеровує й контролює педагог або самі здобувачі на основі роботи над програмами (зокрема й комп'ютерними) та з навчальними посібниками.
4.	Дослідницький метод	Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та короткого усного або письмового інструктажу здобувачі самостійно вивчають джерела, ведуть спостереження й виміри та виконують інші пошукові дії. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найповніше.

5. Вибір методів навчання

Чинники, що впливають на вибір методів навчання (О.І. Пометун):

- характер матеріалу і результатів, які вчитель хоче отримати – знання, уміння чи ставлення;

- готовність учнів до інтерактивної взаємодії;
- стиль викладання;
- враховувати час який потрібен для організації роботи;
- особливості організації освітнього простору (насамперед, розташування меблів);
- наявність джерел інформації (доступ до інтернету, книжки або роздавальні матеріали).

Алгоритм вибору оптимального методу навчання (Ю.К. Бабанський):

1. Рішення про те, чи матеріал вивчатимуть самостійно, чи під керівництвом педагога. Якщо здобувач може без зайвих зусиль і затрат часу досить глибоко вивчити матеріал самостійно, то допомоги педагога він не потребує. Інакше – в тій або іншій формі вона необхідна;
2. Визначення співвідношення репродуктивних і продуктивних методів. Якщо є умови, перевагу потрібно надавати продуктивним методам;
3. Визначення співвідношення індуктивної й дедуктивної логіки, аналітичного й синтетичного шляхів пізнання. Якщо емпірична база для дедукції й аналізу підготовлена, то використовувати їх доцільно.
4. Вибір способів поєднання словесних, наочних, практичних методів;
5. Рішення про необхідність введення методів стимулювання навчальної діяльності;
6. Визначення «точок», інтервалів, методів контролю й самоконтролю;
7. Продумування запасних варіантів у разі відхилення реального процесу навчання від запланованого.

Поєднання методів навчання – вибір та застосування комплексу методів навчання з урахуванням їх доповнювальних, компенсаторних можливостей для ефективного досягнення конкретної навчальної мети.

6. Засоби навчання

Засіб навчання – це матеріальний або ідеальний об'єкт, який «розміщено» між учителем та учнем і використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. Засіб навчання суттєво впливає на якість знань учнів, їх розумовий розвиток та професійне становлення (І.В. Зайченко).

Засіб навчання – пристосування, знаряддя дії, тобто те, за допомогою чого виконують ту чи іншу дію (В.О. Вихрущ).

Засоби навчання – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання. До засобів навчання належать: підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), навчальні кабінети, лабораторії, ТБ та інші засоби масової комунікації.

Засоби навчання – це матеріальні та нематеріальні (духовні) цінності, які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання.

Засоби навчання мультимедійні – дидактичні засоби, що поєднують кілька різних засобів передачі інформації за допомогою комп'ютера, компонентами яких є текст, звук, графіка, анімація, відео.

Головне завдання засобів навчання полягає у забезпеченні навчальної мети шляхом включення, активізації різноманітних пізнавальних можливостей здобувача освіти.

За суб'єктом діяльності засоби навчання умовно поділяють на засоби викладання (наочні посібники, технічні засоби) та індивідуальні для осіб, які навчаються, (підручники, зошити, письмове приладдя та ін.).

До числа засобів навчання включаються і такі, з якими пов'язана діяльність усіх суб'єктів навчання (спортивне обладнання, кабінети, комп'ютери та ін.).

Учителю необхідно раціонально відібрати до кожного уроку різні засоби навчання, в ході уроку дотримуватися санітарно-гігієнічних норм щодо їх використання, цілеспрямовано формувати в учнів уміння ними користуватися.

Отже, зміст загальної середньої освіти реалізується через комплекс методів навчання. Існує декілька класифікацій методів навчання. Процес визначення методів навчання є відкритим, що зумовлено появою нових запитів до системи освіти. Важливе значення в освітньому процесі відіграють і засоби навчання.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Що слід розуміти під методами навчання?
2. Які загальні функції виконують методи навчання?
3. Яка відмінність між поняттями «метод навчання» та «метод учіння»?
4. Чим можна пояснити різні підходи до класифікації методів навчання?
5. Які класифікації методів навчання Вам відомі?
6. Розкрийте суть і зміст методів розповіді, бесіди, лекції.
7. Розкрийте методи, які характеризують рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів.
8. Як здійснюється вибір методів навчання для проведення уроку?
9. Які засоби навчання доречно використати на уроках із Вашого фаху?
10. Які засоби навчання спрямовані на формування здобувача загальної середньої освіти як інноватора?
11. *Проблемне питання.* Чи існує універсальний метод навчання з точки зору його ефективності?

Лекція

Тема 3.6. УРОК ЯК ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

План.

1. Історичний розвиток форм організації навчання.
2. Характеристика уроку як основної форми організації навчання.
3. Вимоги до уроку.
4. Типи та структура уроків.

Ключові поняття й терміни: форма організації навчання, класно-урочна система, урок, вимоги до уроку, типи уроків, структура уроку, сучасний урок, інтенсифікація уроку.

1. Історичний розвиток форм організації навчання

Форма організації навчання як дидактична категорія означає зовнішній бік організації навчального процесу, пов'язаний з кількістю учнів, часом і місцем навчання, а також із порядком його здійснення (В.В. Ягупов).

Таким чином, *форми організації навчання* – цілеспрямована організація взаємодії учителя і учнів, що характеризується розподілом навчально-організаційних функцій, добором і послідовністю ланок навчальної роботи, режимом – часовим і просторовим.

Форми навчання пройшли довгий шлях розвитку. На ранніх стадіях людського суспільства навчання було органічно пов'язано з трудовою діяльністю людини. Діти навчались, наслідуючи дорослих. Із зміною мети, змісту, методів навчання, із зміною самого суспільства змінювались і форми навчання.

Найстаріша форма навчального процесу – **індивідуальне навчання**. Воно переважало і в Давній Греції. Його зміст полягає в тому, що учень виконує учбові завдання індивідуально, користуючись при цьому безпосередньою допомогою викладача. Це найефективніше навчання, тому що дозволяє:

- враховувати особливості розвитку дитини;
- індивідуалізувати темп навчання;
- здійснювати контроль за ходом та наслідками навчальної роботи.

Недоліки:

- потребує значних матеріальних витрат;
- учень не має можливості співпрацювати зі своїми однолітками.

Уже в XVI столітті індивідуальне навчання піддавалось гострій критиці як таке, що недосконало готує молоду людину до життя в суспільстві, а також не відповідає вимогам розвитку промисловості. Зараз індивідуальне навчання

знаходить використання у формі репетиторства або як заняття з обдарованими чи слаборозвиненими дітьми.

Розвиток землеробства, виробництва, судноплавства, міжнародних зв'язків зумовлював потребу у великій кількості освічених людей, тому у середньовічній школі широкого розповсюдження отримало **індивідуально-групове навчання**. Згідно з ним учитель займається з групою дітей (10-15 осіб), навчальна робота носить індивідуальний характер, оскільки діти різного віку неоднаково підготовлені. Учитель коротко пояснював кожному учневі найважливіше, а потім вони працювали самостійно. Закінчивши працювати з останнім учнем, педагог повертався до першого, з яким починав роботу, і перевіряв, як той засвоїв задане. Дослідники цієї доби знаходять докази того, що в межах індивідуально-групової форми навчання поступово збільшувалась кількість видів робіт, виконуваних групою: заучування літер, молитов, віршів, пісень тощо. Деякі вчителі починали добирати групи учнів так, щоб проводити з ними спільні заняття в один час.

Так поступово закладалися основи **групової форми** – класно-урочної системи. Її першооснови були визначені в результаті багаторічної практики спочатку *Джоном Силом* у 1374 році в Голландії, а пізніше відомим на ті часи педагогом *Йоганнесом Штурмом* (1507–1589), який працював у гімназії м.Страсбурга (Франція). Він уперше здійснив розподіл навчання на 10 класів, кожний з яких мав свою програму і його вів окремий викладач. Основним змістом навчання було вивчення латинської мови та ораторського мистецтва.

Поступовий розпад феодального суспільства, розвиток торгівлі, промисловості зумовили інтенсивний розвиток форм освіти. Наступним етапом стала **класно-урочна система**, яку теоретично обґрунтував великий чеський педагог *Ян Амос Коменський* (1592–1670). Він вимагав освіти як для багатих, так і для бідних. Глибоко узагальнивши досвід тогочасної школи Чехії, Польщі, Угорщини та інших країн, Коменський взяв до уваги і досвід братських шкіл, які виникли в Україні і в Білорусії у XVст. З ініціативи релігійних громад (одну з перших таких шкіл було організовано у Львові в 1586 р.).

Я.А.Коменський обґрунтував необхідність об'єднувати постійні групи учнів одного віку в класи. Класи навчалися регулярно на уроках, що мали визначене місце і час. Звідси і назва такої організації навчання – класно-урочна. Ця система ґрунтується на визначальній ролі вчителя, чіткій організації навчального процесу: початок і кінець навчального року, поділ його на частини, певна тривалість уроку. Основним завданням уроку великий дидакт вважав пояснення матеріалу вчителем.

Різновидом групового навчання у межах класно-урочної системи стала **белл-ланкастерська система взаємного навчання**. Вона виникла у зв'язку з необхідністю масового навчання грамоти в умовах інтенсивного розвитку промисловості й дістала назву за прізвищами своїх засновників-англіїців – пастора-педагога *Ендрю Белла* і вчителя *Джозефа Ланкастера*. Белл працював в Індії у притулку для дітей-сиріт військовослужбовців. У 1791 р. він застосував там систему взаємного навчання. Повернувшись до Англії, де на той час була гостра нестача учителів, Белл застосував цю методику та описав її в книжці.

З 1804 р. в Англії почали відкриватися школи, які працювали за цією системою. В них не могли навчатися діти, які відвідували англіканську церкву.

Дж. Ланкастер розвинув ідею взаємного навчання у власній педагогічній діяльності й узагальнив свій досвід у книжці «Британська система навчання» (1810 р.). Система Ланкастера відрізнялася детальним регламентуванням занять, суворою дисципліною, яка підтримувалася складною системою покарань і заохочень. Його школи могли відвідувати діти будь-якого віросповідання. Їх навчали читання, письма, лічби, вишивання. Методика занять була вкрай стандартизована, переважало механічне заучування. Одночасно у великій залі могло навчатися до 300 учнів, які сиділи за столами по 10 учнів. Старші учнів – *монітори* – щодня одержували завдання від учителя і працювали з молодшими. Підручників не було, їх заміняли великі дидактичні таблиці, розвішані по стінах залу. Перехід від письмових занять за столом до роботи над таблицями регулювався вчителем.

Учні у таких школах швидше, ніж у звичайних, оволодівали уміннями і навичками. Але їхніх знань було недостатньо для подальшого навчання. Низький рівень такого дешевого навчання зумовив поступове закриття цих шкіл

З метою вдосконалення класно-урочної системи педагоги робили спроби застосувати принцип диференціації навчання. Про те, як організувати навчання в класі з учнями, різними за здібностями, писали у першій половині ХХ ст. німецький філософ і педагог *Вільям Штерн* (1871–1938), швейцарський психолог і педагог *Едвард Клапаред* (1873–1940). Однак найбільше в практичному плані розвинув цю ідею німецький педагог *Йозеф Антон Зіккінгер* (1858–1930). Реформуючи початкові народні школи у Мангеймі, він висунув тезу про те, що вік дитини не завжди збігається з її розумовим розвитком. Тому різні можливості дітей дають підставу для створення різних класів з однолітків.

Виходячи з цього, Зіккінгер запровадив 4 види класів: 1) основні – для дітей із середніми здібностями; 2) для малоздібних, які «звичайно не закінчують школи»; 3) допоміжні – для розумово відсталих; 4) класи іноземних мов, або «перехідні» для найбільш здібних дітей, які можуть продовжувати навчання в середніх навчальних класах. Учні розподіляли по класах за результатами психометричних обстежень і характеристиками учителів. Тривалість навчання у цих класах була різною: в основних – вісім років, у класах, які підтримують розвиток, і допоміжних – чотири, у перехідних – шість років. Ця система дістала назву **мангеймської**. Вона мала багато прихильників не тільки в Європі, а й США.

У наш час ця система критикується, тому що Зіккінгер будував її на помилковому уявленні про вирішальне значення впливу біопсихічних чинників на кінцеві результати розвитку учнів.

Відомою спробою організувати індивідуалізоване навчання був так званий **дальтон-план**. Навчання за ним було розпочато на початку ХХ ст. у США у м. Долтоні штату Массачусетс. Автор цієї методики – лабораторного плану організації занять – педагог *Елен Пархерст* (1887–1973). Працюючи в умовах такої школи, учні не мали спільної класної роботи, їм надавалася свобода вибору змісту занять, чергування предметів, використання власного робочого часу. На

початку року кожний учень укладав з учителем контракт про самостійне опрацювання певних завдань у визначений час. Навчальні програми містили вказівки для учнів, які допомагали їм розібратися у матеріалі. Учні працювали в окремих предметних кабінетах-лабораторіях (тому Дальтон-план має й іншу назву – лабораторний план). Робота учнів суворо обліковувалася в особливих картках.

У 20-х роках ХХ ст. цю методику з метою подолання її крайнього індивідуалізму було модифіковано. Зокрема, робилися спроби знайти в ній місце для колективної діяльності учнів. У радянській школі в 20-х роках практикувалася **бригадно-лабораторна форма** організації навчальних занять, яка включала: 1) загальну роботу класу; 2) колективну роботу бригади; 3) індивідуальну роботу кожного учня.

Бригадно-лабораторна форма примусово запроваджувалась у школах без належної експериментальної перевірки. Її застосування швидко виявило значні недоліки:

- зниження ролі вчителя;
- відсутність в учнів мотивації учіння;
- неекономне витрачання часу;
- невідповідність індивідуальної роботи реальним можливостям дітей.

Враховуючи ці недоліки, було визначено, що урок має бути основною формою навчання у школі з визначеною групою дітей і точним розкладом. Відтоді класно-урочна система стала загальноприйнятною в усіх типах шкіл.

2. Характеристика уроку як основної форми організації навчання

У закладах загальної середньої освіти України реалізується **класно-урочна система** – така організація навчального процесу, при якій учні групуються по класах і основною формою навчання є урок. Класно-урочна система є найважливішим винаходом у дидактиці (С.П. Максимюк).

Особливості класно-урочної системи навчання (І.В. Малафійк):

1. Усі діти, які вчать у школі, поділяються на класи з твердим, стабільним складом учнів у кожному з них.

2. Кожний клас складається з учнів приблизно однакового віку, однакового рівня знань.

3. Для кожного класу намічається певна програма, яка повинна бути виконана протягом року.

4. Наприкінці кожного року учні, які задовільно засвоїли курс, намічений програмою, переводяться у відповідно вищий клас.

5. Кожний клас займається в окремому приміщенні (класній кімнаті).

6. Навчальні заняття проводяться в формі певних уроків з окремих навчальних предметів, які змінюють один одного за певним, твердо встановленим розписом і які мають твердо встановлену тривалість у часі.

7. Найважливішою формою роботи на уроці є спільна робота всього класу над одним і тим же матеріалом під безпосереднім керівництвом учителя.

8. Поряд із загальнокласною роботою уроки включають також бригадну й індивідуальну роботу окремих учнів із застосуванням різноманітних методів викладання під керівництвом учителя.

Отже, існує багато форм організації навчання, основна – урок. Учителю необхідно володіти методикою їх організації.

Урок – форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель із групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу (М.М. Фіцула).

Чинники, що впливають на урок:

- соціокультурні та економічні умови розвитку суспільства;
- державне замовлення школі на підготовку майбутніх громадян, здатних задовольнити актуальні потреби суспільства;
- державні стандарти та програми з їхніми цілями та предметним змістом;
- сучасні педагогічні концепції та технології з їхніми цілями, принципами, організацією навчання;
- особистість учителя (його стиль спілкування з учнями, рівень фахової підготовки, ступінь володіння методичними прийомами та вмінням враховувати психологічні особливості кожного учня тощо).

Урок – дзеркало загальної педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального багатства, показник його світогляду, ерудиції (В.О. Сухомлинський).

Організаційні особливості уроку

Наповнюваність класів. Кількість учнів у класі (наповнюваність класу) державного, комунального закладу освіти не може становити менше 5 учнів та більше: 24 учнів, які здобувають початкову освіту; 30 учнів, які здобувають базову чи профільну середню освіту (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

Тривалість навчального року. Навчальний рік у загальноосвітньому навчальному закладі починається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року. тривалість навчального року обумовлюється виконанням навчальних програм з усіх предметів, але не може бути меншою 175 робочих днів у загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня (1-4 класи) та 190 робочих днів – II-III ступенів (5-11(12) класи). Навчальний рік поділяється на семестри, між якими є канікули різної тривалості. Тривалість канікул протягом навчального року не може бути меншою 30 календарних днів.

Тривалість уроків. Безперервна навчальна діяльність учнів закладів загальної середньої освіти не може перевищувати 35 хвилин (для 1 року навчання), 40 хвилин (для 2-4 років навчання), 45 хвилин (5-12 років навчання), крім випадків, визначених законодавством (Закон «Про повну загальну середню освіту»). Зміна тривалості уроків допускається за погодженням з відповідними органами управління освітою та органами державної санітарно-епідеміологічної служби.

Основні ознаки уроку як форми організації навчання:

- Постійний склад учнів одного віку.
- Регламентованість часом та включення до розкладу.
- Систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності та соціальних відносин забезпечується через взаємодію вчителя та учнів.
- Використання різноманітних форм організації навчально-виховного процесу (фронтальних, парних, групових, індивідуальних) і методів навчання (традиційних, активних, інтерактивних).
- Наявність систематичного контролю навчальних досягнень учнів.

Рис. 3.9. Педагогічні ознаки уроку (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

3. Вимоги до уроку

Під час конструювання, організації та проведення уроку необхідно дотримуватись певних вимог. У педагогічній науці можна знайти різні підходи до визначення їхнього складу.

У систематизованому вигляді вимоги до уроку сформульовані у працях **В.О. Оніщука**, який виділяє такі їхні *групи*:

Виховні вимоги, які передбачають забезпечення єдності цілей та виховних функцій навчання (єдність національно-патріотичного, етичного, трудового виховання, формування наукового світогляду, моральної культури школяра, що забезпечує всебічний розвиток учнів, формування ініціативи, відповідальності, м'яких навичок); реалізацію виховного потенціалу змісту освіти; виховання через організацію спілкування та освітнього процесу; врахування рівня вихованості учнів тощо.

Дидактичні вимоги, які полягають у врахуванні логіки процесу навчання, реалізації принципів навчання, створенні ситуацій для реалізації рушійних сил навчання, оптимальному виборі методів і засобів навчання, відповідності вимогам програми, чіткому визначенні мети, завдань навчання, організації

роботи та забезпеченні зворотного зв'язку, цілеспрямованому формуванню комплексу компетентностей у кожного учня, реалізації міжпредметних зв'язків тощо.

Психологічні вимоги. Учитель повинен урахувати психологічні особливості учнів, їхні реальні навчальні можливості, стимулювати позитивне ставлення учнів до навчально-пізнавальної діяльності, формувати позитивну мотивацію, спілкуватися доброзичливо, забезпечувати емоційну підтримку зусиль кожного школяра.

Валеологічні (гігієнічні) вимоги, які спрямовані на забезпечення на уроці умов, що не шкодять здоров'ю учнів. Вони пов'язані не тільки з дотриманням режиму провітрювання, норм освітлення, належного теплового режиму, розміру та розміщенню парт, а й з чергуванням різних видів навчальної праці, урахуванням фізіологічних процесів в організмі, створенням позитивного мікроклімату в класі, здійсненням профілактики гіподинамії, розумової перевтоми учнів тощо. Дотримання правил безпеки роботи та охорони праці учнями і вчителем є необхідним елементом процесу навчання.

Організаційні вимоги полягають у використанні різних форм залучення учнів до виконання запланованих видів навчальної діяльності, стимулюванні та оцінюванні їхньої роботи, прогнозуванні результатів.

У всіх цих вимогах до уроку повинен діяти психологічний супровід: адміністрація школи, шкільний психолог, вчитель та ін. ґрунтують свої дії на глибокому знанні вікової та педагогічної психології і здатні поєднувати ці знання з практикою роботи (О.І. Вишневський).

4. Типи та структура уроків

У дидактиці існує кілька підходів до класифікації уроків залежно від ознак, узятих за основу. Найбільш вдалою в сучасній теорії та практиці навчання є класифікація, в основу якої покладено дидактичну мету і місце уроку в загальній системі уроків (Б. П. Єсіпов, М.І. Махмутов, В.О. Онищук).

Отже, мета уроку визначає його тип, а тип уроку зумовлює певну структуру, тобто склад (з яких елементів або етапів складається), послідовність (в якій послідовності ці елементи входять у заняття), зв'язок (як вони пов'язані між собою).

Час і місце, відведені на кожен структурний елемент уроку, визначаються побудовою уроку в цілому. Структура уроку повинна забезпечувати успішне розв'язання його навчально-виховних завдань, активізацію пізнавальної діяльності учнів, відповідати характерові навчального матеріалу, дидактичним і методичним засобам. Отже, визначаючи структуру уроку, вчитель повинен враховувати тему і зміст, найдоцільніші методичні засоби і прийоми, конкретні умови, в яких проводитиметься урок, рівень підготовленості учнів тощо.

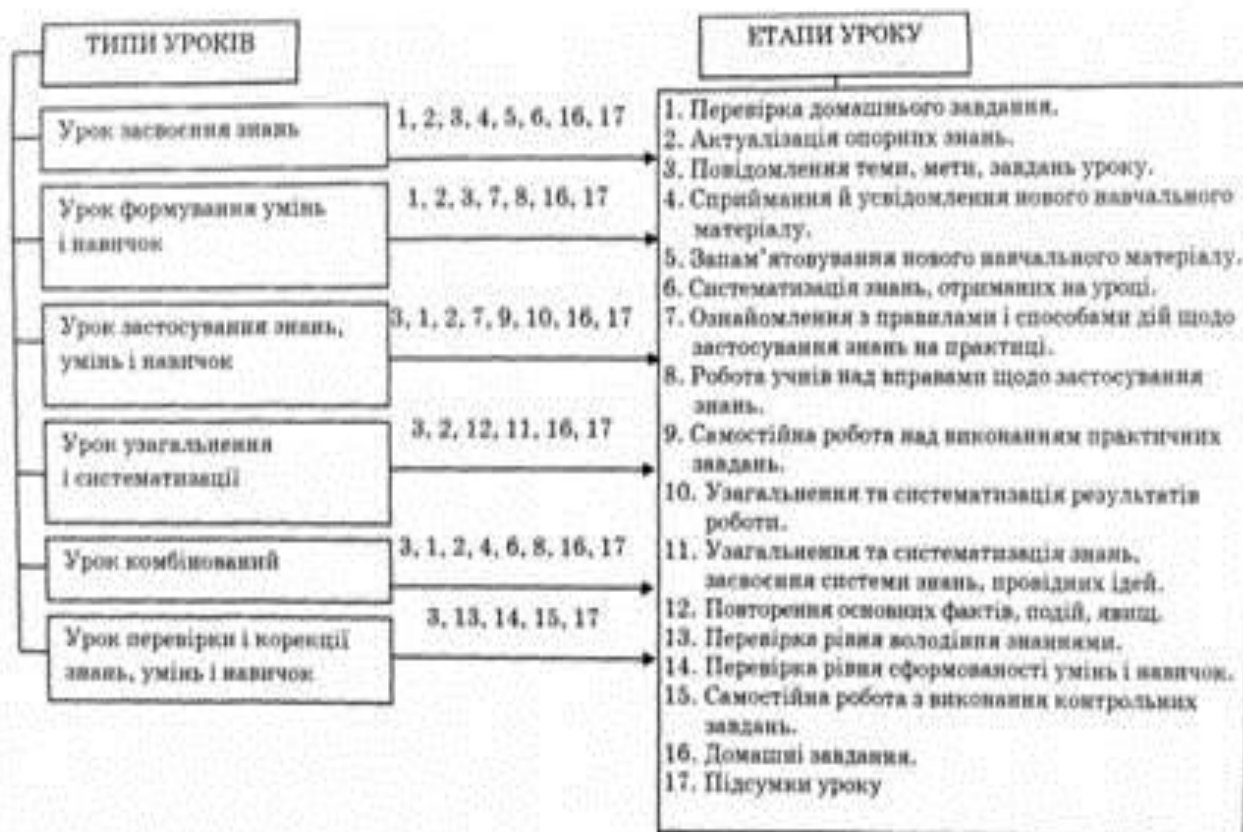

Рис. 3.10. Типи та структура уроків (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

В умовах реформування системи загальної середньої освіти науковці та практики відзначають два аспекти щодо структури уроку:

- не існує єдиної універсальної структури ефективного уроку;
- структура уроку не може бути невизначеною, випадковою.

Під час будь-якого типу уроку вчитель застосовує різні види навчальної роботи: фронтальну, групову, парну, індивідуальну.

Під час **фронтальної роботи** вчитель ставить проблемні питання або пізнавальні завдання, у вирішенні яких беруть участь усі учні. Така робота забезпечує одночасне керівництво всіма учнями, управління сприйманням інформації, її систематизацією та закріпленням. Водночас вона недостатньо враховує індивідуальні особливості учнів.

Групова робота полягає у спільних зусиллях учнів щодо вирішення поставлених учителем завдань. Учні об'єднують у групи по 4 – 6 осіб. Групи формують з однаковим або із змішаним складом учнів за успішністю. Групову роботу організують при виконанні лабораторних і практичних робіт, робіт на навчально-дослідних ділянках, а також на уроках під час засвоєння матеріалу.

Парна робота передбачає допомогу сильного учня слабшим і взаємодопомогу. Пари визначає вчитель, зважаючи на симпатії або працездатність учнів. Головне у парній організації навчальної праці – взаємонавчання і взаємоконтроль.

Індивідуальна робота передбачає врахування принципу індивідуалізації у навчанні. Вона виявляється у наступному: індивідуальній допомозі під час самостійних робіт, додатковому поясненню матеріалу, індивідуалізації домашнього завдання, частій перевірці зошитів слабких учнів.

На думку вчених та практиків, у ході реалізації концепції Нової української школи виникає потреба в **модернізації** класно-урочної системи через:

- зміну характеру взаємодії учасників навчального процесу, що передбачає виконання вчителем функцій **фасилітатора** (від англ. facilitate – полегшувати, сприяти);

- запровадження **інтерактивних** методів навчання, в основу яких покладено спілкування як двосторонній процес, у якому учень-учитель або учень-учень обмінюються думками, інформацією, що надає учням можливість для формування основних пізнавальних умінь, навичок і зразків поведінки в суспільстві;

- запровадження **особистісно орієнтованих** технологій навчання, цілі якого полягають у визначенні життєвого досвіду кожного учня, рівня інтелекту, пізнавальних здібностей, у формуванні позитивної мотивації учнів до пізнавальної діяльності, потреби в самопізнанні, самореалізації та самовдосконаленні;

- спрямованості освітнього процесу на формування і розвиток ключових і предметних **компетентностей** особистості;

- спрямованості навчальної діяльності на **соціалізацію** особистості, яка є процесом становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості та поведінки, що регулюють її взаємини з суспільством.

- запровадження у навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій;

- запровадження комплексу сучасних процедур спостереження, поточного **оцінювання** та на їхній основі **коригування** освітнього процесу.

В рамках провадження механізмів Нової української школи тенденцію модернізації сучасного уроку відображено в тому числі і у професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020).

Важливо у ході уроку організувати дослідження, інтелектуальний пошук, що має високий потенціал розвитку особистості школяра через забезпечення його суб'єктності (І.М. Толмачова).

Одним із основних завдань дидактики є підвищення ефективності уроку, тобто досягнення запрограмованих результатів, та інтенсифікації – підвищення результативності в кожному одиницю часу.

Отже, урок залишається основною формою навчання у закладі загальної середньої освіти.

Ефективність уроку виступає результатом професійної компетентності вчителя та залежить від забезпечення суб'єктності всіх учасників освітнього процесу.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Схарактеризуйте поняття «урок».
2. Чому урок – основна форма навчання здобувачів загальної середньої освіти?
3. Назвіть основні ознаки уроку як форми організації навчання.
4. Які організаційні особливості уроку існують?
5. Які зв'язки існують між типом уроку та його структурою?
6. Якими ознаками характеризується сучасний урок?
7. Які варіанти забезпечення вчителем сучасних вимог до уроку Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
8. *Проблемне питання.* Як у ході сучасного уроку створити безпечне освітнє середовище?

Лекція

Тема. 3.7. ПОЗАУРОЧНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ

План.

1. Поняття про форми навчання.
2. Семінарські заняття.
3. Практикуми.
4. Факультативні заняття.
5. Навчальна екскурсія.
6. Додаткові групові, індивідуальні заняття. Предметні гуртки.
7. Домашня навчальна робота учнів.

Ключові поняття й терміни: форма навчання, позаурочна форма навчання, семінар, практикум, факультативне заняття, навчальна екскурсія, індивідуальне заняття, предметний гурток, домашня навчальна робота.

1. Поняття про форми навчання

Традиційно в дидактиці виділяють форми навчання: урок, навчальна екскурсія, семінар, факультатив, предметний гурток, консультація, домашня навчальна робота, практикум, залік, екзамен, предметна олімпіада тощо.

Рис. 3.11. Позаурочні форми навчання
(А. Б. Рацул, Т. Я. Довга, А. В. Рацул)

Класифікація форм навчання.

Дидакти Ч. Купісевич, І.Я. Лернер, М.Н. Скаткін, В.О. Онищук та інші вважають, що організаційні форми навчання можна класифікувати за такими ознаками:

За кількістю учнів: індивідуальне; групове; фронтальне.

За місцем навчання: шкільне (клас, кабінет, майстерня); позашкільне (екскурсії, домашні завдання, робота в бібліотеці); екстернат, домашнє навчання.

За тривалістю: час регламентується педагогами; батьками; самими учнями.

Завдання проведення позаурочних форм навчання:

- закріплення, збагачення та поглиблення знань;
- застосування знань на практиці;
- розширення загальноосвітнього кругозору учнів та формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти;
- формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту,
- виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів школярів;

Разом з уроком проведення позаурочних форм навчання забезпечує реалізацію компетентнісного підходу до організації освітнього. Схарактеризуємо докладніше сучасні погляди на організацію та проведення позаурочних форм навчання.

2. Семінарські заняття

Семінари – це специфічна форма організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з метою поглибленого вивчення окремих тем чи проблем. Семінари проводять у старших класах у повному складі класного колективу. Оскільки семінар з погляду етимології цього слова (від лат. *seminarium* – розсадник) означає форму поширення знань, то в процесі підготовки і безпосереднього проведення семінарських занять уся діяльність педагога й учнів має бути спрямована на розширення теоретичних знань вихованців з окремих проблем.

Семінари сприяють формуванню вміння самостійно засвоювати знання, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, конкретизувати, узагальнювати, розвивають увагу, мислення, інтерес до навчального предмета.

Семінари складаються з двох взаємопов'язаних ланок – самостійного вивчення учнями матеріалу та обговорення результатів їх самостійної пізнавальної діяльності. Важливо забезпечити самостійність учнів щодо висловлювання власних суджень з тих чи тих питань, створення умов для дискусій, суперечок, формування у вихованців толерантності.

Учитель вибирає тему, складає план та програму семінару, підбирає літературу, рекомендує, у кого можна проконсультуватися щодо проблеми, залучає всіх учнів, розподіляє завдання, проводить консультації. Теми повідомлень, рефератів і доповідей формуються в проблемній формі.

Результати такої попередньої самостійної роботи учні оформляють у вигляді рефератів, тез виступів, конспектів наукової літератури, добору рисунків, таблиць, статистичних матеріалів.

Починається семінар вступним словом учителя, у якому говориться про висунуті проблеми для обговорення, їх актуальність. Семінар буде ефективним лише за умови активності, хорошої підготовки учнів. Іноді на семінарах виступають опоненти. Потрібно спонукати учнів до дискусії, не обходити гострих, злободенних питань. У кінці підводяться підсумки, здійснюється зв'язок із завданнями навчання.

Обговорення відбувається у формі розгорнутої бесіди (переважно евристичної), повідомлення, коментованого читання першоджерел чи доповідей. Заняття розпочинається вступним словом учителя, в якому він нагадує завдання семінару, порядок його проведення, рекомендує, на що необхідно звертати увагу, що слід записати в робочий зошит.

Семінарські заняття поділяють на підготовчі (просемінарські), власне семінарські заняття, міжпредметні семінари-конференції.

Просемінарське заняття є перехідною формою організації пізнавальної діяльності учнів: від уроку, через практичні й лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до власне семінарів. За навчальною метою їх поділяють на семінари-повторення та систематизації знань, умінь і навичок; семінари вивчення нового матеріалу; комбіновані (змішані) семінари. Кожна з цих груп поділяється на семінари-бесіди, семінари-обговорення, комбіновані семінари. Перша група просемінарських занять за структурою, способом проведення мало чим відрізняються від звичайних уроків, наступні більш наближені до семінарів.

Власне семінарські заняття проводять у старших класах. За дидактичною метою виділяють: семінари вивчення нового матеріалу, семінари узагальненого повторення, комбіновані; за способом проведення: розгорнуті бесіди, коментоване читання, доповіді та повідомлення, вирішення завдань, комбіновані семінари.

Методична особливість семінару-розгорнутої бесіди полягає в тому, що його тему поділяють на невеликі за обсягом, органічно пов'язані між собою, питання, вирішення одного з яких веде до вирішення наступного. Бесіда починається з постановки питання. Після закінчення виступу доповідача учаснику ставлять додаткові питання, за необхідності учитель надає можливість бажаючим доповнити відповідь товариша.

Семінар-доповідь покликаний розкрити певну проблему у вигляді тез та аргументів. Перед його проведенням учитель визначає опонентів, рекомендує учням літературу за темою, допомагає скласти план і тези виступу. Доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх фактами, ілюструє прикладами. Схожі за змістом на семінар-доповідь семінарські заняття, на яких обговорюються реферати і творчі письмові роботи учнів.

Семінар-вирішення завдань проводять після засвоєння учнями матеріалу з певної теми чи розділу. Учитель заздалегідь дає учням декілька завдань (з неповними чи зайвими даними) для самостійного вирішення, список необхідної літератури. На семінарі учні аналізують правильні та неправильні, вдалі й невдалі рішення.

Семинар-диспут є проміжним видом між семінаром-розгорнутою бесідою та семінаром-доповіддю. Нова інформація засвоюється в процесі обговорення протилежних поглядів. На консультації учитель дає питання, в яких повинні бути явні чи приховані протиріччя. Учитель спрямовує думки учнів за допомогою питань, доброзичливих реплік, конкретних зауважень, логічних міркувань, переконує у правильності чи помилковості їх суджень.

Міжпредметний семінар є найскладнішим типом шкільного семінару, головне завдання якого – забезпечити усвідомлення учнями міжпредметних зв'язків, систематизувати знання, вміння, навички, підбити підсумки роботи. Відрізняється від звичайних семінарських занять масштабністю проблем, запропонованих для обговорення, узагальненням та систематизацією навчального матеріалу з різних предметів. Міжпредметний семінар проводить учитель предмета, питання якого є стрижневими у проблематиці заняття.

3. Практикуми

Практикум – форма навчального процесу, за якою учні самостійно виконують практичні та лабораторні роботи, застосовуючи знання, навички й уміння. Така форма навчальної роботи якнайкраще сприяє реалізації вимог принципу поєднання навчання з практикою, оволодіння учнями політехнічними знаннями, підготовки їх до свідомого вибору професії.

Головна мета практикуму – практичне застосування сформованих раніше вмінь і навичок, узагальнення й систематизація теоретичних знань, засвоєння елементарних методів дослідницької роботи з фізики, хімії, біології тощо (М.М. Фіцула).

Проводять їх із предметів фізико-математичного і природничо-біологічного циклів після вивчення великих розділів курсу в лабораторіях, майстернях, навчальних кабінетах, на дослідних ділянках, у навчально-виробничих комбінатах, бригадах.

Під час практикуму узагальнюють і систематизують теоретичні знання, дбаючи про їх практичне застосування, оволодіння елементами дослідницької діяльності. Результатом участі у практикумах можуть бути виставка учнівських робіт, творчі звіти тощо.

Проведенню практикуму передують уроки-повторення, узагальнення та систематизації матеріалу. На практикум відводять 10-15 год. навчального часу протягом 2-3 тижнів (наприкінці півріччя або року). Для зручності їх проведення учнів поділяють на групи.

Структура практикуму:

- повідомлення теми, мети і завдання;
- актуалізація опорних знань, навичок, умінь учнів;
- мотивування навчальної діяльності учнів;
- ознайомлення учнів з інструкцією;
- підбір необхідного обладнання та матеріалів для виконання роботи під керівництвом учителя;
- безпосереднє виконання завдань;
- складання звіту;

- обговорення і теоретична інтерпретація одержаних результатів.

На початку практикуму вчитель проводить інструктаж, потім повідомляє тему, мету і завдання, актуалізує опорні знання, навички і вміння учнів. Добір необхідного обладнання і матеріалів, складання плану роботи відбувається теж під керівництвом учителя.

Учні самостійно виконують завдання, роблячи певні розрахунки й обчислення, креслення, проводячи спостереження, розв'язуючи геометричні задачі тощо.

Практикум завершується обговоренням і теоретичним обґрунтуванням одержаних результатів.

4. Факультативні заняття

Факультатив (лат. facultatis – необов'язковий) – навчальний курс, необов'язковий для відвідування. Факультативні заняття проводяться на добровільних засадах, за вибором учнів, це місток між навчальним предметом і наукою.

Факультативні заняття впроваджено в шкільну практику як форму диференційованого навчання. Факультативні заняття об'єднують учнів за інтересами і спрямовані на поглиблення знань з окремих дисциплін або наукових проблем. Їх проводять з невеликою групою учнів з періодичністю, визначеною робочим планом. Із кожного факультативу розробляють навчальні програми. Вони можуть бути державними або авторськими.

Види факультативів (за освітніми завданнями):

- з поглибленого вивчення навчальних предметів (позапрограмове поглиблення знань з метою вступу до вищого навчального закладу);
- з вивчення додаткових дисциплін;
- з вивчення додаткової дисципліни з одержанням спеціальності;
- міжпредметні факультативи.

Кожен з видів факультативу може поділятися залежно від дидактичної мети на теоретичні, практичні, комбіновані.

Теоретичні факультативи організовують для поглибленого вивчення окремих тем, розділів, висвітлення складних теоретичних проблем, узагальнення й систематизації знань.

Теоретичні факультативні заняття проводять у формі лекцій, семінарських занять, науково-теоретичних конференцій.

Практичні факультативні заняття проводять для формування пошукових навичок і вмінь у процесі розв'язування технічних задач.

Структура практичних факультативів передбачає постановку завдань, обґрунтування їх актуальності, практичного значення; розв'язування задач та конкретизацію результатів роботи; обговорення результатів, підбиття підсумків заняття.

Комбіновані факультативні заняття проводять у формі науково-практичних конференцій, комбінованих, лекційно-практичних, семінарсько-практичних, практичних уроків. Їх структура залежить від дидактичних завдань і

допускає різноманітне поєднання компонентів. Факультативи доручають, як правило, найдосвідченішим педагогам.

5. Навчальна екскурсія

Навчальна екскурсія (лат. *excursio* – прогулянка) – форма організації педагогічного процесу, спрямована на вивчення учнями поза межами школи і під керівництвом учителя явищ, процесів через безпосереднє їх сприймання. Екскурсія є складною формою навчально-виховної роботи, триває 45-90 хв.

Функції навчальних екскурсій:

- сприяють реалізації принципу наочності,
- підносять науковість навчання, зв'язок із життям,
- сприяють політехнічному навчанню та профорієнтації учнів на робітничі та інші професії.

Вони відкривають можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знаннями учнів і самого вчителя, допомагає виявити практичну значимість знань, сприяє ознайомленню учнів з досягненнями науки, є ефективним засобом виховання учнів, зокрема їх емоційної сфери.

У навчальних програмах для кожного предмета дається обов'язковий перелік екскурсій та їх зміст. Темі екскурсій визначені в програмах навчальних дисциплін.

На основі матеріалів українських дослідників укладено таблицю.

Таблиця 3.2

Етапи проведення екскурсій

№ з/п	Назва етапу	Стисла характеристика етапу
1.	Теоретична та практична підготовка	Передбачає опанування учнями мінімумом необхідних знань. Учитель заздалегідь знайомиться з об'єктом, домовляється з екскурсологом про дидактичний зміст екскурсії. Залучення до проведення екскурсії дорослих помічників з розрахунку, щоб на 15 учнів був один дорослий. Якщо немає можливості залучити колегу-педагога, залучають батьків.
2.	Інструктаж	Полягає в ознайомленні учнів з метою і змістом екскурсії. Учитель характеризує об'єкт, зацікавлює ним, повідомляє про план екскурсії, за потреби – накреслює маршрут-схему.
3.	Проведення екскурсії	Передбачає послідовний розгляд об'єктів екскурсії, визначення головного для отримання необхідної інформації про об'єкт. Учні запитують, спостерігають, запам'ятовують, роблять нотатки. Завершується екскурсія відповідями на запитання щодо її змісту.
4.	Опрацювання матеріалів екскурсії	Передбачає уточнення, систематизацію, узагальнення одержаних під час екскурсії вражень, спостережень. Обов'язковим є аналіз підсумків навчальної екскурсії – усне опитування, використання даних під час наступних уроків. За потреби наслідки екскурсії оформлюють у вигляді стенда, плаката чи альбому.

Класифікації екскурсій:

- за змістом (виробничі, біологічні, історичні, географічні, краєзнавчі, мистецькі); за часом (короткотермінові, тривалі);

- за черговістю під час навчального процесу: попередні, або вступні (на початку вивчення теми, розділу програми), супровідні, або проміжні (в процесі вивчення навчального матеріалу), заключні, або завершальні (наприкінці вивчення теми, розділу),

- за відношенням до навчальних програм (програмні та позапрограмні).

Об'єкти навчальних екскурсій:

- промислові підприємства,
- лабораторії НДІ,
- вищі навчальні заклади,
- установи культури і мистецтва (музеї, виставки),
- історичні місця і пам'ятки тощо.

Вимоги до проведення екскурсій:

- наявність у школі системи екскурсійної роботи і підготовка вчителя до неї;
- чітке визначення освітньої і виховної мети, змісту екскурсій; правильний вибір екскурсійних об'єктів;
- раціональне поєднання слова і наочності;
- мотивація пізнавальної діяльності учнів;
- організаційна чіткість проведення екскурсій; дотримання правил техніки безпеки і правил поведінки під час екскурсій.

6. Додаткові групові, індивідуальні заняття. Предметні гуртки

З метою розвитку в учнів навчальних можливостей, попередження і подолання неуспішності в школі проводяться **індивідуальні і групові консультації та додаткові заняття**.

Проводять у післяурочний час або в групі подовженого дня. Вчитель сам обирає методику проведення таких занять, їх періодичність і тривалість, готує до них матеріали. Єдиною методичною вимогою до додаткових занять є їх ефективність.

Предметні гуртки і наукові товариства організуються в школі для учнів, які прагнуть до розширення і поглиблення своїх знань, до технічної творчості, до дослідницької роботи. Гуртки створюються на добровільних засадах. Предметні гуртки – науково-освітні гуртки, організовані з метою розширення й поглиблення знань учнів з різних предметів навчального плану школи й розвитку в них інтересу до відповідних галузей науки, художньої літератури й мистецтва, техніки тощо.

Керівництво гуртками здійснюють учителі, батьки учнів, спеціально запрошені люди. Зміст гурткової роботи включає в себе: поглиблене вивчення питань програми; ознайомлення з життям і творчістю видатних учених, письменників, діячів культури, з найновішими досягненнями науки і техніки; підготовку вечорів, організацію технічного моделювання і дослідницької роботи; зустрічі з ученими тощо.

У ході роботи різних гуртків педагог повинен передбачити і виховні питання.

До різних видів практичної діяльності прилучають дітей **технічні гуртки**. У них є можливість проводити певну профорієнтаційну роботу з учнями і виховувати в них любов до праці. Фізичному розвитку дітей сприяють організовані в школах різноманітні **спортивні секції** (волейбольна, футбольна, легкої

атлетики, гімнастична тощо). Їх мета – досягнення високих результатів і перемог у спортивних змаганнях водночас із зміцненням здоров'я та загальним фізичним розвитком дітей. Учнів поділяють на вікові групи, перед кожною з яких ставлять свої освітні завдання.

В останні роки набули поширення **наукові товариства школярів**, Малі академії наук. Вони об'єднують, координують роботу гуртків, організують зустрічі з діячами науки і техніки.

Олімпіади, конкурси, виставки учнівських робіт стимулюють навчально-пізнавальну діяльність учнів, розвивають творчі здібності і бажання позмагатися у вивченні шкільних предметів, у технічному моделюванні.

Консультації, заліки, екзамени – це теж позаурочні форми навчання, крім того, вони ще виконують контролюючі функції.

7. Домашня навчальна робота учнів

Домашня навчальна робота – самостійне виконання учнями навчальних завдань після уроків. Їх виконують не тільки вдома, а й у школі, зокрема, в групах подовженого дня. Тому її ще називають самопідготовкою. Вона доповнює діяльність учнів на уроках, відрізняється великою самостійністю, проводиться без керівництва учителя.

Основна мета домашніх завдань:

- закріплення, поглиблення і розширення знань, набутих учнями на уроці;
- підготовка до засвоєння нового матеріалу;
- формування в дітей умінь самостійно працювати;
- розвиток їхніх пізнавальних інтересів, творчих здібностей тощо.

Необхідність домашніх завдань зумовлена тим, що знання, навички й умінь засвоюються не відразу, а через періодичне повторення. Крім того, лише в домашній роботі учень може якнайкраще виявити, випробувати свої можливості, набути умінь самостійно вчитися, переборювати труднощі.

Домашні завдання – це не лише виучування поясненого на уроці, виконання вправ, розв'язання задач тощо. Вони передбачають і самостійне вивчення нового матеріалу, особливо в середніх і старших класах. Для того, щоб домашня навчальна робота була ефективною, учні повинні бути уважними і спостережливими, вміти запам'ятовувати, користуватися мисленневими операціями, цінувати і розподіляти час, фіксувати прочитане, побачене, почуте (тези, конспект, реферат, анотацію, рецензію та ін.), писати твори, виготовляти наочні посібники та ін.

Домашня робота виконується учнями успішно, якщо сформовано пізнавальний інтерес, дотримано принципів доступності, посильності, оптимальності, а також якщо своєчасно повідомлено обсяг домашнього завдання, учитель систематично його перевіряє, удома є умови для його виконання.

Домашня навчальна робота учнів вимагає передусім чіткого і правильного **нормування**. Перевантаження шкодить фізичному і розумовому розвитку школярів, негативно впливає на їх навчання і виховання.

У Листі МОН № 1/9-651 від 29.10.21 року «Про обсяг і характер домашніх завдань учнів загальноосвітніх навчальних закладів» зазначено, що згідно з

Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу, у 1 класі домашні завдання не задаються.

Обсяг домашніх завдань з усіх предметів має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували у 2 класі 45 хв; у 3 класі – 1 години 10 хв; 4 класі – 1 годину 30 хв; у 5-6 класах – 2,5 години; у 7-9 класах – 3 години; у 10-12 класах – 4 години.

Напередодні вихідних і святкових днів, канікул домашніх завдань учням не задають.

Види домашньої навчальної роботи:

- робота з текстом підручника (читання, відтворення матеріалу, ознайомлення з новим текстом, виписування незрозумілих виразів, зворотів);
- виконання письмових і графічних робіт (написання переказів, творів, виготовлення креслення, малюнків, заповнення контурних карт та ін.);
- виконання усних вправ (підбір прикладів на правила, вивчення хронологічних таблиць та ін.);
- самостійна практична робота, яка вимагає певних спостережень (за рослинами, тваринами, вивчення рельєфу місцевості, явищ природи, творів мистецтва);
- виконання різноманітних вправ і розв'язання задач; читання статей, науково-популярних журналів;
- проведення дослідів;
- заучування напам'ять правил, цитат, віршів.

Зміст домашньої роботи учнів визначається також природою навчального предмета, і систему вправ та рекомендацій до них розробляє відповідна фахова методика (О.І. Вишневський).

Вимоги до організації домашньої навчальної роботи

Домашні завдання мають бути чітко сплановані, своєчасно повідомлені на уроці (завдання дається при зосередженні уваги всіх учнів). Вчитель повинен визначити зміст домашнього завдання (він має бути зрозумілим усім учням), провести інструктаж щодо його виконання (що і як робити вдома), систематично перевіряти, оцінювати їх виконання. Необхідно, щоб зміст домашнього завдання співвідносився з матеріалом, що вивчався на даному уроці. Педагог має забезпечувати диференційований підхід до визначення змісту й обсягу домашніх завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їх запитів та інтересів; використовувати творчі завдання, які приваблювали б учнів новизною і цікавістю, стимулювали до пошукової діяльності.

Обов'язок учителів і батьків – створити дитині належні умови для виконання домашніх завдань. Вона повинна мати вдома своє робоче місце, необхідні посібники, старатися виконувати завдання в день, коли отримала.

Учнів потрібно навчити виконувати домашнє завдання: бути уважними і спостережливими; вміти запам'ятовувати; користуватися мислительними операціями; цінувати і розподіляти час; фіксувати прочитане, побачене, прослухане; писати тези, конспекти, реферати, анотації, рецензії. Готувати учнів до виконання домашніх завдань потрібно на уроці при повній їх увазі,

координуючи їх з домашніми завданнями, які дали учням інші вчителі, давати повну інформацію, що і як робити.

Даючи домашнє завдання, вчитель коментує способи його виконання. Якщо певний вид роботи звичний для учнів, то можна лише зазначити, який матеріал слід опрацювати. Не варто упродовж тривалого часу пропонувати однотипні завдання, тому що учні можуть втратити інтерес до них. Домашні завдання повинні містити елемент новизни, передбачати нові варіанти їх виконання. В окремих випадках доцільно давати учням індивідуальні завдання.

Важливо привчити школярів виконувати домашнє завдання самостійно. Обов'язок учителів і батьків – створити дитині належні умови (вона повинна мати вдома своє робоче місце, необхідні посібники) і привчити її виконувати завдання в день його отримання, напередодні термінів виконання, під час самостійної роботи дотримуватися певних педагогічних вимог.

Виконання домашніх завдань у школах-інтернатах і групах подовженого дня має деякі особливості. Передусім ця робота здійснюється під безпосереднім керівництвом педагога (вчителя або вихователя), що є певною перевагою: обов'язкове для всіх і щоденне виконання домашніх завдань виробляє звичку до систематичної самостійної навчальної праці; під керівництвом педагога в учнів швидше формуються раціональні прийоми самостійної роботи, створюються умови для диференціації домашніх завдань залежно від успіхів кожного учня, надання допомоги тим, хто не встигає.

Успішність учнів значною мірою залежить від їх уміння організувати виконання домашніх завдань. Учитель готує учнів до виконання домашніх завдань під час уроку: формує навички самостійної роботи, роз'яснює зміст і методику виконання завдань. На уроках використовують роботу з підручником, довідковою літературою, проведення спостережень і дослідів, самоперевірки, необхідні учневі під час виконання домашніх завдань. У багатьох школах є стенди «Учись вчитися», які містять матеріали про правильну організацію самостійних занять, виконання домашніх завдань, застосування знань. Практикують також бесіди з учнями на теми: «Як готувати уроки», «Бережи хвилину», «Таймменеджмент на допомогу учневі» та ін.

Місце подачі домашнього завдання може бути на будь-якому етапі уроку.

Не допускається подача домашнього завдання під час чи після дзвінка на перерву, після уроків, оскільки воно в повній мірі не фіксується дітьми; учні позбавлені можливості ставити запитання; учитель не встигає пояснити суть завдання.

Отже, у теорії та практиці навчання розроблено та використовується низка позаурочних форм навчання (екскурсія, семінар, факультатив, предметний гурток, консультація, домашня навчальна робота, практикум, індивідуальне заняття).

У поєднанні з уроком вони спрямовані на вирішення комплексу освітніх завдань. Ефективність організації та проведення позаурочних форм навчання зумовлена багатьма чинниками, зокрема, володінням учителями відповідними методиками.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Схарактеризуйте значення позаурочних форм навчання для забезпечення ефективності освітнього процесу у Новій українській школі.
2. Схарактеризуйте завдання проведення позаурочних форм навчання.
3. Дайте визначення поняття «семінарське заняття».
4. Дайте визначення поняття «практикум».
5. Дайте визначення поняття «навчальна екскурсія».
6. Схарактеризуйте вимоги до проведення екскурсії.
7. Дайте визначення поняття «домашня навчальна робота».
8. Схарактеризуйте вимоги до організації домашньої навчальної роботи.
9. Які варіанти забезпечення вчителем сучасних вимог до проведення екскурсії Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
10. *Проблемне питання.* Як у ході домашньої навчальної роботи забезпечити індивідуальну освітню траєкторію учня (на прикладі Вашого фаху)?
11. *Проблемне питання.* Чи існує універсальна форма навчання з точки зору її ефективності?

Лекція

Тема 3.8. КОНТРОЛЬ ТА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ. ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ

План

1. Суть і основні види контролю успішності учнів.
2. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.
3. Формувальне оцінювання.
4. Самоконтроль й самооцінювання в навчанні.

Ключові поняття й терміни: контроль за навчанням, об'єкти контролю, функції контролю, види контролю, оцінювання, оцінка, відмітка, оцінне судження, формувальне оцінювання, Свідоцтво досягнень, самоконтроль, самооцінювання.

1. Суть і основні види контролю успішності учнів

Важливою умовою підвищення ефективності навчального процесу є систематичне отримання учителем об'єктивної інформації про хід навчально-пізнавальної діяльності учнів. В зв'язку з цим говорять про дидактичне діагностування.

На думку вчених та практиків, контроль перевірка й оцінка результатів навчання – невід'ємні елементи освітнього процесу, без яких неможливо увявити повний цикл педагогічної взаємодії учнів і вчителів.

Контроль (франц. *contrôle* – перевірна) **за навчанням** – постійний нагляд, спостереження і перевірка успішності знань учнів *із* метою отримання об'єктивної інформації про освітній процес.

Головна мета контролю як дидактичного засобу управління навчанням – забезпечення його ефективності приведенням до системи знань, умінь, навичок учнів, самостійного застосування здобутих знань на практиці, стимулювання навчальної діяльності учнів, формування у них прагнення до самоосвіти (М.М. Фіцула).

Об'єкти контролю у процесі навчання – складники предметних компетентностей (знання про предмети і явища навколишнього світу, взаємозв'язки і відношення між ними; вміння та навички застосовувати засвоєні знання; досвід творчої діяльності; ціннісні ставлення).

Засоби контролю навчально-пізнавальної діяльності: спостереження за учнями під час занять, перевірка їх знань, навичок і вмінь, зошитів, інших продуктів навчальної і практичної діяльності.

Контроль сприяє:

- розкриттю причин і вживанню раціональних заходів для ліквідації виявлених у результаті перевірки знань школярів помилок як у роботі учнів, так і вчителів;
- своєчасному виявленню прогалин у знаннях і вміннях учнів;
- повторенню і систематизації матеріалу;
- установленню рівня готовності до засвоєння нового матеріалу;
- формуванню вміння відповідально і зосереджено працювати, застосовувати прийоми самоперевірки, самоконтролю;
- стимулюванню відповідальності й змагань якості учнів.

Функції контролю:

- Контролююча функція – передбачає встановлення рівня успішності окремих учнів і класу в цілому.
- Навчальна функція – передбачає таку організацію контролю, коли його проведення сприяє вдосконаленню підготовки школярів.
- Діагностична функція – встановлення причин низького рівня знань учнів.
- Виховна функція – полягає в методиці проведення мети і змісту завдань, у наступному коментуванні й оцінюванні робіт.
- Розвивальна функція – контроль має стимулювати розвиток учнів.
- Прогностична функція – сприяє відстеженню динаміки змін, що відбуваються з учнем, виявленню та аналізуванню її тенденцій тощо.

Рис.3.12. Принципи контролю (А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко)

Залежно від дидактичної мети використовують різні **види контролю** за навчанням: діагностичний, поточний, повторний, періодичний, тематичний, заключний. На основі матеріалів українських дослідників укладено таблицю.

Таблиця 3.3

Характеристика видів контролю

№ з/п	Вид контролю	Стисла характеристика
1	Діагностичний (попередній) контроль	Має бути спрямований на визначення рівня освітньої компетентності здобувачів із певної проблематики. Напередодні вивчення теми, засвоєння якої має ґрунтуватися на раніше вивченому матеріалі, вчитель з'ясовує рівень розуміння опорних знань, актуалізує їх.

2	Поточний контроль	Передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.
3	Повторний контроль	Спрямований на створення умов для формування умінь і навичок. Повторна перевірка якнайкраще сприяє переведенню знань із короткотермінової до довготривалої пам'яті.
4	Тематичний контроль	Пов'язаний з перевіркою рівня знань, умінь та навичок в обсязі розділу чи теми конкретного освітнього компонента.
5	Періодичний контроль	Передбачає за мету встановити, яким обсягом знань здобувачі володіють із тих або тих проблем стосовно вимог програми.
6	Заключний	Здійснюють його наприкінці навчального року з метою обліку успішності кожного учня за рік.

Методи перевірки знань, умінь, навичок

До контролю належить перевірка. *Перевірка* має важливе освітнє та виховне значення.

Перевірка – це виявлення знань та співвіднесення обсягу наявних знань, умінь і навичок учнів зі стандартом, що має такі форми: індивідуальну, фронтальну, самоперевірку, взаємоперевірку, письмову, усну.

Завдяки перевірці вчитель всебічно вивчає учнів. Перевірка сприяє розширенню та поглибленню набутих учнями знань, умінь і навичок. Виховне значення перевірки полягає в тому, що вона підвищує відповідальність за виконану роботу учнів (а також учителя), привчає до охайності, формує позитивні моральні якості, колективне ставлення до праці.

Для перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок використовують такі методи:

Спостереження – це систематичне отримання відомостей про знання та розвиток учня, що здійснюється вчителем у процесі щоденної роботи та дає певні відомості про рівень знань. Результати спостереження не фіксуються в офіційних документах, а враховуються вчителем при виведенні підсумкової оцінки;

Усний контроль – здійснюється шляхом аналізування відповідей учнів на питання вчителя на уроках, екзаменах, заліках. Форми усного контролю: індивідуальне, групове, фронтальне, комбіноване опитування. Використовуються також різноманітні техніки опитування (картки, ігри, технічні засоби);

Письмова перевірка – характеризується високою економічністю та ефективністю, дає змогу встановити рівень знань учнів. Сучасні види письмового контролю: перфокарти, посібники з друкованою основою, дидактичні картки, програмоване опитування;

Дидактичні тести (виникли на основі психолого-педагогічного тестування та програмованого навчання). Індивідуальний дидактичний тест (тест досягнення) – набір стандартизованих завдань з певного матеріалу, який встановлює ступінь засвоєння матеріалу.

Практична робота (проведення дослідів, експериментів, розв'язання задач, складання схем, карт, креслень тощо). Мета – перевірити певні практичні вміння, навички учнів, здатність застосовувати знання під час виконання певних

завдань. Цей метод орієнтує учнів на застосування знань та формування власного досвіду;

Екзамен, залік – це також форма контролю за якістю навчання.

2. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів

Кожен учень має право на справедливе, неупереджене, об'єктивне, незалежне, недискримінаційне та добросовісне оцінювання результатів його навчання незалежно від виду та форми здобуття ним освіти (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

У реформуванні освіти суттєвим є введення нової системи оцінювання. З одного боку, вона виключає можливість негативного тиску на дитину з допомогою «двійок», а з другого, – ставить перед учителем нові технологічні вимоги: він повинен тепер не лише «оцінити», але й бути готовим поставити учневі відповідно до його можливостей завдання (О.І. Вишневський).

Процес оцінювання – трактування рівня відношення досягнутого до прогнозованого.

Критерії оцінювання – опис того, що особа, яка навчається, повинна робити, і на, якому рівні, з метою демонстрації досягнень результатів навчання.

Оцінка – зафіксований у певній системі вимірювання (балах, інших цифрових чи словесних характеристиках) результат навчально-пізнавальної діяльності.

У Новій українській школі проблематика оцінювання розроблена досить докладно. Тому в роботі педагогу необхідно спиратися на сучасні досягнення науки в цій галузі, робити процес оцінювання прозорим, зрозумілим для учнів.

Облік успішності передбачає фіксацію результатів контролю у вигляді оцінного судження або числового бала з метою аналізу стану навчально-виховного процесу за певний період, прийняття рішень про необхідність удосконалення уроку, інших форм та методики організації навчання.

Відтепер оцінювання – це конфіденційна інформація, яка стосується лише вчителя, дитини та її батьків (або осіб, що їх замінюють), тобто навчальні досягнення учнів не мають озвучуватися на батьківських зборах чи повідомлятися публічно у вигляді різноманітних рейтингів.

«Оцінка», «відмітка» та «оцінювання» – поняття не тотожні.

До оцінювання належить:

1. **Оцінка** як міркування педагога про: ступінь засвоєння учнем визначених програмою знань, умінь і навичок; рівень старанності; стан дисципліни. Така оцінка може подаватися у формі емоційного ставлення (посмішка та ін.); оціночного міркування, у формі оцінки, що фіксується в офіційних документах;

2. **Відмітка** – оцінка як умовне вираження ступеня оволодіння знаннями, уміннями й навичками, зафіксоване в умовному позначенні – оціночному балі від 1 до 12.

Критерії оцінювання:

- характеристика відповіді учня: елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, обґрунтована, творча;

- якість знань: правильність, повнота, свідомість, глибина та ін.;
- ступінь сформованості загальнонавчальних та предметних умінь і навичок;
- рівень володіння розумовими операціями: аналіз, синтез, порівняння, класифікація тощо;
- досвід творчої діяльності: уміння виявляти й вирішувати проблеми, формулювати гіпотезу;
- самостійність оцінних суджень.

На підставі цих критеріїв розрізняють чотири рівні навчальних досягнень учнів.

Вчителю необхідно знати показники кожного рівня із свого предмету та послідовно використовувати їх в навчанні, системно знайомити з ними школярів.

Оцінювання відповідності результатів навчання учнів, які завершили здобуття початкової, базової середньої чи профільної середньої освіти, вимогам державних стандартів здійснюється шляхом державної підсумкової атестації (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

Кожен учень має пройти державну підсумкову атестацію за кожний рівень повної загальної середньої освіти з державної мови, математики та інших предметів, визначених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, крім випадків, визначених законодавством (Закон «Про повну загальну середню освіту»).

Однією з тенденцій сучасної початкової освіти є безоцінне навчання. Тоді особа роль відводиться оцінним судженням вчителя.

У дітей ще недостатньо сформовані пізнавальні процеси, мовлення, саморегуляція, що впливає на рівень засвоєння знань, які вчитель змушений оцінювати низькими балами. Використовуючи словесне оцінювання, варто пам'ятати, що вчитель має оцінювати результат роботи, а не особистісні якості дитини, її пізнавальні процеси (увага, сприймання, пам'ять, мислення), темп роботи. Наприклад, «я задоволена тим, як ти написав», краще, ніж «молодець», оскільки в першому випадку оцінюється те, що виконав учень, а в другому – його особистість.

Оцінні судження бувають різними за метою (заохочення, емоційна підтримка, аналіз ходу та результату виконання завдання тощо).

В.О. Сухомлинський вважав, що дитина завжди повинна усвідомлювати оцінку як результат власних зусиль.

Оцінювання може здійснювати школяр. Тоді говорять про самооцінку в навчанні.

3. Формувальне оцінювання

Вирізняють **оцінювання результатів навчання й оцінювання для навчання**.

У першому варіанті це **сумативне оцінювання**, у другому – **формувальне оцінювання**. Формувальне або формативне, формуюче, формаційне оцінювання називають ще оцінюванням для поліпшення навчання.

Формувальне оцінювання – інтерактивне оцінювання учнівського прогресу, що дає змогу вчителям визначати потреби учнів, адаптуючи до них процес навчання.

Переваги формувального оцінювання:

- вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку учнів;
- оцінити або визначити досягнення дітей на кожному з етапів освітнього процесу;
- вчасно виявляти проблеми й запобігати їх нашаровуванню;
- мотивувати учнів до прагнення здобути максимально можливі результати;
- виховувати ціннісні якості особистості, бажання навчатися, відсутність побоювання помилитися, переконання у своїх можливостях і здібностях.

Результати успішного застосування формувального оцінювання:

- забезпечення ефективного зворотного зв'язку з учнями;
- активна участь учнів/учениць у процесі власного навчання;
- корегування процесу навчання з урахуванням результату оцінювання;
- мотивація та самоутвердження учнів;
- уміння учнів оцінювати свої знання самостійно.

Алгоритм діяльності вчителя щодо організації формувального оцінювання:

1. Формулювання об'єктивних і зрозумілих для учнів навчальних цілей.
2. Створення ефективного зворотного зв'язку.
3. Забезпечення активної участі учнів у процесі пізнання.
4. Ознайомлення учнів із критеріями оцінювання.
5. Забезпечення можливості й уміння учнів аналізувати власну діяльність (рефлексія).
6. Корегування спільно з учнями підходів до навчання з урахуванням результатів оцінювання.

Оцінюючи знання, уміння й навички учнів, не слід вдаватися до заміників балів: «зірочок», «білочок», «черепашок» тощо. Недопустимо вивішувати у класі «Екран успішності», у якому порівнюються досягнення учнів між собою.

При **вербальному оцінюванні** використовуються як усні, так і письмові оцінні судження, які характеризують процес навчання і відображають кількісний і якісний його результати: ступінь засвоєння знань і вмінь з навчальних предметів та характеристику особистісного розвитку учнів. Характеристики особистісного розвитку учнів відображає самостійність, відповідальність, комунікативність, уміння працювати в групі, ставлення до навчальної праці, рівень докладених зусиль, сформованість навчально-пізнавальних інтересів, ціннісних орієнтирів та загально-навчальних умінь тощо та здійснюється вербально під час поточного контролю.

Якщо дитина, яка має особливі освітні потреби, не виявляє певні вміння та навички навіть після того як вчитель здійснив зміни в організації навчального середовища чи у видах навчальної діяльності, зміни в навчальних матеріалах, це може означати, що вчителю буде потрібна професійна підтримка з боку інших фахівців – психолога, логопеда, спеціального педагога та ін.

Ці фахівці зможуть допомогти вчителю у здійсненні необхідних адаптацій і модифікацій, а також, за потреби, допомогти у розробленні індивідуальної програми розвитку.

Стисла характеристика «Свідоцтва досягнень»

Свідоцтво досягнень – це документ, який дає розгорнуте уявлення про навчальний поступ дитини в школі. Вчитель/вчителька заповнює документ двічі на рік. Свідоцтво досягнень складається з двох частин: характеристики наскрізних умінь учня/учениці та результатів навчання за предметами або інтегрованими курсами. Наскрізнi вміння або так звані «м'які» вміння, як-от читання з розумінням, ініціативність чи здатність співпрацювати, формуються під час вивчення всіх предметів та інтегрованих курсів.

Свідоцтво досягнень не містить балів. Для оцінювання як наскрізних умінь, так і результатів навчання учнів/учениць 1-2-х класів застосовуються твердження «має значні успіхи», «демонструє помітний прогрес», «досягає результату за допомогою дорослих», «потребує уваги і допомоги». У 3-4-х класах результати навчання оцінюють за чотирма рівнями: «початковий», «середній», «достатній», «високий» рівні, а наскрізнi вміння – так само, як і в 1-2-х.

Як свідоцтво досягнень учнів/учениць 1-2-х, так і відповідний документ для 3-4-х класів містять інформацію про формування наскрізних умінь. Обидва документи у другій частині описують результати навчання учнів/учениць за предметами та інтегрованими курсами. Відмінність полягає в тому, що у 1 та 2 класі результати оцінюють вербально (словами «має значні успіхи», «демонструє помітний прогрес», «досягає результату за допомогою дорослих», «потребує уваги і допомоги»), а у 3 та 4 класах – рівнево («початковий», «середній», «достатній», «високий» рівні).

Свідоцтво досягнень заповнює вчитель/вчителька початкового класу, в якому навчається дитина. Документ заповнюють двічі на рік. При заповненні свідоцтва вчитель/вчителька враховує навчальний поступ та динаміку зростання навчальних досягнень учнів/учениць. Оцінювання відбувається за критеріями, що додаються до методичних рекомендацій оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць початкових класів НУШ.

Свідоцтво досягнень підписують учитель/вчителька і батьки (особи, які їх замінюють). Оригінал свідоцтва досягнень надається батькам, а його завірена копія зберігається в особовій справі учня/учениці в закладі освіти. За бажанням батьки можуть залишити свій коментар у свідоцтві у графі «Побажання батьків (осіб, які їх замінюють)», проте всі інші графи свідоцтва заповнює вчитель/вчителька початкового класу, в якому навчається дитина.

4. Самоконтроль й самооцінювання в навчанні

Самоконтроль та самооцінювання – компоненти учіння, їх здійснюють школярі. Навчати самоконтролю та самооцінюванню необхідно учнів з перших днів шкільного навчання. Для цього існують фізіологічні передумови, а здійснення навчальної діяльності, як провідної, передбачає володіння учнями молодших класів відповідними знаннями та вміннями.

Самоконтроль – структурний елемент учіння, що становить систему практичних та розумових дій, які здійснює школяр із метою перевірки правильності вживання певного способу дії (складу, повноти й послідовності відповідних операцій) (І.М. Толмачова).

Взаємоконтроль – система практичних і розумових дій, які здійснює учень з метою перевірки правильності вживання іншою людиною певного способу дії (складу, повноти й послідовності відповідних операцій).

Самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. Вона функціонує завдяки операції співвіднесення процесу або результату власних дій із певною нормою. Самооцінка дозволяє учню визначити, в якій мірі він навчився діяти в порівнянні зі зразком.

Корекція – система практичних і розумових дій, які здійснює учень після виконання завдання з метою виправлення помилок, припущених в ході вживання певного способу дії (порушення складу, повноти й послідовності відповідних операцій).

Спрямованість самоконтролю у навчанні – процес та результат власної навчальної діяльності.

Характеристика видів самоконтролю (І.М. Толмачова).

Підсумковий самоконтроль – система практичних і розумових дій, які здійснює учень після виконання завдання з метою перевірки правильності вживання певного способу дії (складу, повноти й послідовності відповідних операцій).

Об'єктом підсумкового самоконтролю є кінцевий результат власної дії.

Поточний самоконтроль – система практичних і розумових дій, які здійснює учень під час виконання завдання з метою перевірки правильності вживання певного способу дії (складу, повноти й послідовності відповідних операцій).

Об'єктом поточного самоконтролю виступає спосіб виконання дії. Оволодіння даним видом самоконтролю безпосередньо впливає на формування в учнів довільності.

Упереджувачий самоконтроль – попереднє виділення учнем «зон труднощів», прогнозування можливих результатів вживання певного способу дії до початку виконання завдання. Найбільш складний вид самоконтролю.

Формують самоконтроль в такій послідовності: взаємоконтроль, самоконтроль (підсумковий, поточний, упереджувачий).

Умови успішності навчання школярів здійсненню самоконтролю та самооцінки:

- Систематичність та цілеспрямованість даної роботи.
- Врахування вікових особливостей школярів,
- Опора на наявні знання та вміння учнів в цій галузі.
- Дотримання правильної послідовності навчання самоконтролю та самооцінці, послідовне збільшення відповідних умінь в межах певної предметної галузі.
- Поєднання з формуванням в учнів самоконтролю та самооцінки в ході

виховання.

- Поєднання зусиль різних вчителів для досягнення поставленої мети.

Отже, в умовах провадження Нової української школи відбувається перехід до формувального оцінювання.

Здійснення контролю й оцінювання рівня навчальних досягнень дозволяє вчителю відслідковувати ефективність освітнього процесу в цілому та успішність навчання кожного здобувача. Вчителю необхідно дотримуватися принципів, вимог до контролю та оцінювання, діяти послідовно, чітко, доброзичливо та вимогливо. Актуальне завдання вчителя – організація формувального оцінювання.

Освітній процес буде більш ефективним за умови поступового залучення всіма вчителями школярів до здійснення самоконтролю та самооцінювання.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Схарактеризуйте функції контролю.
2. Назвіть методи та форми контролю.
3. Дайте визначення понять «оцінка» та «відмітка».
4. Схарактеризуйте нові підходи до оцінювання навчального поступу здобувачів загальної середньої освіти.
5. Дайте визначення поняття «формувальне оцінювання».
6. Які варіанти вербального оцінювання роботи учнів Ви спостерігали у ході педагогічної практики?
7. Схарактеризуйте зміст та структуру «Свідоцтва досягнень».
8. Які підходи доречно реалізувати вчителю задля формування самоконтролю у здобувачів освіти?
9. *Проблемне питання.* Чи існує універсальний метод контролю навчальних досягнень з точки зору його ефективності?
10. *Проблемне питання.* Як системне провадження формувального оцінювання в освітній процес Нової української школи пов'язане з забезпеченням принципу дитиноцентризму?

Лекція

Тема 3.9. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

План

1. Обдарованість як психолого-педагогічна проблема.
2. Підходи до класифікації обдарованості.
3. Особливості організації навчання обдарованих дітей.

Ключові поняття й терміни: обдарованість, обдаровані діти, типи обдарованості, види обдарованості, принципи навчання обдарованих дітей.

1. Обдарованість як психолого-педагогічна проблема.

Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих дітей становить одне з ключових завдань модернізації системи загальної середньої освіти.

Обдарованість – це сукупність здібностей, які дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності. Ця якість формується і проявляється в діяльності. Обдарованість – це значне в порівнянні з віковими нормами випередження в розумовому розвитку або виключному розвитку спеціальних здібностей (музичних, художніх, спортивних та ін.).

Проблема обдарованості в даний час стає все більш актуальною. Це, перш за все, пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчої особистості. Невизначеність сучасного навколишнього середовища вимагає не тільки високу активність людини, але і його вміння, здібності нестандартної поведінки.

Обдаровані діти – діти, в яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності (Н. П. Волкова).

Існує думка, що обдаровані діти не потребують допомоги дорослих, особливої уваги і керівництва. Однак, в силу особистісних особливостей такі діти найбільш чутливі до оцінки їх діяльності, поведінки і мислення, вони більш сприйнятливі до сенсорних стимулів і краще розуміють відносини і зв'язки. Отже, педагогові необхідно знати теоретичні питання щодо проблематики обдарованості та вміти максимально розкрити потенціал обдарованого учня в освітньому процесі.

Основні сфери обдарованості: освітня, наукова, художня, спортивна, підприємницька, комунікативна.

Найбільш складні питання в загальній проблемі обдарованості:

- Як виділити обдарованих дітей (які параметри та критерії брати за основу)?
- Що робити, щоб розвинути в обдарованих дітей їхній дар (хто і як повинен їх учити, де це треба робити: у спеціалізованих закладах чи ж дитині варто створювати умови для розвитку «на місці»).

Обдарованими дітьми можна назвати тих, які, за оцінкою досвідчених фахівців, демонструють високі досягнення чи мають потенціал розвитку.

2. Підходи до класифікації обдарованості.

Типи індивідуальної обдарованості (М.М. Фіцула):

- раціонально-мислительний – необхідний ученим, політикам, економістам;
- образно-художній – необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам;
- раціонально-образний – необхідний історикам, філософам, учителям;
- емоційно-почуттєвий – необхідний режисерам, літераторам.

За критерієм **«форма прояву»** можна говорити про явну та приховану обдарованість.

Явна обдарованість проявляється в діяльності дитини досить яскраво і чітко (як би «сама по собі»), в тому числі і при несприятливих умовах. Досягнення дитини настільки очевидні, що його обдарованість не викликає сумніву. Тому фахівцю в галузі дитячої обдарованості з великим ступенем ймовірності вдається зробити висновок про наявність обдарованості або про високі потенційні можливості дитини. Він може адекватно оцінити «зону найближчого розвитку» і правильно намітити програму подальшої роботи з такою дитиною.

Прихована обдарованість проявляється в діяльності дитини менш вираженою, в «замаскованій» формі. Внаслідок цього з'являється небезпека помилкових висновків про відсутність обдарованості такої дитини. Її можуть позбавити допомоги і підтримки, необхідної для розвитку її здібностей.

Причини прихованої обдарованості, багато в чому, пов'язані з наявністю особливих психологічних бар'єрів. Вони виникають на шляху розвитку та інтеграції здібностей і істотно спотворюють форми прояву обдарованості. Приховані форми обдарованості – це складні за своєю природою і часто непередбачувані за характером прояву психічні феномени. Масштаб обдарувань дитини з прихованою обдарованістю досить важко (а іноді й неможливо) оцінити за допомогою традиційних методів (психометричних тестів, результатів різних інтелектуальних змагань тощо). Ідентифікація дітей з таким типом обдарованості – це тривалий процес, заснований на використанні багаторівневого комплексу методів аналізу поведінки дитини, включення його в різні види реальної діяльності, організації його спілкування з обдарованими дорослими, збагаченні його індивідуальної життєвої середовища, залучення його в інноваційні форми навчання і т. д.

За критерієм **«широта проявів у різних видах діяльності»** можна виділити: загальну (або розумову) і спеціальну обдарованість.

Загальна обдарованість проявляється по відношенню до різних видів діяльності і виступає в якості основи їхньої продуктивності. Психологічним ядром загальної обдарованості є розумові здібності (або загальні пізнавальні здібності), навколо яких вибудовуються емоційні, мотиваційні та вольові якості особистості. Загальна обдарованість визначає, відповідно, рівень розуміння того, що відбувається, глибину емоційної та мотиваційної залученості в діяльність, ефективність цілепокладання та саморегуляції.

Спеціальна обдарованість виявляє себе у конкретних видах діяльності і може бути визначена лише стосовно окремих галузей діяльності (музика, живопис, спорт і т.д.).

Загальна обдарованість пов'язана із спеціальними видами обдарованості. Зокрема, під впливом загальної обдарованості (показників ефективності пізнавальних процесів, саморегуляції і т.д.) прояви спеціальної обдарованості виходять на якісно вищий рівень освоєння конкретної діяльності (в галузі музики, поезії, спорту тощо). У свою чергу, спеціальна обдарованість впливає на виборчу спеціалізацію загальних психологічних ресурсів особистості, підсилюючи тим самим індивідуальне своєрідність і самобутність обдарованої людини.

За критерієм **«особливості вікового розвитку»** можна диференціювати: *ранню та пізню обдарованість*.

Вирішальними показниками тут виступають темп психічного розвитку дитини, а також ті вікові етапи, на яких обдарованість проявляється в явному вигляді. Необхідно враховувати, що прискорене психічний розвиток, раннє виявлення обдарувань (феномен «вікової обдарованості») далеко не завжди пов'язане з високими досягненнями в більш старшому віці. У свою чергу, відсутність яскравих проявів обдарованості у дитячому віці не означає негативного висновку щодо перспектив подальшого психічного розвитку особистості.

Прикладом ранньої обдарованості є діти, які отримали назву «вундеркіндів». Вундеркінд (буквально – «чудова дитина») – це дитина, як правило, дошкільного або молодшого шкільного віку з надзвичайними, блискучими успіхами в якому-небудь певному виді діяльності – в музиці, малюванні, співі і т.д. Особливе місце серед таких дітей займають інтелектуальні вундеркінди. Це не по роках розвинені діти, чиї можливості виявляється у вкрай високому випереджальному темпі психічного розвитку. Для них характерно надзвичайно раннє, з 2-3-х років освоєння читання, письма і рахунку; оволодіння програмою трирічного навчання до кінця першого класу; вибір складної діяльності за власним бажанням. Їх відрізняє надзвичайно високу розвитку окремих пізнавальних процесів (блискуча пам'ять, рідкісна спостережливість, кмітливість незвичайна і т.п.).

Існує певна залежність між віком, в якому виявляється обдарованість, і областю діяльності. Найбільш рано дарування проявляються в мистецтві, особливо в музиці. Деяко пізніше обдарованість проявляється у сфері образотворчого мистецтва. У науці досягнення значущих результатів у вигляді видатних відкриттів, створення нових галузей і методів дослідження і т.п. відбувається зазвичай пізніше, ніж в мистецтві. Це пов'язано, зокрема, з необхідністю придбання глибоких і великих знань, без яких неможливі наукові відкриття. Раніше інших при цьому виявляються математичні дарування (Лейбніц, Галуа, Гаус). Ця закономірність підтверджується фактами біографій великих людей.

Отже, будь-який індивідуальний випадок дитячої обдарованості може бути оцінений з точки зору всіх перерахованих вище критеріїв класифікації видів

обдарованості. Обдарованість виявляється, таким чином, багатовимірним за своїм характером явищем.

Провісники обдарованості (К. Текекс):

- можливість і здатність у трирічному віці стежити за двома й більше подіями, що відбуваються;
- здатність простежувати в ранньому дитинстві причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки;
- відмінна пам'ять, рання мова й абстрактне мислення;
- уміння широко користуватись накопиченими знаннями;
- схильність до класифікації та категоризації;
- уміння ставити запитання та створювати складні граматичні конструкції;
- підвищена концентрація на чому-небудь, ступінь заглибленості в задачу;
- нелюбов до готових відповідей;
- підвищена електрохімічна й біохімічна активність мозку.

Риси психосоціального розвитку обдарованих дітей:

- сильно розвинене почуття справедливості, що виявляється дуже рано;
- дуже яскрава уява, в якій вимисел і реальність зливаються воедино;
- добре розвинене почуття гумору (обожнюють незгідності, гру слів і т. п.);
- спроби вирішувати проблеми, що є не під силу;
- перебільшені страхи й надмірне сприйняття невербальних проявів почуттів оточуючими, тобто підвищена вразливість і ранимість;
- всепоглинаюча цікавість і розмаїтість інтересів;
- іноді переривають дорослих, не дослухують відповідь на поставлене запитання, тому що люблять самостійно «докопуватись» до суті.

Основні проблеми обдарованих дітей (за Л. Холлінгуорт)

В обдарованих дітей протягом їхнього життя виникає досить багато різноманітних проблем, серед яких можна виділити:

1. Ворожість до школи. Навчальна програма для них нудна й нецікава, тому що не відповідає їх здібностям. Отже, можливі порушення в поведінці, за які до дітей застосовуються «каральні» заходи.

2. Ігрові інтереси. Обдаровані діти люблять складні ігри й байдужі до простих, котрими захоплюються їхні однолітки. Як наслідок, діти залишаються в ізоляції.

3. Конформність. Вона виявляється у відкиданні стандартних вимог, особливо якщо вони йдуть у розрив з інтересами обдарованої дитини.

4. Занурення у філософські проблеми. Замислюються над питаннями життя і смерті, релігійних вірувань і т. п.

5. Невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Часто обдаровані діти віддають перевагу спілкуванню зі старшими, і їм досить важко стати лідерами.

Обдарована дитина схильна до критичного відношення не тільки до себе, але і до оточення. Тож педагоги, які працюють з обдарованими дітьми, повинні бути досить терпимі до критики взагалі і себе зокрема. Талановиті діти часто сприймають невербальні сигнали як прояв неприйняття себе оточуючими. У результаті така дитина може справляти враження відволікаючого,

непосидючого, постійно на все реагує. Для них не існує стандартних вимог (все як у всіх), їм складно бути конформістами, особливо якщо існуючі норми і правила йдуть врозрід з їх інтересами і здаються безглуздими. Для обдарованої дитини твердження, що так прийнято, не є аргументом.

Обдаровані діти досить вимогливі до себе, часто ставлять перед собою не здійсненні в даний момент мети, що призводить до емоційного розладу і дестабілізації поведінки. Такі діти нерідко з недостатньою терпимістю ставляться до дітей, що стоять нижче їх у плані розвитку здібностей.

3. Особливості організації навчання обдарованих дітей

На рівні держави створено нормативно-правову базу розвитку обдарованої особистості.

Закон України «Про освіту» передбачає, що для розвитку здібностей, обдарувань і таланту створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних колективів.

В закладах загальної середньої освіти України накопичено певний досвід виявлення обдарованих учнів. Це досить складна багатоступінчаста процедура.

Діагностичні етапи виявлення обдарованих учнів:

- номінація (називання); імена кандидатів у обдаровані;
- виявлення проявів обдарованості у поведінці і різних видах діяльності учня на підставі даних спостережень, рейтингових шкал, анкетувань тощо;
- вивчення умов та історії розвитку учня в сім'ї, його інтересів, захоплень відомості про родину, про ранній розвиток дитини, про його інтереси і незвичайні здібності за допомогою опитувальників та інтерв'ю;
- оцінка учня його однолітками;
- відомості про здібності, не виявляються в успішності і досягненнях з допомогою опитувальників;
- самооцінка здібностей, мотивації, інтересів, успіхів за допомогою опитувальників, самозвітів, співбесіди;
- оцінка робіт (екзаменаційних в т.ч.), досягнень, шкільної успішності;
- психологічне тестування: показники інтелектуального (особливості абстрактного та логічного мислення, математичні здібності, технічні здібності, лінгвістичні здібності, пам'ять і т.д.), творчого та особистісного розвитку учня за допомогою психодіагностичних тестів.

Одним з важливих напрямів діяльності вчителя в загальноосвітній школі є його робота з учнями, які мають особливі здібності. Їм властиві порівняно високий розвиток мислення, довготривале запам'ятовування навчального матеріалу, добрі навички самоконтролю в навчальній діяльності, велика працездатність, а також неординарність, свобода висловлювання думки, багатство уяви, чіткість різних видів пам'яті, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву й науковому осмисленню явища, стереотипи, догми. Це створює сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності,

збільшення її обсягу й інтенсивності з тим, щоб навчальне навантаження сприяло розвитку навчальних можливостей учнів.

Принципи організації змісту навчання для обдарованих школярів:

1. Гнучкі змістовні «межі», що забезпечують можливість включення для вивчення тих чи інших тематичних розділів.

2. Великі змістовні одиниці, вивчення широких (глобальних), основних тем і проблем.

3. Міждисциплінарний підхід до вивчення змісту, що відповідає широкій допитливості обдарованих дітей, підвищеним творчим можливостям і світоглядній завданню розвитку цілісної картини світу.

4. Інтеграція тем і проблем для вивчення, що відносяться до однієї або різних галузей знань, шляхом встановлення внутрішніх взаємозв'язків змістовного характеру.

Всі чотири принципи тісно пов'язані. Фактично здійснення одного з них передбачає здійснення іншого. Так, не можна забезпечити гнучкі змістовні рамки без укрупнення змістових одиниць – вивчення широких, основоположних тем і проблем, вивчення ж широких тем неможливо без застосування міждисциплінарного підходу. Здійснення міждисциплінарного підходу передбачає ефективну інтеграцію тем всередині дисциплін і між ними.

Характеристики програми для обдарованих дітей:

- надавати можливість для поглибленого вивчення тем, які обирають учнями;
- забезпечувати самостійність у навчанні, тобто навчання, кероване самою дитиною;
- розвивати методи і навички дослідницької роботи;
- розвивати творче, критичне і абстрактно-логічне мислення;
- заохочувати і стимулювати висування нових ідей, які руйнують звичні стереотипи і загальноприйняті погляди;
- заохочувати створення робіт з використанням різних матеріалів, способів і форм;
- сприяти розвитку самопізнання та саморозуміння, усвідомлення своєрідності власних здібностей і розуміння індивідуальних особливостей інших людей;
- вчити дітей оцінювати результати роботи за допомогою різноманітних критеріїв, заохочувати оцінювання роботи самими учнями.

Наступним кроком у розумінні специфіки і сенсу міждисциплінарного навчання для обдарованих дітей є аналіз існуючих підходів до навчання обдарованих дітей з точки зору сформульованих вище завдань і вимог до програм навчання для таких дітей.

У роботі з обдарованими учнями необхідно дбати про цілковите задоволення їх запитів у поглибленому вивченні предметів на основі широкого ознайомлення із сучасною наукою; створення умов для задоволення їх різнобічних пізнавальних інтересів і водночас для розвитку виявлених у певній галузі діяльності здібностей; забезпечення можливостей для широкого вияву

елементів творчості в навчальній і позашкільній роботі; залучення їх до надання допомоги своїм однокласникам у навчанні, в розвитку навчальних можливостей; запобігання розвитку в них переоцінювання своїх можливостей, лінощів через систематичну недовантаженість. У роботі з такими учнями ефективні групові та індивідуальні заняття на уроках і в позаурочний час, факультативи. Зміст навчальної інформації для них має доповнюватися науковими відомостями, які вони можуть отримати в процесі виконання додаткових завдань за той самий час, що й інші учні, але за рахунок прискореного темпу оброблення навчальної інформації. У методах навчання цих учнів мають превалювати самостійна робота, частково-пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь та навичок. Контроль за їх навчанням спрямовується на стимулювання поглибленого вивчення навчального матеріалу, його систематизацію, класифікацію, перенесення знань у нові ситуації, виявлення і розвиток творчих елементів у їхньому навчанні. Домашні завдання повинні бути творчими.

Навчальні заняття, як правило, доповнюють системою позакласної та позашкільної роботи (виконання позанавчальних завдань, відвідування занять гуртка, участь у масових тематичних заходах: вечорах, оглядах-конкурсах художньої, технічної та інших видів творчості, зустрічі з ученими та ін.). Індивідуальні форми позакласної роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в олімпіадах. Важливо керувати позакласним читанням учнів. Учителі мають налагоджувати контакти з позашкільними установами, де займаються їх вихованці. Вивчаючи інтереси і нахили учнів, вони допомагають їм обрати профіль позашкільних занять.

У роботі з такими учнями створюють сприятливі умови для їх розвитку на уроках і в позаурочній діяльності, психологічно готують до наполегливої праці. Вони мають усвідомити, що розвинути здібності й досягти успіху можуть лише ті, хто готовий подолати труднощі. Брак таланту пояснюється не збідненою людською природою, а відсутністю сильних натур, здатних виявити мужність, наполегливість, сувору дисципліну в самоосвіті – самовихованні, критичному само осмисленні загальноприйнятих норм, стереотипів, у захисті нового.

Підходи до організації роботи з обдарованою дитиною:

1. Не потрібно вирізяти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, краще заохотити спільні заняття з іншими дітьми.

2. Учителеві не варто приділяти багато уваги навчанню з елементами змагання. Обдарована дитина частіше від інших ставатиме переможцем в певній галузі, що може викликати неприязнь до неї інших учнів.

3. Учитель не повинен робити з обдарованої дитини «вундеркінда». Недоречне акцентування на її винятковості породжує роздратованість, ревності друзів, однокласників. Інша крайність – зловмисне прилюдне приниження унікальних здібностей – звичайно, неприпустима.

4. Учителеві необхідно пам'ятати, що в більшості випадків обдаровані діти погано сприймають суворо регламентовані заняття, що повторюються.

У вихованні обдарованої дитини особлива відповідальність покладається на сім'ю.

І школа, і батьки обдарованих дітей потребують допомоги людей, які володіють спеціальними знаннями й навичками у сфері роботи з такими дітьми.

Найобдарованішим дітям держава надає підтримку і заохочує (стипендії, направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх, культурних центрів).

Важлива роль у підтримці інтелектуально розвиненої дитини, здатної до наукової творчості, належить Малій академії наук України. У її територіальних відділеннях навчається до 30 тисяч учнів шкіл та профтехучилищ. Працюють із ними учені з більш як 35 ЗВО і наукових установ НАН України.

Отже, обдарованість віднесено до актуальних психолого-педагогічних проблем. Науковцями схарактеризовано суть, класифікації обдарованості, її види та прояви. Виявлено проблеми обдарованої дитини та визначено загальні підходи до організації її навчання.

Педагогові необхідно знати теоретичні питання щодо проблематики обдарованості та вміти максимально розкрити потенціал обдарованого учня в освітньому процесі. Робота з обдарованою дитиною вимагає від учителя педагогічної майстерності та певних особистісних якостей.

Питання для самоконтролю та роздумів.

1. Схарактеризуйте поняття «обдарованість».
2. Які сфери обдарованості людини виділено?
3. Які класифікації обдарованості запропоновано?
4. Схарактеризуйте залежність між віком, в якому виявляється обдарованість, і областю діяльності людини.
5. Назвіть риси психо-соціального розвитку обдарованих дітей.
6. Схарактеризуйте принципи організації навчання обдарованих здобувачів загальної середньої освіти.
7. *Проблемне питання.* Які дії учителя свідчать про ефективну роботу з обдарованою дитиною?

РОЗДІЛ 4. ШКОЛОЗНАВСТВО

Лекція

Тема 4.1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ШКОЛОЗНАВСТВА. УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ

План

1. Школознавство як розділ педагогіки.
2. Стисла характеристика системи загальної середньої освіти в Україні.
3. Органи освіти, їх функції та структура.
4. Принципи управління освітою.

Ключові поняття й терміни: школознавство, система загальної середньої освіти, органи освіти, структура освіти, управління освітою, принципи управління освітою.

1. Школознавство як розділ педагогіки.

Важливим розділом педагогіки є школознавство, яке охоплює принципи управління та керівництва школою, діяльність органів народної освіти, організацію обліку, звітності та ін. (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Школознавство як розділ педагогіки (А.А. Марушкевич, Є.С. Спіцин, Н.В. Кошечко)

Школознавство – галузь педагогіки, яка досліджує завдання, зміст, методи керування шкільною справою, систему керівництва школою та організацію цієї роботи (С.У. Гончаренко).

Зміст школознавства – принципи керування школою, роль школи в розвитку суспільства, діяльність органів керування освітою, облік та звітність закладів освіти, статистика (С.У. Гончаренко).

Предметом школознавства є розробка теорії управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом, наукових основ організації праці в ньому, організація методичної роботи, внутрішкільного керівництва і контролю, вивчення, узагальнення та запровадження передового педагогічного досвіду, зміцнення навчально-матеріальної бази.

Школознавство охоплює:

- принципи управління та керівництва школою;

- діяльність органів освіти;
- керівництво навчально-виховною роботою в загальноосвітніх навчально-виховних закладах;
- зміст і методи планування та контролю;
- наукова організація педагогічної праці;
- організація обліку та звітності.

2. Стисла характеристика системи загальної середньої освіти в Україні (Закон «Про освіту» 5 вересня 2017 року, Закон «Про повну загальну середню освіту» 16 січня 2020 року).

Система освіти в Україні складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними.

Факторами, що впливають на становлення та розвиток системи освіти, є рівень розвитку суспільного виробництва та вдосконалення його науково-технічних основ; історичний досвід та національні традиції в галузі освіти; педагогічні фактори.

Складники і рівні освіти вміщено на рис. 4.2 і 4.3.

Освіта в Україні (Закон «Про освіту» 5 вересня 2017 року) має складну структуру європейського типу та відповідні рівні Національної рамки кваліфікацій (НРК).

У системі позашкільної освіти та освіти дорослих (включно з післядипломною освітою) можуть здобуватися часткові кваліфікації відповідного рівня Національної рамки кваліфікацій.

Часткові кваліфікації, які здобуваються в системі позашкільної освіти, можуть відповідати нульовому – третьому рівням Національної рамки кваліфікацій.

Згідно до ст. 9 Закону України «Про освіту» право громадян на освіту забезпечується різними формами здобуття освіти, основними з яких є:

- інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева);
- індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві);
- дуальна.

Рис. 4.2. Складники системи освіти

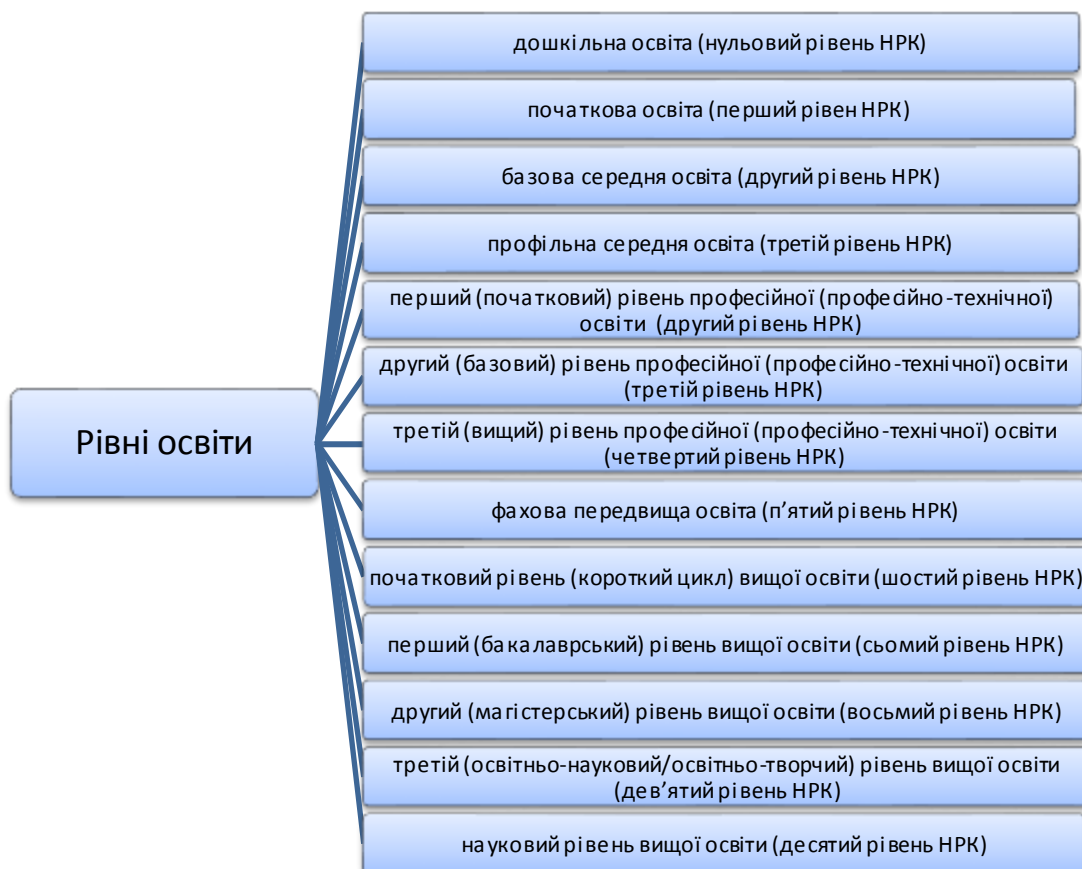

Рис. 4.3. Рівні освіти

Категорії учасників освітнього процесу (Закон «Про освіту», ст.52):

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності (Закон «Про освіту», ст.12).

3. Органи освіти та їх функції.

Відповідно до Закону «Про освіту», ст. 62 в Україні функціонує система органів управління у сфері освіти (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Характеристика системи органів управління у сфері освіти

№	Назва органу	Основні функції органів управління у сфері освіти
1.	Кабінет Міністрів України	забезпечує проведення державної політики у сфері освіти, рівні умови розвитку закладів освіти всіх форм власності, конституційні права кожної особи на освіту; затверджує стратегію розвитку освіти, державні пріоритети, перелік галузей знань та спеціальностей, перелік посад науково-педагогічних і педагогічних працівників ЗО, ліцензійні умови, індикатори оцінки стану освіти; визначає порядок формування і розподілу освітніх субвенцій між бюджетами, державного фінансування освіти, визначає органи ліцензування закладів дошкільної та загальної середньої освіти; розробляє, затверджує та виконує державні цільові програми; здійснює повноваження засновника державних закладів освіти або доручає їх здійснення уповноваженому ним органу, а також інші повноваження, передбачені законом.
2.	Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки	формування та реалізація державної політики у сфері освіти і науки; всебічне керування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансфер, тобто передача, технологій; забезпечення державного нагляду за діяльністю і суто закладів освіти усіх форм власності, і підприємств, установ та організацій, які надають освітні послуги або виступають посередниками у їх наданні; здійснення інших повноваження, передбачених Конституцією та іншими законами України.

3.	Центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти	<p>проводять інституційний аудит закладів освіти; надають рекомендації закладам освіти (крім ЗВО) щодо організації та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти;</p> <p>за результатами експертизи затверджують освітні програми дошкільної та загальної середньої освіти (крім типових і тих, що розроблені на основі типових);</p> <p>проводять моніторинг якості освітньої діяльності; акредитують громадські фахові об'єднання та інших юридичних осіб, що здійснюють незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності закладів освіти (крім ЗВО), ведуть їх реєстр;</p> <p>у межах повноважень, передбачених законом, здійснюють державний нагляд (контроль) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства;</p> <p>за дорученням центрального органу виконавчої влади здійснюють контроль за дотриманням вимог щодо організації ЗНО;</p> <p>здійснюють інші повноваження, визначені законом.</p>
4.	Постійно діючий колегіальний орган у сфері забезпечення якості вищої освіти	<p>формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його МОН для затвердження;</p> <p>розробляє порядок інституційної акредитації закладів вищої освіти і подає його МОН для затвердження;</p> <p>аналізує якість освітньої діяльності закладів вищої освіти; проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти;</p> <p>формує галузеві експертні ради у складі від дев'яти до п'ятнадцяти членів на строк не більше ніж три роки з числа осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менш як п'ять років, крім представників органів студентського самоврядування тощо.</p>
5.	Державні органи, яким підпорядковані заклади освіти	<p>беруть участь у реалізації освітньої політики, розробленні умов прийому до закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;</p> <p>розподіляють державне фінансування та стипендійний фонд закладів освіти, що перебувають у сфері їх управління, беруть участь у формуванні стандартів освіти;</p> <p>за дорученням і в межах, встановлених Кабінетом Міністрів України, здійснюють повноваження засновника щодо державних закладів освіти, що перебувають у їхньому підпорядкуванні;</p> <p>здійснюють аналіз, моніторинг якості освітньої діяльності закладів освіти, що перебувають у сфері їх управління, інші повноваження, передбачені цим Законом та іншими законами України</p>

б.	Органи місцевого самоврядування	визначено відповідні повноваження органів місцевого самоврядування на трьох рівнях адміністративно-територіального устрою держави.
----	---------------------------------	--

У статті 68 Закону «Про освіту» зазначається, що органи управління у сфері освіти зобов'язані оприлюднювати всю публічну інформацію відповідно до вимог законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про відкритість використання публічних коштів».

Органи управління у сфері освіти забезпечують обов'язкове громадське обговорення проектів нормативно-правових актів, що стосуються системи освіти, та участь представників громадськості у підготовці та прийнятті цих документів.

4. Принципи управління освітою та громадського самоврядування

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. відповідає суспільному запиту у докорінному реформуванні системи освіти, яке нерозривно пов'язане з оптимізацією системи управління освітою на трьох основних рівнях (загальнодержавному, регіональному й місцевому). Реформування управління освітою передбачає створення цілісної системи, якій були б властиві гнучкість, демократизм, мобільність, здатність до самоорганізації, тісна співпраця органів державного управління з освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, наукових установ та громадського самоврядування.

Під управлінням слід розуміти регулювання процесів, які відбуваються в певній системі. Саме слово «управління» означає свідому діяльність: вироблення рішень, перетворення їх у життя, регулювання системи відповідно до поставленої мети, підбиття підсумків діяльності, систематичне одержання, переробка і використання інформації (С.П. Максимюк).

Управління освітою, школою – це складний динамічний процес, система педагогічних впливів, які передбачають:

- комплексний аналіз досягнень і недоліків у навчально-виховному процесі;
- використання досягнень педагогічної науки та передового педагогічного досвіду в організації навчально-виховного процесу в школі;
- цілеспрямовані дії шкільного колективу, кожного учня;
- надання допомоги учнівським організаціям у трудовій підготовці учнів;
- підвищення педагогічної культури батьків;
- одержання інформації про діяльність учителів і учнів.

Особливості процесу управління:

- динамічність (гнучкість) – це властивість процесу управління змінюватися залежно від завдань, які стоять перед колективом;
- сталість процесу управління – це стабілізація, збереження традицій в організації навчально-виховного процесу, наступності у прийнятті управлінських рішень;
- циклічність і послідовність управлінських операцій – це постановка мети, збір інформації про стан об'єкта управління, планування дій, вибір варіанта дій, контроль і аналіз результатів;

- дискретність виявляється в тому, що процес управління . проходить нерівномірно: спочатку накопичується потенціал впливів при постановці мети і зборі інформації, а потім відбуваються активні практичні дії керівника (С. П. Максимюк).

За дослідженням Г.В. Єльнікової є 57 принципів управління, які сформульовані різними авторами-дослідниками (Б.А. Гаєвський, В.І. Маслов, Ф.І. Хміль, М.М. Норманський, М.М. Фіцула та ін.). Проте є принципи, які мають загальний характер і використовується лише в управління освітою. Це принципи детермінованості, державності, науковості, демократизації, гуманізації, цілеспрямованості і критеріальності, плановості, оптимізації, об'єктивності, поєднання колегіальності з персональною відповідальністю.

Принцип детермінованості – це зумовленість управління законам і закономірностям соціального розвитку, суспільної ідеології освіти. Так, управління загальною середньою освітою детермінується потребам людини, її інтересам, домаганням.

Принцип державотворення – діяльність усіх ланок закладів освіти спрямовується на утвердження і розвиток державності України, віднесення рівня їх діяльності до міжнародних стандартів.

Принцип науковості орієнтує на управління з наукових позицій, на основі законів України, нормативних актів, досягнень педагогіки, психології, методик викладання навчальних предметів, фізіології, гігієни, кібернетики та інших наук.

Принцип демократизації означає істотне розширення прав учителів, учнів та педагогічних колективів, розвиток самоуправління і самоорганізації, делегування повноважень прийняття рішень від керівника до колективу.

Принцип гуманізації потребує налагодження гуманних стосунків у ланках взаємовідносин: дирекція-учителі, учні, батьки; учителі-учні, батьки; учителі-учителі; учні-учні; учнівське самоврядування-рядові вихованці; батьки-діти; передбачає формування гуманної особистості гуманними засобами.

Принцип цілеспрямованості і критеріальності передбачає встановлення мети з подальшим прогнозуванням і програмуванням бажаного результату.

Принцип плановості. Потребує чіткого перспективного і щоденного планування усіх напрямів навчально-виховної, організаційно-господарської діяльності закладу освіти з урахуванням його умов та можливостей.

Принцип компетентності та професіоналізму. Згідно даного принципу усі педагогічні та інші працівники закладу освіти повинні мати відповідну спеціальну освіту, високий рівень професійної підготовки, широку загальну ерудицію, сумлінно виконувати службові обов'язки.

Принцип оптимізації вимагає створення на основі наукової організації праці в закладах освіти належних умов для забезпечення його працівникам можливостей для ефективної діяльності.

Принцип ініціативи і активності передбачає постійну підтримку керівником закладу освіти та його заступниками творчих пошуків педагогів, розвиток їх ініціативи і активності.

Принцип об'єктивності дає можливість організувати систематичний контроль за діяльністю працівників закладу, здійснювати об'єктивну оцінку її результатів і враховувати думку педагогічного колективу.

Принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю. Директор школи несе повну відповідальність за навчально-виховну діяльність перед державними органами, але під час прийняття важливих рішень з питань діяльності школи зобов'язаний враховувати думку членів педколективу, якщо вона не суперечить законам України.

Система освіти забезпечує право кожного громадянина на освіту. Важливою ланкою системи освіти є шкільна освіта, яка має свою систему закладів та розв'язує певні завдання. Зараз продовжується розробка питань функціонування шкіл та керівництва ними.

Школотзнавство є окремим розділом педагогіки, який вивчає питання організації роботи закладів загальної середньої освіти та керівництва ними.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Чи є ще якісь зміни про зарахування учнів у школу?
2. Чи зменшили допустиму кількість учнів у класах?
3. Чи правда, що тепер батьки зможуть приходити на уроки без попередження?
4. Чи правда, що вчителі мають володіти навичками домедичної допомоги?
5. Назвіть фактори, які впливають на становлення та розвиток системи освіти
6. Назвіть мету повної загальної середньої освіти
7. Охарактеризуйте систему органів державного управління освітою.
8. Охарактеризуйте основні принципи управління освітою.
9. Назвіть державні органи управління освітою та органи самоврядування в освіті.
10. *Проблемне питання.* Опишіть повноваження МОН України.

Лекція

Тема 4.2. УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

План:

1. Управління закладом загальної середньої освіти.
2. Функціональні обов'язки керівника закладу загальної середньої освіти, його заступників.
3. Органи громадського врядування школи.
4. Планування роботи школи.

Ключові поняття й терміни: управління, керівник закладу загальної середньої освіти, заступник керівника закладу загальної середньої освіти з навчально-виховної роботи, органи громадського врядування.

1. Управління та громадське самоврядування закладу загальної середньої освіти.

Управління школою в сучасних умовах – це складний процес, складовими якого є правильний вибір мети і завдань, вивчення і глибокий аналіз досягнутого рівня навчально-виховної роботи, система раціонального планування, організація діяльності учнівського і педагогічного колективу, вибір оптимальних шляхів для підвищення рівня навчання і виховання, ефективний контроль.

Управління школою – це науково обґрунтовані дії адміністрації і педагогів, спрямовані на раціональне використання часу і сил викладачів і учнів у навчально-виховному процесі з метою поглибленого вивчення навчальних предметів, морального виховання, підготовки до усвідомленого вибору професії і всебічного розвитку особистості (рис. 4.4).

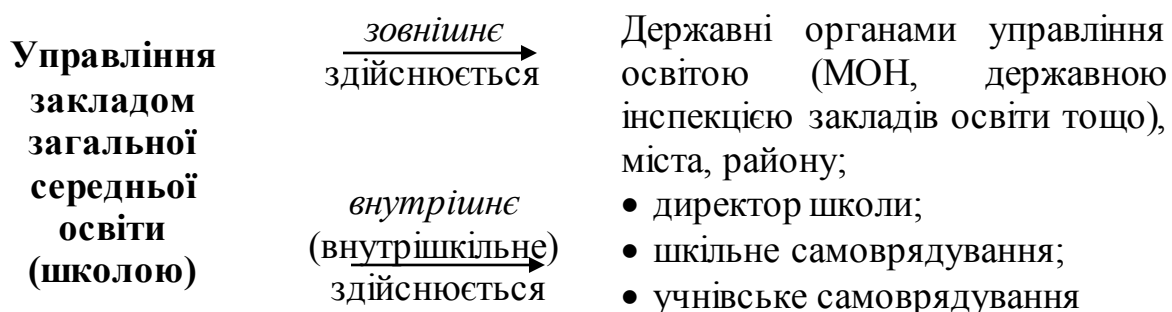

Рис. 4.4. Види управління ЗЗСО (А.А. Марушкевич, Є.С. Спіцин, Н.В. Кошечко)

Внутрішкільне керівництво закладом загальної середньої освіти здійснює директор, повноваження якого визначаються законом, статутом закладу освіти

та трудовим договором (Закон України «Про освіту», ст. 39). Функції та управлінські рішення керівника ЗЗСО зображені на рис. 4.5.

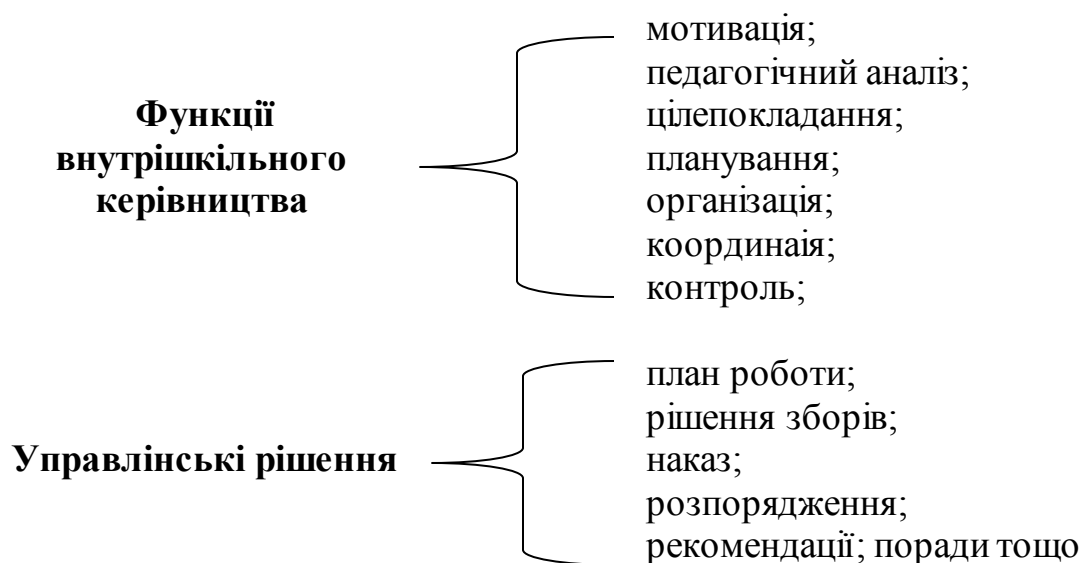

Рис. 4.5. Функції керівництва та управлінські рішення керівника ЗЗСО (А.А. Марушкевич, Є.С. Спіцин, Н.В. Кошечко)

Колегіальним органом управління закладу загальної середньої освіти є педагогічна рада, повноваження якої визначаються Законом України «Про освіту», (ст. 39) і статутом закладу освіти.

Педагогічна рада створюється в усіх закладах освіти, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти, незалежно від підпорядкування, типів і форми власності за наявності не менше трьох педагогічних працівників. До її складу входять педагоги, що працюють у школі. Педагогічна рада збирається 4-5 разів на рік для розв'язання найважливіших навчально-виховних завдань школи. Її робота спрямована на удосконалення навчально-виховного процесу; методичної роботи в школі; підвищення кваліфікації педагогічних працівників; упровадження досягнень психолого-педагогічних наук і передового педагогічного досвіду в практику роботи школи; на матеріальне і моральне заохочення учнів, звільнення їх від екзаменів, переведення до наступного класу або залишення учнів, які не встигають, на повторне навчання в тому самому класі та ін.

Педагогічна рада закладу загальної середньої освіти:

- планує роботу закладу;
- схвалює освітню (освітні) програму (програми) закладу та оцінює результативність її (їх) виконання;
- формує систему та затверджує процедури внутрішнього забезпечення якості освіти, включаючи систему та механізми забезпечення академічної доброчесності;
- розглядає питання щодо вдосконалення і методичного забезпечення освітнього процесу;

- приймає рішення щодо переведення учнів (вихованців) до наступного класу і їх випуску, видачі документів про відповідний рівень освіти, нагородження за успіхи у навчанні;
- обговорює питання підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розвитку їхньої творчої ініціативи, визначає заходи щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, затверджує щорічний план підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- розглядає питання впровадження в освітній процес найкращого педагогічного досвіду та інновацій, участі в дослідницькій, експериментальній, інноваційній діяльності, співпраці з іншими закладами освіти, науковими установами, фізичними та юридичними особами, які сприяють розвитку освіти;
- ухвалює рішення щодо відзначення, морального та матеріального заохочення учнів (вихованців), працівників закладу та інших учасників освітнього процесу;
- розглядає питання щодо відповідальності учнів (вихованців), працівників закладу та інших учасників освітнього процесу за невиконання ними своїх обов'язків;
- має право ініціювати проведення позапланового інституційного аудиту закладу та проведення громадської акредитації закладу;
- розглядає інші питання, віднесені законом та/або статутом закладу до її повноважень.

Рішення педагогічної ради закладу загальної середньої освіти вводяться в дію рішеннями керівника закладу.

2. Функціональні обов'язки керівника закладу загальної середньої освіти, його заступників.

Внутрішкільне управління є діяльністю управляючої підсистеми, яка спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов, необхідних для ефективного розвитку педагогічного процесу.

Міністерство економіки України затвердило професійний стандарт керівника (директора) закладу загальної середньої освіти. Стандарт було ухвалено 17 вересня 2021 року та внесено до державного реєстру професійних стандартів.

Професійний стандарт розроблено Міністерством освіти і науки України. Перевірку стандарту здійснили Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Згідно зі стандартом, мета професійної діяльності керівника (директора) закладу загальної середньої освіти полягає в безпосередньому управлінні закладом і відповідальності за освітню, фінансово-господарську та інші види діяльності закладу освіти.

Керівник є представником закладу освіти у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами і діє без довіреності в межах повноважень, передбачених законом та

установчими документами закладу освіти. Керівник підпорядковується засновнику закладу освіти.

Документ передбачає, що керівником закладу загальної середньої освіти може бути особа, яка пройшла конкурсний відбір та визнана переможцем конкурсу відповідно до Закону «Про повну загальну середню освіту».

Керівник закладу повинен мати диплом магістра (спеціаліста). Передбачено проведення атестації не рідше ніж раз на 5 років, за результатами якої визначається відповідність керівника займаній посаді. Необхідною умовою атестації є проходження підвищення кваліфікації у міжатестаційний період.

Для керівника закладу передбачено щорічне підвищення кваліфікації. Воно може здійснюватися шляхом неформальної (тренінги, семінари, семінари-практикуми, вебінари, майстер-класи тощо) та інформальної освіти. Керівник ЗО (крім приватного) зобов'язаний протягом першого року після призначення на посаду пройти курс підвищення кваліфікації з управлінської діяльності обсягом не менш ніж 90 навчальних годин (три кредити ЄКТС).

Професійний стандарт визначає наступні загальні компетентності керівника закладу: громадянську, соціальну, культурну, когнітивну та підприємницьку.

До трудових функцій керівника закладу загальної середньої освіти у стандарті віднесено:

- забезпечення стратегічного управління розвитком закладу освіти;
- забезпечення управління якістю освітньої діяльності;
- забезпечення партнерської та мережевої взаємодії;
- організація безпечного і здорового освітнього середовища;
- забезпечення власного безперервного професійного розвитку.

Необхідними професійними компетентностями для керівника закладу є:

- нормативно-правова;
- компетентність стратегічного управління закладом освіти;
- компетентність стратегічного управління персоналом;
- компетентність забезпечення якості освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти;
- компетентність організації діяльності закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти;
- лідерська;
- емоційно-етична;
- компетентність педагогічного, соціального та мережевого партнерства;
- здоров'язберезувальна;
- інклюзивна;
- проєктувальна;
- інноваційна;
- здатність до навчання впродовж життя;
- інформаційно-цифрова.

Детальний опис прав, обов'язків, порядку обрання, призначення на посаду та звільнення з посади керівника закладу загальної середньої освіти розміщено в Законі України «Про повну загальну середню освіту» ст. 38-39.

Керівник закладу загальної середньої освіти має права та обов'язки педагогічного працівника, визначені Законом України «Про освіту», та несе відповідальність за виконання обов'язків, визначених законодавством, установчими документами закладу освіти і строковим трудовим договором.

Посада директора школи відповідальна, тому її мають обіймати кращі педагоги. «Суть керівництва сучасною школою полягає в тому, – стверджував В.О. Сухомлинський, – щоб у найважчій справі виховання на очах учителів створювався, визрівав і утверджувався кращий досвід, який втілює в собі передові педагогічні ідеї. І той, хто є творцем цього досвіду, чия праця стає зразком для інших вихователів, – той і повинен бути директором школи. Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю, мистецтвом навчання і виховання... Якщо ви хочете бути хорошим директором, прагніть передусім бути хорошим педагогом – хорошим учителем-дидактом і хорошим вихователем... Учителем учителів... можна стати лише тоді, коли з кожним днем усе більше заглиблюєшся в деталі, в тонкощі педагогічного процесу...» (В.О. Сухомлинський).

Заступник керівника закладу загальної середньої освіти з навчально-виховної роботи :

- повинен мати вищу педагогічну освіту і стаж роботи не менше 3 років на педагогічних чи керівних посадах.
- підпорядковується безпосередньо директору школи.
- безпосередньо керує педагогічним колективом школи.
- керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Указами Президента України, рішеннями Кабінету Міністрів України та органів управління освіти всіх рівнів з питань навчання та виховання учнів; трудовим законодавством, правилами і нормами охорони праці, техніки безпеки і протипожежної охорони, а також Статутом і локальними правовими актами школи (в тому числі Правилами внутрішнього трудового розпорядку, наказами і розпорядженнями директора, даною посадовою Інструкцією), трудовим договором (контрактом);
- дотримується Конвенції про права дитини.

Основними напрямками діяльності заступника директора школи з навчально-виховної роботи є: організація навчально-виховного процесу в школі, керівництво і контроль за розвитком цього процесу; методичне керівництво педагогічним колективом; забезпечення режиму дотримання норм і правил техніки безпеки в навчальному процесі.

3. Органи громадського врядування школи

Демократизація внутрішкільного управління навчально-виховним процесом передбачає активну участь учителів, батьків та учнів у здійсненні необхідних заходів для підвищення якості навчання й виховання відповідно до вимог держави і суспільства. Гарантом цього є органи громадського врядування школи.

У закладі загальної середньої освіти можуть діяти:

- органи самоврядування працівників закладу освіти;
- органи самоврядування здобувачів освіти;
- органи батьківського самоврядування;
- інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу (Закон України «Про освіту», ст. 39).

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти є загальні збори (конференція) колективу закладу освіти (Закон України «Про освіту», ст. 39). Склад та повноваження вищого колегіального органу самоврядування в ЗЗСО зображено на рис. 4.6.

Рис. 4.6. Склад та повноваження вищого колегіального органу самоврядування в закладі загальної середньої освіти (А.А. Марушкевич, Є.С. Спіцин, Н.В. Кошечко)

Делегати конференції обираються від працівників школи, учнів другого-третього ступеня, батьків, представників громадськості (однакова кількість представників від кожної категорії). Загальні збори (конференція) збираються один раз на рік.

Збори (конференція) обирають раду школи, її голову, встановлюють термін їх повноважень; заслуховують звіт про роботу директора і голови ради школи, дають їм оцінку відкритим або таємним голосуванням; затверджують головні напрями вдосконалення діяльності школи, розглядають інші найважливіші питання навчально-виховного процесу; приймають рішення про стимулювання праці директора, голови ради школи. Якщо директор не виконує покладених на нього обов'язків, порушують клопотання перед відповідним структурним підрозділом місцевого органу державної виконавчої влади про його невідповідність займаній посаді.

Рада школи як виконавчий орган громадського управління організує виконання рішень загальних зборів (конференції); затверджує річний план, режим роботи школи; підтримує громадські ініціативи щодо навчання та виховання учнів, творчі пошуки та експериментальну роботу педагогів; визначає

шляхи співпраці з науково-дослідними установами, виробничими та кооперативними організаціями, добровільними товариствами, творчими спілками, іншими державними та громадськими інститутами; вносить пропозиції щодо морального і матеріального заохочення педагогічних та інших працівників школи, учнів, батьків; погоджує зміст, форми педагогічної освіти батьків і створює для неї разом з директором та громадськими організаціями відповідні умови.

Разом з батьками рада школи забезпечує соціальний захист учнів при розгляді питань, що стосуються їх інтересів у державних і громадських органах. У присутності батьків розглядає подання педагогічної ради про виключення учня зі школи і приймає відповідні рішення. У межах чинного законодавства рада школи вживає необхідних заходів щодо захисту педагогічних працівників, директора школи від необґрунтованого втручання в їхню професійну та службову діяльність. Спільно з дирекцією вона представляє інтереси школи в державних і громадських органах тощо.

4. Планування роботи школи.

Основними принципами планування роботи закладу загальної середньої освіти є такі: цілепокладання, науковості, системного підходу, доцільності, наступності, колегіальності, інноваційності (рис. 4.7).

Рис.4.7. Принципи планування роботи закладу загальної середньої освіти

Планування навчально-виховної роботи школи – важлива умова її успішної діяльності. Розрізняють *перспективне, річне й поточне* планування діяльності школи. В усіх видах планування враховують зовнішню і внутрішню інформацію. До зовнішньої належать вказівки державних і відомчих органів щодо завдань сучасної школи, про зміст навчання і виховання підростаючого покоління. Внутрішня інформація містить необхідні відомості про попередню діяльність школи, досягнення, недоліки і труднощі в роботі педагогічного колективу та ін.

Перспективний план

розвитку школи охоплює: аналіз роботи школи за попередній період; визначення важливих завдань на новий період; організаційно-педагогічні проблеми розвитку школи; головні напрями вдосконалення навчально-виховної роботи; роботу з педагогічними кадрами; адміністративно-господарську діяльність і зміцнення матеріально-технічної бази.

Перспективне планування допомагає раціонально розподілити сили, забезпечити цілеспрямовану діяльність керівництва школи та педагогічного колективу, уникнути повторення в річних планах тих самих заходів. Структура плану може бути довільною.

Кожен заклад самостійно обирає спосіб створення річного плану. Та оскільки річний план – це комплексний документ, а його реалізація стосується всіх учасників освітнього процесу, до розроблення варто долучити вчителів, учнів та їхніх батьків.

Спершу робоча група має **проаналізувати виконання попереднього річного плану**. Треба визначити, що із запланованого вдалося виконати, а що – ні, які незаплановані завдання з'явилися. Так, робоча група зможе ліпше спланувати наступний рік. Також під час річного планування важливо **враховувати результати самооцінювання закладу**, щоби вдосконалити окремі напрями роботи.

Важлива частина річного плану – **визначення цілей на навчальний рік та узгодження їх зі стратегічними цілями школи**. Наприклад, якщо відповідні цілі окреслено в стратегії розвитку на поточний навчальний рік, ці завдання можна дублювати в річному плані. Операційні цілі визначають, як заклад буде досягати напрямів стратегічного розвитку та які кроки треба для цього зробити.

Кожен заклад має право на власний розсуд визначати структуру річного плану. Втім, є усталені практики, на які заклад може орієнтуватися.

Наприклад, структура річного плану може відтворювати структуру стратегії розвитку закладу. Такий підхід спростить підготовку плану та допоможе деталізувати поставлені в стратегії цілі та завдання. Так, ми деталізуємо поставлені цілі та виконання завдань, що потрібні, щоби досягнути очікуваного результату.

Другим варіантом структури плану можуть бути напрями внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти. У такому випадку в річному плані треба врахувати всі аспекти освітньої діяльності, представлені в етапах самооцінювання, яке школа має проводити щороку.

Наприклад, структура річного плану може мати такі блоки:

- освітнє середовище закладу освіти;
- система оцінювання здобувачів освіти;
- педагогічна діяльність працівників закладу освіти;
- управлінські процеси закладу освіти.

Важливо, щоб у будь-якому з варіантів структури річного плану документ містив:

- строки виконання;
- інформацію про відповідальних за реалізацію кожного завдання;
- форму узагальнення за результатами виконання (наказ, розклад, аналітична записка, навчальний план тощо);
- відмітки про виконання.

Педагогічна рада схвалює річний план на засіданні. Після затвердження річний план має стати корисним і практичним робочим документом, а не формальною частиною документообігу. Його треба

оприлюднити й пояснити всім учасникам освітнього процесу цілі та завдання, що мають бути виконані протягом року, моніторити, переглядати, доопрацьовувати (НУШ).

Поточне планування визначає програму діяльності окремих підрозділів і виконавців на певні терміни упродовж навчального року. Передбачає складання: 1) розкладу уроків, шкільних гуртків, спортивних секцій; 2) календарних та поурочних планів учителів, планів виховної роботи класних керівників, вихователів груп продовженого дня; 3) планів роботи методичних об'єднань, інших форм методичної роботи, які працюють на базі школи; 4) плану роботи шкільної бібліотеки; 5) плану роботи батьківського комітету; 6) плану-календаря навчально-виховного процесу, в якому зазначаються загальношкільні заходи.

Календарне планування навчального матеріалу здійснюється безпосередньо в програмах. На основі календарних планів учителі розробляють поурочні плани, структуру і форми яких визначають самостійно.

Поурочний план є робочим документом учителя і може бути складений у вигляді конспекту, тез, таблиці тощо. В ньому відображають мету, завдання і головні положення змісту уроку, його етапи й відповідні їм методи і прийоми організації навчальної діяльності учнів. Багато вчителів мають розгорнуті конспекти або тематичні розробки уроків, складені в попередні роки, можуть з дозволу директора школи користуватися ними як поурочним планом, вносячи за необхідності доповнення і корективи.

Плани роботи класних керівників, вихователів груп продовженого дня, педагогів-організаторів, бібліотекарів, а також керівників методичних об'єднань, гуртків спортивних секцій складають на період, визначений педагогічним колективом, у довільній формі, вони не підлягають обов'язковому затвердженню директором школи.

Розклад уроків. Розклад занять значною мірою визначає організацію освітнього процесу в школі, зайнятість педагогів і учнів. При складанні розкладу слід враховувати наступні вимоги:

1. Найвища працездатність школярів у вівторок і середу, а впродовж робочого дня – другий, третій і четвертий уроки, тому на цей період слід планувати найбільш складні предмети.

2. Перший урок, як правило, буває малоефективним, тому що діти зранку ще не готові до напруженої розумової праці.

3. Більш складні навчальні предмети потрібно чергувати з образотворчим мистецтвом, музикою, фізкультурою, кресленням, предмети природничо-математичного циклу з гуманітарними.

4. Не рекомендується поєднувати в один день навчальні предмети, з яких вимагається виконання великих за обсягом домашніх завдань.

5. Навчальні предмети, на вивчення яких відведено 2 години в тиждень, потрібно ставити в розклад з інтервалом в 2-3 дні.

6. Спарені предмети доцільно планувати у старших класах і тільки з таких предметів, на яких потрібно виконувати великі за обсягом практичні роботи.

7. Уроки, які читає вчитель у паралельних класах, потрібно ставити в один і той же день.

8. При складанні розкладу потрібно забезпечити рівні можливості вчителям-предметникам для проведення занять у навчальних кабінетах.

9. Рационально планувати уроки вчителям, які працюють у двох змінах.

10. Враховувати пропускну можливість їдальні, майстерень, спортивних залів, навчальних кабінетів, пришкільних майданчиків.

11. Враховувати розклад телепередач.

Складає розклад занять заступник директора школи з навчально-виховної роботи. Він повинен добре вивчити навчальний план, за яким працює школа, знати відомості про навчальне навантаження вчителів.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Проаналізуйте і порівняйте функціональні обов'язки директора школи та його заступників.

2. Яка система планування встановлена в загальноосвітньому закладі?

3. Які основні питання відображають в річному плані школи?

4. У чому полягає відмінність діяльності заступника директора школи з со навчальної та виховної роботи?

5. У чому полягає участь громадськості в управлінні школою?

6. Дайте порівняльну характеристику діяльності директора, заступника директора школи з навчальної роботи і заступника директора з виховної роботи.

7. *Проблемне питання.* Які особливості управління і керівництва в різних закладах загальної середньої освіти?

Лекція

Тема 4.3. ВНУТРІШНЯ СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ЗЗСО

План:

1. Суть, принципи і функції внутрішньошкільного контролю.
2. Суб'єкти й об'єкти внутрішньошкільного контролю.
3. Види, форми й методи внутрішньошкільного контролю.
4. Планування й організація внутрішньошкільного контролю в школі.

Ключові поняття й терміни: внутрішньошкільний контроль, забезпечення якості освіти, заклади загальної середньої освіти, управлінський (службовий) контроль, самоконтроль.

1. Суть, принципи і функції внутрішньошкільного контролю

Знання стану справ у школі забезпечується за рахунок реалізації функції контролю. Контроль дозволяє виявити необхідність прийняття управлінських рішень у випадках, коли реальний стан справ не відповідає бажаному. У завдання контролю входить, також, формування інформаційної бази для оцінки роботи персоналу й спонукання виконавців до продуктивної роботи. Нарешті, контроль дозволяє виявити найбільш цінний досвід педагогічної та управлінської діяльності.

У керівництві школою важливим є внутрішньошкільний контроль.

Контроль – це процес, що забезпечує досягнення цілей організації. Як функція управління контроль включає виявлення ступеня відповідності процесу плановим показникам і природному руху.

Важливими елементами контролю є *облік й аналіз* діяльності.

Облік діяльності дозволяє одержати повну інформацію про стан справ у школі. Облік – це одержання, обробка й систематизація зведень, виражених, як правило, у кількісній формі, про задачі, що підлягають виконанню, про наявні ресурси, результати виконання планів й управлінських рішень. Облік проводиться шляхом виміру, реєстрації і групування за визначеними правилами даних, що характеризують об'єкт управління.

Аналіз діяльності полягає в комплексному вивченні звітної інформації для об'єктивної оцінки діяльності. Аналіз діяльності дає можливість:

- об'єктивно оцінити результати роботи школи за визначений період;
- виявити причини сформованого стану справ в школі й динаміки її розвитку;
- виявити складні взаємозв'язки поточного стану школи з різними факторами;
- одержати кількісну оцінку ефективності діяльності школи;

- виявити проблеми в діяльності школи;
- знайти прийнятні шляхи поліпшення стану справ.

Отже, аналіз діяльності дозволяє вирішити таку важливу задачу, як визначення ступеня живучості школи – здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім дестабілюючим впливам.

Управлінський (службовий) контроль – це одна з функцій управління, без якої не можуть бути реалізовані в повному обсязі всі інші функції. Контроль забезпечує правильну оцінку реальної ситуації і тим самим створює умови для внесення коректив у заплановані показники.

Внутрішньошкільний контроль – це глибоке, всестороннє вивчення і аналіз навчально-виховного процесу загальноосвітньому навчальному закладі та координація на основі цього всіх відносин у колективі. Його мета – домогтися оптимальної відповідності діяльності школи державним стандартам.

Основні принципи внутрішньошкільного контролю:

Стратегічне спрямування. Для того, щоб бути ефективним, контроль повинен мати стратегічний характер, тобто відображати загальні пріоритети навчального закладу й підтримувати їх.

Плановість і систематичність контролю означає створення у навчальному закладі системи контролю, яка дозволить керувати ходом педагогічного процесу. Тому внутрішньошкільний контроль завчасно планують. У плані контролю конкретно визначають об'єкт контролю (хто й що перевірятиметься), суб'єкт (хто контролюватиме), технологію контролю (яким чином), терміни контролю та місце, де підбиватимуть підсумки.

Науковість передбачає ґрунтовні наукові засади контрольованої діяльності, повноту висновків і рекомендацій, високий рівень компетентності того хто перевіряє.

Об'єктивність щодо оцінювання і доброзичливість у ставленні до суб'єктів перевірки. Цей принцип передбачає проведення перевірки діяльності вчителя, класного керівника, всього педагогічного колективу згідно з вимогами державних стандартів і освітніх програм на підставі вироблених і погоджених критеріїв.

Економічність контролю означає, що всі витрати на здійснення контролю не повинні перевищувати досягнутих з його допомогою результатів. Витрати на здійснення контролю мають наближати навчальний заклад до намічених цілей.

Поєднання контролю із самоконтролем створює умови для самовдосконалення, самокорекції, самонавчання. Гласність дає можливість демократизувати процедуру контролю і зняти зайве напруження із суб'єктів контролю.

Гласність контролю забезпечується тим, що результати контролю, причини відхилень, вжиті заходи доводяться до всіх учасників робочого процесу.

Орієнтація на результат. Кінцева мета контролю – сприяти рішенню задач, що поставлені перед школою.

Своєчасність контролю полягає у встановленні й забезпеченні оптимального часового інтервалу між вимірами чи оцінками, які здійснюються. Значення найбільш оптимального інтервалу контролю визначають з

урахуванням часових рамок основного плану, швидкості виміру, витрат на проведення виміру й поширення отриманих результатів.

Безперервність контролю полягає в тому, контрольні заходи здійснюються постійно, поза залежністю від складності, важливості й терміновості виконуваних робіт.

Точність контролю означає, що система контролю представляє достовірну інформацію, реальні дані. Якщо система контролю генерує недостовірну інформацію, то виникають управлінські помилки, втрати сил і засобів на рішення проблем, яких не існує.

Обґрунтованість критеріїв контролю: стандарти системи контролю повинні бути зваженими й обґрунтованими, тому що завищені стандарти знижують мотивацію працівників. Стандарти й нормативи повинні підтягувати працівників до високих показників діяльності, бути напруженими, але посильними.

Зрозумілість контролю. Система контролю, яку важко зрозуміти, може викликати помилки працівників і навіть ігнорування ними самого контролю.

Всебічність контролю: контролюються всі аспекти діяльності, навіть, на перший погляд, самі незначні.

Гнучкість контролю полягає в тому, що форми, методи контролю повинні максимально враховувати особливості й умови роботи контрольованих співробітників.

Простота контролю забезпечує менші зусилля і менші витрати на його здійснення. Як правило, найбільш ефективний контроль – це найпростіший контроль з точки зору тих цілей, для яких він призначений. Прості методи контролю вимагають менших витрат, вони економічні.

Гуманізація контролю спрямована на встановлення між суб'єктом й об'єктом контролю відносин взаєморозуміння, взаємодопомоги та співробітництва. Цього досягають:

- відмовою під час контролю від нав'язування учителю варіантів діяльності, від дріб'язкової опіки та регламентації, надання йому права вільного вибору технології навчання і виховання;

- створенням під час контролю стимулів до активної творчої діяльності шляхом спільного пошуку оптимальних варіантів організації педагогічного процесу;

- створенням умов для постійного самовдосконалення учителя, надання йому можливостей для експериментальної, дослідницької роботи;

- об'єктивним оцінюванням діяльності педагога, виявленням динаміки зростання його особистості, спільним визначенням програм подальшого самовдосконалення.

Індивідуалізація контролю означає обов'язкове урахування своєрідності кожної особистості (темпераменту, рівня пізнавальних інтересів, емоційно-моральної чутливості, типу мислення і пам'яті, вольових якостей тощо) під час вибору форм і методів контролю, визначення характеру методичних рекомендацій.

Диференціація передбачає взаємозалежність контролю і результатів роботи всього педагогічного колективу або окремих його груп. За умов демократизації управління навчальним закладом реалізація цього принципу має сприяти переходу педагогів, які досягають стабільно високих результатів, до вищої форми внутрішньошкільного контролю – самоконтролю, тобто до роботи в режимі повної довіри з використанням лише підсумкового контролю.

До функцій внутрішньошкільного контролю належать:

1. Діагностична функція: контроль діагностує педагогічний процес за певними критеріями, виявляє як успіхи, так і недоліки роботи всіх його учасників.

2. Інформаційна функція: контроль є джерелом отримання інформації, необхідної для аналізу результатів діяльності під час співвіднесення їх із запланованими результатами, здійснення коригування роботи адміністрації, педагогічного й учнівського колективів, визначення подальшої тактики дій відповідно до обраної стратегії.

3. Стимульовально-мотиваційна функція: контроль стимулює учнів до поліпшення результатів свого навчання, учителів – до вдосконалення форм і методів здійснення навчально-виховного процесу; контроль мотивує спільне прагнення вчителів й учнів до отримання кращих показників у навчанні.

4. Комунікативна функція: контроль є однією із комунікативних ланок у взаємовідносинах (учнів і вчителів; учителів і директора школи; учнів, учителів і керівника); систематизований контроль забезпечує безперервний процес взаємодії усіх учасників педагогічного процесу.

5. Інтегративна функція: контроль об'єднує зусилля усіх учасників педагогічного процесу під час усунення недоліків роботи з метою досягнення спільної мети.

Як підсумок узагальнимо поняття «контроль»: за сутністю – це отримання зворотного зв'язку про хід і результати виконання посадових обов'язків (навчально-пізнавальної діяльності учнів і навчально-виховної роботи педагогів тощо); за формою – це самостійна управлінська функція, спрямована на перевірку стану об'єкта (освітнього процесу, навчально-пізнавальної діяльності учнів тощо); за призначенням – це підґрунтя для прийняття управлінського рішення на підставі аналізу отриманої інформації.

2. Суб'єкти й об'єкти внутрішньошкільного контролю.

Суб'єкти внутрішньошкільного контролю визначаються на підставі нормативних документів, а також при створенні структури школи. Залежно від того, хто виконує контролюючу функцію, у школі розрізняють *адміністративний контроль, взаємоконтроль, колективний контроль вчителів, а також самоконтроль*.

1. *Адміністративний контроль*. Як правило, директор школи основний обсяг функцій контролю делегує своїм заступникам, залишаючи в більшості випадків за собою:

- контроль роботи адміністративно-управлінського персоналу;
- виконання Закону України «Про освіту»;

- стану санітарно-гігієнічних умов, дотримання правил охорони праці та техніки безпеки;

- збереження матеріально-технічної бази й будівель школи;

- ведення документації суворої звітності (трудових книжок педагогів, журналів та особових справ учнів, фінансової документації тощо).

2. *Колективний контроль і взаємоконтроль вчителів.* Контроль, здійснюваний вчительським колективом – колективний контроль, має не настільки жорсткі форми, як адміністративний – це контроль рівних по положенню, і тому він здійснюється у формах професійних дискусій, творчих звітів про роботу. Робота вчителів може бути проаналізована й оцінена самими педагогами в процесі роботи колегіальних органів управління. Колеги можуть оцінити ефективність впровадження нових методів викладання, перевірити виконання індивідуального плану розвитку вчителя і участь у виконанні колективно прийнятих рішень. Його мета – надання необхідної допомоги у вигляді поради, рекомендацій, експертного висновку компетентних фахівців і одночасно колег, які вирішують з педагогом спільні завдання. Колективний контроль приносить найбільшу користь, коли необхідна широка експертна оцінка роботи педагога, наприклад, при атестації кадрів.

3. *Самоконтроль* означає роботу вчителя на довірі. Довіра виявляється кращим співробітникам як заохочення за високі результати педагогічної діяльності. Очевидно, що педагог може бути переведений на самоконтроль після закінчення певного часу роботи в даній школі. Самоконтроль проводиться шляхом самостійного зіставлення учителем досягнутих результатів з необхідними стандартами й нормами діяльності.

Об'єктами внутрішньошкільного контролю є такі види освітньої діяльності:

1. Навчально-виховна робота є основним видом освітньої діяльності навчального закладу. Вона включає організацію і проведення всіх видів навчальних занять, оцінку рівня теоретичної і практичної підготовки учнів під час поточного й підсумкового контролю, дотримання вчителями вимог нормативних актів Міністерства освіти і науки України при роботі з учнями та зі шкільною документацією.

2. Методична робота в навчальному закладі – один з основних видів діяльності керівництва школи й педагогічного колективу. Головним її завданням є: удосконалення методики, підвищення ефективності та якості проведення всіх видів навчальних занять; підвищення педагогічної майстерності керівного й викладацького складу; удосконалення організації і забезпечення освітнього процесу.

3. Позаурочна виховна робота з учнями в школі є складовою освітнього процесу й перевіряється за такими напрямками: рівень вихованості учнів; якість роботи класного керівника; участь батьків у виховному процесі; якість проведення загальношкільних заходів; спортивно-масова робота; якість проведення занять з додаткової освіти; організація патріотичного, морального та естетичного виховання; профілактична робота з педагогічно запущеними дітьми.

4. Експериментальна й науково-дослідна робота – один з основних видів освітньої діяльності навчальних закладів.

5. Навчально-матеріальна база навчального закладу – це комплекс матеріальних і технічних засобів, призначених для забезпечення підготовки учнів відповідно до державних освітніх стандартів, навчальних планів і програм, а також для виконання наукових досліджень.

3. Види, форми й методи внутрішньозшкільного контролю

Єдиної класифікації видів внутрішньозшкільного контролю немає. У практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів найбільш поширеними є такі види контролю, представлені у таблиці 4.2:

Таблиця 4.2

Характеристика видів внутрішньозшкільного контролю

№	Критерій класифікації	Види внутрішньозшкільного контролю
1.	За часом здійснення	Попередній контроль
		Поточний (оперативний) контроль
		Заключний контроль
2.	За широтою охоплення об'єктів перевірки	Тематичний контроль
		Фронтальний контроль
		Оглядовий контроль
3.	За об'єктами контролю	Персональний контроль
		Класно-узагальнюючий контроль
		Предметно-узагальнюючий контроль
		Тематично-узагальнюючий контроль
		Комплексно-узагальнюючий контроль

За часом здійснення:

1. *Попередній контроль* – спрямований на попередження можливих помилок учителя в підготовці й проведенні уроку, виховного заходу, занять гуртка, вивченні окремих тем, розділів навчальної програми.

2. *Поточний (оперативний) контроль* – здійснюється безпосередньо в процесі діяльності для запобігання відхилень від встановлених планів, нормативів, положень, програм, оперативного усунення недоліків.

3. *Заключний контроль* – здійснюється для зворотного зв'язку після закінчення роботи, наприклад, вкінці року. Сенс цього контролю в тому, щоб виявити ступінь досягнення цілей, зібрати інформацію для планування, якщо подібні роботи проводитимуться в майбутньому.

За широтою охоплення об'єктів перевірки:

1. *Тематичний контроль* – це контроль за розв'язанням окремих педагогічних проблем. Він може переслідувати різну мету: контроль за станом викладання окремих навчальних предметів, за формуванням національної свідомості учнів, розвитком пізнавальної самостійності школярів, за

організацією фронтальної, групової та індивідуальної роботи на уроці, здійсненням диференційованого підходу до учнів на уроках, за організацією перевірки й оцінки знань, умінь і навичок учнів, формування в них інтересу до навчання, за організацією навчально-виховного процесу в групі подовженого дня, за використанням міжпредметних зв'язків у процесі вивчення навчальних дисциплін тощо.

2. *Фронтальний контроль* використовується для перевірки в повному обсязі всієї системи роботи вчителя, групи вчителів. Він охоплює перевірку таких питань, як планування навчального матеріалу (календарне і поурочне), виховної роботи з класом, роботи гуртка, проведення уроків, позакласних заходів, участь у роботі методичного об'єднання вчителів, в інших формах методичної роботи, ведення шкільної документації (класних журналів, особових справ учнів, журналів роботи груп подовженого дня, гуртка тощо), організацію роботи з батьками учнів, обладнання класу-кабінету.

3. *Оглядовий контроль* передбачає ознайомлення за короткий період зі станом справ у навчальному закладі (з професійним рівнем учителів, з роботою над загальноосвітньою проблемою та ін.) він використовується на початку та в кінці навчального року. Завдання оглядового контролю полягає у виявленні нового, передового в практиці роботи вчителів, а також тих труднощів, з якими зустрічаються окремі педагоги, й вироблення заходів для надання їм практичної допомоги.

За об'єктами контролю:

1. *Персональний контроль* застосовується для надання допомоги окремим педагогам, зокрема молодим і малодосвідченим вчителям, а також вчителям, які одержали рекомендації за наслідками атестації.

2. *Класно-узагальнюючий контроль* передбачає вивчення впливу різних учителів на учнів одного класу. Керівник закладу освіти або його заступник з навчально-виховної роботи протягом кількох днів відвідує всі уроки в одному класі. Такий контроль, як правило, здійснюється у слабших класах.

3. *Предметно-узагальнюючий контроль* застосовується у тих випадках, коли вивчається стан і якість викладання окремого предмета в одному класі, або в паралельних класах, або в цілому по школі.

4. *Тематично-узагальнюючий контроль* використовується для вивчення роботи різних учителів у різних класах, але з окремих напрямів навчально-виховної роботи.

5. *Комплексно-узагальнюючий контроль* передбачає отримання інформації про організацію вивчення ряду навчальних предметів в одному або декількох класах. Ця форма контролю здебільшого є компонентом фронтального контролю.

Форми внутрішньошкільного контролю:

1. *Коллективна*. До контролю залучають усі ступені управління: адміністрацію, керівників кафедр, досвідчених учителів, учнів, батьків.

2. *Взаємоконтроль*. До контролю залучають керівників кафедр, досвідчених учителів і класних керівників через наставництво, взаємовідвідування навчальних занять і виховних заходів.

3. *Самоконтроль*. Делегується найдосвідченішим учителям і класним керівникам з обов'язковим періодичним звітуванням запропонованими схемами.

4. *Адміністративний плановий контроль*. Здійснюють директор, його заступники, керівники кафедр відповідно до плану внутрішньошкільного контролю.

5. *Адміністративний регульовальний (позаплановий) контроль*. Здійснюють директор і його заступники у разі виникнення непередбачених планом проблем.

Методи внутрішньошкільного контролю:

I. *Методи контролю результатів*. Різноманітність методів оцінки результатів обумовлена різноманітністю процесів у навчальному закладі, кожен з яких має свої результати й методи виміру. Можливості кожного конкретного методу обмежені. У більшості випадків для здобуття об'єктивної інформації використовується декілька, що доповнюють один одного.

Результати багатьох процесів насамперед складно виявити й виміряти. Найбільш відпрацьована методика контролю формальних результатів навчальної діяльності, а саме повноти, міцності, узагальненості, системності, знань і умінь школярів. Для оцінки цих результатів використовуються спеціальні завдання, в тому числі й тестові.

Для оцінки рівня інтелектуального розвитку використовують тест розумового розвитку. Використовують також експертні оцінки визначення сформованості мотиву навчання, рівня розвитку самостійності, здатності застосовувати наявні знання на практиці, діяти в нестандартній ситуації тощо.

II. *Методи контролю стану процесів*. Основними з них є методи спостереження і аналізу процесу, психологічного тестування, методи соціологічних досліджень (анкетування, бесіди, інтерв'ювання тощо), хронометраж, вивчення документації. Контроль стану процесів дозволяє спрогнозувати майбутні результати або виявити причини недоліків уже здобутих результатів.

1. Спостереження за навчально-виховним процесом й одночасний його аналіз. Особливості полягають у тому, що контролюючий не втручається у хід процесу до його закінчення і ставить завдання з його корекції перед самим педагогом. Метод дає змогу виявити стан викладання вчителем навчального матеріалу, правильність вибору типу уроку, форм і методів роботи на уроці, способів перевірки й оцінки знань, умінь і навичок учнів тощо, вміння організувати й провести виховні заходи, а також побачити їх вплив на формування поглядів і переконань учнів.

2. Усна перевірка. Це найпоширеніший метод перевірки знань учнів. У ході її є можливість виявити не тільки знання учнів з того чи іншого предмета, теми, але й самостійність мислення, логіку викладу матеріалу, сформованість зв'язного мовлення, особливості пам'яті тощо.

3. Метод письмової перевірки дає можливість за один урок або частину уроку перевірити якість знань, умінь і навичок всіх учнів класу. Цей метод більш об'єктивний у порівнянні з усною перевіркою, оскільки дає можливість бачити кожну неточність.

4. Метод вивчення документації і планів. Це можуть бути плани роботи навчального закладу, його структурних підрозділів, органів управління закладом (колегіальних суб'єктів управлінської діяльності й посадових осіб), навчальні плани, програми, календарно-тематичні й поурочні плани тощо.

5. Соціологічні методи (інтерв'ю, бесіда, анкетування). Інтерв'ю полягає в тому, що в цій розмові присутня певна динаміка й існує можливість зворотного зв'язку й уточнення незрозумілого.

6. Тестування – це метод психологічної діагностики, ґрунтований на використанні тестів – системи стандартизованих завдань, спрямованих на вимірювання рівня розвитку певної психологічної властивості особистості.

4. Планування й організація внутрішньошкільного контролю в школі.

Для забезпечення системи і єдності вимог внутрішньошкільного контролю директор спільно зі своїми заступниками складає плани контролю на півріччя, місяць, тиждень), в яких зазначає, хто із керівних працівників школи, коли із якою метою, який вид перевірки і якими методами здійснюватиме. У таких планах передбачено можливість спільного відвідування уроків і позакласних занять керівниками школи, залучення до участі в контролі керівників методичних об'єднань, досвідчених учителів, класних керівників.

Внутрішньошкільний контроль планується заздалегідь. Керівники школи розподіляють між собою сфери діяльності для контролю залежно від свого фаху. Тому директорів школи, якщо його спеціальність, наприклад, фізика, доцільніше зосередитися на контролі вчителів, що викладають предмети фізико-математичного циклу; коли, наприклад, його заступник з навчальної роботи історик, він перевіряє діяльність учителів гуманітарних предметів; заступник з виховної роботи – роботу класних керівників тощо. Водночас кожному з них слід вивчати роботу всіх учителів і вихователів, що потребує детальної підготовки до кожного контрольного заходу.

Планування внутрішньошкільного контролю передбачає такі кроки:

1. Сформулювати мету та завдання контролю.
2. Визначити об'єкти та суб'єкти контролю.
3. З'ясування умов контролю: ресурси часу, кадрів, матеріально-технічних, фінансових (визначити їх обсяг, спрямування, якість).
4. Визначити методики, методи та форми здійснення контролю.
5. З'ясувати технологію кількісного та критеріїв якісного оцінювання результатів контролю.
6. Установити форми узагальнення результатів контролю.
7. Передбачити можливості корекції й оперативного регулювання результатів контролю.
8. Узгодити системи контролю та стимулювання.
9. Підготувати наказ про організацію внутрішньошкільного контролю.

Динамічний процес внутрішньошкільного контролю вимагає визначення умов для його ефективного здійснення. Зазначено деякі з них:

– створення цілісної системи інформації, яка складається з двох блоків:

а) соціального замовлення для школи, тобто визначення найбільш важливих завдань, які випливають з основних положень нормативних і директивних документів про освіту;

б) інформація про особливості й стан роботи конкретного педагогічного колективу;

– висока компетентність, культура осіб, які безпосередньо здійснюють контроль;

– вивчення ділових і професійних якостей членів педагогічного колективу, стилю роботи, рівня підготовки, недоліків і переваг;

– здатність членів шкільної адміністрації не тільки виявляти недоліки в організації навчально-виховного процесу, але й знаходити, виявляти все позитивне в роботі педагогів, акцентуючи увагу саме на досягненнях у діяльності вчителів;

– дієвість контролю, упровадження елементів передового педагогічного досвіду в кожному конкретному випадку;

– залучення до здійснення контролю керівників методичних об'єднань, членів методичної ради школи, вивчення громадської думки про школу;

– продумана система морально-матеріального стимулювання, створення сприятливого психологічного клімату в колективі, формування і розвиток моральної зрілості педагогічного колективу;

– забезпечення наукової організації праці в педагогічному колективі, створення належних соціально-психологічних умов.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. У чому полягає сутність внутрішньошкільного контролю?
2. Назвіть види та методи внутрішнього контролю.
3. Що входить у зміст внутрішнього контролю?
4. Чи зруйнує ліквідація контролю все управління?
5. У чому полягає необхідність контролю за навчально-виховним процесом у школі?
6. *Проблемне питання.* Назвіть особливості внутрішнього контролю у початковій школі.

Лекція

Тема 4.4. МЕТОДИЧНА РОБОТА В ШКОЛІ

План:

1. Суть і завдання методичної роботи в школі.
2. Основні форми методичної роботи в школі.
3. Сертифікація педагогічних працівників.

Ключові поняття й терміни: методична робота, форми методичної роботи, сертифікація педагогічних працівників.

1. Суть і завдання методичної роботи в школі

Якість, результати навчально-виховного процесу школи залежать передусім від учителя, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності.

Підвищенню фахової підготовки педагогічних кадрів у школах сприяє спеціальна методична робота, яка збагачує їх педагогічними знахідками, дає змогу молодим учителям оволодівати педагогічною майстерністю, підтримує в педагогічному колективі дух творчості, прагнення до пошуку. Методична робота спонукає вчителя до засвоєння змісту нових програм і технологій їх реалізації, ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик їх викладання, вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи. Вона забезпечує надання вчителю кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності.

Завданнями методичної роботи у школі є:

1. Підвищення наукового рівня педагогічних працівників.
2. Удосконалення психолого-педагогічної культури.
3. Удосконалення методичної майстерності.
4. Підвищення загальної культури та індивідуального розвитку педагогічних працівників.

У сучасній школі **методична робота** здійснюється за такими **напрямами**:

1) поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження й розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії, методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки з предмета і методики його викладання;

2) вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи; збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури; вивчення теорії та досягнень науки з викладання предметів, володіння сучасними науковими методами; вивчення й практична реалізація оновлених програм і підручників, розуміння їх особливостей;

3) освоєння методики викладання додаткових предметів; випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих уроків, використанням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;

4) освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів, формування у них наукового світогляду з урахуванням вимог етнопедагогіки;

5) систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних нормативних документів;

6) упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій.

Згідно з Указом Президента України «Про всеукраїнський конкурс «Учитель року», відповідним Положенням, його завданнями є:

- піднесення ролі вчителя у суспільстві і підвищення престижності цієї професії;

- привернення уваги громадськості, органів влади до проблем освіти;

- сприяння творчим педагогічним пошукам, удосконалення фахової майстерності вчителя;

- поширення передового педагогічного досвіду:

- забезпечення незалежної експертної оцінки педагогічної діяльності.

Всеукраїнський конкурс «Учитель року» охоплює районний, міський (грудень), обласний (січень-лютий), всеукраїнський (квітень) тури. Для участі в ньому претендент подає районному (міському) оргкомітету відповідно заяву та опис власного досвіду, що розкриває оригінальність педагогічних ідей, методів, технологій, аналіз результатів праці. Переможцям всеукраїнського туру конкурсу присвоюють звання «Заслужений учитель України». Ним стає один учитель з певного фаху на всю країну.

Рішенням регіональних оргкомітетів можуть бути присуджені дипломи «Переможець конкурсу «Учитель року» району (міста)», «Переможець конкурсу «Учитель року» області». Місцеві органи влади можуть встановити для переможців конкурсу грошові премії. Аналогічно можуть бути відзначені лауреати регіональних фахових конкурсів «Учитель року» (учителів, які зайняли II та III призові місця).

2. Основні форми методичної роботи в школі.

Методична роботи в школі спонукає до роботи над вдосконаленням власного фахового рівня, сприяє взаємному збагаченню педагогічними знахідками, запозичення досвіду старших вчителів молодшими, підтримує в педагогічному колективі дух творчості, прагнення до пошуку.

Функції методичної роботи в школі:

- організаційна;

- планування;

- діагностична;
- пропагандистська;
- моделююча;
- відновлююча;
- коригувальна;
- прогностична;
- контрольньо-інформаційна.

Завданнями методичної роботи в школі є: підвищення наукового рівня; оволодіння новими технологіями і програмами; запровадження і вивчення передового досвіду; вдосконалення самоосвітньої роботи; підвищення результативності педагогічної праці; збагачення прогресивними досконалими методами і засобами навчання і виховання.

Методичну роботу в школі проводять в індивідуальній, груповій і масовій формах, які різняться між собою використовуваними прийомами, будучи однаково спрямованими на вдосконалення майстерності вчителя і педагогічного колективу загалом (рис. 4.8).

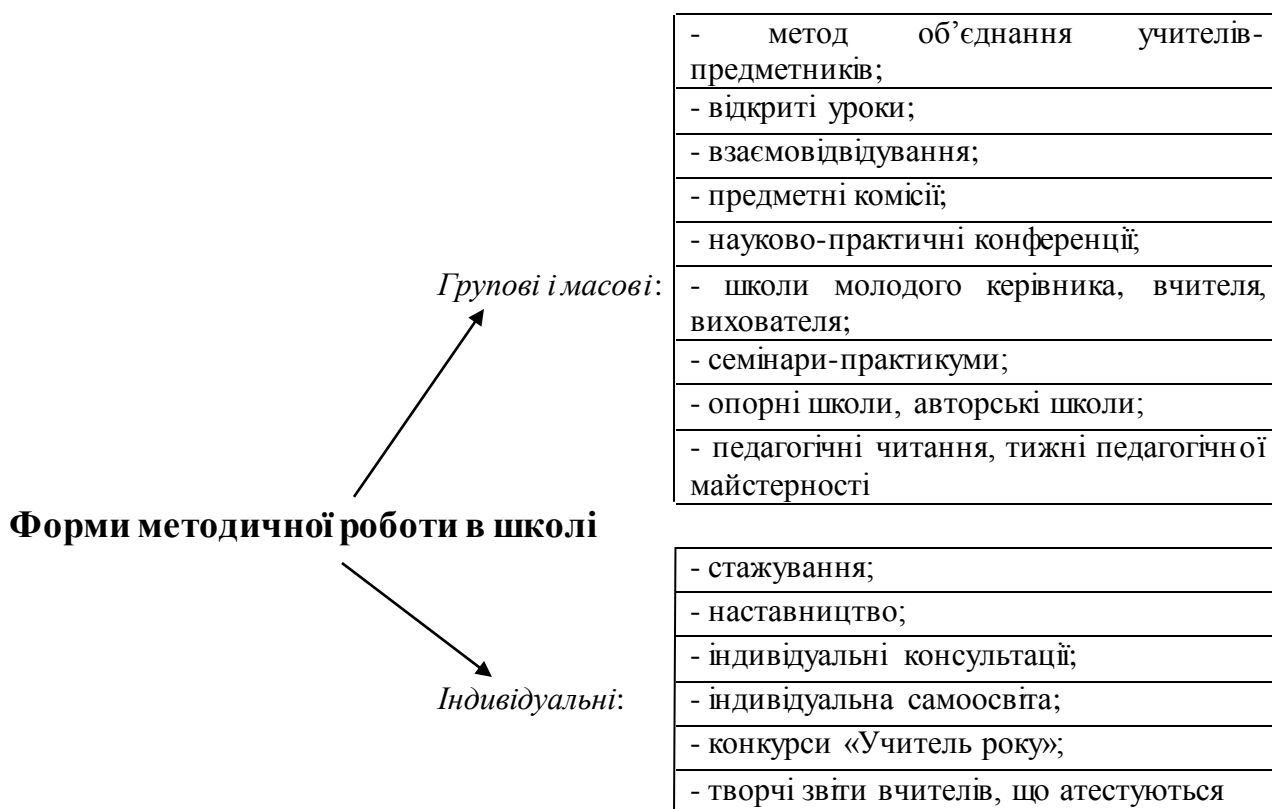

Рис. 4.8. Форми методичної роботи в школі (Ф. Рацул)

Індивідуальна форма методичної роботи у школі. Сутність цієї форми методичної роботи полягає у самостійній роботі педагога над підвищенням теоретичного рівня своїх знань, вдосконаленням методичної майстерності. Значною мірою вона залежить від загальних вимог до педагогічних кадрів керівництва навчального закладу, а також професійної відповідальності, професійних амбіцій вчителя. Тому ця форма методичної роботи вчителів є складовою їх самоосвіти. Зміст її охоплює систематичне вивчення політичної,

психолого-педагогічної, наукової літератури, участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; розроблення окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи; проведення експериментальних досліджень; підготовку доповідей, виступів по радіо, телебаченню, огляд і реферування педагогічних і методичних журналів, збірників тощо

Організація самоосвіти передбачає її зв'язок з практичною діяльністю педагога; систематичність і послідовність самоосвіти, постійне ускладнення її змісту і форм; багатоплановий (комплексний) підхід до організації вивчення обраної теми; індивідуальний характер самоосвіти як найгнучкішої форми набуття педагогом знань; гласність і наочність результатів самоосвіти в педагогічному колективі; створення в школі умов для звернення педагогів до нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду; завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (доповіді, участь у семінарі, підготовка виступу, написання реферату, підготовка доповіді, участь у засіданні педагогічної ради, науково-практичній конференції тощо).

Колективні форми методичної роботи у школі. *Метою* колективних форм методичної роботи є підвищення майстерності всіх учителів у процесі цілеспрямовано спланованих і реалізованих заходів. Однією з найпоширеніших колективних форм методичної роботи у школі є *відкриті уроки*, завданням яких є впровадження у практику вчителів передового педагогічного досвіду і надбань педагогічної науки. Під час аналізу й обговорення їх необхідно забезпечити цілеспрямованість обговорення, науковість аналізу, принциповість і доброзичливість критичних зауважень, поєднання аналізу уроку з практичними рекомендаціями, підсумовування його кваліфікованими спеціалістами.

Істотне значення у підвищенні педагогічної майстерності має *взаємовідвідування вчителями уроків*. Молодий педагог, відвідавши урок досвідченого колеги, має змогу збагатити свій педагогічний багаж, спроектувати перспективи свого професійного зростання. Побувавши на уроці у початківця, педагог зі стажем зможе порадишити йому, як удосконалити роботу. Можливо, досвідчений педагог знайде щось корисне і для себе у молодшого колеги.

Центрами методичної роботи, вивчення і втілення досягнень теорії та передового досвіду в практику навчання конкретних навчальних дисциплін є *предметні методичні об'єднання вчителів та предметні комісії*. Їх створюють у великих школах, де один предмет викладають кілька вчителів. Існують також методичні об'єднання вчителів початкових класів та об'єднання класних керівників і вихователів. Методичні об'єднання можуть заслуховувати й обговорювати доповіді з найактуальніших питань навчання і виховання, нову фахову літературу, організовувати взаємовідвідування уроків, проведення і обговорення відкритих уроків, виготовлення наочності, застосування технічних засобів навчання. У їх компетенції – організація консультацій для молодих учителів, заслуховування звітів учителів про виконання індивідуальних планів самоосвіти.

У системі шкільних і міжшкільних предметних методичних об'єднань нерідко створюють *творчі (проблемні) групи* у складі 8-10 добре теоретично

підготовлених учителів, які працюють над розв'язанням актуальних проблем навчально-виховного процесу (наприклад, використання комп'ютера у навчальному процесі, формування світогляду учнів у процесі вивчення навчальної дисципліни, диференційоване навчання тощо). Тривалість роботи творчої групи залежить від складності проблеми, над якою вона працює (один-два роки). Завершальним її етапом є підготовка методичних рекомендацій щодо ефективного розв'язання досліджуваної проблеми.

Методичну роботу з класними керівниками забезпечує робота школи класного керівника-початківця, впровадження наставництва, психологічна освіта, наукове забезпечення його роботи, організація різноманітних конкурсів тощо. Усе це потребує відповідного науково-інформаційного забезпечення. Цій меті підпорядковано випуск методичного посібника «На допомогу класному керівникові»; узагальнення досвіду роботи класних керівників в організації роботи класних колективів; випуск добірки методичних рекомендацій, розробок годин спілкування, позакласних заходів з досвіду роботи класних керівників; проведення психолого-педагогічної діагностики з виявлення творчого і професійного потенціалу, індивідуального стилю педкадрів щодо організації виховних впливів на учнів; виставки методичної літератури та преси.

У великих основних і середніх школах створюють *методичні кабінети* для надання вчителям і вихователям методичної допомоги. Тут вони мають змогу знайомитися з досягненнями педагогічної науки і передового педагогічного досвіду. В методичних кабінетах збирають кращі зразки тематичних та поурочних планів, методичні розробки класних годин, складних тем навчальних програм, зразки художньої й технічної творчості учнів, саморобні прилади, матеріали з узагальнення досвіду навчально-виховної роботи кращих педагогів тощо

Одним із шляхів підвищення методичного рівня вчителів є *розроблення ними актуальної для педагогіки і школи проблеми*. Наукову проблему обирають з таким розрахунком, щоб до її розроблення можна було залучити всіх педагогів школи.

Продуктивною формою методичної роботи є *семінар-практикум*. Цінність його полягає в тому, що вчителі самостійно опрацьовують педагогічну літературу з обговорюваної проблеми, аналізують власний досвід. Опрацьовані матеріали учасники семінару-практикуму оформляють у вигляді рефератів або доповідей.

Участь учителів у *науково-методичних семінарах* сприяє ознайомленню з сучасними науковими здобутками, з новими технологіями навчання, що допомагає їм осмислити власний досвід навчально-виховної роботи, прилучитися до науково-пошукової роботи, підвищити свій інтелектуальний і творчий потенціал, обрати і формулювати стратегію самоосвіти, техніку її здійснення.

На вивчення та поширення передового педагогічного досвіду спрямована діяльність *шкіл передового досвіду*. Такі школи безпосередньо демонструють зразки навчально-виховної роботи відвідувачам, організують розповіді керівників, кращих учителів про систему своєї роботи, забезпечують

відвідування та обговорення уроків, виховних заходів зі слухачами, оформляють спеціальні буклети з описом передового досвіду тощо.

Школи передового досвіду можуть зосереджуватися на вивченні сучасних досягнень науки, техніки, мистецтва, культури, педагогіки і психології навчання, проблем наукової організації педагогічної праці та втілення їх у практику роботи учителів. Вони повинні виявляти інтерес передусім до вивчення й запровадження передового педагогічного досвіду, практичного оволодіння вчителями новими методами навчання і виховання, озброєння вчителів методами педагогічного дослідження, аналізу та оцінки чужого і власного досвіду. До практичних занять належать відвідування уроків керівників шкіл, аналіз цих уроків з метою вивчення їх системи роботи, відвідування уроків молодих учителів директором школи, взаємовідвідування уроків учителями, консультації керівників школи, ознайомлення з творчою лабораторією керівника школи, до теоретичних – спільне вивчення програм, підручників, методичних посібників, психолого-педагогічних вимог до уроків, дидактичних принципів і шляхів їх реалізації; систематичне інформування слухачів школи про новини науково-методичної і психолого-педагогічної літератури; вивчення актуальних питань педагогіки і методики навчання тощо.

Перед проведенням атестації педагогічних працівників використовують *творчі звіти вчителів*. Звітуючи на педагогічній раді, вони діляться своїми знахідками, методичними доробками, знайомлять інших учителів з технологією власного досвіду.

У підвищенні фахового, методичного і психолого-педагогічного рівнів учителя вагому роль відіграють *Академії неперервної освіти*. Останніми роками в цих установах створено кафедри, що відповідають за підвищення кваліфікації учителів.

Підвищенню фахового рівня сприяє також їх *систематична атестація педагогічних працівників*, яку проводять з метою визначення відповідності педагогів посаді, рівневі кваліфікації, залежно від якого (а також від стажу педагогічної роботи) їм встановлюють кваліфікаційні категорії, визначають тарифікаційний розряд оплати праці, присвоюють педагогічне звання. Атестацію щороку проводять атестаційні комісії, які створюють при навчально-виховних закладах і місцевих органах державного управління освітою. Педагогічних працівників атестують при навчальному закладі, атестаційна комісія при органі управління освітою розглядає клопотання комісії навчального закладу та приймає рішення в межах своєї компетенції щодо результатів атестації певних категорій педагогів.

Для проведення атестації комісія приймає заяву від педагогічного працівника про проходження чергової або позачергової атестації; заяву про відмову від чергової атестації; подання керівника про позачергову атестацію педагогічних працівників, рівень навчально-виховної або методичної роботи яких нижчий від вимог до кваліфікаційної категорії, встановленої їм за результатами попередньої атестації.

За результатами атестації керівник навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою видає наказ, який у тижневий термін доводять

до відома атестованого колективу та подають у бухгалтерію для нарахування педагогічному працівникові заробітної плати згідно з тарифним розрядом від дня прийняття рішення атестаційною комісією.

3. Сертифікація педагогічних працівників.

Відповідно до ст. 51 Закону України «Про освіту» сертифікація педагогічних працівників – це зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника, що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання та вивчення практичного досвіду роботи.

Метою сертифікації є виявлення та заохочення педагогічних працівників з високим рівнем педагогічної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання і новими освітніми технологіями та сприяють їх поширенню.

Участь у сертифікації беруть вчителі на добровільній основі.

Сертифікація передбачає три етапи:

1) експертне оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення практичного досвіду їх роботи, що організовується Державною службою якості освіти та її територіальними органами;

2) самооцінювання учасником сертифікації власної педагогічної майстерності;

3) оцінювання фахових знань та умінь учасників сертифікації шляхом їх незалежного тестування, що організовується Українським центром оцінювання якості освіти та регіональними центрами.

Перелік необхідних документів:

- оформлена реєстраційна картка-заяви;
- копія паспорта громадянина України (сторінки з фотокарткою, прізвищем, ім'ям та по батькові), а в разі його відсутності – іншого документа, що посвідчує особу;

- копії одного з таких документів: довідки про присвоєння ідентифікаційного номера фізичної особи – платника податків, або картки фізичної особи – платника податків, або сторінки паспорта, на якій зроблено відмітку з даними про реєстраційний номер облікової картки платника податків; сторінки паспорта, на якій зроблено відмітку про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта (для особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків);

- довідка із закладу освіти, в якому працює педагогічний працівник.

Пакет документів необхідно надіслати рекомендованим поштовим відправленням до відповідного регіонального центру – адреси центрів можна переглянути за посиланням. Дата подання реєстраційних документів визначається за відбитком штемпеля відправлення на поштовому конверті.

Регіональний центр надсилатиме рекомендованим поштовим відправленням на зазначену в реєстраційній картці-заяві адресу повідомлення

про результати реєстрації, а зареєстрованим учасникам – логін та пін-код доступу до кабінету учасника сертифікації на сайті УЦОЯО.

Створена при Міністерстві освіти і науки України комісія, визначає результати сертифікації педагогічних працівників.

Успішне проходження сертифікації зараховується як проходження чергової (позачергової) атестації педагогічним працівником з присвоєнням йому наступної категорії педагогічного працівника або підтвердження наявної вищої категорії.

Визначення результатів сертифікації.

Результати незалежного тестування визначають на підставі набраної учасником сертифікації кількості балів за виконання тестових завдань. Результати незалежного тестування оприлюднюються у кабінетах учасників сертифікації не пізніше ніж через 18 календарних днів з дня його проведення.

Учасників сертифікації, які за підсумками проходження незалежного тестування набрали менше ніж 60 % від максимальної кількості тестових балів, вважають такими, які не пройшли незалежне тестування, і не допускають до участі в наступному етапі сертифікації – самооцінювання учасником сертифікації власної педагогічної майстерності.

Інформацію про допущення чи недопущення учасника сертифікації до участі в наступному етапі сертифікації розміщують у кабінеті учасника сертифікації одночасно з результатами незалежного тестування.

У разі виникнення сумніву щодо правильності встановленого результату незалежного тестування, незгоди з рішенням щодо анулювання результату, учасник сертифікації може протягом трьох календарних днів після оприлюднення результатів незалежного тестування подати до апеляційної комісії апеляційну заяву щодо результатів незалежного тестування. Розгляд такої заяви здійснюється протягом семи календарних днів з дня її отримання.

Підстави відмови у реєстрації.

- Регіональний центр може відмовити заявникові в реєстрації для участі в сертифікації через:

- ненадання документа, що підтверджує достовірність інформації, зазначеної в реєстраційній картці-заяві;

- надання недостовірної інформації;

- неналежного оформлення документів, необхідних для реєстрації;

- подання реєстраційних документів особою, яка відповідно до вимог законодавства не має права на проходження сертифікації;

- надання/надсилання реєстраційних документів після завершення встановленого строку реєстрації;

- наявність у педагогічного працівника чинного сертифіката про успішне проходження сертифікації, виданого протягом останніх двох років.

Педагогічний працівник може за власним бажанням відмовитися від участі у сертифікації та надіслати рекомендованим поштовим відправленням, електронною поштою або доставити самостійно до відповідного регіонального центру письмову заяву (у довільній формі) чи її скановану копію, до якої має бути додано копію (скановану копію) документа, що посвідчує особу. Відповідна

заява має надійти до регіонального центру не пізніше ніж за два тижні до початку незалежного тестування.

Проект Методики експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації, розроблений на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1190 «Про затвердження Положення про сертифікацію педагогічних працівників».

Постійне підвищення професійної майстерності є однією із особливостей педагогічної діяльності. Для цього вчителі беруть участь у методичній роботі. Дана робота цілеспрямовано здійснюється вчителями в індивідуальній та колективній формах.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Яка проблематика методичної роботи є найбільш актуальною в умовах дистанційного навчання?

2. Розкрийте роль методичної роботи в підвищенні рівня професійної майстерності вчителя.

3. Охарактеризуйте основні напрями методичної роботи в сучасній школі та зв'язки між ними.

4. Розкрийте зміст основних форм методичної роботи в школі та зв'язки між ними.

5. Підготуйте план професійного самовдосконалення своєї особистості. Обґрунтуйте його.

6. *Проблемне питання.* Яка роль методичного кабінету в підвищенні педагогічної майстерності педагога?

Лекція

Тема 4.5. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ.

План:

1. Структурні моделі освітнього середовища.
2. Освітнє середовище в НУШ.
3. Напрямки організації сучасного освітнього середовища.
4. Роль вчителя в організації сучасного освітнього середовища.

Ключові поняття й терміни: середовище, освітнє середовище, фізичне середовище, безпечне освітнє середовище, Нова українська школа, Концепція Нової української школи, моделі освітнього середовища, осередки освітнього середовища.

1. Структурні моделі освітнього середовища.

Найчастіше у тлумачних словниках термін «середовище» розглядається як: оточення, сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; наповненість просторово-наочного, природного і соціального оточення людини, причому акцентується увага на тому що несприятливе оточення не дає можливості особистості зростати та розвиватися.

Останні роки поняття «середовище», яке постійно перебуває в полі інтересів вітчизняних і зарубіжних науковців, уточнюється ознакою «освітнє». Феномен «освітнє середовище» розуміють як систему впливів й умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні.

Поняття «освітнє середовище» – одне з ключових психолого-педагогічних понять. У цьому контексті особливо важливі виявлені психологами основні потреби й можливості розвитку, які забезпечують задоволення фізіологічних потреб; потреб у безпеці; потреб у засвоєнні групових норм і ідеалів; в любові, пошані, визнанні, суспільному схваленні; потреби в праці, значущій діяльності; потреби в збереженні і підвищенні самооцінки: пізнавальної потреби в особливій галузі інтересів; потреби в естетичному оформленні навколишнього оточення; потреби в самостійному впорядкуванні індивідуальної картини світу; потреби в оволодінні певним рівнем майстерності; потребі в самоактуалізації особистості.

Освітнє середовище сучасні зарубіжні й вітчизняні дослідники розглядають з трьох позицій: як частину просторово-предметного оточення, як сукупність системи впливів, можливостей, умов навчання й розвитку особистості, як розвивальне середовище.

У контексті Концепції Нової української школи важливим є те, що в сучасній педагогіці під критеріальним показником освітнього середовища

розуміють наявність або відсутність у ньому умов і можливостей для розвитку активності (або пасивності) учня і його особистісної свободи (або залежності).

Таким чином, на сучасному етапі терміном «освітнє середовище» маркують природне або штучно створене оточення учасників освітнього процесу в просторі освіти, що включає зміст і засоби освіти, спрямовані на забезпечення продуктивної творчої діяльності особистості, її освітній розвиток, педагогічні умови, ситуації, систему взаємин між людьми, які поєднані спільною педагогічною та навчальною діяльністю.

У сучасній педагогічній науці не існує єдиної думки щодо структурних компонентів освітнього середовища. В більшості досліджень структура середовища визначається як значущі елементи, що задають контекст навчання, серед яких: реальні пізнавальні об'єкти, суб'єкти, психологічні та соціальні характеристики суб'єктів, відносини, інформація.

У загальному вигляді освітнє середовище будь-якого освітнього закладу може бути представлене сукупністю таких компонентів: просторово-предметного, соціального, психодидактичного (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Зміст компонентів освітнього середовища

№	Назва компонента	Стисла характеристика
1.	Просторово-предметний компонент	Архітектурна організація життєвого простору (архітектура будівлі школи, дизайн інтер'єрів, просторова структура навчальних та рекреаційних приміщень); зовнішнє оточення школи; символічний простір (символи, традиції, свята та ін.) – створює фон, на тлі якого розгортаються стосунки всіх учасників навчально-виховного процесу.
2.	Соціальний компонент	Особливості суб'єктів освітнього процесу; комунікаційна сфера (стиль спілкування і викладання, просторова і соціальна щільність суб'єктів навчання); організаційні умови (особливості управлінської культури, наявність творчих об'єднань викладачів, ініціативних груп тощо) – це єдина «карта поведінки», властива для даної школи.
3.	Психодидактичний компонент	Змістова сфера (концепції навчання і виховання, навчальні програми, навчальний план, підручники і навчальні посібники та ін.) і методи навчання, обумовлені психологічними цілями побудови освітнього процесу. Форми та методи навчання разом з предметним середовищем стають фактором розвитку дитини.

Освітнє середовище необхідно сприймати не як механічну суму його компонентів, а як органічну єдність факторів, вибір яких продиктований конкретною ситуацією. Якість освіти безпосередньо залежить від комфортності становища дитини та її взаємодії з різними об'єктами освітнього середовища. Середовище створює умови (сприятливі або несприятливі) для діяльності людини, але людина бере з нього тільки те, що на даний момент відповідає її цілям і потребам (Т.В. Водолазька).

Отже, освітнє середовище має апелювати до активності дитини, заохочувати, наповнювати її захопливим культурним матеріалом, а результатом взаємодії дитини з середовищем стає самоактуалізація особистості, її психічне здоров'я і щастя.

Таким чином, освітнє середовище покликане відображати філософію Концепції Нової української школи та освітню програму, згідно з якою «освітнє середовище створюється для заохочення самовизначення дітей у класі та розвитку їхніх спроможностей, оскільки відомо, що люди, які контролюють те, що відбувається з ними, краще адаптовані до життя». Аналіз змістового наповнення й структурних моделей поняття «освітнє середовище» дає можливість впровадити певні зміни в організації сучасного освітнього середовища відповідно за завдань Концепції Нової української школи.

2. Освітнє середовище в Новій українській школі.

Нова українська школа – реформа загальної середньої освіти, що впроваджується в Україні, – співзвучна ключовим світовим тенденціям: особистісно орієнтована освіта, дитиноцентризм, компетентісний та діяльнісний підходи, педагогіка партнерства. Ці принципи мають знайти відображення у формуванні освітнього середовища українських шкіл.

Концепція Нової української школи спрямовує зусилля педагогів на формування нового освітнього середовища: безпечного, опанованого учнями, персоніфікованого. Відповідно до наказу МОН № 283 від 23.03.2018 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи» особливістю сучасного закладу є «організація такого освітнього середовища, що сприятиме вільному розвитку творчої особистості дитини».

Під освітнім середовищем в Новій українській школі розуміють сукупність умов і технологій для комфортного навчання та сучасний простір для школярів, педагогів та батьків. У Концепції Нової української школи зазначається важливість та пріоритетність особистісно-орієнтованого, компетентісного, середовищного та діяльнісного підходів до вирішення основних проблем початкової освіти в Україні. Даний документ призначений для формування особистості дитини, її фізичного, комунікативного, когнітивного, соціально-морального, художньо-естетичного, творчого розвитку, набуття нею практичного досвіду. Що передбачає мобільні робочі місця в класі для ефективної організації групової, проектної, дослідницької, кооперативної діяльності (зокрема розполіл класної кімнати на зони навчання: наукову, мистецьку, зону усамітнення, ігрову тощо), приміщення з відкритим освітнім простором, використання нових ІТ-технологій, мультимедійних засобів навчання, оновлення лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу; надання рівного доступу до освіти для осіб з обмеженими можливостями. В освітньому середовищі Нової української школи є баланс між навчальними видами діяльності, ініційованими вчителем, та видами діяльності, ініційованими самими дітьми. Таке середовище забезпечує можливості дітям робити власний вибір, можливості для розвитку нових та вдосконалення наявних

практичних навичок, отримання нових знань, розвитку свого позитивного ставлення до інших. Щоб освітнє середовище заохочувало дітей до самовизначення й сприяло розвитку їхніх спроможностей, необхідно, щоб воно було мобільним, легко трансформувалося для колективної, групової роботи; усі навчальні об'єкти, якими безпечно можуть користуватись учні, мають бути доступними дитині, щоб вона мала можливість вільно пересуватися класом для пошуку необхідних навчальних матеріалів. Це забезпечуватиме можливості здійснювати вибір у класі і, відповідно, приймати самостійні рішення щодо навчальної діяльності, усвідомлюючи при цьому наслідки вибору.

Можна виділити основні вимоги до створення нового освітнього середовища:

- для учнів – самовизначитися в різноманітних видах діяльності й узв'язати з різними спільнотами;
- для педагогів – створювати умови для соціалізації дітей в широкомусоціальному й культурному контексті;
- для батьків – пошук та забезпечення використання широкого діапазону освітніх послуг;
- для адміністрації – спроможність приймати управлінські рішення зорієнтовані на різноманіття освітніх процесів і умов.

Беручи до уваги вимоги щодо побудови освітнього середовища, можна сформулювати основні принципи, які мають бути покладені в основу роботи учнів в освітньому середовищі:

- безперервності процесу розвитку дитини;
- цілісності й неподільності на складові частини з точки зору сприйняття дитини;
- взаємозв'язку навчальних і виховних впливів, які здійснюються послідовно в межах освітнього середовища;
- чіткості й однаковості вимог і освітніх орієнтирів, які висувують перед дитиною учасники освітнього процесу;
- забезпечення позитивного емоційного фону розвитку дитини;
- орієнтація на охорону і розвиток реальних і потенційних пізнавальних можливостей.

3. Напрямки організації сучасного освітнього середовища.

Сучасні підходи до організації освітнього середовища базуються на принципах гуманізму, демократії, дотриманні прав і свобод кожної особистості незалежно від її фізичних та психологічних особливостей.

Основними складовими освітнього середовища в Новій українській школі є наступні:

- роль педагога у формуванні психологічно безпечного середовища;
- забезпечення права вибору; формування спільних цінностей;
- навчальні центри і навчальні матеріали та їх організація;
- розвиток відповідальності;
- участь дітей в організації освітнього середовища.

Важливою вимогою до освітнього середовища сучасного закладу освіти є організація середовища, комфортного для кожного учасника освітнього процесу, яке є безпечним фізично і психологічно.

У Методичних рекомендаціях МОН України щодо організації освітнього простору Нової української школи акцентовано увагу на організації фізичного середовища закладу освіти. Фізичне середовище має значний вплив на дидактичний процес, на загальну атмосферу школи. Брюс Мау на основі вивчення сучасних досліджень з педагогіки, психології, архітектури та результатів експерименту розглядає середовище у якості «третього вчителя», що значною мірою впливає на результативність процесу навчання (Т.В. Водолазська).

Створення ефективного фізичного середовища досягається через організацію навчальних осередків, які передбачають забезпечення умов для навчально-дослідної діяльності, для індивідуальної та групової роботи: осередок навчально-пізнавальної діяльності; змінні тематичні осередки (дошки, стенди тощо); осередок для гри (настільні ігри, інвентар для рухливих ігор); осередок художньо-творчої діяльності з полицями для зберігання приладдя та стендом для змінної виставки дитячих робіт; куточок живої природи; осередок відпочинку; дитяча класна бібліотечка; осередок вчителя, оснащений столом, стільцем, комп'ютером, полицями/ящиками, шафами для зберігання дидактичного матеріалу тощо. Навчальні осередки організовуються у такий спосіб, щоб учитель міг спостерігати за роботою кожного учня у класі, а діти при цьому могли вільно пересуватися і виконувати різноманітні завдання.

Участь дітей в організації середовища класу допомагає сформувати у них почуття відповідальності і того, що класна кімната належить саме їм. Іншими словами, діти беруть участь в організації своєї навчальної домівки.

Для вчителя важливо заохочувати дітей брати участь у прийнятті рішень щодо того, де розмістити навчальні матеріали, як оформити клас, визначення відповідальних за ту чи іншу роботу. Діти можуть допомагати розвішувати таблички з назвами навчальних центрів чи навчальних матеріалів, складати розклад робіт, робити календарі днів народжень тощо.

Вивчаючи проблему безпечного освітнього середовища, сучасні дослідники трактують це поняття як стан середовища, яке характеризується безпечними умовами навчання і праці, комфортною міжособистісною взаємодією, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, де відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано норм і правил фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу. Створення такого середовища передбачає систематичне і постійне реагування на нові умови, пошук можливостей для реалізації принципів, визначених *«Кодексом безпечного освітнього середовища»*, серед яких:

- принцип домінування життя людини як головної цінності;
- принцип регіональної специфіки;
- принцип комплексності оцінки небезпек(ризиків);

-принцип максимальної ефективності управління системою заходів і педагогічних умов, спрямованих на забезпечення безпеки освітнього середовища (Т.П. Цюман).

Психологічно-безпечне освітнє середовище – це середовище, «вільне від проявів психологічного насильства у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значимість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу (К.С. Варивода). Роль учителя у створенні такого середовища неможливо переоцінити. Педагог Нової української школи повинен упроваджувати різноманітні методи і прийоми створення психологічно безпечного середовища, зокрема: забезпечувати школярам свободу вибору у процесі навчання, сприяти формуванню спільних демократичних цінностей та створенню спільноти у класі, розвивати навички взаємодії і толерантного ставлення до оточуючих, долучати учнів до організації освітнього середовища, застосовувати різні форми роботи (ранкові зустрічі, інноваційні уроки, екскурсії тощо).

4. Роль вчителя в організації сучасного освітнього середовища

Плануючи організацію освітнього середовища в початкових класах, не тільки важливо, а й необхідно брати до уваги теоретичні міркування про розвиток дитини. Освітнє середовище, де відбувається основна навчальна діяльність молодших школярів, має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними. Середовище повинно відображати структуру концепції Нової української школи та освітню програму.

Із першого погляду на середовище у класі ми можемо зробити висновок, кому воно належить – учителям і їхньому баченню освіти чи дітям і їхнім батькам, їхньому погляду на процес навчання. Можна стверджувати, що простір у класі, де немає дитячих та сімейних робіт, творів представників місцевої громади, не належить дітям. Його формує лише вчитель для того, щоб викладати навчальну програму без урахування інтересів і потреб дітей, їхніх попередніх знань та досвіду. Тільки педагог контролює, де і якими навчальними матеріалами користуватимуться учні, перетворює клас на місце для творчості, досліджень, розвитку позитивної самооцінки дітей.

Усі школярі гідні навчатися в середовищі, де забезпечені їхні потреби. Учні мають можливість робити власний вибір, розвивати нові та удосконалювати наявні практичні навички, отримувати нові знання, зміцнювати своє позитивне ставлення до інших.

Дуже важливо, щоб учителі повною мірою розуміли свою роль бажаної поведінки та ставлення до людей із повагою, добротою й відповідальністю. Учителі початкових класів мають усвідомлювати всю відповідальність за своїх учнів, що передбачає такі обов'язки:

- поважати кожну дитину;
- вірити в успішність кожної дитини;
- бути чесними і визнавати власні помилки;
- вміти слухати й дотримуватися конфіденційності;

- бути послідовними й справедливими;
- мати високі очікування щодо кожного учня, у тому числі учнів з особливими освітніми потребами;
- цінувати особисті зусилля дітей;
- організувати стимулююче навчальне середовище;
- постійно оновлювати свої знання.

Учителі мають пам'ятати, що те, як вони навчають, є таким самим важливим, як і те, чого вони навчають.

У такому освітньому середовищі є баланс між навчальними видами діяльності, ініційованими вчителем, та видами діяльності, ініційованими самими дітьми. Таке середовище забезпечує можливості дітям робити власний вибір, можливості для розвитку нових та удосконалення наявних практичних навичок, отримання нових знань, розвитку свого позитивного ставлення до інших.

Питання для самоконтролю та роздумів:

1. Охарактеризуйте зміст та структуру сучасного освітнього середовища.
2. Чи можуть учні НУШ реально впливати на своє навчальне середовище?
Як саме?
3. Як фізичне середовище закладу освіти може впливати на результативність процесу навчання?
4. На вашу думку які показники кількісно і якісно визначили б більш або менш ефективно освітнє середовище?
5. Назвіть основні складові освітнього середовища НУШ?
6. Які принципи мають бути покладені в основу роботи учнів в освітньому середовищі?
7. *Проблемне питання.* Охарактеризуйте роль вчителя в організації сучасного освітнього середовища НУШ.

ПІСЛЯМОВА

Сьогодні педагогіка як наука набуває нового звучання. Це, у першу чергу, пов'язано із особистістю сучасного школяра, який значно відрізняється від учня початку 2000-х. Учитель нової школи повинен бути людиною культури, носієм цінностей, провідником демократичних змін, патріотом власної держави, людиною великої душі і доброго серця, новатором передових інформаційних технологій, практиком, що застосовує гаджети в освітньому процесі, а також, чи ненайголовніше, – любити дітей, вірити у їх можливості і уміти відкривати потенціал кожної дитини.

Оновлені вимоги до педагога, запровадження Концепції Нова українська школа сприяють перегляду змісту підготовки сучасного вчителя. Перед закладами вищої педагогічної освіти постають завдання підготовки вчителя, який виконує новітні ролі – тьютора, коуча, фасилітатора, модератора, «агента змін».

Ефективність становлення вчителя НУШ залежить не лише від упровадження в практику його підготовки новітніх освітніх технологій, оновленого змісту дисципліни «Педагогіка», оволодіння здобувачами вищої освіти необхідних ключових компетентностей, запозичення кращих надбань світової педагогічної практики, але й від аналізу національного досвіду підготовки майбутніх учителів.

Укладачі посібника зробили спробу узагальнити багаторічний досвід власної наукової діяльності, провели ґрунтовний теоретичний аналіз підручників і навчальних посібників з метою систематизації здобутків та практики видатних вітчизняних дослідників щодо організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, акцентували увагу на нагальних питаннях педагогічної науки. Тому вивчення освітнього компоненту «Педагогіка» варто здійснювати, спираючись на особистісно-орієнтований і компетентісний підходи до організації освітнього процесу.

Узагальнений лекційний матеріал навчально-методичного посібника «Загальна педагогіка. Лекції» передбачає послідовне і системне вивчення освітнього компоненту «Загальна педагогіка». Теоретичні матеріали, доповнені схемами і таблицями, а також проблемними запитаннями, сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх учителів.

Зібрані у навчально-методичному посібнику матеріали допомагають поглибити та систематизувати наукових знань з педагогіки, доступність тексту мотивує студентів до самостійного вивчення дисципліни, що, у свою чергу, сприяє самонавчанню, саморозвитку та самовдосконаленню особистості майбутнього вчителя.

Викладені у посібнику положення не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми і не претендують на повноту та завершеність. Подальші розвідки доречно присвятити розробці збірки практичних та семінарських занять для освітнього компонента «Загальна педагогіка».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ «ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ»

Законодавчі документи України про освіту

1. Державний стандарт базової середньої освіти: Кабінет Міністрів України: Постанова Кабінета Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 17.02.2022).
2. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінета Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.02.2022).
3. Концепція Нова українська школа : від 14.12.2016 № 988-р. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06. 2015 р. № 641. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 15.02.2022).
5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 28.01.2022).
6. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347. *Нормативно-правове забезпечення освіти* : у 4 ч. Харків: Основа, 2004. Ч. 1. С. 3–24.
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.02.2022).
8. Україна XXI століття. Державна національна програма «Освіта». Київ, 1994.

Підручники та посібники:

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навч. посіб. для студ. ВНЗ : у 2-х кн. Кн. 1 : Історія зарубіжної педагогіки. Київ : Слово, 2010. 624 с.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навч. посіб. для студ. ВНЗ : у 2-х кн. Кн. 2 : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Київ: Слово, 2010. 1032 с.
4. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ : Освіта України, 2006. 528 с.

5. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях та відповідях : підручник. Київ : Знання, 2007. 447 с.
6. Левківський М. В., Микитюк О. М. Історія педагогіки : навч. посібник / за ред. М. В. Левківського. Харків: ОВС, 2002. 240 с.
7. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 200 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Вид. 5-те, допов. і перероб. Київ, 2007. 656 с.
9. Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. Історія педагогіки України в особах : навч. посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 266 с.
10. Навчально- та науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти освітньо-професійного ступеню (фаховий молодший бакалавр), першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів / за заг. ред. І. П Репко; Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Вид. 4-е, випр. і допов. Харків, 2020. 283 с.
11. Педагогіка : словник термінів і понять / уклад. Г. Ф. Пономарьова, І. М. Толмачова. Харків : Діса плюс, 2017. 148 с.
12. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривоноста ін.; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
13. Практикум з педагогіки : навч. посібник / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Житомир, 2005. 482 с.
14. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти. Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2003. 136 с.
15. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.

Допоміжна:

1. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 191 с.
2. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 159 с.
3. Белуха С. Шлях до нової української школи. Дослідно-експериментальна та інноваційна діяльність навчального закладу. *Директор школи*. 2017. № 19-20. С. 65.
4. Василенко Н.В. Компетентнісний підхід в освіті: реалізація теорії та практики. *Завуч*. 2017. № 21-22. С. 36–73.
5. Вчитель НУШ – людина, яка надихає вчитися. URL : <https://osvita.ua/school/71971/> (дата звернення: 11.02.2022).
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
7. Громовий В.В. Самооцінювання якості роботи закладу загальної середньої освіти. Київ, 2019. 86 с.

8. Деміракі Т. В. Моделювання освітнього простору в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» : метод. рекомендації / за заг. ред. В. В. Стойкової. Миколаїв : ОППО, 2018. 36 с.
9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; Гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : ЮрінкомІнтер, 2008. 1040 с.
10. Куш О.В. Нова українська школа: педагогічна свобода вчителя, безпечний шкільний простір. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 4. С. 12–15.
11. Ляшенко О. І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер. : Педагогічна*. 2016. Вип. 22. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2016_22_13. (дата звернення: 28.01.2022).
12. Ліннік О.О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співпраці з молодшими школярами : монографія. Київ : Слово, 2014. 304 с.
13. Мартинець Л. А. Імідж сучасного вчителя / упоряд. І. М. Рожнятовська. Київ : Шк. світ, 2011. 96 с.
14. Матвеева Н. О. Педагогічна майстерність: навч.-метод. супровід самостійної роботи студентів. Івано-Франківськ, 2015. 327 с.
15. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
16. Новий освітній простір, або Якою повинна бути Нова Українська школа. *Сучасна школа України*. 2019. № 1. С. 4.
17. Педагогічна майстерність. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базидевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; за ред.. І. А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.
18. Рамка безперервного професійного розвитку вчителів. URL : https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ramka_bezperernogo_profesiynogo_rozvytku_vchyteliv.pdf (дата звернення: 01.02.2022).
19. Робінсон К., Лу Ароніка Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту. Львів : Літопис, 2016. 258 с.
20. Савченко О. Я. Сухомлинський і НУШ. *Освіта України*. 2018. № 41-42. С. 14.
21. Садкіна В.І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємось з радістю. Харків : Основа, 2018. 144 с.
22. Сергієнко Н. Ф. Професійна компетентність сучасного вчителя. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/24.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
23. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / уклад. О. Є. Антонова. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.
24. Смагін І. І. Структура професійної компетентності педагога: нормативно-функціональний підхід. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5001 (дата звернення: 17.02.2022).

25. Стандарти освіти. Нова українська школа: основи. *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2017. № 1. С. 2.
26. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Київ : Рад.школа, 1987. 304 с.
27. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.
28. Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 358 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ «ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ»

Законодавчі документи України про освіту

1. Концепція національного виховання студентської молоді. URL:<https://www.ldufk.edu.ua/index.php/dokumenty.275/articles/koncepcija-nacionalnogo-vixovannja-studentskoji-molodi.html> (дата звернення: 19.11.2021).
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: додаток до наказу Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06. 2015 р. URL: <http://mon.gov.ua> (дата звернення: 05.11.2021).
3. Концепція Нова українська школа : від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ (дата звернення: 15.01.2022).
4. Про загальну середню освіту: закон України від 16.01.2020 р.№ 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 01.02.2022).
5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 28.01.2022).
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws / card /2145-19> (дата звернення: 01.11.2021).

Підручники та посібники

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ: Освіта України, 2006. 528 с.
3. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях та відповідях : підручник. Київ : Знання, 2007. 447 с.
4. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посібник для пед. навч. закладів. 2-е вид., випр. і доов. Харків: Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; «ОВС», 2002. 400 с.
5. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання): навч. посіб. Київ : ВД «Слово», 2012. 288 с.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Вид. 5-те, допов. і перероб. Київ, 2007. 656 с.

7. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 415 с.
8. Пономарьова Г. Ф., Репко І. П., Одарченко В. І. Практикум з педагогіки: навч. посібник. Харків: ТО Ексклюзив, 2016. 243 с.
9. Практикум з педагогіки : навч. посібник / за заг. ред. О.А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Житомир, 2005. 482 с.
10. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка : інформативний виклад : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: КНТ, 2015. 320 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб.. 3-тє вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.

Допоміжна

1. Амонашвілі Ш. Мистецтво родинного виховання. Харків : ВД «Школа», 2017. 400 с.
2. Батраченко О.В. Трикутник партнерства : педагоги-вихованці-батьки. Виховний проект. *Трудове навчання в школі*. 2017. № 10. С. 43–47.
3. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: метод. посібник / під заг. ред. К. І. Чорної. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
5. Довідник педагога-початківця / уклад. А. Г. Дербеньова. Харків : Основа, 2010. 160 с.
6. Казанжи І. В. Теорія і методика виховної роботи в школі І ступеня : навч. посібник для вищ. навч. закл. Київ: Слово, 2014. 296 с.
7. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2005. 180 с.
8. Коберник О. М., Бялик О. В. Інноваційні технології навчання та виховання : навч. посіб. Умань : Жовтий, 2010. 208 с.
9. Кондратова Л.Г. Виховна робота в школі : тренінги для вчителів. Харків : Ранок, 2013. 160 с.
10. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 256 с.
11. Мойсеєнко А. Роль учнівського самоврядування в організації патріотичного виховання загальноосвітніх навчальних закладів. *Виховна робота в школі*. 2016. № 10. С. 49–50.
12. Нормативно-правове забезпечення роботи класного керівника / упоряд. Н. Чиренко. Київ : Шкільний світ, 2014. 122 с.
13. Оржеховська В.М., Федорченко Т.Є. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
14. Педагогіка : Словник термінів і понять / уклад. Г. Ф. Пономарьова, І. М. Толмачова; Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 148 с.
15. Пономарьова Г.Ф. Виховання майбутнього педагога : теорія і практика : монографія. Харків : Ранок, 2014. 547 с.

16. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О. Є. Антонова. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.

17. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : навч. посібник для студ. пед. спец. Київ : Кондор, 2014. 390 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ «ТЕОРІЯ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)»

Законодавчі документи України про освіту

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896 (із змінами від 29 трав. 1996 р. № 576). URL: <http://www.kafedragum-artcollege.edu.km.ua/Files/downloads/.pdf> (дата звернення : 15.02.2022).

2. Державний стандарт базової середньої освіти: Кабінет Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2020 р. № 898. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 19.11.2021).

3. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лют. 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

4. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей». URL: <https://cutt.ly/ShzorPb> (дата звернення: 26.12.2021).

5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 28.01.2022).

6. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347. *Нормативно-правове забезпечення освіти* : у 4 ч. Харків: Основа, 2004. Ч. 1. С. 3–24.

7. Про обсяг і характер домашніх завдань учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Лист МОН від 29.10.21 р. № 1/9-651. URL : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/85155/ (дата звернення: 09.02.2022).

8. Про освіту: закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws / card /2145-19> (дата звернення: 01.11.2021).

9. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 18.10.2021).

Підручники та посібники

1. Вихрущ В. О. Теоретичні основи та актуальні проблеми сучасної дидактики : навч. посіб. для пед. ун-в. Тернопіль : Ліком, 1997. 222 с.
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. 3-тє вид., доопрац. і допов. Київ : Знання, 2008. 566 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. 4-тє вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
4. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ : Освіта України, 2006. 528 с.
5. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Знання-Прес, 2008. 447 с.
6. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Знання, 2006. 311 с.
7. Мазоха Д. С., Опанасенко Н. І. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 231 с.
8. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Кондор, 2005. 667 с.
URL: https://4vpupo.org.ua/download/metod_prob/pedagogika.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
9. Малафійк І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 397 с.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. 5-тє, допов. і перероб. Київ, 2007. 656 с.
11. Нові педагогічні технології : навч.-метод. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, О. О. Бабакіна, С. Б. Беляєв. Харків : Видавець СПД-ФО Захаренко В. В., 2013. 282 с.
12. Педагогіка : Словник термінів і понять / уклад. Г. Ф. Пономарьова, І. М. Толмачова; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 148 с.
13. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка : інформативний виклад : навч. посіб. 2-є вид., перероб. і допов. Київ: КНТ, 2015. 320 с.
14. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Грамота, 2013. 504 с.
15. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.
16. Чайка В. М. Основи дидактики : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 240 с.
17. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
18. Якса Н. В. Основи педагогічних знань : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 358 с.

Допоміжна

1. Відповіді на поширені запитання щодо Свідоцтва досягнень учнів Нової української школи. URL: <https://cutt.ly/4Dnk75i> (дата звернення: 15.01.2022).
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

3. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять / за ред. І. В. Артёмова. Ужгород : ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. 160 с.
4. Кодлюк Я. П. Концептуальні основи побудови підручника для початкової школи. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/caa/caa7394de2841a14d514fd05a54ff006.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).
5. Навчальна програма не має копіювати модельну: що спільного й різного в цих програмах. URL: <https://cutt.ly/VDnlx6C> (дата звернення: 12.02.2022).
6. Нова українська школа: поради для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
7. Новий освітній простір. Інформаційний посібник. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchi-prostir.pdf (дата звернення: 12.01.2022).
8. Онопрієнко О. В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів: сутність і методика здійснення. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 36–42.
9. Освітня програма. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> (дата звернення: 14.02.2022).
10. Пометун О. Урок, що розвиває критичне мислення: структура і методи (частина I). URL : <https://nus.org.ua/articles/urok-shho-rozvyvaye-krytychne-myslennya-struktura-i-metody-chastyna-i/> (дата звернення: 12.01.2022).
11. Розвивальні технології навчання молодших школярів: навч. посібник / уклад. : О. М. Кондратюк та ін. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. 224 с.
12. Система роботи з обдарованими дітьми. Методичні рекомендації. URL: <https://osvitadr.gov.ua/catalog/detail/sistema-roboti-z-obdarovanimi-ditmi/> (дата звернення: 01.02.2022).
13. Словник термінів і понять сучасної освіти / за заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєвєродонецьк, 2020. 194 с.
14. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Київ : Рад. школа, 1987. 304 с.
15. Толмачова І. М. Дидактичні аспекти роботи вчителя з сучасними шестирічними першокласниками. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. Вип. 41. С.122–128.
16. Толмачова І. М. Урок як поле суб'єктності вчителя та молодших школярів. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. Харків, 2009. Вип. 35. С. 92–99.
17. Що таке компетентнісний підхід у навчанні: запитання та відповіді для вчителя. URL: <https://nus.org.ua/questions/zo-take-kompetentnisnyj-pidhid-u-navchanni-vidpovidaye-derzhavna-s-luzhba-yakosti-osvity/> (дата звернення: 02.02.2022).
18. Icons. URL: <https://www.flaticon.com/> (дата звернення: 01.02.2022).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ «ШКОЛОЗНАВСТВО»

Законодавчі документи України про освіту

1. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей» URL: <https://cutt.ly/ShzorPb> (дата звернення: 26.12.2021).
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII (із змінами від 05.09.2017 р. № 2145-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
3. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896 (із змінами від 29.05.1996 р. № 576). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи: Наказ МОН № 283 від 23.03.2018 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/60372/ (дата звернення: 10.12.2021).
5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 28.01.2022).
6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (із змінами від 17.09.2020 р. № 910-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
7. Про повну загальну середню освіту: закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 18.10.2021).

Підручники та посібники

1. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ: Академвидав, 2012. 616 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ: Освіта України, 2006. 528 с.
3. Крупенін А. Л., Крохіна І. М. Ефективний учитель. Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І. А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2006. С. 20–22.
4. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. 3-тє вид., випр. Київ: Знання-Прес, 2008. 447 с.
5. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
6. Педагогіка: словник термінів і понять / уклад.: Г. Ф. Пономарьова, І. М. Толмачова. Харків: Діса плюс, 2017. 148 с.
7. Педагогічна майстерність. Хрестоматія: навч. посіб. / упоряд.: І. А. Зязюн та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.

8. Пономарьова Г. Ф., Репко І. П., Одарченко В. І. Практикум з педагогіки: навч. посібник. Харків: ТО Ексклюзив, 2016. 243 с.
9. Федорчук В.В. Основи педагогічної майстерності. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.
10. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: навч. посібник для студ. вищ. пед. закл. освіти. Вид. 3-тє, перероб. і допов. Тернопіль : Навч. книга – Богдан. 2005. 168 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стер. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

Допоміжна

1. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків : Основа, 2009. 159 с.
2. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ: Державна служба якості освіти, 2020. 240 с.
3. Водолазська Т. *Освітнє середовище як «третьій учитель»*. *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 4. С. 10-12. URL : [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-4 \(181\)-10-12](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-4 (181)-10-12) (дата звернення: 24.01.2022).
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посібник. Харків: Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
6. Лебідь О.В. Управління початковою школою : навч. посіб. Вінниця, 2015. 311 с.
7. Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співпраці з молодшими школярами: монографія. Київ: Слово, 2014. 304 с.
8. Марушкевич А.А., Спіцин Є.С., Кошечко Н.В. Педагогіка (у структурно-логічних схемах та таблицях): навч. Посібник. К. : ЦП «Компринт», 2020. 91 с.
9. Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / упоряд. : В. М. Андрєєва, В. В. Григораш. Харків : Основа, 2006. 352 с.
10. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
11. Семенюк Т. В. Розділ «Школознавство». Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів : навч. посібник / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2001. С. 141–184.

Навчальне видання

**Загальна педагогіка
Лекції**

Навчально-методичний посібник

для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
та освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра

Укладачі:

Бабакіна Оксана Олексіївна

Толмачова Ірина Миколаївна

Ільїна Олена Олексіївна

Корсікова Катерина Геннадіївна

Павлова Олена Геннадіївна

Потапова Наталя Валеріївна